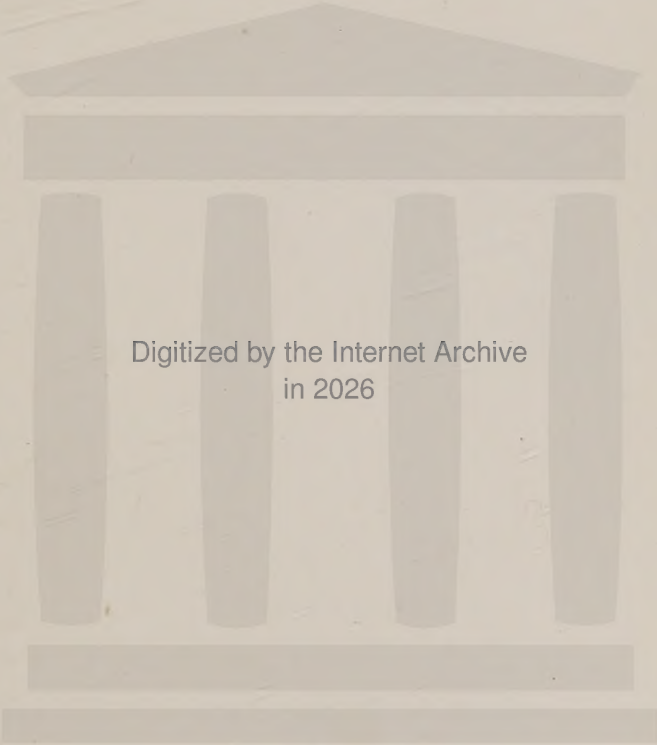


מכרז סטריט

שמועסן
מיט
דער צייט







Digitized by the Internet Archive
in 2026



דער פארלאג „קיום“ דריקט אויס זיין אנערקענונג
דעם דירעקטאָריום פון דער יידישער פאלקסביבליאָטעק
(„באַנקאַ איזראַעליטאַ דעל ריאַ דע לאַ פלאַטאַ“)
בראש מיטן פרעזידענט פ' באַריס קנאַבעל, פאַר
זיין וואַרעמער באַציונג צום יידישן בוך בכלל און
פאַר דעם באַדייטנדיקן בייטראַג, וואָס האָט דער-
מעגלעכט עס זאָל דערשיינען דאָס דאָזיקע בוך. אַ
האַרציקן יישר-כוח.

מדרכי שמריגלעד
שמועסן מיט דער צייט



17





מרכזי שטרייטער

שמועסן מיט דער צייט

אינטימע קאפיטלען
פון
אַ יידישן חשבון

באנד איינס

בוענאס איירעס
תשי"ט-1959

א ווארט צום לייענער

דאס דאזיקע בוך הייבט אן רעאליזירן מיינס א הייסן באגער: אויסצאמלען צווישן בוך-טאוולען א צאל פון מיינע ארבעטן, וואס זען נען צעווארפן איבער אזויפיל צייטשריפטן. היות ווי במשך פון די לעצטע 15 יאר האבן זיי זיך אנגעזאמלט אין די הונדערטער, קען מען זיך פארשטעלן דעם מחברים נסיון: מיט וואס הייבט מען אן פריער?

איך גיב זיך אפ א חשובן, אז אויך די עסייען וועלכע איך האלט פאר ראוי לבוא בקהל, דארפן פארנעמען א שפאר ביסל בענדער. איז א גרויסער ספק, אויב דאס לאזט זיך אמאל פארווירקלעכן. נאך א לאנגן ישוב-הדעת האב איך בכן באשלאסן צו געבן די בכורה יענע מאמרים, ווי די בלאנדזשענישן פון אונדזער צייט — און אויך די אייגן אינערלעכע געראנגלען — קומען צום אויסדרוק. אפילו די היסטארישע און תנכישע מעדיאציעס — אויף וויפל זיי ווערן דא אריינגע-פלאכטן — זענען גיכער א מערום פאר דער היינטיקער מחשבה, איי-דער רייך-אבסטראקטע מאטיוון.

ב'וויל זיך לבתחילה מודה זיין, אז סיי די ארבעטן פון דעם בוך — און סיי די, וואס וועלן אריינקומען אין א צווייטן בוך מיטן זעלבן נאמען — זענען אויסן א באשטימטע טענדענץ. ס'איז איבעריק אויף איר אנצווייזן, ווייל דער לייענער וועט זי קלאר ארויסזען. איך האב געפילט, אז בליזמן איך קום נישט ארויס מיטן אייגן-אפגעשפארטן „אני מאמין" איז מיר נישט מעגלעך ארויסצוגעבן להבא קיין ווייטער-דיקע ביכער פון רייך-ליטערארישן תוכן.

ווייט פון איבערגעטריבענע אילוועס — בין איך אבער זיכער דערביי, אז עס וועלן זיך אפזוכן נאך א צאל יידן מיט די זעלבע טראכט טענישן. אן דער דאזיקער האפענונג, וואלט אפשר כדאי געווען צו פארברענגען די דאזיקע כתבים — איידער זיי זאלן אומזיסט און אומד-נישט זען די ליכטיקע שיין. זיי זענען נישט אויסן קיין מחשבה-שפיל, נאר ארויסצורופן ביי א צאל יידן דעם דראג צו געוויסע מעשים.

„שמועסן מיט דער צייט" — ווייל דא ווילט זיך בעיקר א ד ו ר ב

ש מ ר ע ס ן בציבור, איידער צו באווייזן שרייבערישע גבורות. זיי זענען א פועליצבא פון א לאנגיאָריקן וועלן דערגיין צו א מאַלק אין אונדזער יידיש־שווערער צייט. די דאָזיקע „שמועסן“ באַטראַכט איך ווי אַן התחלה פונעם הויפט־געדאַנק: צו אַקטואַליזירן אונדזער נייע־טיק־יידיש פאַרמאָגן. אויב זיי וועלן באווייזן צו אַ ק מ י ו ו י ז י ר ן דעם אינטערעס ביי אַ צאָל גוטע יידן, ביז צום העלפן רעאליזירן דעם דאָזיקן רעיון פון אויפֿאַמלען די יידישע ווערטן, וועט עס זיין איינער פון די גליקלעכסטע מאָמענטן אינעם מחברס לעבן.

עס איז אפשר כדאי אָנצווייזן דעם לייענער אויף די דאָטומס, וו ע ן די אַרבעטן זענען צום ערשטן מאל אַרויסגעברענגט געוואָרן. דאָס איז פשוט דערפאַר, וואָס בשעתם זענען אַ טייל פון זיי האָרב אָפּגעפרעגט געוואָרן — און איצט ווערן שוין אייניקע פון זיי אויפֿ־גענומען ווי זעלבסטפאַרשטענדלעכקייטן. דעם מחבר איז אויסגעקומען צו קירצן נישט־ווייניק פון זיינע מחשבות, וואָס אַמאל האָבן זיי אויס־געזען גאָר ניי און היינט ווערן זיי גאָר אָפט איבערגעחזרט. לאָמיר האָפּן, אז אויך יענע געדאַנקען וועלכע זענען עדיהיום אומפאַפּולער — וועלן לכל הפחות גוט איבערגעטראַכט ווערן אויך פון די קעגנער.

און לבסוף: איך בין אויפֿריכטיק דאַנקבאַר סיי דעם פאַרלאַג „קיום“ און סיי דער „יידישער פּאָלקס־באַנק“ אין בוענאָס איירעס פאַרן דערמעגלעכן די דאָזיקע באַשיידענע התחלה. חלואי זאָל אונדז נאָך באַשערט זיין צו מאַכן ווייטערדיקע שריט אין דער דאָזיקער ריכ־טונג. אויב אַ צאָל יידישע הערצער זאָלן זיך באַמט צעעפּענען פאַרן געדאַנק פון סיסטעמאַטישן אָפּפּרישן די יידישע ווערטן פון דורות — וועלן מיר עס זיכער מעגן האַלטן פאַר אַ בשותפות־דיקן און נישט־קליינעם זכות.

ניו־יאָרק, 22 יוני 1959.

דאס היסטארישע יידנטום ערב א נייעם נוסח

א.

... און זאל די גאנצע וועלט וויסן, אז דער רוהיהקודש רעדט
ביי דער כנסת-ישראל אין אלע באוועגונגען פון איר גייסט;
און דער סוף פון אלע איז צו תשובה, וואס ברענגט היילונג
און גאולה צו דער וועלט...
[הרב א. י. הכהן קוק, "אורות התשובה", פרק יז]

אונדזער וועלטלעך-יידישער דור וועט נאך לאנגע יארן זיין פארנומען
מיטן זוכן א תיקון פאר דער אייגענער יידישקייט. ביי וואס הייבט מען אן?
איז א צאל פובליציסטישע ארבעטן האב איך געפרווט אנווייזן; ביי די קוואלן
פונעם היסטארישן יידנטום. דאס מיינט אייגנטלעך: ביי דער רעוויזיע פון א
סך באגריפן, וואס האבן זיך ביי אונדז איינגעבירגערט. לאמיר אנהייבן ביי
די וויכטיקסטע.

טייל יידישע קרייזן באנוצן זיך עדה-יום מיט א פאפולערער פראצע;
"מיר לעבן אין א נייער תקופה". דאס איז זיכער אן עלעמענטארער אמת.
אבער ביי זיי דרינגט ארויס דערפון, אז אלץ וואס טראגט אויף זיך "אלטן"
שטויב — זאל גאר נישט געדאכט ווערן. אזא צוגאנג פארענטפערט א צאל
פלאכקייטן אין אונדזער לעבן. מען פארגעסט א סך יידישע התחייבותן —
נישט חלילה ווייל מען וויל זיך גרינגער מאכן דעם עול, נאר ווייל די צייט
פאדערט עס. די נייע תקופה... און בכדי די "נייקייט" זאל האבן איר אנט-
פאד — ווערט צוגעגעבן א פירוש: "מיר לעבן מער נישט אין איישישאק".
דאס דארף זאגן: א סך יידישע ווערטן זענען נאר גילטיק געווען פארן קליי-
נעם שטעטל. זיי טויגן אבער מער נישט פאר יידן, וואס אטעמען די לופט
פון וועלט-שטעט. אויך דער סך-הכל איז קורץ און שארף: "מיר ווילן זיך
נישט אומקערן אין געטא".

פאר אזעלכע קרייזן איז קודם-כל נייטיק א גענויער איבערבליק איבער
אלע יידישע ווערטן און דערביי זאל מען זיך אפן פרעגן: צי זענען זיי נאר
גילטיק פאר די אמאליקע בלאטעס? קען טאקע די "נייע תקופה" נישט פאר-
טראגן אזא מאראל און קולטור?

וואס שייך עקסטרעמע ציוניסטן פון א געוויסן נוסח — האבן זיי אן

אָנדער פירוש אויף דער נייער תקופה: נאך מדינת ישראל זענען מיר צע-
טיילט געוואָרן אויף צוויי מינים יידן. די עלטערע יידישקייט איז גלותדיק
און מען קען זי מיט קיין קינסטלעכע מיטלען מער נישט ראטעווען. דערפאר
איז די נייע יידישקייט אַ לעבעדיק־נאַציאָנאַלע — אין הסכם מיט דער מאַ-
דערנער באַפרייאונג. זיי האָבן אַפילו דערויף אַ פאַפולער־נכישן פאַרגלייך:
פון איין זייט האָבן מיר פאַר זיך אַ פאַרפאַלענעם דור ה מ ד ב ר, בעת
פון דער צווייטער זייט טויכט אויף דער זיגער־שער דור פון י ה ו ש ע בן
נ ו ן. דער ערשטער האָט נישט קיין עצה און מוז אויסשטאַרבן — בעת
דער צווייטער וואַרצלט אין דער געזונטער רעאַליטעט פון יידישן נצחון.
ביי דע קענען אין איין וועלט נישט געדייען.

טייל מעסיקע ציוניסטן באַמיען זיך צו מילדערן דעם דאָזיקן פּסס־דין.
זיי זענען גרייט אַפּצוגעבן דעם פאַרמשפּטן דור וואָס אים קומט: דער דור
המדבר האָט זיך נישט ווייניק דערהויבן. דאָס האָט ער מקבל געווען די תורה
און אונדז געלערנט האָסן קנעכטשאַפט; דאָס האָט ער אַרויסגעגעבן פון זיך
אַ משה; און אַפילו דער באַפרייער־שער י ה ו ש ע מיט זיינע חברים האָבן
דאָך געשטאַמט פון זיינע לענדן. ס'איז טאַקע געווען אַ גרויסער דור — אָבער
טראַגיש און סטעריל. ער האָט זיך אָנגעצונדן און אויסגעלאָשן אין די זאַמדן.
פאַרקערט ווידער: דער יהושע־דור האָט זיך מיט קיין גרויסע געשטאַלטן
נישט אויסגעצייכנט. אַפילו זיינע אייגענע מנהיגים האָט ער געמוזט באַרגן
ביים פריערדיקן. די קאַפיטלען פון „יהושוע“ און „שופטים“ ווייזן אונדז אַ סך
באַוואַפנטע גבורה, אָבער אויך גענוג אַרעמקייט אויפן גייסטיקן שטח. מיר
זענען דאָרט אַ לעבן אָן חלומות. פול מיט גרויער פראַקטישקייט און אַ מעסטן
דאָס ברעקל ערד אַפילו צווישן אייגענע שבטים. אָבער דווקא יענער דור האָט
באַוויזן דאָס העכסטע און פראַקטישסטע ווונדער. דער פאַראַלעל צו אונדזער
צייט איז דאָ גענוג בולט.

סיי־ווייסיי אָבער בלייבט די דעפיניציע: דור־המדבר... און דאָס מיינט
— אַפּשטאַרבן אָן אַ ציל, אָן אַ יורש.

צי איז אָבער דער פאַרגלייך אָן אמתער? בכדי די דאָזיקע חלוקה זאָל
זיין רעאַל, וואָלט מען ראשית־כל געדאַרפט, אַז גאַנץ מדינת ישראל זאָל שוין
האָבן איין גייסטיקן קאָליר — און אַנטקעגן איר זאָל שטיין איין גייסטיק־
געאייניקטער גלות־דור. ווייסן מיר אָבער, אַז אין מדינת ישראל גופא זענען
דאָ צענדליקער באַזונדערע שפּילטערן און אויך דער יידישער גלות איז היפש
צעברעקלט. קען מען נאָך היינט נישט ריידן וועגן צוויי פאַראַלעלע וועלטן,
ווייל אַזאַ צעטיילונג איז פּר י צ י י ט י ק. דערפאַר אָבער ווערט אין אונדזער
דור גאָרקאַנטיק די דראַענדיקע וואַנט צווישן דער ה י ס ט אַ ר י ש ע ר

יידישקייט און דער היינטיקער אויב די פריערדיקע צוויי טענדענצן טיילן בעיקר אדורך דאס פאלק געאָראַפּיש — צווישן אלטן שטעטל און דעם נייעם כרך, אָדער צווישן דער מדינה און גלות — איז אונדזער חילוק מער עמאַציאָנעל ווי פיזיש.

וואָס מיינען מיר מיט „היסטאָרישער“ יידישקייט? כמעט ביז צום לעצטן חורבן איז דאָס לייכט געווען צו דערקלערן: דער היסטאָרישער ייד שעפט זיין לעבנס־חכמה פון אלע טראַדיציאָנעלע עבר־קוואַלן. פאַר אים זענען נישטאָ קיין פאַרגליווערט־יידישע „פאַרגאַנגענהייטן“. קיין שום געשטאַלט פון דער יידישער געשיכטע איז פאַר אים נישט אָפּגעשטאַרבן. ביי אים זענען הייליק אלע געבאַטן — פון מתן־תורה ביז צום לעצטן פוסק. ער זעט זיי נישט ווי „קולטור־געשיכטע“ נאָר ווי דאָס אַקטועלע לעבן. ער איז זיך גרייט מוסר־נפש צו זיין — לויט אַ באַקאַנט גמראָווערטל — אַפילו פאַר אַ טראַדיציאָנעל שוך־בענדל. אין אַמאָליקע צייטן איז אַנטקעגן אים געשטאַנען דער מאָדערן־וועלטלעכער ייד, וואָס האָט אין פראַקטישן לעבן איבערגעריסן מיט אלע טראַדיציעס. ער האָט זיך מער נישט געלאָזט בינדן מיט די „רצועות פון תפילין“ — ווי עס זינגט שאול טשערניכאווסקי. דער דאָזיקער ייד האָט אָפּן שטאַלצירט מיט זיין אייגנשטעל. ער האָט געוואָלט אָנהייבן אַ ניי לעבן דורכן פאַרגעסן די „קייטן פון עבר“ און פריי ווערן פון די היסטאָרישע פענסטעס.

אַבער נאָכן יידישן חורבן אייראָפּע האָט זיך די דאָזיקע ליניע כמעט ווי אויפגעלייזט. עס איז מער נישטאָ קיין עכט־יידישע באַוועגונג, וואָס זאָל לכל־הפחות פרינציפיעל נישט אַדאַפּטירן אַ טייל פונעם יידישן טראַדיציאָנאַל־ליזם. בעיקר זעט מען עס ביי די יורשים פון מזרח־אייראָפּעאישע באַוועגונגען. די פאַרטייען און ריכטונגען פון אונדזער נישט־ווייטן אַמאָל ריידן גאָר אַ סך פון „היסטאָרישקייט“ און לעבן זיך אויס אין דער נאָסטאַליגע צום עבר; דערפאַר מעגן זיי אויך להבא בלייבן נישט־רעליגיעז און דאָך מוזן זיי אַרונטערפאַלן דער היסטאָריש־יידישער קאַטעגאָריע. דאָס איז אויך כולל סיי די קעגנער פון „איישישאַק“ און סיי די אַנטי־גלותיסטן.

דערפון מוזן זיך שאַפן אַ פלאַנטער אין די עלעמענטאַרסטע באַגריפן: די אַלטע גרענעצן צווישן היסטאָרישן און מאָדערנעם יידנטום איז פאַרשווונדן. אָבער אויף קיין נייער זענען מיר נישט בכוח אַנצוווייזן. אויך דער מאָדערנער ייד פון „אַמאָל“ איז געוואָרן „היסטאָריש“ — נאָר ער ווייסט נישט צו וואָס אַזאָ טראַנספּאָרמאַציע איז אים מחייב. אמת: אויך דאָס היסטאָרישע יידנטום פאַרן חורבן האָט זיך געטיילט אין פאַרשיידענע נוסחאות. אָבער די עלעמענטאַרסטע באַזע פון יידישע — און פראַקטישע — עיקרים איז פאַר אַלעמען

געווען גלייך. די חילוקים צווישן זיי האָבן זיך ערשט אָנגעהויבן נאָך די תר"ג מ צות, ביי שטייגערס און מינהגים. דערפאַר איז אָבער די "היסטאָרישע" שיכט פון אונדזער דור נאָר אייניק צווישן זיך בנוגע בענקשאַפטן און געוויסע מנהגים, וואָס שטייען מחוץ אַלע עיקרים — אָבער ווען עס קומט צו די טעגלעך־יידישע מעשים, בלייבן זיי ווייטער צעשפּליטערט. עס איז פשוט נישט מעגלעך אָנצווייזן אויף דעם נייעם "תרי"ג־פּראָגראַם" פאַר אַלע אונדזערע ריכטונגען — און זיי זענען נאָר געבונדן צווישן זיך דורך אַ סענטי־מענטאַלער שייכות. זיי אַלע ווערן ווידער אָפּגעטיילט פונעם "נייצייטיקן" ייד דערמיט, וואָס יענער האָט נישט מער קיין שום אינטימ־פּערזענלעכן קאָנ־טאַקע מיט זייער פאַרשוונדענער וועלט.

ב.

בכדי מיר זאָלן זען נאָך בולטער דעם חילוק צווישן ניי־היסטאָרישן און היינטיגן ייד, מוזן מיר זיך אומקערן צום פאַרגלייך צווישן "דור המדבר" און דעם "דור הכיבוש" פון יהושעס צייטן. דאָ פאַסט ער זיך גיכער, ווי ביים אַפטיילן דעם גלות־ייד פונעם ישראלדיקן. ווען די ציוניסטישע פּראָפּאָגאַנדע־ליטעראַטור האָט אַמאָל פאַרגליכן דעם גלות־ייד צום דור המדבר — האָט זי נאָר געוואָלט אַרויסברענגען דאָס נעגאַטיווע: אַ דור, וואָס גייט פאַר־לירן צוליב זיינע קרומע חטאים. צי איז דאָס אָבער די פולע כאַראַקטעריסטיק פון יענעם תנכישן דור?

אין אונדזער מאָדערנער צייט האָט זיך געשאַפן אַ ברוטאַלער כלל: די געשיכטע שטייט אויף דער זייט פונעם זיגער. ביי די, וואָס האָבן געהאַט גרויסע נצחונות, האָט מען אויך זייערע שווערע עוולות אויפגענומען מיט פאַרשטענדעניש. דערפאַר אָבער ווערן פאַרקלענערט אַפילו די פיינסטע מעלות פון אַדורכגעפאַלענע. אַזאָ מין געזעץ הערשט נאָך עדי־היום אויף באַשטימטע שטחים — ובפרט אין דער ספּאָרט־וועלט: צוויי מענטשן פאַרמעסטן זיך און ווייזן אַרויס די זעלבע מאָס בריהשאַפט. אָבער וויבאַלד איינעם דינט אַ מינוט מער ווי דעם אַנדערן — בלייבט ער דער געקרוינטער העלד און דער צווייטער ווערט באלד פאַרגעסן. צי מעג מען אָבער אָנווענדן אַזאָ מאָס בנוגע יידיש־געשיכטלעכע דורות?

דער היסטאָרישער נצחון — אויף וויפל מען מעסט אים מיט שווערד און ערד — האָט זיך כמעט נישט געשטעלט אויף דער זייט פונעם דור המדבר. דאָס איז נישט געווען בלויז זיין שולד. ווייטערדיקע דורות האָבן געזיגט דיקט מער פאַר אים — און דאָך געהאַט נאַציאָנאַלע זעלבסטשטענדיקייט. דעם דור המדברס געשיכטלעכע מפּלה האָט געהאַט אַ ריי סיבות: קודם־כלל

איז ער געשטאנען פארן אור-אנהייב. ער האט קיין טראדיציע נישט פאר-
מאגט — אויסער דער הבטחה פון אומקערן זיך אין צוגעזאגטן לאנד פון די
אבות. מיט אים האט זיך געעפנט דער טאג, ווען פון דער יידישער משפחה
איז געווארן פאלק ("היום הזה נהיית לעם"). מוז ביי יעדן אנהייב קומען
צו א ריי אומקלארקייטן און טעותים. דער דור-המדבר האט אנגעהויבן שפרייזן
אויף אימבאטראטענע וועגן ("לכתך אחרי במדבר, בארץ לא זרועה") — און
דאס מיז טיילמאל פירן צו קראנקע רעוואלטן אין רייזונגען. דאס לעבן פון
יענעם דור איז ממש איבערגעבראכן געווארן. אויך דאס ארויסגיין מיטאמאל
„מעבדות לחירות“ — פון דער „פינצטערניש צום גרויסן ליכט“ — רופט
ארויס שווערע שטערונגען. דערצו איז יענער דור באגלייט געווארן פונעם
געפיל, אז יעדער שריט זיינער איז צייט ווייליק. דער דור המדבר האט
כסדר געשפרייזט צו אן אויסגעחלומטן „מארגן“. דער ווייל האט ער גע-
שטורעמט וועגן פלייש, קנאבל און וואסער. אבער „מארגן“ וועלן זיינע קנעכל
זיך באדן אין פרישע קוואלן און זיינע לאנקעס וועלן פול זיין מיט שאף און
רינדער. אלע סיבות פון פראדיקן רעוואלט וועלן במילא פארשוונדן. א היפ-
שע צאל געזעצן, וואס משה האט זיי איינגעקריצט אין זיין דורס זכרון, זענען
באגלייט געווארן מיט איין רעפריין: „וכי תבוא אל הארץ...“
ווען זיי וועלן זיין אריינקומען אינעם אויסגעטרוימטן לאנד און דאס בילד
פון א זודיקן טאפ וועט זיי מער נישט נאכלויפן ווי א בייזאויסגעבענקטע
ווייזע.

די זעלבע שטריכן זענען אייך אייגן געווען דעם דור, וואס האט געשאפן
אינדזערע מאדערנע באוועגונגען. דער גאנצער עבר האט פאר אים אויסגעזען
ווי שקלאפעריי פון מצרים און אלע זיינע געדאנקלעכע פארמעגנס האט ער
אריינגעלייגט אין דער קאסע פונעם ליכטיקן „שפעטער“. אויף אלע סאציאלע
פלאגן און נאציאנאלע חסרונות — אמתע און צוגעשפיצטע — איז געווען
איין קלאסישער תירוץ: דערויף לעבט מען דאך אין א מדבר! זאל מען זיך
נאר צושלאגן צום אויסגעטרוימטן לאנד — און אלץ וועט זיך פירן ווי גאט
אין געוויסן האבן געבאטן. ↓

דערביי — א באמערקונג: די אנטזייוניסטישע ריכטונגען האבן אפט
פארגעווארפן דעם ציוניזם, אז דאס האט ער באשאפן די נעגאטיווע באציי-
כענונג פון „דור המדבר“ פארן גלות. דאס איז אבער בפירוש נישט ריכטיק.
פאקטיש האבן אלע מאדערנע באוועגונגען געלעבט מיט אזא תוך-אידיי: דער
ציוניסט האט טאקע געזען דעם „מדבר“ אינעם גלות און דאס צוקונפט-ליכט
אינעם אייגענעם לאנד. אבער דער יידישער סאציאליסט האט נישט ווייניקער
געזען דעם דור-המדבר אין דער קאפיטאליסטישער וועלט, בעת די ליכטיקע

גאולה-וויזיע האָט אים געפירט צו דער אידעאָלער אַרבעטער-מלוכה. כמעט אַלץ פונעם אַקטועלן לעבן איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויפן „דערווייל“ — שוין נאָך אַלע אַמפּערנישן וועגן „קעגנאַרסט-אַרבעט“. עס איז בכן שווער געווען צו שמידן אַ קלאָרן לעבנס-וועג פאַרן המשך פון נייע דורות: יענע וועלן דאָך שוין לעבן אינעם אויסגעטרוימטן „שפעטער“! מען האָט שוין דער-בײַ אויך געמוזט זיין קאָנסעקווענט אויף נאָך אַ שטח: אויב אַלע וועלט-איבלען זענען נאָר אַ ירושה פונעם עבר — מוז טראַדיציע בכלל זיין אַ נעגאַטיווער ענין. דאָס האָט זי דערפירט צום שלעכטן סיסטעם; און אויב מען וויל ענ-דערן די וועלט צום גוטן — מוז מען אָפּשניידן די מוטער-שנור צו דער איי-גענער פאַרגאַנגענהייט.

אין אַזאַ אַטמאָספּערע איז אויך געווען נאַטירלעך, וואָס כמעט אַלע אונ-דזערע באַוועגונגען זענען באַגאַנגען דעם געפערלעכסטן טעות. זיי האָבן גע-דענקט אין כ ל ל - טערמינען: בײַ א ז אַ סיסטעם איז „די וועלט“ אַ שלעכטע — בעת אין אַן אנדער סיסטעם וועט ממש די גאַנצע וועלט זיין אַ גוטע. האָט קיין זין נישט צו פאַרנעמען זיך אין דער איבערגאַנגס-צײַט מיטן יחיד און זיינע אינערלעכע פלאַנטערן. ער וועט זיך שוין אויס-גלייכן דורך דער וועלט. אויב טראַדיציע בכלל איז אַ צוריקגעשטאַנענער ענין — קען מען אויך נישט הערן איר אַלטע וואָרענונג, אַז א פ י ל ו א י ן ג ן - ע ד ן א י ז ד ע ר ב ן - א ד ם מ ס ו ג ל ז י ך צ ו ח ב ר ן מ י ט א ש ל א נ ג. אויך דער פּיאַנערישער ציוניזם האָט אַזוי געזען אונדזער געשיכטע: דאָס גאַנצע יידישע פאָלק איז קראַנק — ווייל עס איז אַ גלות-פאָלק. אָבער דאָס גאַנצע פאָלק וועט ווערן געזונט און דערהויבן, ווי נאָר זיינע פיס וועלן זיך אַוועקשטעלן אויף אייגענער ערד. נישט דער יחיד און זיין טיפּערע פסיכיק דאָמינירט אין אונדזערע קלאַסישע ווערק — נאָר דער כלל, די מאַסע און די אַלגעמיינע אידיי וואָס הילט זי אַרום.

און בכדי דער פאַרגלייך מיטן דור המדבר זאָל אַרויסקומען נאָך בולטער: וועלכע פון אונדזערע באַוועגונגען אין די לעצטע 70 יאָר האָט זיך נישט גע-ריסן פון עפּעס אַ מצרים? וועלכע פון זיי איז דען נישט געשטאַנען פאַר אַ נייעם אָנהייב? נישט געמוזט שפּרייזן אויף זאַמדיק-אומבאַטראַכטענע וועגן? וועלכע פון זיי האָט זיך נישט פאַרזיסט די פּראַקטישע יסורים מיטן געדאַנק, אַז דער מדבר פון אַקטואַליטעטן איז נאָר אַ דערווייליקער? וועלכע פון זיי האָט נישט געטראָגן אין דער וויזיע דאָס בילד פון אַן אויסגעחלומט „לאַנד“ — פאַר וועלכן אַלע טעאָריעס זענען פאַרטראַכט און אַלע אידעאָלן זענען פאַרשריבן געוואָרן? און וועלכע פון זיי האָט צוליבן דאָזיקן ציל נישט געהאַט אויסצושטיין כּל-המינים אינערלעכע רעוואַלט-קאַוואַלסיעס, עטישע זיגזאַגן.

שווימיקע אויפברויזן און אנטוישונגען? אפילו דער פינאל איז טיילמאל עגלעך געווען: א סך זענען געבליבן ביי די בלויע חלומות; נאך מער זענען אויס-געשטארבן אין אלערליי מדבריות, איידער זיי האבן געזען וואס עס האט זיך אויסגעלאזט פון זייער טרוים: נישט ווייניק האבן זיך שפעטער געווארפן צום גאלדענעם קאלב — און אים געמאכט פאר זייער גאט; און א ריווקע צאל האט זיך גאר באהעפט צום גרויזאמען אפגאט מולך און פארשיכורט געשריגן, אז טאקע צו דעם האבן זיי געבענקט... בלויז א קליינע מחנה האט זיך דערשלאגן צום חלום-לאנד — און אויך ביי זיי צאפלט שטיל דאס הארץ: דער חלום שפראצט שוין פון דער ערד — אבער וואו איז משה?

כמעט אלע יידישע באוועגונגען האבן נישט אויסגעמיטן די פיבערדיקע דערווארטונג פונעם דור-המדבר. זיי האבן אפילו אדאפטירט די משיחישע טרייסט פון זייערע זיידעס — הגם איינערס אנט-טראדיציאנאליזם האט זיי טיילמאל געהייסן שרייען אז „משיח איז שוין געשטארבן“. אויסגעפוצט אין מאדערנע מלבושים, איז דער פרומער „כאטש ער זוימט זיך“ געווארן א טייל אויך פון זייער פארטייאישער אמונה. אונדזערע היסטארישע זיידעס האבן אין די אקטועלע יסורים געזען „חבלי משיח“ און זייערע אומגלויביקע איי-ניקלעך האבן אויך געטענהט דאס זעלבע: דאס זענען נאר די לעצטע קאנ-וולסיעס פון דער פינצטערניש, ערב דעם גרויסן ליכט. ביי דעם האבן בא-טראכט דעם רעאלן צער פאר א פאטאלן הויכפונקט, וואס מען קען „ביז דער קרעטשמע“ נישט אויסהיילן מיט קיין האלבע מיטלען.

דאס שאפן איין טעאריע פאר אלע מענסן צוקונפט האט אויך נישט געלאזט צופיל טראכטן וועגן דער מאראלישער זייט פונעם מענטשלעכן יחיד; אז ער קען אדורכגיין גייסטיקע קריזיסן אומעטום און ביי יעדער סיס-טעם: אז אלע געזעלשאפטלעכע חולאתן זענען נישט דווקא געבוירן געווארן אינעם וויגל פון דער בעקער-יי. דאס איז דער ווארצל פון גאר א סך מפלות, וואס אונדזער היסטאריש-יידישע מאזאאיק האט געליטן. גראד די אלט-יידי-שע טראדיציע האט דאס נישט פארזען און גענומען אין באטראכט די ספע-ציפיש-יידישע אימפולסן ביים באשטימען די תורה פארן כלל. אבער איר השפעה אויף אונדזערע באוועגונגס-פראגראמען איז געווען א נישטיקע.

דאס זענען אלץ חסרונות, וואס מיר קענען זיי ערשט אפשטעלן ביים בליק אויף צוריק. בשעת-מעשה זענען זיי אבער אויפגעקומען צוליב די בעסטע כוונות. האבן דען די אלע כלל-טענדענצן נישט געוואלט אויסלייזן די וועלט? האבן זיי דען נישט פארזען די יידישע פראבלעמען נאר דערפאר ווייל זיי האבן געגלויבט, אז אינעם גרויסן וועלט-תיקון וועט שוין יעדער מענטש במילא געפינען זיין באזונדערע „לייזונג“? אפשר האט זיך דא איבערגעחזרט דער

אַלטער זאָג פון ר' יהודה הלוי: די כוונה איז געווען אַ גוטע, אָבער די מעשים זענען אַרויסגעקומען אומגעווינטשן. די אַלע פעלערן זענען באַגלייט געוואָרן פון אַ גרויסער טראַגיק, פון אומגעדולדיקער בענקשאַפט — וואָס האָט נישט געהאַט קיין צייט אויסצוואַרעמען יעדן יחיד באַזונדער, נאָר געוואַלט אויפֿ-טרייסלען אַלע פונדאָמענטן פון דער וועלט מיטאַמאָל... און דאָרט וו עס איז פאַראַן העכערע טראַגיק און אידעאַלע בענקשאַפט — דאָרט איז אויך פאַראַן מענטשלעכע גרויסקייט. דאָס האָבן פאַרשטאַנען די חכמים פון דער יידישער אגדה: זיי האָבן די חטאים פונעם דור־המדבר נישט פאַרקלענערט — נאָר זיי גאָר באַטראַכט מיט אַ פאַרגרעסער־גלאַז. טייל זינד פון תנ"ך זענען ביי זיי נאָך גרעסער געוואָרן — און דער דור איז דערפון געוואָרן נאָך שולדיקער. געווען פסיכאָלאָגישע סיבות פאַר אַזאַ קוק, וואָס מיר וועלן נאָך אַמאָל פרווון באַ-ליכטן. אָבער נאָך אַלעמען האָבן די יידישע חכמים באַטראַכט דעם דור־המדבר פאַרן גרעסטן דור אין דער יידישער געשיכטע. קען געמאָלט זיין אַן עדה זינדיקע, וואָס איז גלייכצייטיק גרויס? ביי דער יידישער מסורה איז עס נישט קיין סתירה, נאָר אַ טיפע פאַרשטענדעניש פאַרן מענטשלעכן חלום. איז נישט כדאי צו לערנען ביי איר, וויאָזוי צו באַטראַכטן אויך אונדזער „זינדיקע“ תקופה? בפרט נאָך, ווען זי האָט דווקא דורך אירע חטאים אַ סך דערגרייכט!

לאַמיר צוגעבן, אַז דער דור באַוועגונגען פון אונדזער נאָענטן עבר איז אַ דור־המדבר — אָבער מיט אַלע זיינע שטריכן. אַנטקעגן אים שטייט דער נייציטיקער און נישט־היסטאָרישער דור. ער איז לגמרי אומשולדיק און ריין פון די אַמאָליקע חטאים. ער טראַגט נישט די אחריות פאַר די פעלערן פון זיינע אָבות. ער איז נישט נכשל געוואָרן מיט אַלע מפלות און רייצן, וואָס האָבן פאַרמשפּט דעם דור פון די היינטיקע „יוצאי־מצרים“. אָבער ער איז אויך נישט צעווייגט געוואָרן פונעם זיס־צעפלאַקערטן שוידער. דאָס איז אַ דור, וואָס אַלע כישוף־באַפאַרבטע „צוקונפטן“ פון זיינע עלטערן זענען פאַר אים געוואָרן נאָקעטער „איצט“. ער ווייסט, אַז יענע דורות האָבן נאָר נביאות געזאָגט אויף זיין צייט, בעת ער קען זי מער נישט זען דורך דער צעפּי-בערטיגטער אַרישער פאַנטאַזיע. ער איז זי שוין בכוח אַנצוטאַפן מיט דער האַנט און במילא קענען אים יענע איבערגעהיצטע וויזיעס נישט מיטרייסן.

ווען עס קומט צום ניי־יידישן דור אין אַמעריקע — איז ער שוין געבוירן געוואָרן אויף מילדער ערד. די ערשטע שריט זענען ביי אים נישט געווען אַזוי הונגעריק ווי ביי זיינע אָבות און במילא מוזן זיינע חלומות וועגן „מאַרגן“ אויסזען אַנדערש. אונדזער חזון־ליטעראַטור האָט ביי אים געמוזט פאַרלירן די פליגל פון לשון און דעם אַמאָליקן רייץ. אויב עס מאַטערן אויך אים שאלות — פון סאַציאַלן אָדער נאַציאָנאַלן קוק־ווינקל — שפּילען זיי זיך

אָפּ אין זיין פערזענלעכע גורל. דער זוכערשער ייד פח דער נייער צייט האָט ווייניקער דאגות מיט דער „גאַנצער וועלט“, בעת אים גייט שוין שטאַרק אָן זיין אייגענע, גייסטיקע מאַטעריע. אויב ער זוכט אַ „ידישע לייזונג“ — וויל ער זי קודם־כל געפינען פאַרן ייד אין זיך.

דער נייציטיקער ייד האָט ווייניק געפיל פאַר יענע אידייען — ובפרט פאַר זייער פאַרם — וועלכע דער מאָדערן־היסטאָרישער ייד האָט אָפּגעגעבן זיין גאַנצן כוח. ער זוכט שוין זיין וועג מיט ביאָליקס אויסגעשריי: „און אויב גאָט איז דאָ — זאָל ער דערשיינען באַלד!“. אים איז פרעמד געוואָרן דעם היסטאָרישן יידס געדולדיקע וואָרטן אין גאַמען פון העלע ווייטקייטן. דאָס איז, דוכט זיך, די אמתע גרענעץ און דער טיפער שפאַלט צווישן ביידע טיילן פון היינטיקן יידנטום. דערפאַר קענען מיר ביים נייציטיקן ייד הערן דעם עכאַ פונעם אומעטיק־ניכטערנעם עפילאָג אין ספר יהושע:

אין ישראל האָט געדינט גאָט אַלע טעג פון יהושע'ן און אַלע טעג פון די זקנים, וואָס האָבן מאַריריימם געווען נאָך יהושע'ן און וואָס האָבן געוואָלט אַלע טוונגען פון גאָט... [יהושע כד]

יא, כל־זמן די זקנים האָבן נאָך געלעבט און געהאַט אַן אינטימם וויסן וועגן צעשטורעמטן גאָט פון ישראל — האָט אַלץ געשמעקט מיט מענטשלעכע אויפברויז און לייזשאַפט. אָבער מיט איין דור שפעטער האָט מען שוין געד־זינדיקט קעגן „אַלטן“ גאָט פון ישראל אַן להכעיסן. די ווייטערדיקע קאָפּטלעך פון תנ"ך גיבן אונדז שוין בילדער פון זיגד אַן רעוואָלט. זיי שטאַמען שוין פון פשוט־נישט־וויסן און נישט־קענען. אדרבא: טיילמאָל ווילן די שפעטערדיקע תנ"ך־יידן האָבן אַ גאָט, זיי בענקען צו אים — אָבער זיי האָבן נישט דעם וועג און גיסן אים צונויף מיט זילבער־שטיקער. זיי זוכן דעם יידישן גאָט — און מאַכן זיך געצן, ווי ביים פסל מיכה.

שוין ביים סוף פון יהושע'ס טעג זעען מיר, וויאָזוי דער „היסטאָרישער“ דור פון יענער צייט געזעגנט זיך מעלאַנכאָליש מיטן „נייציטיקן“. די תנ"ך־לופט איז דאָרט פול מיט מידער אויסניכטערונג. אַלע ניסים ליגן שוין נאָך קעטע אויף דער האַנט, אַן דערוואַרטונגס־צאָפּל און אַן פאַרשטעלונגס־אַרנאָ־מענטן. מיט אַביסל פאַנטאַזיע קענען מיר זיך נאָך איצט אויסמאַלן, וויאָזוי די לעצטע זקנים פון יהושע'דור שמועסן צווישן זיך וועגן זייער שטורמיש־יינגן אַמאָל: טרערן קומען זיי אין די אויגן, אַפילו ביים דערמאָנען זיך די אַמאָליקע מרגלים, אָדער אין קורחן מיט זיין עדה. זיי האָבן זיך טאַקע געבינטעוועט, געהעצט דאָס פאַלק און אָנגעמאַכט אַ קראַנקן רעש. זיי האָבן טאַקע אַוועקגעפירט די עדה אויף שלעכטע דרכים — ס'איז אָבער פאַרט געווען אַ דור מיט גאָט־אומרו אין האַרץ. ער האָט נישט געוואָלט איינשלאָפּן

אויף די גאלדענע זאמדן און דווקא געוואלט וויסן מה למעלה ומה למטה. אפילו זיין רייסן זיך פון דער אייגענער הויט איז נאך געווען דערפאר, וואס ער האט געפילט דעם ווייטיקלעכן יאך פון בלאנדזשען; ווייל ער האט גע-דענקט דעם חרפהדיקן צער פון א בייטש, געקורטשעט זיך ביים הונגעריקן זכרון פון קאך-ריחות און געפיבערט פונעם שוידער-דורשט ביי די דארע קוס-טעס פון סטעפ — — — דערפאר אבער זענען די נייע גיבורים פארשווינט געווארן פון גאטס גרויסע קלעפ. אויב דער שונא האט זיי געשלאגן ביי דער שטאט עי, האבן זיי אים באצאלט כפל-כפליים ביי גבעון אדער יריחו. זיי האבן שוין געקענט אוועקשטעלן וואפן קעגן וואפן אין א גלייכער מאס. אבער טאקע דערפאר האט זיך די וויזיע ביי זיי נישט געקענט צעשפילן מיט גרויסער קראפט און די ליכטיקסטע דראנגען ביי גאטס פייערדיקע ניסים האבן זיי נישט געקענט אומראיק מאכן.

דאס איז נישט בלויז אונדזער פאנטאסטישער פירוש אויף יענע תנ"ך-קאפיטלען. די תלמודישע אגדה-ליטעראטור — וואס איז צייטלעך-נענטער געווען צו דער תנכישער עפאכע און במילא האט זי געקענט הערן מער אפאלאנגען פון יענער שטימונג — באמיט זיך כסדר ארומצוגלעטן די שטורעמדיקע געמיטער פונעם דור-המדבר. אפילו פאר קורחן און זיין עדה האבן אונדזערע בעלי-אגדה אויסגעגראבן, פון זיין אונטערערדישער פארוואנד-קעניש, כלערליי זכותים; טאקע מירד געווען — אבער געמיינט עס לשם שמים... מען דערקענט פשוט, אז זיי האבן נישט געוואלט זען אין יענעם דור די נאקעטע זינד — נאך אן אומראיק-אידעאליסטישן רעוואלט. אבער ווי ווייניק צארטקייט די זעלבע אגדה ווייזט ארויס פארן ריינעם, פאלגעוודיק-רעאליזירנדיקן דור פון יהושע בן נון!

ג.

דורך וויפל ריכטונגען דער „היסטארישער“ ייד פון היינט זאל זיך נישט פרעזענטירן — דערמאנט ער אין יענעם זקנים-דור, די דאזיקע וועלט ווערט איצט געטיילט אין פארשיידענע רינגען, אבער זי בלייבט באהאפטן צווישן זיך דורך א קייט פון בשותפותדיקן פילן און געדענקען. דאס זענען לאור-דווקא אידייליש-הארמאנישע זכרונות — נאך אפילו די דערמאנונג אין אמאליקע צוזאמענשטויסן. דער אמאליקער „בונדיסט“ למשל האט אפשר מער אינערלע-כע פארבינדונג מיט אן אלט-חסידישן ייד, איידער מיט א יוגנטלעכן פון אמע-דיקע, וואס היט נישט קיין מצוות גלייך מיט אים. די „אמאליקע“ ווערן זיך היסטאריש-נענטער אויך דורך זייערע רייסערייען אויפן זעלבן, פסיכישן פלאנעט. יעדער פון זיי קען נאך היינט ביז ווערן, ביים דערמאנען זיך אינעם

צווייטנס מעשים פון "יענע" צייטן. אבער א באהאלטן הארץ־שטעגעלע פירט צו די זיסע עמאציעס פון א וועלט, וואס מ'האט אדורכגעשפרייזט צוזאמען. פארקערט ווידער: אפילו דער רעליגיעזער ייד פון דער ניי־צייט, וואס איז שוין געבוירן אין אמעריקע, האט מער אינערלעכן קאנטאקט מיטן אויסגעספאר־טעוועט־זאטן און אומרעליגיעזן "באָי" פון דער נייער וועלט — איידער מיטן אַרטאָדאָקסישן ייד פון אמאליקן היים־שטעטל.

די היסטאריש־קלימאטישע וואַרצלען שטייען ווי א מחיצה אפילו צווישן די, וואס זענען זיך פראַגראַמאַטיש נאָנט — און זיי ווערן טיילמאָל גאָר קליין אפילו צווישן יענע, וואס זייער לעבנס־באַנעם איז פאַרשיידן. מהאי טעמא קען מען קימען צו אַזאַ סך־הכל: יעדער פון אונדז, וואס האט א באַגאַזש פון אמאליק — פערזענלעכע "זכרונות" — געהערט בעליכרח צו דער נייער וואַריאַציע פון היסטארישער יידישקייט. דאָקעגן אין יעדער איינער, וואס האט זיך אַנטוויקלט מחוץ אונדזער אָפּגעמעקטער געאָגראַפיע, א טייל פון דער ניי־צייטיקער יידישקייט. דאָס איז נישט נוגע בלויז די יידן פון די תפוצות, ווייל אַזאַ חלוקה איז נישט ווייניקער רעאַל אויך אין מדינת ישראל. פאַראַן דאָרט היסטארישע יידן, אפילו ווען זיי לעבן און אַטעמען מיט באַנייאָנג; דאָקעגן זענען זייערע קינדער ניי־צייטיק, אפילו ווען זיי זענען מחשבהדיק גע־נויגט צום נעלם־ווערנדיקן "נעכטן".

עטלעכע ביישפילן — דווקא פון מדינת ישראל — לשם אילוסטראַציע: וויפיל רעוואָלוציאָנערן פאַטאָס טייל עלטערע ישראל־מנהיגים זאָלן נישט אַרויסווייזן (און זייער רעוואָלט איז אַפט געציילט קעגן די אַלטע גלות־ווערטן). דרימלען אין זיי פאַרט כל־המינים פאַרטייעטע בענקשאַפטן. זייער שאַרפער קאָמף קעגן אַלערליי אמאליקע ירושות אַנטפלעקט קודם־כל אַן אינערלעכע באַציאָנונג צו זיי. דער אַלטער שאַטן מאַטערט זיי מיט לעבעדיקן רייך, ווייל ער לעבט נאָך אין זיי גופא. זיי זענען טאַקע געוואָרן אויס גלות־ייִדן. אבער פסיכיש האָבן זיי נישט אויפֿגעהערט צו זיין. היסטאָרישע יידן ביז אין זייער טיפער עלטער, טיילמאָל שלאָגן זיי זיך ארום מיט זייער אינערלעכע געראַנגל מער ווי מיט זייער אויסערלעכע קעגנער. אפילו זייער ביטול צו היסטאריש־יידישע ווערטן איז נישט קיין פרעמדער, נאָר אַן אייגן־אויסגעווייטיקטער. עס קומט זיי צו חלום דאָס היימישע וויגל.

לויטן דאָזיקן כלל קען מען פאַרשטיין גאָר אַ סך "סתירות" ביים על־טערן ישראל־דור. מיר באַנעמען דורך דעם, פאַרוואָס אַן אַפיציעל־פייערדיקער רעדנער קעגן גלות מכמה יאָרן ווערט ממש אויפֿגעטרייסלט ביים הערן אַ גרוס פון זיין אָפּגעמעקט געבורט־שטעטל; פאַרוואָס אַ טיפער מאַמין אינעם ציוניסטישן פראַגנאַז — קען זיך נאָך אַלץ נישט טרייסטן, פאַרוואָס דער חורבן

איז טאקע געקומען; פארוואס א נישט־רעליגיעזער סאציאליסט לויפט מיט
התלהבותדיקער פרייד טאנצן ביים חסידישן רבין, צו וועלכן זיין טאטע איז
געפארן; און פארוואס א הייסער יידיש־באקעמפער, ברומט מיט טרערן אין די
אויגן א יידיש פאלקס־ליד...

אזא דור קען זיך בונטעווען קעגן באשטימטע שטריכן פונעם עבר. אבער
טיפ אין זיך בלייבט ער אי קעגנעריש און אי אידענטיפיצירט מיט זייער
גורלדיקער אויסווינקונג. נישט איין עקסטרעמליסט פון יענעם דור קען זיין
שייכות צו היסטארישער יידישקייט פארשרייבן — אבער ער קען זי נישט
ארויסווארפן פון זיינע באהאלטענע זכרון־קעמערלעך. דווקא דערפאר
ווייל ער ווייסט, דערפון, רעוואלטירט ער אזוי שטארק — טיילמאל ביז אב־
סורד. דעם דאזיקן אמת קען מען אפט באמערקן אינעם אינסטינקטיוו־פריידיקן
קבלת פנים, וואס די מערהייט פון יענעם ישראל־דור מאכט פאר זייערס א
קעגנערישן גאסט פון „אמאליקע צייטן“. דאס איז גיכער א סובלימירט ארומ־
כאפן זיך מיטן אייגענעם „איך“, מיט דער פארשטויסענער אידענטיפיקאציע.
איידער מיט יענעם קעגנער פערזענלעך. ווונדערן מיר זיך טיילמאל אומזיסט:
פארוואס פלוצים זאלן פלוני און אלמוני, — פארהארטעוועט־אידעאלאגישע
קעגנער מקדמונים — געניסן מער אויפריכטיקע ווארעמקייט אין מדינת
ישראל, ווי טייל אנהענגער וואס זענען שוין אויפגעקומען אין די „נייע“
קאנטינענטן?

אנדערש איז אבער מיטן נייצייטיקן און רעאליסטיש־העלדישן ישראל־
דור. ער האט נישט צום אמאליקן דור קיין שום ספעציעלע נטיה. אויב ער
פארטראגט נישט דעם אמאליקן ייד און זיינע ווערטן — איז עס א קאלטער
אפנויג; אן דער פייערדיקער קעגנערשאפט וואס ברענט אין אלע גלידער. ער
וועט אבער קיינמאל נישט דערגיין אויף צו די קאכיק־צעשפילטע מינוטן פון
גרויסער ליבשאפט אויף אלע הארץ־סטרונעס... ער קען איגנאירן די היס־
טאריש־יידישע קאטעגאריע מיט ווייטלעכער דיסטאנץ, איר ארויסווייזן אן
אקטיוון ביטול אדער זי גלייכגילטיק פארבייגיין. ער קען איר אפילו ארויס־
ווייזן א באשטימטן אינטערעס, ווי צו א וויסנשאפט, פון א נעלם־געווארענער
תקופה. אבער אין ביידע פאלן ווערן כמעט נישט אויפגערודערט זיינע אינ־
טימע געוועבן.

דער זעלבער חילוק ווערט נאך בולטער ביים אנגעסטן אים אויף דער
יידישער סביבה אין די תפוצות. דער עלטערער דור פון דער היסטארישער
שיכט האט א סך רעוואלטן הינטער זיך. איך גופא קען הונדערטער יידן, וואס
האבן געפירט הייסע מלחמות קעגן רבנים, רביים און דער רעליגיעזער וועלט
בכלל. אידעאלאגיש האבן זיי זיך עדהיום ווייגיק־וואס געענדערט. אבער ווען

זיי הערן א מעשהלע פון א חסידישן הויף — אדער וויאזוי דער זיידע איז אויפגעשטאנען צו סליחות — פארלירן זיי דאס לשון פון גערירטקייט. דער פאר אבער זענען פאראן אן א שיעור אמעריקאנישגעבוירענע, וואס ווייסן נישט דעם טעם פון אמאליקע קאמפן. אדרבא: די אמעריקאנער טאלערנאך האט זיי אויסגעלערנט האבן דרך-ארץ פאר א „ראביי“, מיט א בארד אדער אן איר. ווען איינער פון זיי הערט, וויאזוי זיין אייגענער טאטע — וואס איז ביי אים דער סימבאל פון צוטיפער יידישקייט — האט אמאל אפגעטאן להכעיס־שטיקלעך אן אלטן רב, קען ער דאס נישט באנעמען מיטן שכל. זיין רעספעקט אויף דעם שטח איז גאנץ און אויסגעגאסן פון איין שטיק. ער וועט נישט וואגן ארויסצוברענגען דאס מינדסטע ווארט פון סארקאזם אויף דער שיל. סינאגאגע אדער רב. אבער דער דרך-ארץ בלייבט א טרוקענער, אן אפגעטיילטער — אן א סימן פון אינטימער איבערלעבונג. נישט ער וועט אויפשוידערן ביים הערן שלעכטס און נישט ער וועט געריט ווערן ביים הויך פון א ליכטיקן ניגון. ביי דע געפילן קומען ביי אים ארויס ווי א נייער „לכם ולא לו“ פון דער אלטער הגדה.

דאס איז אויך נאטירלעך: דער היסטארישער ייד פון אונדזער צייט איז נישט אויפגעוואקסן בלויז אויפן אידיאישן באדן. יעדע ריכטונג איז אויך אויסגעווארעמט געווארן פון א באשטימטן קלימאט. דערפאר טאר מען דעם חילוק נישט צושרייבן דער עלטער אדער געדאנקלעכן איינשטעל. ווען עס זאל למשל פאסירן א נס — און אלע פארטייען פון אמאל זאלן ווידער ווערן מאסן־באוועגונגען (פארשטייט זיך, ווייל דער נייציטיקער דור וואלט אין זיי געווארן אקטיוו) קענען זיי אויך מער נישט אויפטרעטן אין זייער פריער־דיק געשטאלט. אפילו ווען די וויכטיקסטע מנהיגים פון אמאל זאלן נאכאמאל אויפשטיין פון זייערע קברים און שטעלן זיך בראש — וואלטן זיי אויך מער נישט געהאט די אמאליקע השפעה און צויבער. סיי זייער חן און סיי זייער אוימחן וועט שוין בלייבן צוגענאגלט צום יידיש־קלימאטישן עבר.

די „אלטע“ באוועגונגען לאזן זיך, בכך, מער נישט קאפירן; און אויך יענע מנהיגים לאזן זיך מער נישט אימיטירן. ווער עס זאל נישט פרווון דאס אלטע אויפסניי — מוז פאלן א קרבן פון די אייגענע אילוויצעס. די מחיצה צווישן היסטארישן און נייציטיקן ייד וואלט געבליבן, אפילו ווען אלע יידן זאלן מיטאמאל פארוואנדלט ווערן אין שארפע גלותיסטן — אדער פארקערט: ווען דאס גאנצע יידנטום פון ביידע לאגערן זאל זיך כהרף־עין אריבערטראגן קיין מדינת ישראל. מען קען איבערנעמען און זיך אריינלעבן אין א נייער איד'י; אבער גאר־זעלטן קען מען זיך, מיט דער גאנצער נא־טירלעכקייט, אריינפלאנצן אין א נייער מענטשליכע ט. דערפאר

וואלט די שידד-וואנט אויך נישט נעלם געווארן מיניה וביה, אפילו ווען אלע יידן זאלן מיטאמאל נעמען ריידן העברעאיש אדער יידיש. נישט אנדערש וואלט עס געווען, ווען אלע זאלן מיטאמאל ווערן פרום אדער פריידענקעריש. זיכער וואלט עס לייכטער געמאכט דעם קאנטאקט צווישן די דורות — אבער באין אופן נישט באזייטיקט די מענטאלע חילוקים. אויף דעם שטח קענען מיר נישט ווערן קיין משיח-דור, אויב אפילו אלע זאלן ווערן „כולו חייב“ אדער „כולו זכאי“. ס'איז גיכער א פראגע פון באזונדערע געמיטס-שטאמען, איידער פון באזונדערע מחשבות און לשונות.

דער חילוק צווישן דער איצטיקער שפאלטונג אין יידנטום און דער אמא-ליקער איז גאר גרויס: ווען אונדזערע באוועגונגען האבן אמאל רעוואלטירט קעגן דער וועלט פון „טאטעס און זיידעס“ — איז עס געווען א קאמף פון יינג קעגן אלט אין דער זעלבער, קלימאטישער פסיכע. יענע יוגנט האט זיכער געבראכן מער שויבן, זיך מער ארומגעשלאגן און אפשר אויך מער פיינט געהאט די וועלט פון אירע עלטערן. דאס איז אבער געווען דווקא דערפאר, וואס ביידע וועלטן זענען געווען ענג צוויפגעוואקסן און געשטערט איינס דאס אנדערע. ס'זענען געווען צוויי צווייגן פונעם זעלביקן לשון און דער זעלבער סביבה. דער קאמף איז בכן געווען שווערער — אבער אייגענער. ס'איז געווען א געראנגל צווישן צוויי עקשנות. דער עלטערער דור איז געווען נישט ווייניקער אנגרייפערש ווי זיין יינגערער אפאנענט. דערפאר אבער איז דער היסטארישער ייד פון היינט כמעט אין פולער דעפענסיווע. דער נייצייטיקער ייד קען מער נישט האבן דעם פלאמיקן דראנג צו מרידה, ווי זיין אמאליקער פארגייער. ער שטייט נישט פאר קיין הארטע פעלדזן, וואס זוכן אים ארויפ-צוצווינגען זייער ווילן און שטייגער. דער דור פון טאטעס — ווי איך זע אים אין אייראפע און אמעריקע — איז הכנעהדיק און נאכגיביק. דער יינגער דור דארף זיך נישט ארויסרייסן פון אייזערנע קלאמערן, בכדי אוועקצוגיין אויף אנדערע וועגן — אדער זיך גאר אסימילירן. מחמת דעם האט ער נישט קיין שום סיבה צו ברעכן שויבן און האקן ווענט. פאקטיש איז מער נישטא קיין קאמף — נאר א קאלטער און פרעמדער שלום צווישן ביידע מחנות. דערפאר קען זיך דער נייצייטיקער דור דערלויבן א באשטימטן דרך-ארץ, מיט קילער טאלערראנג. ער ווייסט, אז יענע דורות האבן א רעכט צו לעבן ווי זיי ווילן און ער דארף זיי נישט אויסלאכן: סיי ווי וויל זיך קיינער נישט אריינרייסן צו אים אין הארץ מיטן גאנצן אימפעט.

פאראן א סך, וואס זענען צופרידן מיט אזא מצב. דאס איז דער גוטער סימן פון די נייע צייטן. אבער אזא גלייכגילטיק-אויסמיידערישער פרידן איז מער געפערלעך ווי די עקסטרעמע קאמפן פון אמאל. דאס לעבעדיקע בלוט

הערט אויף פולסירן אין ביידע זייטן. די וואכע יידישקייט קען דא אויסגיין און קיינער זאל אפילו נישט הערן ווען די נשמה צאפלט נאך און ווען זי לאזט ארויס דעם לעצטן כארכל. דערפאר גלויב איך, אז די דאזיקע שפאלטונג באַרדראַט מער אונדזער יידישקייט ווי יענע צעטיילונג „צווישן מדינת ישראל און די יידישע תפוצות“, איבער וועלכער מען אלארמירט פון אלע זייטן — אפילו פון ציוניסטישע שופרות. דער בעסטער סימן: אפילו אין מדינת ישראל איז שוין די דאזיקע שפאלטונג אן אפענע סכנה.

ד.

אחרי הדברים האלה איז שוין צייט צוצוגעבן: די דאזיקע חלוקה, וואס מיר שילדערן, איז נאך אויבערפלעכלעך; בלויז די ערשטע שיכט. נישט אלע מאָל קען די „היסטאָרישקייט“ אָדער „נייציגקייט“ באַשטימט ווערן לויטן קלימאָטישן אָפּשטאַם פון מענטשן און ריכטונגען. דאָס איז נאָר דער ש ל י ס ל צום מצב אָבער נישט זיין תּוֹך.

מוזן מיר מאַכן אַ שריט ווייטער. זיין אַ היסטאָרישער ייד מיינט בעיקר: זען יידישע געשיכטע מיט היסטאָרישע אויגן. וואָס מיינט עס? גאָר פשוט: קענען אָפּטיילן אַקטועלאַידעאָלאָגישע עקשנותן פון היסטאָריש-אָפּגעקילטער אַנטוויקלונג. למשל: ראובן אָדער שמעון געהערן היינט צו אַ באַשטימטער פּאַרטיי. אויב זיי מיינען עס ערלעך — מעגן זיי זי האַלטן פאַר דער בעסטער אין אונדזער דור. דאָס הערט אָבער אויף צו זיין נאָטירלעך, אויב ראובן טראָגט איבער זיין פאַרטייאַישן בליק צו דער גאַנצער געשיכטע. קאָנקרעטער: אויב אני קטן בין אַ ציוניסט — דאַרף איך גלויבן באמונה שלימה, אַז היינט מוז זיך מדינת ישראל וואָס-שטאַרקער באַוואָפּענען. דערפאַר בענטש איך יעדעס שטיקל כלי-זיין, וואָס קומט אַריין אין יידישע הענט. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז איך מוז פאַרבלייבן אַ היסטאָרישער מיליטאַריסט פאַר אלע צייטן, אויף פאַרויס און צוריק. מהאי טעמא האב איך געקענט מאַכן אַ ברכה איבערן געוועזן פון וואַרשעווער געטאָ — און דאָך באַגייסטערט ווערן פאַר יענע דורות, וואָס האָבן געזען דעם יידישן תיקון אין אַ וועלט אָן געווער... דאָס איז נישט קיין געדאַנקלעכע סתירה, נאָר פאַרקערט: אַ באַגערטע סינטעזע צווישן מיין „איצט“ און מיין „שטענדיק“. אדרבא: ווייל איך מוז איצט צערטלעך די שווערד, באַדראָט מיך אַ סכנה: איך קען זי נאָך מאַכן פאַרן עיקר און זי באַטראַכטן פאַרן אייביק-נאַציאָנאַלן גואל. דערפאַר מוז איך נעמען צוהילף אונדזער לאַנגהיסטאָרישן בליק, בכדי אָפּצושוואַכן מיין אַקטועלע התלהבות פאַרן אַרויפגעצווונגענעם מאָרד-מכשיר.

נאָך אַ ביישפּיל: דער היסטאָריקער פּלוני געהערט צו אַ מאַרקסיסטישער

פארטיי. עס איז בכן נאָרמאַל זיין קוק אויפן היינטיקן לעבן דורך מאַרקסיסטישע ברילן. עס איז זיין רעכט צו זען יושר אין אונדזער וועלט נאָר דאָן, ווען ער איז דיקטירט פון זיינע פאַרטייאישע שורות. דער זעלבער מוז אָבער ווערן אומנאָרמאַל, ווען ער נעמט למשל מאַרקסיסטיש צעגלידערן די משלים פונעם דובנער מגיד. דער געניאַלער פאַלקס־דרשן האָט טאַקע געמוסרט יידישע גבירים און ליב געהאַט אַרעמעלייט. אָבער דאָס האָט לגמרי קיין שייכות נישט צו היינטיקע פאַרטייטעאַריעס. אַ היסטאָרישער ייד פון פאַרצייטנס האָט געקענט טרעפן צו די קוואַלן פון עלעמענטאַרן יושר — אָן די דאָנמעס פון אַ היינטיקן טעאַרעטיקער. נאָך מער: דאָן האָבן נישט דווקא געמוזט זיין ספעציעלע פאַרטייען לטובת דעם אביון; און „ליבשאַפט“ אָדער „שנאה“ איז נישט געטיילט געוואָרן לויט סטאַדעס — אַרעמע זענען אַ „קלאַס“ וואָס מען זאָגט ליב האָבן און רייכע זענען אַ קלאַס, וואָס פאַרדינט בלייז האָס. האָט אַזאָ ייד ווי ר' יעקב קראַנץ „געמעגט“ ליב האָבן דעם הונגעריקן אָן טעאַר ריעס נאָו מיט האַרץ. פאַרן היסטאָרישן ייד איז בכן לעכערלעך אַנצושטעלן דעם מעכאַנישן שפּאַקטיוו אויפן „דובנערס“ משלים, בכדי צו באַווייזן: אַט דאָ האָט דער היסטאָרישער פאַלקס־מגיד דערגרייכט דעם אמתן יושר, ווייל ער שטימט מיטן מאַרקסיסטישן סאַציאַליזם — און דאָ ווידער איז ער שוין פאַרכאַפט געוואָרן פון „קליינבירגערלעכע“ טענער.

קולטור־געשיכטע — ובפרט יידישע — ווייסט נישט פון קיין ספעציעלן מאַנאָפּאַל אויף איידעלע געפילן. אין אונדזער פריער פאַרטיילטעראַטור האָט אָבער גאָראַפּט גובר געווען דער צוגאַנג פון „אני ואפסי עוד“: אויב „מיין“ באַוועגונג איז פאַר סאַציאַלן יושר — האָט קיינער פאַר איר נישט געהאַט די מינדסטע אָנונג וואָס יושר מיינט. דאָס זעלבע איז מיט קולטור און אַנדערע גוטע זאַכן. „מיר“ זענען דער אָנהייב — און ווער עס האָט געלעבט פריער מוז אַזוי געמאַסטן ווערן; וויפל האָט ער פאַרמאַגט פון מיין אידיי? טאָמער איז ער „אַרויס פון די ראַמען“ — עקזיסטירט ער נישט. דאָס איז דער בולסטער מוסטער פון אַנטי־היסטאָרישן צוגאַנג, הגם ער ווערט טיילמאָל באַגרינדעט פון פאַכמענישע היסטאָריקער. נישט אומזיסט האָט די יידישע מסורה זיך קיינמאָל נישט געלאָזט איינרעמען אין קיין געדאַנקלעכן סדום־בעטל: וואָס עס איז קלענער, ציט מען אויס און וואָס עס איז גרעסער שניידט מען אַרום — ביז עס שטימט מיט „מיין“ מאָס. עס איז זיכער נישט קיין צופאַל, וואָס די וויזיע פון אייביק־אַטועלן סדום־בעטל איז אויסגעטראָגן געוואָרן מיט אַזויפיל געניאַלער איראַניע דווקא פון דער יידישער אנדה.

אַ היסטאָרישער בליק אויף יידישקייט מיינט בכך: נישט אַריינלייגן אויב דזער גאַנצע געשיכטע אינעם בעטל פון איין באַשטימטן דור; נישט זען די

גאנצע אייביקייט לויטן איצטיקן בליק — נאָר פאַרשטיין: גרויסקייט און ליכט האָבן זיך געקענט אויסוואַרעמען אין אַלערליי „בעטלעך“, לויט פאַרשיידענע תקופה־מאַסן. דערפאַר האָבן מיר דאָ בכיוון אוועקגעשטעלט ווי אַ מאַטאָ הרב קוקס ווערטער וועגן אַלע גייסטיק־יידישע באַוועגונגען. ער האָט דאָרט בפירוש איינגעשלאָסן די וועלטלעך־פרייע, צו וועלכע ער האָט באַן אופן נישט געקענט מסכים זיין. אָבער דווקא דערמיט האָט ער אונדז געוויזן, וויאָזוי צו קוקן אויף יידישער געשיכטע מיט היסטאָריש־אָפּענע אויגן. זען „רוח הקודש“ אין באַוועגונגען מיט וועלכע מען איז אַליין נישט אידענטיפיצירט — מיינט באַן אופן נישט, אַז מען דאַרף דערביי אויפגעבן די אייגענע מחשבה און איבערצייגונג. דאָס מיינט אויך נישט קיין קינסטלעך מלמד־זכות זיין אין ר לוי יצחק באַדיטשעווערס נוסח. דער האַרציקער צדיק פונעם חסידישן מיטאָס האָט געקענט נתפעל ווערן פון אַ בעל עגלה, וואָס שמירט די רעדער היים דאווענען: ער האָט געקענט אויסשרייען צום רבוננו של עולם: זע, וואָס פאַראַ פאַלק די האָסט! אַפילו ווען ער שמירט די רעדער — טראָגט ער אויך טלית אין תפילין... דער געוויינטלעכער ייד — אַן אַזאָ לעגענדאַרער מאָס אהבת ישראל — מייז אין אַזאָ פירעכץ זען פשוטע עם הארצות און גראַב־קייט. הרב קוק האָט אונדז אָבער געלערנט, אַז אַפילו אין אונדזער גערעכטן כעס טאָרן מיר נישט פאַרזען, אַז אויך יענער פראָפּאָן פאַרמאָגט אַן אייגענעם טלית: אַז אויך ער האָט אַ באַדערפעניש זיך, צו צירן פאַר זיין באַשעפער מיט אַביסל קדושה. אויך דאָס זען די בלויע סמאָלע און נאָר די מגושמדיקע רעדער איז ווייט פונעם רעאַלן אמת.

נחזור לעבן: יעדער איינער פון אונדז קען און דאַרף אין גורל־צייטן געהערן צו אַ פאַרטיי, וואָס איז אים נאָנט צום האַרץ. אויב זי טוט גוטע זאַכן — פאַרוואָס זאָל איך זי נישט פאַרשטאַרקן מיט מיינ אָנגעהער־קייט? איך בין אַפילו גענויגט צו זאָגן, אַז דאָס פאַרטייאישע לעבן בזמן הזה ברענגט מיט זיך אַ גרויסע ברכה: נישט ווייניק יידן קענען בלויז דורכן געהערן צו אַ פאַרטיי האָבן אַ קלאָרן בליק אויף יידישקייט. דאָס „געהערן“ צו איר אַב־גאָטירט יעדן ייד פערזענלעך צו וועלן וויסן און באַקענען דאָס אַרומיקע קאָפיטל פון יידישן לעבן. דאָס צווייטע אים צו „נעמען שטעלינג“ און מאַכן אַ פאַרגלייך צווישן זיין פראָגראַם און יענעם — און במילאָ מוז ער שוין האָבן מער אינפאַרמאַציע. אַן זיין פערזענלעכן „אַנטייל“ וואָלט ער אפשר פאַרגעסן פון וואָנעט ער שטאַמט. איך זאָג עס אויפן יסוד פון אייגענער אַבסערוואַציע. דער פאַרטייאישער גערויש ביי יידן אין די לעצטע 70 יאָר האָט גורם געווען צו אַ סך אויפטוען, וואָס ביי אַן אידיילישער שטילקייט וואָלטן מיר צו זיי נישט דערגאַנגען. די שוואַכע „פאַרטייאישקייט“ אינעם נייצייטיקן

יידנטום — האָט דוכט זיך אויך געפירט צו אָפגעשוואַכטער יידישקייט בכלל;
און אפשר אויך צו אַ פאַרקנאַפּטער מענטשלעכקייט...

אַבער דער היסטאָרישער ייד מוז דערביי זיין גענוג אָפּגעהיטן. דערפאַר
מאַכט ער זיין חשבון אזוי: איך האָב אויסגעוויילט מיין פאַרטיי, ווייל
בנוגע אונדזערע איצטיקע פראַבלעמען האָט זי דעם צוגאַנג, וואָס איז
גערעכטער פאַר אַנדערע. ווען עס קומט אָבער, צום גאַנצן בליק אויף אונדזער
געשיכטע — איז נישט מעגלעך געווען, אַז בלויז איין באַוועגונג זאָל אַרייַן-
כאַפּן דעם גאַנצן רוח-הקודש. די צייטן זענען געווען אזוי פאַרפלאַנטערט, אַז
יעדע איינע האָט געמוזט נכשל ווערן אין טעותים — און איך טאָר נישט פאַר-
זען „מיינע“ פעלער, פונקט ווי איך טאָר נישט פאַרגעסן „יענעם“ ליכטיקן
שטראַל. סוף כל סוף איז דאָך אַלץ אַרייַנגעטראָגן געוואָרן אין מייַן יידיש-
געשיכטלעכן בנין אַריין.

מהאי טעמא בין איך אויך נישט גורס די עקסטרעמע באַציאונג פון
אונדזערע ליטעראַטורן צו יידישע קולטור-עסענצן. אויב חסידות למשל איז
געווען טריף פאַר אונדזערע שרייבער — האָבן אַלע רביים געמוזט אויס-
זען ווי פינצטערע שאַלאַטאַנעס. אויב ווידער עס איז געקומען די צייט פאַר
ליטעראַריש-חסידישער רעהאַביליטאַציע — האָבן מיר באַקומען בלויז זיס-
לעכע הימל-בילדער, אָן אַ ברעקל וואַלקן. דערפאַר קען מען היינט כמעט נישט
שילדערן קיין „שלעכטן“ רבין און ממש זעלטן קען מען באַמערקן אַ פיצל
שטראַל אַפילו ביים גרעסטן, מתנגדישן זייל. אָבער בעיקר האָט די אַנטי-
היסטאָרישקייט דאָמינירט אין אונדזער פאַרטיי-ליטעראַטור.

ביים אַנערקענען די היסטאָרישע מאָס איז נישט שווער צו זען: אין די
ערשטע יאָרן פונעם פיאַנערישן אידעאָליזם האָט כמעט יעדע יידישע שאַטי-
רונג אַרומגעזוכט דעם אמת אויף איר שטייגער. ווען טויזנטער גוט-מיינענ-
דיקע יידן זוכן עפעס אַרום במשך אַ לאַנגער צייט מיט אַזויפיל קרבנות-
גרייטקייט — מוזן זיי לכלהפחות געפינען אַ ברעקל. יא, טייל האָבן דער-
גרייכט מער און טייל — ווייניקער. אָבער אויף יעדער איינער האָט אַמאָל אַ
שוועב געטאָן דער ליכטיקער פליגל פון רוח-הקודש. און וואָס איז דען „רוח
הקודש“ אין מאָדערנע טערמינען? אַ בליץ פון אייביקייט... און וואָס איז דען
אייביקייט? אַן עלעמענט, וואָס קיין שום שכחה טאָר נישט צעשטערן אָדער
צעשטויבן. וואָס מער אייביקייט פון דעם מין אַ פאַלק פאַרמאָגט — אַלץ מער
ווערט עס געשיצט פאַר דער גרויזאַמער שטערבלעכקייט; און וואָס מער אַ
פאַלק איז מוותר דערויף — אַלץ שנעלער גייט עס אַנטקעגן דער אייגענער
צעפּאָלונג.

דאָס מיינט פשוט: ביי יעדער אויפריכטיק-יידישער באַוועגונג ליגט

באהאלטן א שטיק גרויסקייט, וואָס מען דאַרף און מען מוז אַנטפלעקן. ס'איז דערביי קיין חילוק נישט, אויב זי איז היינט אַן אַדלער אָדער אַ שאָטן. אונז דזערע חכמים פון דער מסורה — פון תנ"ך אָן — האָבן אונדז געלערנט, אַז מיר דאַרפן איבערנעמען גוטע מידות אַפילו פון אַ קאַץ, אַ טויב און אַ מילב... דאָס מיינט אייגנטלעך, אַז עס זענען נישטאָ קיין גרענעצן פאַר גייסטיקער העכערקייט און אומעטום איז דאָ וואָס צו לערנען. דווקא אין אַ צייט פון אומקלאָרער זוכעניש מוז מען צונויפנעמען אַלץ וואָס דער יידישער גייסט האָט אָנגעזאמלט — וואו נאָר די דאָזיקע אוצרות ליגן באַהאַלטן. דאָס איז אַ חוב, וואָס מיר קומען אויפמאַנען „פונעם פאַלק פאַרן פאַלק“, ווי עס הייסט אין דער מליצה. איז זיך דערביי נישט שייך צו רעכענען מיט דער אָדער יענער פאַרטייליניק, ווייל דער היסטאָרישער ייד מוז קענען איבערוואַקסן אַלע אַקטיווע ראַמען. אויב נישט, וועט די סאַמע־געפערלעכסטע רויבערין — די צייט — אַוועקנעמען פון אונדז אַזעלכע פאַרמעגנס, וואָס קיין אַנדער דור וועט שוין אפשר מער נישט קענען רעסטאָורירן. די אַלע וואָס פאַרמאָכן די אויגן אינעם אַנטי־היסטאָרישן דרעמל — ווען עס קומט צו „ענעמס“ ווערטן — דערמאָנען אין משה נאָדירס בעל־גאווה: ער זעט ווי אַ גנב רייסט זיך אַריין אין זיין שטוב, פאַקט איין די ווערט־זאַכן פון אַלע ווינקלען און לאָזט זיך צו דער טיר. אָבער ער גיט נישט קיין ריר מיט דער האַנט, טוט נישט קיין פיפּס — ווייל עס שטייט אים נישט אָן צו האָבן מחזקות מיט אַ גנב...

אמת: דער היסטאָרישער ייד טאָר נישט אַריינפאַלן אינעם צווייטן עקס־טרעם אין דאַרף נישט מגזם זיין. ביי דער זייט פון פאַרטייאיש־אידיעאָלאָג־שער עקשנות האָט זיך אויך באַוווּן אַ פאַרקערטע טענדענץ: אַן אויבער־פלעכלעכע מידת־הרחמים, וואָס אַקצעפּטירט „טעאַרעטיש“ אַלץ וואָס פרי־ערדיקע דורות האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט. אינעם דאָזיקן קרייז האָט די גאַס־אַל־גִּיע גובר געווען די געשעשטע און במילא דאַרף מען האָבן אַ פאַזיטיוון קוק אויף „אַלץ וואָס עס איז יידיש“. אָפּגעטייטשט אויף גע־וויינלעך לשון, דאַרף מען איבערנעמען דעם מנהג פונעם דראַזשנער רב אין דער יידישער אַנעקדאָטיק: געבן גערעכט ביידע צדדים, וואָס קומען אויף אַ דין־תורה — הגם זיי באַשולדיקן גאָר איינס דאָס צווייטע. אַפילו פונעם נאָ־ציאָנאַלן שטאַנדפּונקט טויג נישט אָנצונעמען די בלינדע „אהבת ישראל“, וואָס מישט אויס קליין מיט גרויס, עכט מיט פאַלש אין איין קעסל. דער קריטישער בליק טאָר נישט פאַרשטעלט ווערן. אָבער מיר ריידן דאָ נאָר פון ערלעכער אחריות, וואָס פאַדערט ביי יעדן גורל־אומרויאַקן ייד מאַס און טאַקט. ער דאַרף זיך אַריינלעבן אין דער פילזייטיק־יידישער לאַבאָראַטאָריע, זיך אַוועקלאָזן איבער אַלע יידיש־געשיכטלעכע וועגן און וווּ נאָר ער זעט אַ

ניצוץ פון גרויסקייט — זאל ער אים אויפהייבן און אריינטראגן אינעם יידישן שפייכלער.

דער היסטארישער ייד — ווי מיר זעען אים — איז אין א סך פרטים דער לעצטער ייד. און דער אויפגאבע פון צונויפשליסן אלעמענס ווערטן אין איין יש — קען ער בקרוב אויך ווערן דער פארשווונדענער ייד. אבער מיט אזא שליחות קען ער גאר ווערן דער ערשטער אנהייבער פון א ניי-יידישער אנטוויקלונג.

אין מיטן אקטועלע קאמפן — האט מען נישט אלעמאל געקענט זען, ווהיין דער וועג פון יעדער באוועגונג האט דערפירט. איז אויך נישט מעגלעך געווען צו וויסן, ווו דער קעגנער האט באהאלטן זיינע אפגעשפארטע חלקים דערהויבונג. אבער אינעם שאטן פונעם היסטאריש-באראיאקטן בוים איז דאס א סך לייכטער. דערפאר קענען צו דער היסטארישער יידישקייט בזמן הזה נאר געהערן די, וואס זענען גרייט צו געבן א תיקון אלע גוטע זייטן פון אונדזער פילפארביקן עבר. משל למה הדבר דומה? צו אן ארכיטעקט, וואס בויט א הויז לויט זיין אריגינעלן פלאן. איז נאטירלעך, אז ער זאל דא בא-נוצן זיין געשמאק און נישט קיין אנדערנס. ער קען אבער צוליב דעם נישט מבטל זיין די גאנצע שטאט — אדער גאר דאס גאנצע לאנד — וואס אנהערע האבן געבויט במשך פון "חורבות". ער קען און דארף צוטראגן זיין חלק צו דער בויקולטור, ווייל דערמיט ברענגט ער צום אויסדרוק זיין שער-פערשינאטירלעכע עכטקייט. ווען ער וויל אבער פארזען די שיינקייט פון דער גאנצער שטאט, ווייל זי שטימט נישט מיט זיין פלאן — איז עס קול-טורלאזע גאוות. דאס מעג געזאגט ווערן וועגן אלע היינטיקע באוועגונגען, וואס זייער שורש געהערט צום עבר. אויב זיי האבן נישט דערגרייכט דעם היסטארישן בליק, ביז צום באנעמען די אלייטיקע שיינקייט פון אנדערע דורות און ריכטונגען — וועלן זיי פריער אדער שפעטער בלייבן הענגען אין א פאנטאסטישן חלל. דערפאר אבער קען א צונויפגענומענע גרופע — מיטן ציל אויפצוהיטן און פארמולירן דאס גוטע פונעם גאנצן און היסטארישן דור — אויפשטייגן צו דער מדרגה פון "אציאנאלע לערער". און אזא בליק, האט נאר יעדע באוועגונג פארצולייגן דעם נייעם דור א קליינעם חלק ווערטן, וואס זענען בלויז געוואקסן אין איר גארטן. דאס קען ווייניק אימ-פאגירן דעם נייעם ייד, וואס קומט בלויז לערנען אבער נישט מיטפילן. דערפאר אבער קען אפשר דאס אנגעזאמלטע פארמעגן פון אלייטיקן כא-ראקטער מיטרייסן אפילו דעם גלייכגילטיקן דור פון מארגן.

ה.

ווען עס קומט צום נישט־היסטאָרישן ייד פון אונדזער דור — איז ער טאָפּלטייג: אי ער האָט נאָך גרינגע פיס צום לויפן און אי ער ווערט נישט באַשווערט פונעם בליי, וואָס איז אַלט יאָרהונדערטער. דערפאַר איז דער היסטאָרישער ייד טאָפּל־אַלט: אויסער זיין פיזישער זקנה — איז ער אַ געשלאָגענער ייד. ריזיקע שטיקער וועלט האָבן שוין געקראַכט איבער זיין קאָפּ, אָדער סתם זיך אָפּגעריסן און אַוועקגעשוומען. אין סך־הכל איז ער אַבער נישט בלויז טראַגעדיע, נאָר אויך נאַציאָנאַלע דערפאַרונג. אין וואָס איז אַזוינס נאַציאָנאַלע דערפאַרונג? רעאַלער רוה־הקודש. דער היסטאָרישער ייד האָט שוין געלערנט אויף דער אייגענער הויט, אַז נישט אַלע דאָקטרינערע אמתן פון היינט קענען אויך בלייבן פעסט און אומבאַריירלעך לאורך ימים. ער קען זיין גלייביק און סקעפטיש בנשימה אחת. ער האָט צו זיין צייט די יידישע באַציאָנונג פון „כבדהו וחשדהו“. ער דערלאָזט נישט, אַז די פריערדיקע גירל־קלעפּ זאָלן אים בלויז שלאָגן אָדער דערשלאָגן. דורך זיין צוריקבליק צווינגט ער זיי, אַז זיי זאָלן אים אויך לערנען. ער האָט שוין אַ סך שטורעמס הינטער זיך, במילא קען ער אויך לייכטער באַנעמען אין אַפּשאַצן דעם פולן סכום־הכולל פון יידישע דורות — בעת דער נייציג־טקער ייד האָט נישט געזען קיין סך וועלטן ביים געבויט ווערן און איז טערגיין.

דער היסטאָרישער ייד קען ווייטער דאווענען פון זיין אייגענעם סידור, וויל דער נוסח איז אים נענטער צום האַרץ. אָבער ער ווייסט, אַז סוף כל סוף האָט זיך די עכטע יידישקייט אַלעמאַל מער אַנטפלעקט אין דער פאַר־שיידנאַרטיקער אַסאַציאַציע. איידער אין דער שטרענג־ציגעשניטענער דאָקטרינ. אים איז באַשערט געווען אַנצוטאָן אַ היסטאָרישע הויט נאָך ביים לעבן — און ער זעט באַשיינפערלעך, אַז זיין „אַמאַל“ קען זיך מער נישט איבערחזרן אין דער אַלטער געשטאַלט. ער ווייסט, אַז שוין איצט מוז ער איינגיין אויף אַ ריי הנחות, בכדי צו געווינען דעם נייעם דור אפילו פאַר זיין אידיי. דערפאַר איז אים שוין לייכטער צו האָבן פאַרשטענדעניש פאַר די אַנדערע ניאַנסן פון זיין דור.

דער נייציגטיקער ייד איז האַפּערדיק און כריש. ער וויל נאָך אַלץ לייוו פראַבלעמען — אייב זיי מאַטערן אים טאַקע — לויט דער אימפּולסיווער אַנגעצונדנקייט. דערפאַר איז ער גיכער אויסגעשטעלט צו שטאַרקע קלעפּ און אַנטוישנדיקע איבעראַשינגען. ער איז דער ריז פונעם „היינט“. מחמת דעם פאַר־געסט ער, אַז מיט דער צייט וועט אויך ער אַלט ווערן און צוזאַמען דער־מיט אויך פאַרלירן זיין פרישע בונטאַרישקייט. ער איז אַפטמאַל בלינד בנגוע

ליכט און שאַטן פון היסטאָרישע רעאַליטעטן, וואָס בלוז אַן אייגן-געשפּירטע איבערלעבונג קען בולט מאַכן. ער האָט נאָך דערווייל נישט קיין פולע מאַס אייגענע קאָפיטלען אין לעבן, וואָס זאָלן אים אויף להבא האַלטן ביי דער האַנט און וואַרענען פאַר יעדער שטיין און ביין אויפן וועג. ער פאַרגעסט אַפּטמאָל די קלוגסטע עצה, וואָס די יידישע באַרעכנטקייט האָט געגעבן דער יוגנט פון אַלע צייטן: „שאל אביך ויגדך, וקניך ויאמרו לך“. דאָקעגן געהערט דער היסטאָרישער ייד — טעאָרעטיש פאַרשטייט זיך — צום דור פון קלאָ-רע קעפּ און צעביילטע קנעכל. דאָס גאַנצע יידנטום פון היינט — ביידע חלקים צוזאַמען — קען אפשר פאַרגליכן ווערן צום מענטש פון דער אגדה: דער גוף פאַר זיך אליין איז אַ שטיק גולם און די נשמה פאַר זיך אליין איז אַ שוועבנ-דיקער ווינט. ערשט ווען גאָט פירט אדורך דעם שידוך צווישן גוף און נשמה — קענען זיך ביידע באַוועגן אין אַ לעבעדיקער וועלט. די נשמה אליין איז אַלט, פול מיט אייביקע דערפאַרונגען. אָבער אַן דעם ענערגישן גוף — קען זי נאָר פאַררוענדן אירע „זכרונות“ אין די הימלען. דער גוף ווידער איז ווי-דערלעך-יינג, אָבער לגמרי אַן דעם געהעריקן חלק זכרון. גיט אים דאָס „גע-דענקען“ פון אַ נשמה — און ער וועט זי היטן אַפילו מיט זיין בלינדן אינס-טינקט. דאָס אַריינזעצן די דערפאַרענע נשמה פונעם היסטאָרישן יידנטום אין דעם יינגן גוף פונעם היינטצייטיקן ייד — איז אפשר די וויכטיקסטע אויפגאַבע, וואָס קען איצט ביידע געבן זייער נאַציאָנאַלן תיקון.

1.

מכל מלמדי השכלתי... עס קומט דערביי אויפן רעיון אַ ווונדערלעכער טעות. אַ מין גלגול פון „טוביה דער מילכיקער“ אויף אַמעריקאַנער ערד האָט פאַר מיר געטייטשט מיט דער גאַנצער תמימות אַ באַקאַנטן מאַמר: „כנסת ישראל נמשלה ליונה“ (יידן זענען געגליכן צו אַ טויב), אַז דאָס יידישע פאָלק איז געגליכן צו יונה הנביא: יונה איז אַנטלאָפן פאַר גאָט, זיך אויסבאַהאַלטן פאַר אים צווישן פרעמדע — אָבער ס'האָט אים נישט גע-האַלפן. גאָט האָט אים אָפּגעפונען... אַזוי איז עס אויך מיט יידן: וויפל מאָל זיי זענען נישט אַנטלאָפן, זיך אויסבאַהאַלטן פאַר גאָט אין פרעמדע שיפן — איז געווען אומזיסט די מי: גאָט האַלט זיי ווייטער אין דער האַנט...

למען האמת איז דער „גרייזיקער“ פאַרגלייך אַ סך טיפער: די געשיכט-לעכע איראַניע האָט געוואָלט, אַז כמעט אַלע באַוועגונגען פון אונדזער מאַ-דערנעם אַ מאָל (זעט, ווי אונדזער ווירקלעכקייט האָט דאָס געמאַכט פאַר אויס פאַראַדאָס!) זאָלן קודם-כל וועלן אַנטלויפן פונעם איינגעוואַרצלטן שטייגער און אָנהייבן מיטן ברעכן טראַדיציאָנעלע מויערן. אָבער צום פינאַל

זענען א סך פון זיי גופא כמעט לגמרי ארויסגעפאלן פונעם נייעם לעבן, צו וועלכן זיי האבן זיך געריסן. איצט האבן אויך זיי זיך גענומען קלאמערן אין פארטייסימבאלן, אין באוועגונגס-טראדיציעס, אין שטייגערשע נאסטאלגיעס. נישט איינע פון זיי איז שוין א שטיק שאטן און אזוי איז עס אויך מיטן לייבן-טייל פון זייערע פראגראמען. אפילו זייערע הייסטע אנהענגער קענען טייל-מאל אין רעאלן לעבן נישט באנוצן די שפראך פון זייערע אידעאלאגיעס. נאר פארוואס קלאמערן זיי זיך פארט אין זייער גאנצן באנעם און ווילן נישט אויסטיילן דאס לעבעדיקע פונעם קבר? אין שטילע וויכוחים לאזן זיי ארויס דעם לאגישן פאדעם און באנוצן זיך מיט א פאטעטיש-טראדיציאנעלער אר-גימענטאציע: מען קען נישט אויפגעבן די פאן, ארום וועלכער עס האט זיך צענדליקער יארן געוויקלט א לעבן פון קאמף און מסירת-נפש. מען דארף שוין זיין לגמרי אן א הארץ, בכדי צו פארגעסן אזא רומפולן עבר — בלויז דער-פאר, ווייל אין היינטיקן לעבן איז די אידיי נישט קיין דערפאלג.

נאך די פריערדיקע רייד, פארשפאר איך צוצוגעבן, אז מען טאר נישט איראניזירן איבער אזעלכע טענער. עס איז אבער מאדנע, ווען אזעלכע נעץ-טראדיציאנאליסטן זוכן נאר די פארשטענדעניש פאר זייערע „צענדליקער יארן“. זיי פארלירן אבער די מינדסטע טאלערעאנץ, ווען עס קומט צו די „צענד-ליקער יארן מסירת-נפש“ פון אנדערע. א קעגנערשע באוועגונג מעג האבן דערגרייכט דאס ווונדערלעכסטע פארן גאנצן פאלק ישראל — וועט עס זיי נישט רירן.

פאקטיש זוכן איצט אלע היסטאריש-יידישע באוועגונגען ארויסצורופן דרך-ארץ צו זיך אין נאמען פון זייערע לאנגיעריקע טראדיציעס און ווערטן. אבער נישט ווייניק פון זיי פארמאגן נישט דאס זעלבע געפיל צו אנדערע יידישע טראדיציעס און ווערטן, וואס זענען אויסגעטראגן געווארן במשך פון הונדערטער אדער טויזנטער יארן. פאר זיך פאדערן זיי א געשיכטלעך-קא-רעקטע מאס, בעת כלפי אנדערע פארגעסן זיי אין דער זעלבער מידה. אבער דער היסטארישער ציגאנג מיינט: א גאנצע מאס און נישט קיין ברעקל פון איר. דער היסטארישער ייד קען נישט פאדערן קיין געפיל פון יענעם צו זיינע ווערטן. סיידן ער זוכט דאס זעלבע ביי זיך בנוגע יענעםס אנוואלונגען. מוז מען דערביי דען אנערקענען אלץ פון יענעם „אמאל“? ניין, דאס קען נאר דערפירן צו טאטאלער אויפלייזונג פונעם יידיש-געדאנקלעכן ניוואנס. דער היסטארישער ייד מוז אבער באטראכטן די נאציאנאלע אידיען-מאזאיק ווי איין גרויסן גוף: איין באוועגונג האט בלויז געקענט זיין די האנט — און במילא נאר אויספירן די התחייבותן פון א האנט. אבער דערמיט ווערט נאך דאס הארץ און דער קאפ נישט איבעריק.

כל-זמן יעדער טייל פונעם היסטארישן יידנטום קלאמערט זיך נאָר אין דער לאַיאליטעט צו אייגענע ווערטן — אָבער בלייבט טויב און שטום צו אַנ-דערע — גייען מיר אַנטקעגן אַ מוראדיקן תהום. נישטאָ מער אַזאַ כוח און אַזאַ לעבעדיק-פריש יידנטום, וואָס זאָל קענען אויסטראַגן אַזויפיל צעשפּלי-טערטע טריישאַפטן ווי אַמאָל. מיר פאַרמאָגן אָבער נאָך איצט אַזאַ לעבנס-אינסטינקט, וואָס קען אויפהיטן אַ גאַנצע און געשלאַסן-יידישע קאַטעגאָריע פון ווערטן. מען מוז זיי נאָר קענען אויסזוכן פון אַלע יידישע ברונעמס — פונעם תנ"ך ביז אונדזערע ליטעראַטורן און פון איין עק באַוועגונגען ביז צום צווייטן. אויסגעשלאָסן דאַרפן נאָר ווערן די יעניקע, וואָס טוליען זיך עדהיום צו הענקער און תליות. קאַנקרעט מיינט עס: ד א ס ה י ס ט א ר ו י ש ע י י ד נ ט ו מ מ ו ז ק ע נ ע א ו י פ ז א מ ל ע נ ב ש ו ת פ ו ת ד א ס ג ר ו י ס ע ס פ ר פ ו נ י י ד י ש ע ו ו ע ר ט ה , וואָס זאָל אַלע מען געבן די באַזע פון יידישער קולטור-פאַר וואַרצל ט ק י י ט .

און דאָ קומען מיר ווידער צום אַקטועלן פאַרגלייך מיט "יונה הנביא": ווען מיר הערן טיילמאָל, אַפילו פון אונדזערע בעסטע מנהיגים, אַז מען קען און מען דאַרף זיך אָפּמאָגן פון די "לעצטע צוויי טויזנט יאָר" יידישער שאַ-פונג; ווען זיי חזרן אָפּט איבער מיט עקשנות, אַז מיר דאַרפן זיך באַזירן אויף אונדזערע לעצטע פאַר צענדליק יאָר און דער תנ"ך-עפאַכע — קומט דער שאַרפּסטער ענטפער דווקא פון די תנ"ך-בלעטער. ווען דער נביא יונה איז שטאַרק פאַרזאָרגט דערויף, וואָס זיין פריש-אויסגעבויט ביידל דאַרט נעבעך איין אונטער דער זון — אָבער עס אַרט אים נישט, וואָס אַ גרויסע און אַלטע שטאַט (הגם אַ נישט-יידישע און זינדיקע) וועט אָפּגעמעקט ווערן — קומט דער געטלעכער ענטפער:

"... און גאָט האָט געזאָגט צו יונה: צי האָט דו גוט פאַרדראָסן וועגן דעם קקיון [יהואש: ריזנביימל]? און ער האָט געזאָגט: עס האָט מיך גוט פאַרדראָסן, ביז צום טויט. און גאָט האָט געזאָגט: דיר איז באַדויערלעך וועגן דעם קקיון, וואָס דו האָסט זיך אויף אים נישט געמיט און נישט דו האָסט אים געמאַכט אויסוואַקסן — וואָס צווישן נאָכט איז ער געוואָרן און צווישן נאָכט איז ער פאַרלוירן-געגאַנגען — און איך זאָל נישט באַדויערן וועגן גינוה, די גרויסע שטאַט, וואָס אין איר זענען פאַראַן מער ווי צוועלף-הונדערט טויזנט מענטשן...". [יונה ד.ס"א]

ווי יעדער פאַרגלייך צווישן נייע צייטן און פּרע-היסטאָרישע עכאָס, זע-נען איצט די רעאַלע פאַקטן אַ שיין ביסל אַנדערש. היינט רייזן מיר נישט וועגן עטלעכע-טאָגיקע "ביידלעך", נאָר פון גרויס-יידישע פעסטונגען — אויף וועל-כע "דו" האָסט זיך יאָ געמיט און "דו" האָסט זיי יאָ געמאַכט אויפּוואַקסן.

אבער די מאַראַל צווישן גאָט און נביא בלייבט די זעלבע; דער היסטאָרישער ייד קען נישט פאָדערן קיין שטאַנדע האַפטיקע צוגעבונדנקייט צו זיינע בנינים פון צענדליקער יאָרן — אויב ער איז דערביי גרייט אָפצוואַגן דאָס לעבן גאַנצע צוויי טויזנט יידישע יאָרן פון „אַנדערע“. אויב מיר וועלן פאַרשפּרייטן די תורה פון פאַרגעסן — ווערן מיר אַנטי־היסטאָריש; קענען די קומענדיקע דורות זיך אַרויסווייזן פאַר גוטע תלמידים און זיי וועלן פאַרגעסן אויך אַרײַן דער חלק אין דער געשיכטע. אַזעלכע זינד זענען זיך נוקם. דאָרט וווּ מען פאַרקריצט דאָס געבאַט פון ביטול — קען מען קיין צווייטע נישט אַוועק־שטעלן. דאָרט וווּ מען פאַרפלאַנצט גרינגשעצונג צו איין טייל יידנטום — קען מען נישט דערוואַרטן קיין פיעטעט צו דער צווייטער טייל אויף לאַנגע יאָרן.

רעוויזיעס אין אינדזער באַנעם זענען אַלעמאַל נייטיק געווען — אַבער נישט דורכן מעכאַנישן שניידן גאַנצע תקופות לויט דער אַכזריותדיקער סע־לעקציע־מעטאָדע פון אונדזערע שונאים: איין יאָרהונדערט זאָל גיין צום גע־שיכטלעכן מיסט — און אַ צווייט יאָרהונדערט זאָל איינגעשלאָסן ווערן, אַפילו מיט דער בלאַטע אויף די שטיוול, אין ספר־החיים.

ז.

די אויספירן פאַר אונדזער דור מוזן זיין קלאָרע. דער היסטאָרישער טייל פֿינעם היינטיקן יידנטום טאָר נישט בלייבן קיין רעקוויזיט פון עפעס אַ גע־אַרגאָנישער אויסגעלאָשנקייט — און בלויז רעקוויזיטן קענען בלייבן אומ־באַרירט. ביים היינטיקן טאָג קען ער רעפרעזענטירן אונדזער געשיכטלעכן שכל און ישוב־הדעת. אַנטקעגנאיבער אים שטייט דער נייציטיקער טייל ווי אַ צעפאַכעטער פליגל: פול מיט מעגלעכער ענערגיע, אַבער אָן דעם קילן געמיט, וואָס קען צווימען דעם יידישן פלאַנטער אין זיינע אינגעוויידן. אויב ער וויל אַפילו בלייבן יידיש — קען ער נישט די ווייטע האַרצאָנטן, צו וועל־כע זיין פליענדיקער אימפעט וויל אים פאַרטראָגן. פריער אָדער שפעטער וועט ער זיך מוזן אַ קער טאָן צום היסטאָרישן ייד נאָך אָן עצה, און וויי וועט אונז זיין, אויב דאָס „פריערדיקע“ יידנטום וועט אים דאָן ענטפערן מיט צענדליקער צונגען און יעדער באַזונדער וועט אים נאָר דערלאַנגען זיין ברעקל אָפגעשפאַרטע קלאַרקייט. לערנען יעדן איינערס גאַנצן קייט, בכדי אַליין צו קענען קלויבן, וועט ער זיכער נישט האָבן קיין צייט.

אַ גרויסער טייל פון די היסטאָרישע יידן אין די תפוצות טוליעט זיך נאָך ווייטער צו די באַזונדערע נעסטן — און נאָר צו זיי, אַבער דער ניי־צייטיקער דור זעט סיינדיג דאָס גאַנצע יידנטום פון אַמאָל ווי איין גאַנצקייט.

אויב אַט־דער דור וועט זיך אַמאָל דערטראַכטן צו דער עצה פון „פרעג דעם טאַטן“ — וועט ער פאַר זיך נאָר זען איין טאַטן און איין „זקן“. אים וועט מען מער נישט קענען אַריינציען מיטן גאַנצן ברען אין אַזויפיל פאַרטיידיגע־רענצן, ווייל אין אַ מינוט פון ערלעכער זוכעניש אויפן יידישן שטח וועט ער נאָר אַרויסשטעלן איין פאַרלאַנג: אַ סך־הכל פונעם גאַנצן פאַלקס־באַנעם און אַ קלאָר בילד פון דער ירושה פאַר זיינעטוועגן. ווען עס קומט צו די יידישע תפוצות — לעבט דאָ אפּשר דער לעצטער פאַרטיי־דור. דער דאָזיקער בשותפותדיקער גורל מוז פירן לכל־הפחות צום געפינען איין פאַרם פון יידיש־גייסטיקער צעמענטירונג. אַנדערש איז שווער צו וויסן, ווי אַזוי אונדזער תקופה וועט דערגיין צו אַ לעבעדיקער השארת־הנפש.

פון דעם איז אויך געדרונגען, אַז אַ ריי אָפּגעשפּליטערטע קאַמפּן פונעם היסטאָרישן דור האָבן שוין פאַרלוירן זייער באַזונדערע גילטיקייט. זיי מוזן דערפאַר פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ טייל פון דער גאַנצער היסטאָרישקייט־אידיי. צוויי עקסטרעמען וועלן עס בולטער מאַכן:

אויב עס איז פאַרן נאַצי־מבול אַנגעגאַנגען אַ שאַרפּער קאַמפּ צווישן יידישיסטן און העברעא־יסטן — האָט ער זיכער געהאַט זיין באַזונדער אַרט אינעם רעאַלן לעבן. ביי דעם האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט שטאַרק־פאַר־וואַרצלטע שיטות. זיי האָבן נישט געדאַרפט ליזן מיט זייער צוגאַנג אַלע יידישע פראָבלעמען — ווייל דאָס איז שוין דערגאַנצט געוואָרן פון דער אַרומיקער סביבה. דער יידישיסט האָט געקענט זאָגן: אויסער די אַלע ענינים, וואָס דאָס יידישע לעבן גופאַ „פאַרנעמט“ זיך מיט זיי, דאַרפן מיר קעמפּן פאַר יידיש. שוין דער דאָזיקער „צוגאַב“ האָט בכוח געהאַט מיטצורייסן צענדליקער טויזנטער אין אַ ספּעציעלער באַוועגונג. אָבער היינט איז יעדער יידישער געראַנגל פאַרבונדן מיטן גאַנצן קינס פון יידן — און דער קאַמפּ נאָר פאַר יידיש האָט מער קיין כוח נישט צו ווערן אַ באַ־זונדער אידיי. נישט אַנדערש איז עס מיטן עקסטרעמען העברעא־יזם פון אַמאָל. דער „עברי“ פונעם פאַרשניטענעם פוילן און ליטע האָט זיך אינערלעך אַ סך געענדערט. ער קען עדיהיום פאַראַדירן מיט זיין אומווילן צו דער „שפּחה“ יידיש — אָבער טיף אין זיך מוז ער אויפציטערן ביים הערן אירע קלאַנגען. זי זינגט צו אים מיט די טענער פון זיין אייגענער וועלט, וואָס די רוצחים האָבן אויסגעלאָשן. במסתרים איז ער אפּשר ווינציקער גלייכגילטיק צו איר גורל ווי דער היפּאָטעטישער יידישיסט, וואָס איז שוין געבוירן אין אַמעריקע. ביים העברעא־יסט פון דער אַלטער היים איז עס שנאה הינטער וועלכער עס שטייט זיין גאַנצע וועלט, בעת דער „היינטיקער“ יידישיסט טראַגט אַ ליב־שאַפט הינטער וועלכער עס שטייט אַ בלויע שפּראַך — הגם אַן אייגענע.

יידיש איז דורך אַ גרויליקער כישוף־האַנט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ספּעציפישן מעדיום פונעם היסטאָרישן ייִדנטום — און אויך דער העברייִער פון דער קאָטעגאָריע מוז עס אָנערקענען. אַלע אירע אידיאָישע אַראַמאַטן קענען זיך נאָר אַנטפלעקן צו דעם, וואָס איז עמאַציאָנעל פאַרבונדן מיט אירע ראַמאַנטיש־לעבעדיקע יאָרן. דערפאַר האָט אויך דער צווישן־שפראַכיקער גע־ראַנגל געקענט מעגלעך זיין אין יענע ראַמען. הייַנט אָבער איז פאַר ביידע צדדים מער נישט מעגלעך אַרויסצושטעלן ייִדיש ווי אַן אָפּגעזונדערטע פּאָן פון אַ באַשטימטער אידעאָלאָגיע. זי איז גאָר איינע פון די כלים, אין וועלכע דאָס היסטאָרישע ייִדישקייט האָט איינגעזאַמלט איר אַטעם פאַר דער צוקונפֿט. אַזוי למשל קענען נאָך הייַנט טייל ייִדישיסטן געהערן צו אַנטי־רעליגיעזע לאַ־גערן. זיי קענען נאָך הייַנט מסכים זיין צום אַלטן קאַמף פון זייער פאַרטיי קעגן „קלער אין כלי קודש“. אָבער ווען עס קומט צום פאַרטיידיקן זייער ייִדיש — וועלן אויך זיי זיך נישט אָפּשטעלן ביי זייער בלויער פאַרטיי־ליטעראַטור, וויבאַלד זיי ווילן באַווייזן די קולטור־חשיבות פון ייִדיש — וועלן זיי אריינגעבן אין נדן דעם גאַנצן יחוס פונעם דאָזיקן לשון; זיי וועלן דער־מאַנען אַלע אירע ווערטן און אויסצירן איר קאַפּ סיי מיט ר' נחמן בראַסלע־ווער, סיי מיטן חסידישן אידיאַם און סיי מיט דער רעליגיעזער ליטעראַטור בכלל. דאָס מיינט: זייענדיק פאַרטייאיש קעגן אַ באַשטימטן ייִדיש־קרייז — נעמען זיי אים אַריין אין שותפות ביים פאַרטיידיקן דעם ברייטערן בנין פון אַלעמען. פּינקט אַזוי וועט זיך דער שאַרפּסטער אפיקורס אויף העברעאיש נישט וואַקלען קיין רגע, בכדי אונטערצושטרייכן דעם גאַנצן פאַרמעסט פון דער העברעאישער קולטור אויך דורך די פרומע ר' יהודה הלוי, אבן גבירול און ר' משה חיים לוצאַטו.

איז דאָס אַ סתירה צו זייער אידעאָלאָגישן באַנעם? אין די פּיאָנערישע יאָרן פון „קאַמף“ זענען אפשר געווען טייל יידן, וואָס וואַלטן באַשטאַנען אויף אַזעלכע גרענעצן. אָבער דער טיפּערער קולטור־אינסטינקט האָט באַשלאָסן צו פאַרגעסן אַלע פאַרטייאישע גרענעצן ווען עס קומט צו גייסטיקער פּאָלקס־גאַנצקייט. דאָס באַווייזט אונדז, אַז די היסטאָרישע מאָס האָט זיך שוין היפּש איינגעבירגערט אויף געוויסע שטחים.

די ווירקלעכקייט גייט אָבער איר גאַנג. די אויסברייטערונג פונעם היס־טאָרישן איבערברוך וועט זיך נישט אָפּשטעלן, אפילו ווען דער ייִדישיסטי־שער אַטעאָיסט וועט אָנערקענען דעם רעליגיעזן טייל פאַר אַ פולן שותף צו ייִדיש. פון אַזא שותפות וועט נאָך דער ענין ייִדיש נישט בכוח זיין צו בלייבן אַ באַזונדערע אידיי פאַר זיך אַליין. נאָך מער: דער אַמאָליקער געראַנגל וועט זיך מער נישט קענען אָפּשפּילן אין די הערצער פונעם נייציטיקן דור —

אפילו ווען אין אַמעריקע זאָלן בדרך־נֶס אויפשטיין הונדערטער יידישטישע שולן; און ווען אפילו אין מדינת ישראל זאָל מען מאַכן פון יידיש אַ חוב־לימוד. ווער עס חלומט נאָך אַלץ וועגן דער אויבערערשאַפט פון יידיש — שפּילט זיך מיט אַ טראָפּן און מיינט, אַז ער שווימט אין ים הגדול. דער אמתער געראַנגל וועט נאָר אַנגיין — ביז צום געבענטשטן אויסגלייך — צווישן די צוויי הויפט־שטרעמונגען. די אַמפּערנישן צווישן היסטאָרישן ייד־טום און דעם נייצייטיקן וועלן אויך אַנגיין אויף דער מדינה־ערד און אויך אין העברעאיש גופא. דערפאַר וועט נישט מעגלעך זיין אויסצוטיילן קיין באַזונדערע אָפּשניטן און זיי דערקלערן פאַרן עיקר.

די חילוקים צווישן יידישסטן און העברעאישטן, צווישן גלות־אָנהענגער און ישראלדיקע, צווישן כּנענישע „סעמיטן“ און אָנהענגער פון רייך־יידישער מדינהשאַפט — זיי און זייערע צענדליקער ניוואַנסן מוזן פאַרשווונדן ווי סע־פאַראַטע שטרעמונגען. יעדער ריכטונג וועט זיך מוזן איינגלידערן אין איין צד אָדער דעם צווייטן פונעם צוויי־באַנעמיקן יידנטום. אויך דער סך־הכל וועט מוזן זיין אַן אַלגעמיינער; אויף וויפל אַלע גוטע ווערטן פונעם היסטאָרישן יידנטום וועלן סוף כל סוף דערגרייכן אַ פאַרשטענדעניש ביי דער נייצייטי־קער יידישקייט — וועט אויך דער חלק פונעם שעפּערישן יידיש, פון די בע־סערע גלות־שטריכן, פון די אַלטע איינזאַמלונגען און אפילו פון די פרום־יידישע ווערטן נישט געמינערט ווערן. טאַמער חלילה נישט — וועלן אַלע צוזאַמען פאַרלירן דעם באַדן. מוז מען בכן אויפהערן שרייען בלויז וועגן דער עוולה קעגן יידיש — סיידן מען מאַנט אַנערקענונג פאַר דער גאַנצער שיכט אַרום איר. דאָס פירן שלאַכטן פאַרן באַזונדערן קיום פון יידיש איז אין אַזאַ צעטיילונג אַ ברכה לבטלה. אָבער זי איז בפירוש ראוי איינגעשלאָסן צו ווערן אינעם געראַנגל פאַרן יידיש־היסטאָרישן באַנעם בכלל. דאָ קען זי ווערן אַ יש און באַקומען איר געהעריקן תיקון. דאָס זעלבע איז מיט אַ ריי ספּעציפישע ווערטן, וואָס זייערע חסידים ווילן נאָך אַלץ אַרויסהייבן באַזונדער ווי דעם איינציקן עיקר — הגם זיי זענען נאָר אַ טייל פון דער וועלט, וואָס האַלט ביים נעלם ווערן.

בקיצור וואַלט איין דעם דאָזיקן געדאַנק אָפּגעשלאָסן מיט אַ משל פונעם יידישן פאָלקלאָר; ווען די אַרטאָדאָקסיע האָט זיך גענומען אַרגאַניזירן אין אַ פאַרטיי — זענען אַ סך פון אירע וואַרט־זאָגער געווען חסידישע רביים פון פוילן. האָבן זיך טייל ליטווישע יידן שטאַרק געוואונדערט, וואָס אַזאַ מתנגדי־שע פערזענלעכקייט ווי דער „חפץ חיים“ האָט זיך אָנגעשלאָסן אין איר. דערפאַר האָט איינער פון זיינע תלמידים אים טאַקע געפרעגט: „רבי, צווישן אונדז „ליטוואַקעס“ און די פוילישע רביים שטייט אַ הויכע וואַנט. מיר זענען

אין אזויפיל זאכן מחולק, אז מיט עטלעכע דורות צוריק האט מען זיך געלייגט אין חרם אריין. טא וויאזוי קענען מיר זיך אוועקזעצן מיטאמאל ביי איין טיש מיט די חסידים און פירן א יין מלחמה פאר יידישקייט? דער "חפץ חיים" זאל דערויף האבן געענטפערט: "כ'וועל עס דיר מסביר זיין מיט א משל: א גרויסער גביר איז אמאל אוועק אין א ישיבה און זיך אויסגעקליבן צוויי לומד'דישע איידעמס. אבער נאך דער חתונה האט זיך ארויסגעוויזן, אז די עילויים האבן באזונדערע געשמאקן. איינער קען נישט קוקן אויף קיין פלייש, בעת דער צווייטער האט נאר הנאה פון געבראטנס. דאס אוועקזעצן ביידע ביי איין טיש האט בכך געקענט פירן צו טריפות. אבער א גביר גיט זיך אן עצה: ער האט געהייסן אוועקשטעלן אין עס-ציימער צוויי באזונדערע טישן — אויף איינעם זענען נאר געווען מילכיקע מאכלים און אויפן צווייטן בלויז פליישקע. בלית ברירה האט דאס געמוזט אנהאלטן דעם שלום אין שטוב. אבער מיט א צייט שפעטער איז דער גביר אראפ פון דער גדולה און קוים פארדינט אויף טרוקן ברויט מיט קארטאפל. נאר ווען עס איז געקומען צום פארעווען ביסן, זענען די צוויי איידעמס ווידער געבליבן זיצן ביי זייערע באזונדערע טישן, אזויווי ס'וואלט זיך גארנישט געענדערט. דאס האט שוין דער שווער נישט געקענט פארטראגן און ער האט פאר זיי געהאלטן אזא מין דרשה: קינדער! לעך! כל זמן איך האב געהאט א שפע אין שטוב — איז זיכער נישט געווען כשוה, אז איר וואלט זיצן ביי איין טיש. אבער היינט, ווען איך קען אייך נישט געבן נישט קיין פלייש און נישט קיין פוטער — וואס טויגן מיר די באזונדערע טישן? צוליבן שטיקל ברויט מיט גריץ דארף מען זיך נישט צו טיילן. איר וועט עס קענען פארדייען ביים זעלבן טיש... דער נמשל? כל זמן ביי יידן איז געווען א לעבעדיקע יידישקייט פון פארשיידענע קאלירן — האט זיך איין איידעם געקענט פארגלוסטן "חסידות" און א צווייטן "מתנגדות" און מען האט אפשר נישט געטארט מישן די כלים. דאס יידישקייט איז געווען "פעט" ביי ביידע צדדים. אבער איצט, ווען עס גייט אונדז סך-הכל דערין, אז יידן זאלן נישט פארגעסן דאס לעצטע אות — וואס טויגן די באזונדערע טישן? אז מען וועט שוין האבן פארווארגט די וויכטיקסטע יסודות — וועט מען זיך ווידער מעגן ארומרייסן וואס עס איז בעסער, מילכיקס אדער פלייש-שיקס?"

דער צד-השווה צו אונדזער מצב פאדערט נישט קיין איבעריקע ווערטער.

ח.

דער עגין פון געשלאסן-היסטארישן באנעם לאזט זיך אויך אנווענדן בנוגע דער עקסטרעם-צווייטער זייט פון יידישן לעבן: דער ציוניסטישער וועלט-

אָרגאַניזאַציע. אין פאַרשווונדענעם „אַמאַל“ איז זי געווען אַ כּוח פאַר זיך אליין. אויך איר אידיי האָט זיך שאַרף אויסגעשניטן פונעם גאַנצן אַרום. אָבער נאָך מדינת ישראל קען זי — אינעם געשטאַלט פון אַ בלויזער אַר ג א נ י ז א צ י ע — קיין פולע פאַלקס־אידיי נישט זיין. דער פאַליטישער ציוניזם האָט, אפילו אין זיינע בעסטע צייטן, נאָר געהעמערט אויף איין באַשטימטן ציל. די גייסטיק־אינטימע פּראָבלעמען פון יעדער יחידישער נשמה זענען כמעט גישט אַריין אין זיין שטח. בלויז אומדירעקט האָט דער ציוניזם, דורך זיינע ׳וואַריאַציעס, איינגעזאַפט אין זיך די חלומות פון היסטאָרישער יידישקייט. ווען עס קומט אָבער צו דער רעאַלער מדינת ישראל — איז זי פאַרמעל גע־וואָרן דאָס קינד פונעם נייציטיקן דור. דער ציוניזם — הגם ער איז מגולגל געוואָרן אין זיין אַמעריקאַנישן נוסח — באַנוצט זיך נאָך מיט חלום־לאַזונגען, וואָס געהערן צו דער אוטאָפּיסטישער ליטעראַטור. אָבער די זעלבע פּראָזן רופן אַרויס אַ שמייכל אפילו ביי די בעסטע קינדער פונעם נייעם ישראל. וויפל מען זאָל אַפּערירן אינעם גלות־ציוניזם מיטן באַגריף פון „באַנייאונג“ — געהערט ער סייווי צום פאַרמעגן פונעם היסטאָרישן יידנטום.

אמת: דער ציוניזם האָט מער ווירקלעכן נצחון אין דער האַנט ווי אַנ־דערע. אָבער דאָס איז אויך זיין „טראַגעדיע“: אַנדערע באַוועגונגען קענען נאָך עדהיום זיין די איינציגע פאַרטרעטער פון זייער אידעאַל — אָבער נישט דער גלות־ציוניזם. אויף וויפל ער גופא פאַרבלייבט אין דער וועלט — מחוץ דער מדינה — בלייבט ער פאַקטיש אין דרויסן. אויב עס האַנדלט זיך בלויז אין דער אָרגאַניזאַציאָנעלער פאַרם — וויפל נאַסטאַליגע מען זאָל דאָרט נישט אַריינזעצן — וועט די ציוניסטישע באַוועגונג באַי־אופן זיך נישט קענען אויספּעכטן קיין אייגענעם קיום אויף אַ לאַנגער מעטע. אויב דער ציוניזם פון די תפוצות זאָל זיך נישט אַנשליסן אין דער היסטאָרישער מחנה צו וועלכער ער געהערט — איז דער געראַנגל מלכתחילה אַ פאַרשפּילטער. די איינציקע טרייסט קען נאָר זיין, וואָס דער ציוניזם האָט „פאַרשפּילט“ צו זיך אַ ל י י ן, בכבוד. זיינע אַמאַליקע צילן און זייער פּראַקטישע אויסוואַרקונג זענען אַריבער אין די שטאַרקע הענט פון דער יינגער מדינה. קען אויך קיין ספק נישט זיין, אַז די מדינה־מנהיגים האָבן מער רעכט צו ריידן אין נאָמען פון יענע צילן — איידער די וויכטיקסטע פיגורן אינעם ציוניזם, וואָס בלייבן ווייטער זיצן אָפּגעטיילט פונעם פאַרווירקלעכטן חלום. קיין שום טעאָרעטי־שע פּלפּולים זענען נישט בכח איבערצוצייגן דעם נייעם דור, אַז עס קענען געמאַלט זיין ביידע זאַכן: פאַרטרעטן די ציוניסטישע אידיע, צירן זיך מיט איר — און דאָך בלייבן בענקען נאָך איר אין די מרחקים.

פונקט ווי איר יידישטישער אַנטיפּאָד — קען די ציוניסטישע גלות־

ארגאניזאציע מער נישט עקזיסטירן ווי א זאך "פאר זיך אליין". וויפל טייל פון אונדז זאלן נישט פארשטיין און שטיצן איר ווייטערדיקן קיום — וועט עס דער נישט-עמאציאנעלער דור פון נייצייטיקן יידנטום נישט באנע-מען. אייב ציוניזם האט געוואלט דערפירן צו מדינת ישראל — איז זי שוין פאראן. קען זי גאנץ-בכבודיק פארטרעטן זיך אליין און מוז נישט האבן דע-רויף קיין גלותדיקע חלום-פארטרעטער. אונדזערע תירוצים אויף דעם שטח וועלן מיט דער צייט נאר זיין פארשטענדלעך די יידן פונעם "היסטארישן" ציוניזם אין נישט מער. דער נייער דור וועט נישט תופס זיין. וויאזוי מען קען באווייזן צו זיין אינעם חלום און דאך לעבן אויסער אים. די ציוניס-טישע וועלט-ארגאניזאציע וועט נאר קענען "ראטעווען איר פנים" ווען זי וועט אויפהערן זיין דאס שמאלע ביוראטישל; ווען זי וועט פארטיידיקן אזעלכע ווערטן. וואס דער ציוניזם פארמאגט און אין מדינת ישראל קענען זיי פארלוירן גיין אן איר. דאס מיינט, אז דער ציוניזם מוז זיך נעמען ראנגלען פאר יענע יידיש-היסטארישע ווערטן בכלל, וואס דארפן איינגעגלידערט ווערן אינעם נייצייטיקן יידנטום פון ביידע זייטן — תפוצות און מדינה.

די טראגעדיע פונעם נאך-מדינהשן ציוניזם איז אבער, וואס ער ראנגלט זיך ווייטער פאר ארגאניזאציאנעלע פארמען — און אביסל צוגעטיילטע רעכט פאר א דינער שיכט מנהיגים — אנשטאט צו ראנגלען זיך פאר דער נשמה פון פרינציפן. איך וואלט געזאגט: א ציוניסטישע באוועגונג קען זיין מער פארשטענדלעך א נייעם דור, ווען זי ווידמעט זיך דעם גייסטיקן חינוך פון וועלט-יידנטום — ביי דער זייט פון איר הילף פאר ישראל — איידער פאר קערט; ווען זי פריידיקט בלויז ישראל-פראגן און פארווארצלט ווייטער אירע נעסטן אין די גלות-שטעט. קודם-כל וואלט זי באפרייט געווארן פונעם "חשד" אין היפאקריזיע; והשנית — וואלט זי טאקע פארנומען א שטח, וואס מדינת ישראל קען נאך דערווייל און ליידער נישט ארומנעמען. זי מוז אויך קענען געבן אן ענטפער אויף א ריי נשמה-שאלות, וואס דער נייער ייד פון פאר-שיידענע לענדער איז פאר זיי געשטעלט געווארן — און קען זיי טיילמאל נישט פארענטפערן מיטן איינציקן תירוץ וואס מדינת ישראל קען אים געבן. מהאי טעמא נייטיקט זיך די ציוניסטישע וועלט-ארגאניזאציע אין געשולטע גייסט — מ'ענטשן מער ווי אין נישטערע פאליטיקער. זי מוז האבן מער "אידיען" ווי "ראמען". אפילו פון ריין-פראקטישן שטאנדפונקט טאר די ציו-ניסטישע באוועגונג נישט דערלאזן, אז בלויז די אנדערע שפליטערן פונעם היסטארישן יידנטום זאלן געבן אן ענטפער אויף די יידישע סענטימענטן וואס האבן אויפגעוואכט אין גלות. אז דאס איז נישט קיין אבסטראקטע מורא בא-ווייזט דער מצב אין צפון-אמעריקע. ווי נישט-ציוניסטישע קרייזן פון פאר-

שיידענע לאגערן האָבן איבערגענומען דעם חינוך פון אַ גרויסן טייל יוגנט — און זיי גיבן איר דעם ענטפער אויף אַ ריי מאַראַליש-גייסטיקע שאלות — בעת דער ציוניסטישער חלק אין דער דאָזיקער דערציאונג איז אַ קנאַפער. דאָ ליגט זיין טראַגעדיע. מוז אויך דער ציוניזם — וואָס האָט אַלע שאַנסן צו ווערן דער אָנפירנדיקער כוח אינעם היסטאָרישן לאַגער — איינגעגלידערט ווערן אין דער מחנה, פון וועלכער ער שטאַמט אָפּ און צו וועלכער ער געהערט.

ט.

יעדער היסטאָריש-יידישע באַוועגונג איז געגאַנגען צו דער צוקונפט אויף אַן אַנדערן שטייגער. אָבער אַלע קומען פונעם זעלבן וואַרצל. דאָס אַליין איז אַ גרויסער פאַקטאָר פאַר התקרבות. שוין די יידישע טראַדיציע האָט מקדים געווען פאַרן יחיד דעם "מאין באת" פאַרן "ולאן אתה הולך". אויב מען וויל וויסן — אָפילו אינעם גאַנצן פאַלקס-פאַרנעם — ווהיין מען גייט, דאַרף מען קודם-כל וויסן פון וואָנעט מען קומט. דער "פון וואָנעט" ביים היסטאָרישן יידנטום איז פון איין שורש. פון איין יידישן נערו — און במילא קען עס זיך לייכטער פאַרשטענדיקן וועגן דער צוקונפט.

אויך דער יינגער דור, וואָס וואַקסט פאַר אונדזערע אויגן איז גייסטיק צעריסן — אָבער זיין צעטיילונג שטאַמט פון אַ נישט-יידישן באַדן. ער איז נישט צעמענטירט דורך איין עמאַציאָנעלער וועלט און אויך זיין פאַרשיידנ-אַרטיקייט איז נישט נוגע דעם באַזונדערן קוק אויף דער יידישער צוקונפט. יעדער טייל פונעם היינטיקן דור (אין זיין יינגער וואַריאַציע) איז אַנדערש — ווייל ער שטייט אונטער דער השפּעה פון אַן אַנדער, דרויסנדיקער קולטור. אויב די אַמאָליקע באַוועגונגען זענען געווען מחולק צווישן זיך — איז עס גע-ווען דערפאַר, ווייל יעדע איינע האָט געוואָלט אַנדערש געשטאַלטן די יידישע וועלט. אינעם יינגערן טייל פון תפוצה-ייידנטום זענען קיין חילוקי-דעות בנוגע דער יידישער צוקונפט כמעט ווי נישטאָ — אָבער ער ווערט צעטיילט צווישן זיך, ווייל איין גרופע איז אונטערגעוואָרפן דער פראַנצויזישער קולטור-ספּעציע, אַ צווייטער טייל געהערט צו דער ענגלישער און אַ דריטער צו דער שפּאַני-שער... עס פעלט בכן דער בשותפותדיקער וואַרצל אין דער דיפערענצירונג. ער האָט אָפילו נישט קיין בשותפותדיק לשון — ווי עס איז געווען דער פאַל מיט די "אַמאָליקע". דער איינציקער שטריך וואָס איז בשותפות פאַר אַלע ניצייטיקע — איז אַ נעגאַטיווער: פאַר אַלע איז פרעמד דעם היסטאָרישן יידס וועלט פון געפיל און אומרו.

דאָס איז דעם ניצייטיקן יידס נאַציאָנאַלער חסרון, אָבער ער קען אויך פאַרוואַנדלט ווערן אין זיין וויכטיקסטער מעלה: ער איז אויף קיין צד נישט

אנגאזשירט מיט פאנאטישער עקשנות. במילא קען ער אויפנעמען יעדן טייל פון דער יידישער ירושה — אויב זי קען זיך נאך פארמעסטן מיט דער פרעמדער השפעה. דער נייציטיקער דור איז אן אפגעזעצטער דור. דערפאר קען ער אויך ווערן דאס בעסטע „פעלד“ פארן נייטיקן סינטעז — אויב מיר זענען אים מסוגל אויסצורייפן. מיר מוזן קודם־כל מאַכן שלום מיטן פאקט, אַז דעם נייעם ייד איז שווער אַריינצוציען אין אַ סעפּאַראַט־פּאָליטישער גרופּ פירונג פון יידישן פּאַרנעם. אויב אַפילו אַ קליינע צאָל שליסט זיך ערגעץ אָן — קען זי דאָרט פּסיכיש נישט געהערן בלב ונפש. דאָס איז אָן אויבערפלעכ־לעכע צוגעהערקייט — און דאָך קען זי פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ ברכה.

דער יידיש־אַמעריקאַנער דור, למשל, קען צוגעצויגן ווערן פון אַ יידיש־געזעלשאַפטלעכער שילד מיט אַ באַשטימטער פאַרב. דאָס איז אָבער על פי רוב דיקטירט פון אַ זייטיקער סיבה: ווייל זי גיט אים כמעט אַלע פאַרוויי־לונגס־מעגלעכקייטן, וואָס דער נישט־יידישער קלוב. (דאָס איז אגב אויך אַ שטריך פון לאַטיי־אַמעריקע). דער יידישער אַדרעס איז אים אָנגענעמער, ווייל ער איז צווישן אייגענע און דאָרף זיך נישט צופיל זשענירן. ערשט ווען ער קומט שוין סיי־ווי צום יידישן אַדרעס, מוז ער האָבן אַ מאַטיוו פאַר זיין אַפּגעוואַנדערטקייט. מהאי טעמא זענען אונדזערע „היסטאָרישע“ קרייזן טייל־מאָל נוטה צו מאַכן אַ דראַסטישן פאַרגלייך צווישן דעם איצטיקן דור און דער אַמאָליקער יוגנט פון מזרח־אײראָפּע: „דאָרט“ איז מען געקומען צום יידישן אַדרעס מחמת נאַציאָנאַלן געפיל, בעת „דאָ“ ווירקט זיך בעיקר אויס די פרעמדע אומבאַקוועמלעכקייט. די מטבע האָט אָבער איר צווייטע זייט: אין מזרח־אײראָפּע האָט דער יידישער יוגנטלעכער געזען דעם הענגנדיקן שלאָס אויף דער גויישער וועלט — בעת אין די אַמעריקעס עפנט זיך יענע טיר פאַר אים, הגם מיט געוויסע שוועריקייטן. דאָס אָנגעהערן צו אַ יידישן אַדרעס איז בכן ביים נייעם דור אַ סך מער פּרייַווי־ליק, הגם ווינציקער פאַרטיפּט. עס איז זיך שווער פאַרצושטעלן, ווי ווייט די יידישע יוגנט פון פוילן וואָלט דערגאַנגען — ווען זי וואָלט געווען געהאַט די זעלבע מעגלעכ־קייטן ווי די יידיש־אַמעריקאַנער. מען טאָר נישט פאַרגעסן, אַז וויבאַלד די אַסימילאַציע האָט דאָרט אַמאָל דורכגעבראַכן אַ שפּאַלט — איז זי געווען אַ סך פאַרביטערטער און להכעיסדיקער. מיט אַ היסטאָרישער מאָס — קומט אויך דער היינטיקער דור טיילמאָל אַרויס אין אַ שענער ליכט. אויב דער יידישער אַראַמאַט איז געווען שטאַרקער ביי די פּאָלקסטימלעכע שיכטן — איז אָבער די פּראָפּעסיאָנעלע אינטעליגענץ על פי רוב געווען אַ סך סנאָבישער און אַסימילירטער ווי דער פּראָפּעסיאָנעלער דור פון יידישן אַמעריקע. די סיבות זענען איצט נישט וויכטיק.

פאטענציעל איז די היינטיקע שיכט פון יידישער אינטעליגענץ גרייטער אויפצונעמען איר יידישע אנגעהערקייט איידער דער אמאליקער „דאקטאר“ און „אפטייקער“. ביי איר איז עס ווייניקער „טראגעדיע“. און זי טראכט ווייניקער פון היינעם „אומגליק“. זי איז בלויז מער אומוויסנדיק אויפן יידישן שטח און שטייט טיילמאל פאר צוגעשטאפטע קוואלן, וואס קיינער עפנט זיי נישט אויף ווי געהעריק. דער היסטארישער ייד האט אין זיין בלייזייט פארמאגט א פולע אטמאספערע און געווען פאר זיך א באגרינדעטיידישן וועלט-באנעם. ער האט פון זיך ארויסגעגעבן א צאל מנהיגים-געשטאלטן, וואס זייער בלייבן אין דער מחנה איז פארבונדן געווען מיט א בארג אייגענעם וויסן. דערפאר אבער האט דאס נייציטיקע יידנטום געלאזט אויסוואקסן די פע-אי-קסטע מוחות אין א פרעמדער וועלט פון גייסט. אפילו די וואס זענען ווארעם-יידיש אין הארץ — און פארנעמען אויך א פירנדיקע פאזיציע אין דער יידישער וועלט — האבן זייער תוכיך וויסן פון פרעמדע קוואלן. אין זייער אייגענעם גארטן ווייסן זיי טיילמאל נישט מער ווי דער דורכשניטלעך כער צוהערער זייערער. דערפאר איז דער יינגער דור מער פארבענקט ווי געפירט. דער דאזיקער פאקטאר פירט טיילמאל צום חורבן — הגם די באוויסן זיך נישט אסימילאציע שפילט דא נישט קיין וויכטיקע ראלע. אפילו די וואס קלאמערן זיך אין יידישקייט — מוזן זיך טיילמאל ווארעמען ביי ברעקלעך פון א פארלאשענעם שייטער.

אין מזרח-אייראפע האט א יידיש-פירנדיקע פיגור נישט געדארפט דער-גרייכן איר השפעה בלויז מיט די אייגענע כוחות. ווער עס איז געקומען „פירן“ — האט קודם-כל געהאט די נאטירלעכע הילף פון יעדן לעבעדיקן ייד. פון יעדער יידישער גאס און פון יעדן יידישן הויז. יידישקייט איז סייווי גע-שטאנען ווי א מויער און יעדער אסימילאציע-שפליטער איז ביסלעכווייז אפ-געטיילט געווארן פונעם נאציאנאלן יסוד, ווי א פרעמדע וועלט ביים ראנד. עס איז געווען א קלארע ליניע צווישן „אונדזערס“ און „זייערס“. נישט דער מנהיג האט געדארפט שאפן די נאטירלעך-יידישע סביבה, נאר פארקערט; זי האט עקזיסטירט פאר אים און ער האט בלויז געוואלט אריינברענגען אהין זיין נייעם גיאנס. אזוי איז עס אויך געווען מיט די יידישע באוועגונגען; צוזאמען מיטן גאנצן, יידיש-באפעסטקטן ארום האבן זיי געקענט לייכטער אויסוואקסן. זיי האבן נישט געדארפט באשאפן קיין יש מאין. זייער ווארט איז געווען זריעה אויף גוט-צעאקערטע הארץ-פעלדער, וואס האבן פאר יעדער קערנדל אפגעצאלט כפל-כפליים. די באגעגעניש צווישן דער יידישער מאסע און דער פירנדיקער פערזענלעכקייט — אדער צווישן פאלק און דער נייער אידיי — איז פארגעקומען אין מיטן וועג. איינער איז דעם צווייטן

אנטקעגנגעגאנגען. דאך איז נישט אלעמאל געראטן דער שידוך. אינעם נייציטיקן דור אבער איז א היפשער טייל פון אמתער אסימילאציע שוין געווארן אן אינטעגראלער טייל פון יידישן לעבן. טיילמאל איז די באגרעטע יידישקייט נאך צוגעבונדן צום אומקלארן הארץ-צאפל און צום אומשטערבליכען „פינטעלעך“. די גרענעץ צווישן יידישס און פרעמדס איז — אויסער די ראמען פון הארץ — כמעט ווי אויפגעלייזט. דער ייד פון היינט שטייט טיילמאל פאר אועלכע נסיונות, וואס זענען זיין פארגייער אפילו אין חלום נישט געוויזן געווארן. אויב ער וויל נאך אלעמען ווייטער פארבלייבן יידיש — איז עס אפשר נישט ווייניקער נס ווי דער אמאליקער קיום. אבער נאכן גאנצן וועלן — מוז ער היינט האבן מנהיגים פון טאפל טער גרויס: זיי זאלן פארמאגן די אינטעלעקטועלע קוואליפיקאציע פון מנהיגים און דער-צו זאלן זיי נאך קענען פארטרעטן די נאטירלעכקייט פון דער אמאליקער סביבה. דער היינטיקער מנהיג מוז זיין „גרעסער“ פארן אמאליקן — ווייל זיין וועג איז א לענגערער און זיין פארמעסט מוז זיין אין טאפלע דימענסיעס. ווען עס קומט צו דעם ציוניסטישן מנהיג — מוז ער אויך גרויס זיין אין א דריטער דימענסיע: אויסער די דערמאנטע צוויי שטריכן, דארף ער נאך קענען מיטרייסן דעם יינגן דור צו א געענדערטן הייסבאווסטזיין, אין מדינת ישראל. מען דארף נישט מאריך זיין צו באווייזן, אז אין פוילן אדער רומעניע למשל איז לייכטער געווען צו באווייזן דעם יינגן ייד, אז דא איז נישט זיין היים — איידער אין אמעריקע אדער ענגלאנד.

אונדזער היינצייטיקע טראגעדיע שטאמט, בכן, נישט אזוי שטארק דערפון, וואס די „יוגנט אנטלויפט פון אונדז“ — ווי מיר הערן עס אין אלע קלאגלידער — נאך בעיקר פעלן אונדז גדולים פון די דריי דימענסיעס. דערצו נאך האט קיין שום יידישער דור נישט פארמאגט אזא שפע פון פארמעליגע-בילדעטע „מאסן“ ווי אונדזער היינצייטיקער דור — און עד שטעלט א סך מער פאדערונגען.

איך בין זיכער, אז אונדזער היסטארישער דור וואלט זיך געקענט א סך מער דערנענטערן צום היינצייטיקן מיטן כוח פון א גרויסער פלעימדע דענ-קער און יידישקייטס-פארטיפער. איך גלויב דערין, הגם אונדזער צייט איז אזוי נישטער און פראקטיש. אבער דוקא אין דער תקופה איז דאס ארט פונעם אמאליקן מנהיג געירשנט געווארן דורך א ריי פעאליקע עסקנים; פראקטישע טוער, וואס זענען ווייט פונעם טראכטערישן פארמעסט. ווען עס קומט צו צפון-אמעריקע — איז דאס בילד שוין אלט צענדליקער יארן. די ארגאניזירטע יידישקייט — וואס ברייטערט זיך אפשר אויס, אבער פאלט אפט אין ניווא — האט זיך קאנצענטרירט ארום טאט-מענטשן. אבער

דאָס צוהאַלטן דעם נייעם דור צו יידישקייט ווערט אלץ מער אַן ענין פון גרויס-אידיאישקייט — און דער נאַציאָנאַלער באַוווּסטזיין מוז אלץ שטאַר-קער און גרינטלעכער קענען „קאַנקורירן“ מיט דער פאַרכאַפּנדיק־הערשנדיקער קולטור. דערפאַר זעען מיר אַזוי ווייניק אויפשווונג אין דער אַריגינעליידי-שער מחשבה פון אַלע לאַגערן — פונעם וועלטלעכן ביזן שטרענג־אַרטאָ-דאָקסישן — הגם דאָס פאַרמעלע טוליען זיך צו עפעס אַ יידישער ראם איז גאָר שטאַרקער געוואָרן. אמת, אויך דער אַסימילירנדיקער קעגן־כוח פאַרמאָגט נישט דעם אַמאָליקן צויבער — אָבער ער דאַרף אים נישט האָבן אַזוי שטאַרק, ווייל שוין בלויז די נאַטירלעכע סביבה געהערט צו אים. איז קיין ווונדער נישט, וואָס דער גייסטיקער קריזיס איז ביי אונדז דערגאַנגען צום הויך־פּונקט.

י.

צי מעג אונדז אָבער דער פאַטאַלער „מאַנגל אין פערזענלעכקייטן“ פירן צו יאוש? גאָר אַ סך האָבן שוין געמאַכט זייער מעלאַנכאָליש־רעזיגנירטע מסקנה: אונדזער דור דאַרף האָבן גרויס־יידישע פערזענלעכקייטן — אָבער וווּ נעמט מען זיי? זייער אָנהענגען דעם גאַנצן גורל אויף דער „פעלנדיקער גרויסקייט“ וואַרפט אַן אַ פחד. נישט ווייניק זענען איבערצייגט, אַז אויך דאָס גלות־יידנטום מוז לכל־הפחות האָבן אַן אייגענעם „בן־גוריון“. אַנדערש איז די גאַנצע מי אומזיסט. נאָר אויך דאָ מעג מען לערנען ביי דער יידישער טראַ-דיציע: זי האָט טאַקע שטאַרק פאַרהערלעכט גאונים — אָבער קיינמאַל נישט אַריינגעפאַלן אין יחיד־פאַרגעטערונג; קיינמאַל נישט פאַרבונדן דעם קיום פון גאַנצן פאָלק מיט איין איבערמענטשלעך געשטאַלט... סיידן משיח.

די בענקשאַפט צו אַ „פערזענלעכקייט“ טאָר נישט זיין קיין יאושדיק־סטערילע. דער פאָלקס־גאון באַווייזט זיך נישט צוליב מאַכטלאַזע לעכצן. אויב דער אַרומיקער קלימאַט וועט נישט גינסטיק זיין — וועלן נישט העלפן אַלע טעאָריעס אַז „מען דאַרף אים האָבן“. אויב דער היפּאָטעטישער גאון דאַרף נאָר זיין דער באַלואַם צו היילן אונדזערע נאָסטאַליגישע ווונדן — וועט ער זוכן זיין קאַריערע אויף אַנדערע אַדרעסן. פריער מוז דער גאַנצער דור אויס-וועבן די געהעריק־אַקטיווע אַטמאָספּערע פאַר זיינעטוועגן. דער אַלטער כלל פון „יפתח בדורו כשמואל בדורו“ נעמט אַוועק דעם גאַנצן פאַרווורף קעגן יפתחן. פאַרוואָס ער איז נישט געווען אַזוי גרויס ווי שמואל. די גרייס פונעם מנהיג איז דער באַראַמעטער פון זיין דור. יעדער קריטיק אויפן חשבון פון די „קליינע מנהיגים“ איז פאַקטיש אַ בומעראַנג, וואָס פאַלט צוריק אינעם שוים פון די טענות־האַבער.

אָבער נישט ווייניקער געפערלעך איז די פאַרקערטע טענדענץ, וואָס

מאכט גארנישט קיין טראגעדיע דערפון. אירע אנהענגער האלטן, אז אין טייל עפאכעס — אונדזערע בתוכם — איז „שמואל“ ווינציקער נייטיק ווי „יפתח“. דער גרויסער נביא איז גוט אין זיין צייט. אבער ווען דאס פאלק נייטיקט זיך אינעם רעאלן העלד — איז דער פראסטער יפתח מער נאציאנאלע פיגור און מען דארף אפילו פארגעסן, אז א געטלעכער נביא וואלט „צונוץ געקומען“. אין א צייט פון סכנה און אפוער-מעשים טאר מען זיך גארנישט צוהערן צו „נביאישע“ רייד. אפילו אין תנ"ך גופא ווערט נישט געמאכט קיין טראגעדיע, ווען דער גייסט-אנגעלאדענער משה מוז אפטרעטן זיין ארט דעם שווערד-אנגעגורטלטן יהושע. אדרבא: אלע פסוקים-טענער (נישט צום דעכענען די תלמודישע גלות-אגדה, וואס האט נישט אויפגעהערט צו באוויינען משהס אפ-שיידונג פון דער וועלט) ווייזן קלאר גאטס גרויסן חשבון דערביי. משה איז אוועק, ווייל זיין צייט איז פארביי. איצט איז נייטיק זיין תלמיד, וואס האט זיך געלערנט די קריגערישע קונסט אויף עמלקס קאפ. דער מוסר-השכל פאר אונדזער דור איז גאר אפן: מיר האבן זיך שוין גענוג אנגעזאפט מיט טיפווי-ניקע טעאריעס און תורהס פון דענקערישע קעפ. אין א דור, וואס זיין מער-הייט יידן זיצן אין „פראקטישע“ לענדער וואלטן מיר אפשר לגמרי פארלוירן געגאנגען, ווען מיר פארמאגן בלויז משהס און שמואלס. איז נאך א נס, וואס אויף די פירערישע טריבונעס האבן זיך באוויזן יפתחס און יהושעס, וואס האבן מיט זייערע פעסטע הענט געבויט יידישע ארגאניזאציעס אויף ניכטער-נער ערד.

לויט אונדזער פריערדיקן כלל, האבן ביידע מאטיוון א שטיק אמת אין זיך — אבער קיינער פון זיי קען נישט פרעטענדירן אויף דער גאנצער רפואה. פונקט ווי עס איז שעדלעך אוועקצושטעלן דעם גאנצן קיום אויף איין משה — און טאמער ווערט ער נעלם אויף א צייט, מעג מען שוין דינען בהרחבה דאס גאלדענע קאלב — אזוי איז אויך נאריש די טרייסט, אז מען קען אויסקומען אן אים... אז ס'איז גאר בעסער אזוי. דעם דאזיקן אמת באווייזן אונדז די טיפ-צעווייטיקטע זוכענישן אין דער רעאליזירטער מדינת ישראל — און אויך די גייסטיק-צעשוומענע יסורים אין א טייל פונעם יינג-אנגעזעטיקטן אמע-ריקאנער דור. מיר קענען טאקע מער נישט לעבן אויף א דיעטע פון בלויזן גייסט — אדער אויף די פלייצעס פון עטלעכע פערזענלעכקייטן — אבער אויך די רעאלע פראקטיק הערט אונדז אויף צו באגייסטערן. מיט איין דור צוריק האבן מיר נאך געקענט הייליק-נאאיוו נתפעל ווערן, וואס אונדזערס א לופט-מענטש האט זוכה געווען צו בארירן א „רעאלן“ אקעראייזן. מיר האבן דאס אויפגענומען מיט אינערלעכן ציטער — ווייל מיר זענען מיד געווען פונעם אייביקן „באנק-קוועטשן“ — אזויווי דאס שטיק אייזן וואלט אריי-נער ערד.

געשריבן אין דער ערד אַ נייע תורה. איצט אָבער איז אויך דאָס געוואָרן אַ נאַטירלעכע דערשיינונג, אָדער אַ קוואַל פון התפעלות ביי אייביקע אַגיטאַ-טאָרן און ענטוואַסטן. עס איז טאַקע זייער גוט אַזוי — אָבער עס פעלט אונדז נאָך עפּעס. ביידע עקסטרעמען האָבן היינט שוין אָפּגעדינט זייער צייט. אין אונדזער תקופה — ווען דאָס היסטאָרישע יידנטום מיטן נייעייטיקן דאַרפן זיך דערלאַנגען די הענט — מוזן זיך שמואל און יפתח זעצן ביי איין טיש און נישט זיך טיילן; איין דור נעם „איך“ און דעם צווייטן דור נעם „דו“...

דאָס היסטאָרישע יידנטום פאַרלירט ביסלעכקייט די לעצטע פערל פון דער אַלטער קרוין און עס גייען אַוועק די לעצטע מאַהיקאַנער פונעם אַריגי-נעל-ידישן אייגנס. ווילאַנג קען די „פּראָקטיק“ אַליין אויסטראַגן אונדזער קיום, וואָס ווערט, אגב, אין כמה וכמה לענדער אַ בפירוש-„אומפּראָקטישער“ ענין? מיר ווערן ביסלעכקייט אַ פאַלק אָן גרויסע געשטאַלטן, אַ מאַסע אָן לעבעדיקע פענער, צעשפּליטערטע אינדזלען אָן סביבה און גייסטיקן קלימאַט — הגם מיר פּראָקלאַמירן אונדזער נאַציאָנאַל געפיל נישט ווייניקער ווי מיט אַ דור צוריק. אויב די שארית-הפליטה פונעם היסטאָרישן יידנטום זאָל דאָ נישט באַווייזן קיין ווונדער פון סינטעז — גייען מיר אַנטקעגן נישט קיין קלענערן, הגם שטילערן, חורבן ווי די אייראָפּעאישע טראַגעדיע. דאָס מאַל וועלן די ליקוידאַטאָרן זיין אונדזערע אייגענע הענט. עס איז אָבער קיין שום ספק נישט, אַז יעדער גרופּע באַזונדער וועט דעם דאָזיקן נס נישט באַווייזן. עס מוז זיך אין אים באַטייליקן דער גאַנצער דור, וואָס וואַרעמט נאָך אין זיינע אינגעוויידן דאָס טליענדיקע פייערל. אויב נישט — וועט איבער יעדער ריכטונג באַזונדער מעגן געזונגען ווערן אברהם רייזנס טרויעריק גורל-ליד:

אָך, מיין לעבן איז געגליכן
צו אַ לאַמפּ מיט ווייניק נאַפט.
ווערן ווערט ער נישט פאַרלאָשן
ברענען האָט ער נישט קיין קראַפט.

יא.

בלאָנדזשענישן און אַפילו געראַנגלעז פון אַ פאַלק קען מען נישט אויס-היילן דורך באַשלוסן. מען קען נישט אָננעמען קיין רעזאָלוציע, אַז מהיום והלאה נעמען מיר זיך קולטיווירן פערזענלעכקייטן פון מנהיגישער גרייס — און זיי ווידער וועלן אונדז באַשאַפן אַ טיפּערע יידישקייט מיט די נייטיקע צייט-אידיען. אַזעלכע זאכן קען מען נישט באַשטימען דורך קיין אָנגעשטעלטן באַראַמטער און עס העלפן דאָ נישט קיין בלויעז פלענער פון „הבה נתחכ-מה“. איין דור קען ממש שפרודלען מיט גאונים און אַ צווייטער איז קוים זוכה צו מיטלמעסיקייטן. טיילמאָל וואַקסן גרויסע אידיען פשוט אין דער

ליפט און מען דארף נאך אויסשטרעקן צו זיי דאס הארץ — בעת אין אנדערע צייטן מוזן אפילו געניאלע מוחות פארפאלן ווערן אינעם שאבלאן. קען זיין, אז רבינו אליהו איז געווארן דער ווילנער גאון — ווייל עס האבן אויף אים געווארט אזעלכע תלמידים ווי ר' חיים וואלאזשינער; און ר' ישראל בעש"ט האט נאך אויסגעשפרייט זיינע פליגל, ווייל עס זענען אים אנטקעגנגעקומען אזעלכע תלמידים ווי ר' בער מעזריטשער און ר' יעקב יוסף פולנאָער... און עס קען גאר מעגלעך זיין דאס פארקערטע: יעדער פון זיי וואלט גרויס גע-וואָרן אפילו אין אַ מדבר. דער „גאון“ האט געקענט אַרויסקומען גלייך פון זיין אָפּגעשלאָסענעם חדר צו דער וועלט מיט זיין פאַרטיקער געשטאַלט און דער בעש"ט האט נאך מער געקענט וואַקסן ביי אַ לענגערער איינזאַמקייט צווישן די פאַרטראַכטע בערג... די רעצעפט צום פראָדוצירן גאונים איז נאך נישטאָ אין אונדזערע הענט און קיינער קען דאָ קיין כעמישע צונויפֿשטעלן נישט פאַרשרייבן.

עס איז אבער פאָרט נישט קיין ענין פון בלויוזער מיסטיק. איך האָב דערפאַר לגמרי נישט געלאָכט, ווען עמעצער האט מיר דערציילט אַן אנעקדאָט וועגן אַ געוויסן יידיש-אַמעריקאַנער מנהיג: ער האט געלאָזט רופן צו זיך אַ יידישן טרייבער, ווען יענער איז געקומען, האט ער אים מיט דער גאַנצער תמימית פארוואָרפן מיט שאלות: וויפל צייט, אַזאַ שטייגער, וואָלט ביי אים געדאַרפט פאַרנעמען דאָס שאַפן אַ מאָנומענט אַל ווערק? וויפל למשל וואָלט ער גערעכנט דערפאַר? ווי גרויס דאַרפן זיין די הוצאות, אויב דאָס ווערק זאָל נישט זיין אַזוי מעכטיק? און וויפל דאַרף באַטרעפן, אַז עס זאָל טאַקע זיין „אַזוינס און אזעלכעס“?

דאָס וויציק-אַנעקדאָטישע באַשטייט אין דעם, וואָס יענער האט געמיינט, אַז דאָס גרויסע ווערק פאַר אונדזער דור קען באַשטעלן די קאַסע און דער קאַלענדאַר. ווייסט ער דען נישט, אַז „מאַנומענטאַלע“ ווערק שאַפן זיך נישט אייף באַשטעלונג? אַז דאָס איז נישט קיין פראַגע פון געלט און צייט — נאָר אַדער זיי „שאַפן“ זיך פון זיך אליין, אַדער קיין שום אוצרות במשך מי-יודע וויפל יאָרן קענען עס נישט באַווייזן? אַבער נאך אַלע לאַגיומען, איז אפשר יענער מנהיג געווען נישט-ווייניקער חכם ווי זיינע אויסלאַכער. דאָס וואָלט געווען אַן אַבסורד, ווען עס זאָל זיך טאַקע האַנדלען אינעם שאַפן אַ יש מאין; אינעם געבן אַ באַפעל דער אייגענער מווע; ווער געניאַל אויף צוויי יאָר! די לאַגע איז אַבער גאַר אַן אנדערע, ווען עס קומט צום אַנטפּלעקן און אַרויס-ברענגען די שוין פאַראַגענע אוצרות אין אַלע סעקטאָרן פונעם היס-טאָרישן יידנטום. דאָ איז שוין גיכער אַ פראַגע פון לאַנגער מ, איידער פון איבערנאַטירלעכן ווונדער. מיר וואָלטן זיכער געקענט אַריינפאַלן אין יאוש,

ווען מיר זאלן איצט דארפן באשאפן א לגמרי־נייע און אידיאישע באגרינג דונג פאר אונדזער יידישקייט; ווען „איישישאק“ אדער סורא זאלן טאקע גארנישט קענען געבן אונדזער דור — און מיר זאלן טאקע געשמעלט ווערן פאר א מאראלישן בראשית. עס איז אבער שוין גארנישט אזוי מוראדיק, וויבאלד די אידייען פאר אונדזערטוועגן זענען שוין פאראן; ווען אויך די „גאונים“ זענען פאראן אין די טיפענישן — נאר מיר מוזן זיי בלויז אויסזוכן און דערנענטערן צו אונדזער דור אין א נייעם לבוש. דא איז עס שוין מער נישט קיין פראגע פון מיסטישע בענקשאפטן, נאר פון קאנצענטרירטן ווילן. דאס ארט פון דער גרויס־יידישער פערזענלעכקייט קען פארנעמען די גרויס־יידישע אידיי — און זי איז בפירוש פאראן אין איר מאָנאמענטאלער גרויס, אויב מען ווייסט נאר וווּ צו זוכן אירע צעוואָרפענע חלקים און אָפּשיילן פון זיי דעם שטויב.

דער היסטאָרישער ייד מיט זיין דערפֿאַרונג טאָר בכלל נישט איבערלאָזן קיין שווערע שאלות פֿאַרן צופֿאל. אין די ראַמען פונעם היסטאָרישן יידנטום האָבן זיך אַנטוויקלט טויזנטער גרויסע געשטאַלטן — און דאָס אַליין איז אַ סימן, אַז אין אירע טיפענישן ליגט דער שליסל צו פֿאַרבאָרגענע קוואַלן. אויב די אַלט־יידישע קולטור האָט געקענט פֿורעמען גרויסע מענטשן און יידן — קען זי אויך אונדז נוצן ברענגען, לכל־הפחות בכדי צו וויסן וויאָזוי ווייטער צו אַנטוויקלען די אייגענע פֿערזענלעכקייט. דער היסטאָרישער ייד מוז בכך אַנשטרענגען זיין זכרון און אַרויסברענגען פון זיין עבר וואָס נאָר ער קען זיך דערמאָנען. אויב יעדער אַמאָליקע ריכטונג האָט דאָן געהאַט מער גרויסע געשטאַלטן ווי היינט — איז אַ סימן, אַז דעמאָלט האָט זי געהאַט מער גוטע שטריכן וואָס היינט זענען זיי פֿאַרשווונדן. ביים אויסגראָבן זיי פון געדעכע־ניש — קען זיך די צענטראַלע יידישקייט־אידיי נאָך מער אויסברייטערן און אויך איינזאָפן אין זיך אַלע וויטאַליטעטן פונעם לעצטן דור.

מיינט דאָס אַ פֿאַרקלענערן, אַדער גאָר פֿאַרווישן, די לעבעדיקע ראַלע פון די איצטיקע פֿאַרטייען? חלילה. זיי האָבן גענוג אויפגאַבן אויפן אַקטועלן שטח. זיי האָבן אַ גענוג־ברייט פעלד פֿאַר זיך אין דער פֿאַליטיק, גע־זעלשאַפט, סאָציאַלע ראַנגלענישן און נאַציאָנאַלע בוי־אַרבעט. דערמיט האָבן זיי גענוג באַזע פֿאַר זייער צייטלעכן און באַזונדערן קיום. אַבער ווען עס קומט צו דער פולער יידישקייט־פֿילאָזאָפֿיע, צו דער קלאַרער דעפיניציע וואָס מיר זענען און פֿאַרוואָס מיר מוזן זיך אויסטיילן פון אַנדערע פעלקער; ווען מיר דאַרפן קלאַר מאַכן אונדזער אינטימ־מענטשלעכן און יחיד־שיידישן באַ־נעם — שטייען מיר ביים ראַנד פון דער פֿאַרטיי־גרענעץ. די פֿאַלקס־פֿרינציפן צווישן ייד און ייד, צווישן ייד און זיין געוויסן, צווישן ייד און וועלט —

קענען נישט באשטימט ווערן לויט פארשיידענע ליניעס. בכדי צו בלייבן א פאלק — מוזן מיר אלע זיך ווידער אייניקן אויף איין בשותפותדיק-היסטארישער באזע. נישט בלויז וועט אזא כלל-פארמולירונג נישט שעדיקן די באזונדערע פארטייעקזיסטענצן — נאר אלע צוזאמען קענען דא מיטאמאל נתעלה ווערן...

הגם די דאזיקע איינהייטלעך-היסטארישע באזע גופא געהערט נישט צו מיין איצטיקער טעמע — קענען עטלעכע ביישפילן נישט פארשאטן: וואס למשל קען עס שאדן ברענגען יעדער פארטיי באזונדער, אויב אלע צוזאמען וועלן אין דער ניידישער שטייגער-קאנסטיטוציע אויפלעבן די אלטע פארהערלעכונג פון הכנסת-אורחים? און וואס קען יעדער פארטיי באזונדער פארלירן, אויב מיר זאלן אין די בשותפותדיק-יידישע פרינציפן אריינפלעכטן די קאטעגארישע פאדערונג פון דער יידישער טראדיציע, אז מען טאר נישט מבייש זיין א מענטש ברבים — פונקט ווי מען טאר אים נישט הרגענען? דוכט זיך, אז עס וואלט געווען פארקערט: ווען אלע אונדזערע באוועגונגען זאלן געווען איינשרייבן אין זייער פלאטפארמע דעם יידיש-מאראלישן געזעץ פון "ווארפן זיך גיכער אין קאלד-אויזן איידער צו פארווייסן דאס פנים פון א מענטש ברבים" — וואלטן מיר געווען אויסגעמיטן נישט ווייניק אינערלעכע יסורים.

די גרויסע אידיי איז בפירוש פאראן; זי איז היפש צוגעפאסט אויך צו אונדזער ניצייט; זי איז אויך נישט ווייניק ספעציפיש-יידיש — ביז מען קען דורך איר זען דאס אייגנארטיקע פון א יידישער עקזיסטענץ. אויב דער היסטארישער ייד זאל זיך נעמען צו דער אויפגאבע פון "אנטפלעקן" — שטייען אים תיכף-ומיד טויזנטער יידישע גאונים צוהילף. ער הערט דערביי אויף צו זיין א "פארשוונדענער", נאר אדרבא: ערשט איצט קען זיך אנהייבן זיין נייער וועג סיי צום יינגן דור פון מדינת ישראל און סיי צו דער נישט-קליינער צאל יידישע יינגעלייט אין די גלות-לענדער. דאס נייע צעמענטירן די פראקטישע פילאזאפיע פון יידנטום — וואס האט זיך אויסגעקלארט במשך אזויפיל דורות — קען בפירוש באנייען דאס פאלק מיט א געזונטן יסוד. דערצו איז אבער נייטיק, אז סיי דאס היסטארישע און סיי דאס ניצייטיקע יידנטום זאלן קודם-כל באשאפן די סאמע-נייטיקסטע באוועגונג פון שומרי החומות. אויב אינעם לעבן גופא זענען זיי נאך ווייט איינס פון דאס אנדערע — איז אבער נישטא קיין שום מניעה, אז ביידע זאלן זיך אוועקזעצן צוזאמען לערנען דאס זעלבע. א בשותפותדיקע ריכטונג פון זוכער, פארשער און אנטפלעקער פון יענע ספעציפיש-יידישע ווערטן קען אונדז זיכער געבן א נייעם הימל און א נאציאנאל-דערפרישטע נשמה.

יב.

א נייער געדאנק? ניין און יא. — ווייל ער ציט זיך צו צענדלי-
קער וואַריאַציעס פונעם זעלביקן רעיון. איר קענט זיינע שפורן טרעפן אין
אַלע פאַרצייטישע תקופות: אין תלמוד, אין רמב"ם, אלפסי, אַדער שולחן-
ערוך; אין אחד העמס מוסר היהדות, אין ביאליקס כינוס-אידיי און נאך
צענדליקער אַנדערע. י א — ווייל כמעט אַלעמאַל האָט זיך עס געהאַנדלט
אין ספרים-זאַמלונגען, אָבער קיינמאַל האָבן מיר נישט געהאַט אַזאַ מין
מאַזאַאיק פון באַוועגונגס-שיריים; אַזאַ מין נייטיקייט צונויפצוזאַמלען די
מענטשלעך-יידישע שפּליטערן אונדזערע צוזאַמען מיט די שפּליטערן פון
אונדזערע אידייען. אויב קיינער פון די פריערדיקע דורות האָט נישט זוכה
געווען צו פאַרווירקלעכן אַזאַ געדאַנק — איז אפשר געקומען די ריי אויפן
דור פון חורבן און מדינת ישראל?

אָבער באלד לכתחילה טאָרן מיר נישט מאַכן דעם אַלטן טעות: מיר
האָבן אָפטמאַל מורא איבערצושרעקן דעם נייעם דור און במילא ווילן מיר
אים איבערגעבן וואָס ווייניקער. זאָל ער מיינען, אַז יידישקייט איז אַ לייכ-
טער ענין און צולייגן אָן אויער צו אונדזער געבעט. דאָ ליגט אפשר די
הויפט-סיבה פאַר אַ סך מפלות אונדזערע. מיט לייכטער וואָג קען מען קיין
ווייטערדיקע יאָרהונדערטער נישט דערהאַלטן ביים לעבן. גיכער דאַרף מען
פאַר זיי אָנגרייטן וואָס מער, בכדי זיי זאָלן האָבן וואָס צו פאַרלירן אויפן
ווייטערדיקן וועג און דאָך נישט בלייבן אַדס-נאַקעט. אויך דאָס איז אַ שטריך
פונעם טראַדיציאָנעלן יידנטום, וואָס מען דאַרף איבערנעמען: נישט לאָזן דעם
מענטש אויג אויף אויג מיטן בלויון קערן פון מאָראַלישן געבאָט, ווייל
דאָן וועט ער אים גופא מוזן אָפּוואַרפן אין טעג פון נסיון. דערפאַר זאָל
ער בעסער, בעת אַ שווערער צייט, מוזן פריער אַדורכברעכן יענע צוימען
אַרום דער נשמה.

מיינט אַזאַ אידיי "גלותיזם"? די וואָס לעבן אַליין אין גלות און וועלן
אים קיינמאַל נישט פאַרלאָזן — האָבן אָפט ליב צו געבן זייער ציוניזם די גע-
העריקע סאָטיספאַקציע; זיי נעמען אָן דעם עקסטרעם-ציוניסטישן "דיאַגנאָז",
הגם זיי טראַכטן נישט פון זיינע פראַקטישע אויספירן. אויב זיי קענען נישט,
אַדער ווילן טאַקע נישט, פאַרווירקלעכן זיינע מסקנות — זאָל כאַטש די
"טעאָריע" בלייבן גערעכט ביז צום לעצטן פינטל. בין איך זיך מודה ומתודה,
אַז וויפל כּוֹזאָל זיך נישט האָבן אָנגעשטרענגט — האָב איך אַזאַ צוגאַנג עד-
היום נישט געקענט משיג זיין. אָבער דאָ גייט נישט אין קיין אַבסטראַקטע
זויכוחים. זינט חורבן-איראָפּע געהער איך גופא צו די, וואָס האָבן צענדלי-
קער מאַל פראַטעסטירט קעגן בויען יידישע פּיתומ-זרעמססן אין דער צע-

שפרייטקייט. אבער דאס מיינט באין-אופן נישט, אז מען דארף לאזן אויף הפקר יענע מיליאנען לעבעדיקע יידן וואס האבן דערווייל נישט בדעה צו רעאליזירן די שארף-ציוניסטישע פאדערונגען. נאך מער טאר מען עס נישט ארויסווייזן כלפי די פארשטויבטע אבער ליכטיקע פיראמידן פון יידיש-גע-דאנקלעכן פארמען. פונעם אידיאישן ציוניזם, ביז צו טיילווייזן זעלבסט-מאָרד אין זיין נאָמען, איז אַ ווייטער מהלך.

איך וואלט בפירוש גורס געווען דעם „בויענדיקן יאוש“, ווען מיר זאלן טאקע קענען איבערפירן פון היינט אויף מאָרגן אלע יידן אין דער אייגענער מדינה. דאן וואלט דער געדאנק פון תיקון פארן היסטאָרישן יידנטום אפשר געדארפט טראָגן אַ רייניש-אלדיקן כאַראַקטער. אבער כלזמן עס פארבלייבן מיליאנען צעשפרייטע יידן — איז דער ראדיקאלער ביטול צו אלץ וואס זיי טיען מער מאָזאָכיסטישער סאָדיום („מאָזאָכיסטישער סאָדיום“ — ווייל מען שלאגט דערמיט זיך אליין, הגם מען מיינט, אז דאס שלאגט מען בלויז יע-נעם) ווי ריינע אידעאלאגיע. פאראן אפילו אַ טעאָריע, וואס לאזט זיך אין די לעצטע יאָרן ווייניקער הערן, אז דווקא די בעסערע יידן טאר מען נישט לאזן זיך גייסטיק אויסלעבן אין די גלות-לענדער. די יסורים פון בענקשאפט וועלן דערפאר מוזן שטארקער ווערן ביי אַזעלכע יידן און דער גלות וועט זיי מוזן נמאס ווערן. אבער כלזמן זיי קענען צופרידנשטעלן זייער יידישע נשמה אין דער פרעמד — האבן זיי צייט... אויסער דער אומעטישקייט פון אַזאָ געדאנק — איז ער אויך נישט פראַקטיש. אומעטיש — ווייל די לאַזינג פון לענינען „וואס ערגער אלץ בעסער“ מעגן מיר בפירוש פאָרגינען דעם דעגענערירטן באַלשעוויזם. זאל עס בלייבן זיין מאָנאָפּאָל. דאס שטעכן מיט גייסטיקע שפילקעס — הייסט אויך געשטאָכן. אומפראַקטיש — ווייל נישט אלעמאָל איז דער עלטערער גלות-ייד בכוח צו רעאליזירן די צוויי-טע העלפט. היות ווי ער קען עס נישט — רעזיגנירט ער בכלל. ווען עס קומט צום דור, וואס שפראַצט פון זיינע לענדן, נעמט ער שוין דעם ענין אַ סך לייכטער: קיין ישראל האט ער נישט בדעה צו פאָרן, ווייל זיין היים איז „דאָ“. היות אבער ווי קיין אמתע יידישקייט קען ער דאָ סיינע נישט האבן — און אלץ בלייבט סיינע ביליקער ערזאָץ — וואסזשע טויגן די אַנשטרענגונגען? וועט ער בעסער אונטערטויכן אינעם פרעמדן ים. ער הערט נישט איינמאָל, אז וואס ער זאל נאָר נישט טאן פאר זיין יידישקייט — וועט ער בלייבן צע-ריסן: נישט קיין גאַנצער ייד און נישט קיין גאַנצער מענטש — באַשליסט ער „גאַנץ“ צו ווערן, אבער פונקט אין דער פאַרקערטער ריכטונג ווי מיר האבן געוואלט.

די דאָזיקע אידעאלאגיע האט אפשר אַ צאל יחידים מחזיר למוטב געווען

בין צו דער פולסטער קאנסעקווענץ. דערפאר אבער האט זי א סך טויזנטער געשטויסן בין צום אַנטי־נאַציאָנאַלן אָפּגרוּנט. די גרויס־אידיאישע וויזיע אויך פאַר זייער לעבנס־שטייגער איז בכן די תשובה אויף אַזעלכע זינד.

די צרה מיט די יאושיסטן אין די גלות־לענדער קומט צום אויסדרוק אין נאך אַ שטריך: זיי מאַכן זיך לייכטער דאָס לעבן. פאַר זיי איז סיי ווי אַליק, מחוץ מדינת ישראל, פאַרלוירן און פאַרמשפּט. היות ווי זיי אַליין געפינען זיך דאָך אינעם פאַרפאַלענעם תהום — האָבן זיי אַ רואיק געוויסן און דאַרפן זיך נישט ברעכן דעם קאָפּ אויף קיין קיום־פלענער. אַפילו די דעגענערירטע אַסימילאַציע פון זייערע אייגענע קינדער נעמען זיי אויף מיט אַ רואיק גע־מיט: נישט זיי זענען דערין שולדיק, נאָר דער אמת פון דער ציוניסטישער נבואה, דער ציוניסטישער פּראָגנאָז... מיט קיין ווינט־מילן זענען זיי נישט מחוייב צו קעמפן.

איך האָב שוין אַפילו געזען נאָך הייסערע „אידעאליסטן“, וואָס זענען ממש געאַנגען אויף מסירת־נפש: היות ווי זייערע קינדער האָבן קיין חלוצים נישט געוואָלט ווערן, האָט אַזאָ פּאָטער זיי אויך נישט געוואָלט אַנוואַרפן קיין טיף־ידישע דערציאונג. אַנדערש האָט עס דאָך געקענט באַווייזן, אַז אויך אין גלות איז מעגלעך צו דערציען גוטע יידן... מען זאָל נאָר אָפּגעהיטן ווערן פון די שלעכטע רעזולטאַטן, צו וועלכע גוטע כוונות קענען דערפירן! אַ סך פון אַזעלכע גלות־יאושיסטן הייבן בכיוון אַרויס — מיט די העכסטע טענער — די גאונות פון מדינת ישראל. נישטאָ קיין זאך, וואָס אירע גדולים קענען נישט באַווייזן. וועלן זיי שוין אויך פאַרזיכערן דעם קיום פון פּאַלעסטינע? און אויב נישט זיי — ווי קען אַן אַרעמער גלות־ייד באַווייזן, וואָס זיי זענען נישט בכוח? וויאָזוי עס זאָל זיך נישט מאַכן — קען אונדזער יאושיסט לעבן במנוחה און העכסטנס יוצא זיין מיט זאַמלען געלט פאַר דער מדינה. כשאני לעצמי, נאָך לאַנגע יאָרן אַבסערוואַציע, הייב אַן חושד זיין, אַז אַזעלכע אידעאליסטן גע־הערן גאָר צום עגאָאיסטישסטן מין אין אונדזער יידישער וועלט.

דערפאר אבער איז דער ציוניסט מיט היסטאָרישער שליחות בפירוש אומרואיק. ער ווייסט, אַז מדינת ישראל קען שטאַרקער צוציען אַ יידיש־וויסנ־דיקן דור איידער אַן אויסגעליידיקטן; ער איז בכלל אָפּגעשראַקן פאַר יעדער מין יידישן אונטערגאַנג. אויב עס זענען פאַראַן אַלערליי יידן — מוז מען אויך זוכן פאַרשיידענע וועגן צו זייער האַרץ: דאָרט ווו עס העלפט נישט דער פאַרמעל־ציוניסטישער — וועט אפשר העלפן דער אינטימ־פאַלקישער. דאָס נישט לאָזן פאַרזונקען אַ יידישע וועלט אין עס־הארצות איז פאַר אים נאָר אַ טייל פון זיין טיפערן ציוניזם. ער ווייסט: אויב דער ייד פון גלות וועט האָבן אַ שטאַרקער געפיל פאַר יידישע ווערטן בכלל — קען זיך דערפון זיין ליב־

שאפט צו מדינת ישראל בלויז פארטיפן. דער היסטארישער ייד ווייסט, אז דאָרט וווּ אַ יידישער געדאַנק האָט געאַקערט — דאָרט מוז אויך וואַקסן. דער פאַר וויל ער קיין שום ברעקל פון פאַלק נישט לאָזן אויף הפקר — סיי ווען עס האַנדלט זיך אין גייסטיקע פאַרמעגנס און סיי ווען עס גייט אין לעבעדיקע ישובים. דער היסטארישער ייד קען אויך נישט פאַרשווענדן אַלע כוחות, בכדי צו וועלן לייוון תיכף־ומיד אַזעלכע פראַבלעמען, וואָס בלויז דורות קענען זיי אויסגלייכן. דערפאַר אָבער ווערט ער אַדורכגענומען מיט יענע אחריות, וואָס בלויז ער און זיין דור מוזן תיכף־ומיד נעמען אויף זיך — אויב ער וויל נישט דערלאָזן צו קיין באַלדיקן חורבן. דערפון וויל ער נישט אויסשליסן קיין איין טייל פונעם יידישן פאַלק — וווּ ער זאָל נישט לעבן און וויאָזוי זיין טוליען זיך צו יידישקייט זאָל נישט אויסזען.

עלעמענטאַרע ווערטער? זיכער. פאַרוואָס אַזויפיל מאַריך זיין וועגן זאַכן וואָס זענען אַזוי פאַרשטענדלעך? פשוט: ווייל דווקא די דאָזיקע עלעמענטאַרע אמתן ווערן פון אַ סך באַקעמפט מיט ביטערער לייַדנשאַפט — טאַקע אין נאָמען פון די העכסטי־יידישע אידעאָלן. די איראַניע פון אונדזער נאַציאָנאַל־לער „לאַגיק“.

יג.

מיר האָבן געזאָגט, אז במקום דער יידישער פערזענלעכקייט — אויב זי איז נישטאַ — דאַרף קומען די נאַציאָנאַל־יידישע אידיי. אויך דאָס איז נישט קיין נייער געדאַנק. אונדזערע עקסטרעמיסטן גופא מאַכן אַזא אַויס־פיר: מדינת ישראל איז איצט די איינציקע אידיי, וואָס קען פאַרייניקן דאָס יידישע פאַלק. אין פרינציפ שרייבן מיר זיך אַלע אונטער אויף אַזא דעקלאַראַציע — אָבער זיי פאַרטוישן דאָ דעם אַלגעמיינ־יידישן ציל מיט דער כלל־יידישער אידיי. דאָס מיינט פשוט: דאָס יידישע פאַלק האָט דעם העכסטן ציל, פון לעבן אין אייגענעם לאַנד. וואָס מער יידן עס זענען עולה, אַלץ מער ווערט דער דאָזיקער ציל באַפעסטיקט. אָבער וויאַזוי דאַרף מען לעבן אינעם אייגענעם לאַנד גופא? וועלכע אידיי דאַרף באַגלייטן אַזא מין לעבן? סוף כל סוף זענען פאַראַן אויף דער וועלט הונדערטער לענדער — אַלטע און ניי־אויפגעקומענע — אָבער קיינער וועט נישט זאָגן, אז מיטן בלויזן דערגרייכן אַ מדינה־לעבן האָבן זיי פאַרװירקלעכט דעם העכסטן אידישע דעאַל. דאָס קען במילא אויך נישט זיין די לעצטע סטאַציע פון אַלע יידישע חלומות. מיר האַלטן שוין נאָך אַלע אוטאָפישע פאַרשטעלונגען און במילא ווייסן מיר, אז סיי די איינגעוואַרצלעטע און סיי די געבוירענע אין ישראל שטייען נאָך פאַר אַ ריי פראַגע־צייכנס. טאָ וואָס דאַרף קומען ווייטער? אויך

אמאל האט יהושע, אדער דער חשמונאים-דור, נאָר געקענט באַפרייען דאָס פֿאָלק נאַציאָנאַל און נישט גייסטיק. דער ציל איז טאָקע דערגרייכט גע- וואָרן, אָבער וויבאַלד די אידיי איז נישט פֿאַרטיפט געוואָרן — איז ווידער געקומען צו אַ חורבן און דעגענעראַציע. דער היסטאָרישער ייד מוז בכן מאַכן אַ שריט ווייטער פונעם הויכן ציל.

דערפֿאַר איז דער ענין פון „צענטראַלער אידיי“ אַקטועל פֿאַר אַלעמען גלייך. אדרבא: ווייל דער ישראל-בירגער לעבט שוין אין דער ציל-פֿאַרווירק- לעכקייט, פילט ער שאַרפֿער דעם מאַנגל אין אידיי, ווי דער ייד וואָס קען זיך נאָך מאַכן אילוזיעס, אַז דער ציל אַליין וועט אויסהיילן אַלע אינערלעכע ווייטיקן. דער סך-הכל מוז בכן בלייבן דער זעלבער: צונויפֿשליסן די יידישע ווערטן סיי פֿאַרן ציל-דערגרייכער און סיי פֿאַר די ציל-פֿאַרבענקטע.

אָבער דאָ מוזן מיר זיך באַפרייען פון איין פֿאַטאַלער לאַזונג: אין אַלער- ליי נוסחאות ווערט אויסגעדריקט דער געדאַנק, אַז בכדי צו פֿאַרייניקן אידיי מיט ציל — מוז מען דערצו האָבן אַ רמב"ם. עס מוז זיין אַ נייער „מורה נבוכים“, וואָס זאָל אַרויספירן דעם דור פון זיין צעטומלטקייט. אויך דאָ וואָלט מען זיך איינגטלעך געדאַרפט פֿאַרלאָזן אויפן צופֿאַל: גליקלעך איז יענער דור, וואָס פֿאַרמאָגט אַזאַ געשטאַלט — און וויי איז יענעם דור, וואָס בלאַנדזשעט טאָקע אָבער קיין רמב"ם פֿאַרמאָגט ער נישט. כשאני לעצמי, זע איך אין אַזאַ פֿאַטאַליזם מער גייסטיקע פּוילקייט ווי טיף-אדורכגענומענע באַווונדערונג פֿאַר גרויס-היסטאָרישע פיגורן. דאָס איז אַ לייכטער אופן, וויאַזוי פֿטור צו ווערן פון גאָר אַ סך אחריותן. דאָס וואָרפֿן די גאַנצע שולד אויפן „נישט-פֿאַראַנענעם“ רמב"ם דאַרף קלענער מאַכן די אייגענע זינד. מוז מען אויך דאָ זיך לערנען ביי דער יידישער טראַדיציע: זי האָט טאָקע אָפֿגע- שיקט אַ צאָל שווערע שאלות צו אליהו הנביא — זאָל ער קומען און זיי פֿאַר- ענטפֿערן! אָבער צוליב דעם האָט מען נישט אויפֿגעהערט צו לערנען און גע- פינען אַ תירוץ פֿאַר די קשיות, וואָס דער אייגענער מוח קען יאָ פֿאַרענט- פֿערן. די יידישע מסורה האָט דאָ אַרויסגעוויזן אַן אַמביוואַלענטן צוגאַנג: פון איין זייט האָט זי געוועקט דעם העכסטן דרך-אַרץ צו פֿאַרגאַנגענע דורות („אויב די ערשטע זענען ווי מלאכים — זענען מיר ווי מענטשן“) אָבער דער- ביי האָט זי נישט געלאָזט אַריינפֿאַלן אין יאוש צוליב דער אייגענער קליינ- קייט. דאָס טאָר נישט שטערן דער מענטשלעכער אַמביציע צו פֿאַרגלייכן זיך מיט די גאָרגרויסע אַבות („ווען וועלן גרייכן מיינע מעשים צו די מעשים פון מיינע אבות"?). דאָס באַווונדערן משה רבינו אָדער דעם רמב"ם („ממשה ועד משה לאַ קם כמשה“) האָט נישט געשטערט צום טראַכטן, אַז די תורה איז פֿאַרט „נישט אין הימל“ און יעדער איינער קען זי דערגרייכן. די תורה

גופא איז טאקע טיפער פארן ים — אבער אלע מצוות צוזאמען זענען פארט אנגעזאגט געווארן צו יעדן שטערבלעכן בשר ודם. אולטימאטיווע יידישקייט האט נאר געהאט א זין פון דער פאזיטיווער זייט: מען דארף געדענקען די גרויסקייט פון די „ערשטע“, בכדי עס זאל נישט לייכט זיין אפצווארפן זייערע ווערטן און בכדי מען זאל וויסן דעם יחוס פון זייערע ווארצלען. אבער וויבאלד מען וויל דערפון ארויסציען רעזיגנירטע הנחות — ווארענען א ריי אמאליקע מאמרים, אז אזא באשיידנקייט איז געפערלעך.

די אנהענגער פון אזא רמב"ם-הנחה פאר אונדזער דור פארגעסן דערביי איין פשוטן פאקט: דאס גרויסע געשטאלט וואקסט ערשט אויס, ווי דער מעכ-טיקער לערער, אין דורות ארום. נישט געווען כמעט אזא גאון, וואס זאל אין אייגענעם דור נישט אנטרעפן אויף שארפער קעגנערשאפט. די פולע אחדות ארום אים וועבט ערשט אויס די היסטארישע לעגענדע. אזוי למשל ווייסט די יידישע אגדה, אז אויך משה רבינו האט טייל פונעם פאלק חושד געווען אינעם ערגסטן („מלמד שחשדוהו באשת איש“). וואס שייך דעם רמב"ם — ווייסן מיר שוין פון דער געשיכטע, וויפל חרמס און מחלוקתן עס האבן זיך אויף אים געגרייט. פון זייער ליכט האבן ווייטערדיקע דורות מער גענאסן ווי זייער אייגענער. מען קען זוכן קיין פולע רפואה פאר אונדזער דור אין „אונדזערס“ א רמב"ם. עס מוז אויך קלאר זיין: דאס גרויסע געשטאלט קומט נישט צום פאלק, בכדי עס צו גלעטן איבערן קאפ. אזא גאון וואלט דאך נישט געקומען איבערחזרן אלע שאבלאנען וואס מיר ווילן הערן. ער וואלט אויך נישט געקומען ברענגען קיין לייכטע טרייסט: אי מען זאל זיך נישט דארפן אנשטרענגען און אי מען זאל דערביי באקומען אריינגעזעצט א „נייע נשמה“. גיכער וואלט ער געקומען מאכן אן איבערקערעניש, איבערדרייען אונדזער גאנץ לעבן. וואלט זיין גורל מסתמא נישט געווען אג-דערש ווי פון די פריערדיקע: בשעת-מעשה וואלטן אים נאר געהערט גע-ציילטע — און אויך זיי וואלטן אים נישט אלעמאל פארשטאנען. ערשט אין דורות ארום — ווען זיינע אמתן וואלטן זיך לגמרי באשטעטיקט — וואלט ער גרויס געווארן ביי אלעמען. עס זענען אונדז דא נישט נייטיק קיין ווייט-געשיכטלעכע עקסקורסיעס, ווייל אפילו דאס הערצל-געשטאלט באשטעטיקט די דאזיקע הנחה. דערביי איז הערצל באין-אופן נישט געווען אזא אומפאר-שטענדלעכע פיגור ווי אנדערע גאונים, וואס זייער עיקר-אויפטו איז באשטא-נען פון גייסט. טא וואס וועט שוין ארויסקומען אונדזערע פערזענלעכקייט-פארבענקטע, וויבאלד דער אייגענער דור וועט דא ווייניק געניסן?

טעאָרעטיש קען געמאלט זיין (אבער נאר „טעאָרעטיש“, ווייל אזעלכע געשטאלטן זענען איינמאליק), אז ס'זאל זיך באווייזן נאך א נביא — און

אפילו די ליידנשאפטלעכע זוכער גופא זאלן אים נישט אנערקענען. ער וואלט דאך זיכער געזאגט א סך זאכן אנדערש — ווייל באקאנטע רייד ווייסט מען דאך אליין — און יעדער טיפערער „פארקערט“ קלעפט זיך שווער צו די מוחות. אבער יעדער חקירה פון דעם מין מוז בלייבן אבסטרעקט. גאונים וואקסן נישט אויף קיין ספעציעלע ביימער, וואס מען פארפלאנצט בכיוון אין תל-אביב, ניו-יארק אדער בוענאס-איירעס. אריינלאזן זיך אין אזעלכע אילור-זיעס מיינט זיכער א פרייוויליקער זעלבסטמאָרד.

אונדזער דור קען נאר גענעזן ווערן פון ווערטן און גאונים, וואס האבן שוין אדורכגעמאכט אלע פריערדיקע צייט-פרוון. מיר טארן נישט קוקן אין די אומקלארע הימלען פונעם „פארויס“, נאר בעסער ווארפן דעם בליק אויף צוריק — צום שוין-פאראגענעם. בכדי דאס צו דערגרייכן דארפן מיר נישט קיין גאונים, נאר א צאל מוטיקע מענטשן מיט אפענע אויגן. דערפאר קענען מיר זיך דערלויבן צו חלומען וועגן דעם — אן גרויסע סכנות.

י.ד.

אויב געניאלטעט מיינט „צען פראצענט טאלענט און ניינציק פראצענט שווייס“ — איז דער געניאלער „שווייס“ ביי יידן שוין זיכער פאראן. ביי אן אויפריכטיקן זוכן, וועלן מיר איינזען אז א וויכטיקער טייל פון דער יידיש-מענטשלעכער פילאזאפיע קען גילטיק זיין נישט בלויז פארן פארשריגענעם „געטא“. דא פאדערט זיך נאר אונדזער פראצענט „טאלענט“, בכדי צו באַ-נעמען אז דער „שווייס“ איז אונדזער אייגנס. דער ערשטער שריט צו אזא באַנעם — איז דאס באַפרייען זיך פונעם גאונים-קאמפלעקס. אויף דעם גע-ביט איז אפשר דאס אנעקדאטישע כעלעם גארנישט געווען אזוי נאריש. ווען א ווארשעווער חכם — אינעם יידישן פאלקס-מעשהלע — האט געפרעגט א כעלעמער אין וועלכן הויז א כעלעמער גאון איז געבוירן געווארן, האט יענער גענטפערט: זינט איך געדענק, זענען אין כעלעם קיין גאונים נישט געבוירן געווארן. דאס ווערן אלעמאל נאר געבוירן קליינע קינדער... דוכט זיך, אז דער כעלעמער „נאר“ האט גאר אויסגעלאכט די גרויסע חכמה, וואס וויל אלעמאל באַקומען פארטיקע גאונים. די פקחותדיקע תמימות פון כעלעם האט געווארנט, אז מען דארף קענען אנהייבן ביי „קליינע קינדער“; פון אנהייבן לערנען מיט אויגן פון קינדישן בראשית.

עפעס פון יענער פראקטישער קלוגשאפט האט ארויסגעוויזן א שארף-יידישער מוח מיט דריי דורות צוריק. ווען ר' ישראל סאלאנטער האט געזוכט א וועג פאר זיין צעטומלטער צייט — איז ער געקומען צום אויספיר: מען דארף האבן א גאון, וואס זאל מסביר זיין אויף א מאַדערנעם אופן די חכמה

פון תלמוד. אבער וויבאלד איין גאון פון דעם שניט איז נישט בנמצא — דאָרף מען אויסזוכן זעכציק פעאיקע יידן און זיי זאָלן פאַרטרעטן דעם איינעם. אמת: איין גאון, וואָס זאָל קענען דערקלערן זעכציק מסכתות, איז נישטאָ — אבער זעכציק לומדים, וואָס קענען מסביר זיין צו איין מסכת איז שוין לייכטער צו געפינען.

אויך בנוגע אונדזער דור לאַזט זיך אַנווענדן דער זעלבער געדאַנק: קיין איין גאון, וואָס זאָל אונדז קלאַר מאַכן דעם ש"ס פון פולער יידישקייט, איז אפשר נישט פאַראַן. אבער אַ קייט פון מענטשן אין באַוועגונגען, וואָס יעדער איינער (אדער איינע) טראָגט אין זיך איין קאָפיטל פון ליכטיקער יידישקייט, איז זיכער בנמצא. קאַנצענטרירטע גאונים קומען פון זיך אליין; זיי רייסן זיך אַרויס ווי אַ נס פון דער מענטשלעכער קייט און באַשאַפן אַ גאַנצן הימל איבערן קאָפּ. זיי קען מען נישט „אויספלאַנירן“. אבער מיר קענען יאָ באַשאַפן יענעם קאַלעקטיוון רומב"ם פון זעכציק — אַדער זעקס-הונדערט. עס איז נישט פאַר אונדזערע כוחות צו באַשאַפן די נייע גרויס-אידיי; אבער מיר זענען יאָ כּוּחַ אַפּצופּרישן די „אַלט־צעשאַטענע“, וואָס בלייבט „איביק ניין“. מיר קענען נישט קולטיווירן כּוּוּנָה קיין „איין גאון פון זעכציק מסכתות“ — אבער מיר קענען צונויפנעמען „זעכציק“ יחידים, וואָס יעדער איינער טראָגט אין זיך צו „איין מסכת“ פונעם יידישן געדאַנק. זיי אַלע קענען אפשר שאַפן בשותפות דאָס גרויסע ווונדער, וואָס מיר דערוואַרטן פונעם גישט־פאַראַנענעם גאון.

אין מיין דמיון זע איך אַזאַ מין „מאָדערנעם“ ש"ס, צו וועלכן ר' ישראל האָט געבענקט — אויב אונדזער יידישער דור וועט אויסזוכן עטלעכע הונדערט ערלעך־באַגאַבטע יידן פאַרן דאָזיקן ציל. איין יידישע אַרגאַניזירט־קייט — די אַלועטלעך־ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אליין, אַדער בשותפות מיט אַלע היסטאָרישע באַוועגונגען — קען דאָ באַשאַפן דעם רעאַלן נס.

דער היסטאָרישער ייד פון אַ געוויסן שטח מעג דערביי שמייכלען: „נס?" איז דען די אַמאָליקע פּלעיַאָדע גאונים נאָר געווען נס? אָן אַ נאָטירלעכן און פּראַקטיש־אויסגערעכנטן פּלאַן, ווערט דאָ גאַרנישט באַשאַפן. אבער מיר ווילן טאַקע צוקומען צו אַ נאָנט קאָפיטל פונעם היסטאָרישן יידנטום; מיר האָבן נאָך ביזאָיאַט נישט געגעבן קיין געהעריקן תיקון דער גרויס־יידישער אינסטיטוציע פון היסטאָרישן כאַראַקטער — ישיב"ה. פיצלעך יידישע שטעט־לעך האָבן אַמאָל אויסגעהאַלטן גרויסע ישיבות מיט הונדערטער בחורים. מעג איינער האָבן אַ קריטישן בליק אויף דעם שטייגער דערציאונג, וואָס דאָרט איז געגעבן געוואָרן, אַדער נישט — מוז ער שטוינען; וויאָזוי האָבן זיי אַרויס־געשלעפּט פון די טיפּסטע און אַרעמסטע תּהוּמוֹת אַזויפיל באַרוועסע קינ־

דער? ווי אזוי האבן יידן פון מאגערן ברויט-אויף-הערינג זיי געהאלטן לאנגע יארן אויף קעסט; אָנגעהויבן מיט זיי פון אלף-בית און זיי דערפירט ביז כסא-הרבנות? וויאזוי האבן זיי געהאט דעם חוש, אז "גוטע קעפלעך" געדערן צום גאַנצן פאלק — און דערפאר גענומען טויזנטער בני-עניים און זיי פארוואנדלט אין פערזענלעכקייטן? עס איז זיך קוים פארצושטעלן, וויאזוי עס וואלטן אויסגעזען אונדזערע צוויי נאציאנאלע ליטעראטורן, דער ציוניזם, אונדזערע פארשיידן-יידישע ריכטונגען — און דעם שטראם פון הייסן בלוט, וואס די יידישע אַרעמקייטס-אַקאַדעמיעס האבן זיי צוגעשטעלט. נישט אינעם תוך פון דער ישיבה-דערציאונג גייט אונדז דאָ — ווייל עס זענען דאָרט געדויען גענוג מוראדיקע חסרונות — נאָר אין יענער אידיי: דאָס היסטאָרישע יידנטום פון יענער צייט האָט אויף זיך געטראָגן אַ געוואלטליקע אחריות פאַרן גאַנצן דור, פאַרן גאַנצן פאלק. עס איז נישט געווען קיין שאלה, אויב "מיינ" קינד וועט לערנען אָדער "זיינס" — נאָר אַ בציבורדיקע זאָרג אז "מען" זאל לערנען; אז דאָס גאַנצע פאלק זאל חלילה נישט פאַרגעסן דעם אייגענעם וועג. ביים אַפּוואָרפן די מנהגים פונעם טראַדיציאָנעלן יידנטום, האָבן מיר אויך פאַרלוירן דעם חוש פאַר דער נאציאָנאַלער ווערט פון דער ישיבה-אינסטיטוט. ציע, וואָס האָט טויזנטער אַרעמע קינדער פאַרוואַנדלט אין מנהגים פון גרויסן פאַרנעם. אזוי למשל האָט די יידיש-וועלטלעכע באַוועגונג פון גאַנץ צפון-אַמעריקע נישט באַשאַפן קיין איין הויך-אַקאַדעמישע אינסטיטוציע, דורך וועלכער עס זאל פון די היינטיקע "בני עניים" אַרויסקומען תורה. דאָס דער ציען נייע דורות האָט מען איבערגעלאָזט פאַר יעדן טאַטנס געוויסן. שוין מיט דעם אַליין האָבן מיר אויפגעהערט צו זיין אַ פאלק מיט נאציאָנאַלער אחריות. דערפאַר האָבן מיר נישט קיין געהעריקן אַדרעס, וווּ מען זאל קענען אוועקזעצן אונדזערע "זעכציק" און דערוואַרטן פון זיי די געשטאַלטונג פון דער נייער יידישקייט-אידיי. אויף "פאַרטיקע" גאונים זענען מיר גאָר הייסע בעלנים — אָבער נישט אויף אַנצוהייבן ביי "קליינע קינדער".

מיר פאַרמאָגן אָפט — אויפן אַרגאַניזאַציאָנעלן שטח — פאַנטאַסטישע בודזשעטן. אָבער נישט פאַר קיין מאַדערנער "ישיבה" פונעם "איישישאַקער" שניט. איז טאַקע נישט מ'עגלעך, אז דאָס פילקלאַיריקע און היסטאָרישע יידנטום זאל צונויפנעמען כאַטש צוויי הונדערט קלאַרע קעפּ און זיי דערמעגלעכן צו גראַבן אינעם יידישן ברונעם — ביז צום אַנשלאַגן זיך אינעם נייטיקן מים חיים? אויב דאָס קען נישט געשען — איז אפשר אַ רחמנות אויף אַלע אונדזערע שיינע חלומות.

מיר האָבן דאָ שוין אַפּגענויגט צו דער פראַקטישער זייט — אָבער דאָס איז אונדז בפירוש נייטיק געווען. נאָר אויף אַזאָ אופן קענען מיר מאַכן דעם

ערשטן שריט, בכדי אריינצוברענגען אלע גוטע זייטן פון היסטארישער יידיש-קייט אונטער איין דאך. דאס וואלט — נאך מדינת ישראל — געווען דער צווייטער און אומפארגלייכלעכער אויפטו פון אונדזער דור. און אפשר וואלט עס גארנישט געווען קיין „צווייטער“ — נאר א בלויזע דערגאנצונג צום ערשטן און מעכטיקסטן נס. דא דארפן מיר נאר דערשפירן דאס עלעמענטאר-סטע געפיל פון יידיש-געשיכטלעכן באנייט ווערן.

טו.

וואס מיינט דאס? אויך דא נייטיקן זיך א ריי ביישפילן, וואס גייען שוין אריין אינעם תחום פון „יידישע ווערטן“ גופא. קיינער וועט זיך נישט פארשטעלן, אז די קריגערישקייט פון דוד המלך קען זיך פארטראגן אין פראקטישן לעבן מיט דער יידישקייט פונעם ווילנער גאון. ס'איז גאר מעגלעך, אז ביידע צוזאמען וואלטן גארנישט געקענט לעבן אין איין תקופה. בכל אופן וואלטן געווען הארבע חילוקי-דעות צווישן דעם געזאבלטן און לעבנס-לוסטליקן קעניג פון דער שווערד און דעם נזיריש-צוריקגעצויגענעם גאון פון ליטווישן געסל. נאך שווערער וואלט געווען צו פארייניקן דאס ברייטע הארעם-לעבן פון שלמה המלך מיטן קוק פון א טייל יידישע חכמים, וואס האבן אנגעזאגט: „הייליק זיך אפילו ביי דעם וואס דו מעגסט“ (קדש עצמך במותר לך). פון דעם שווערן גלאנץ אין דער תנ"ך-עפאכע ביז צום חסידישן מאטיוו („וואס מען טאר נישט — טאר מען דאך נישט... און וואס מען מעג, טאר מען דאך אויך נישט“) — איז א ריזיקער מהלך. אבער ווען איז דאס געזאגט געווארן? ווען די סתירותדיקע געשטאלטן פונעם יידישקייטס-אידעאל ווערן קאנפראנטירט פנים אל פנים, אינעם לעבן פון דער זעלבער צייט.

דערפאר אבער האט די יידיש-געשיכטלעכע מייסטערשאפט באוויזן אויס-צוגלייכן אלע סתירות מיט דער רוח פונעם היסטארישן בליק. אויב איין תקופה איז געווען ווייט פון דער צווייטער — איז אבער, דורך א גאנצער קייט תקופות און אדורכגעזיפטע שכלען, געקומען צו א שלום צווישן שלמה המלך און דעם ווילנער גאון, צווישן דוד המלך און ר' ישראל בעש"ט (די גוט-מוטיק-חסידישע לעגענדע האט אפילו געלאזט דוד המלך געבן זיין „ניצויץ“ צום בעל שם טוב און ביידע זאלן האבן דעם זעלבן שורש נשמה...). דאס באווייזט, אז אויפן ברייט-געשיכטלעכן לייוונט קענען זיי זיך גוט פארטראגן אין הארמאנישן צוזאמענטרעף. מיט היסטארישע אויגן קען מען יעדן פון זיי אויפנעמען ווי א גוטן גאסט אינעם יידישן געצעלט. דא זעען מיר, ווי די ווירדיקייט פון דורות פארמאגט דעם דרך-ארצדיקן ציטער, וואס מאכט פון אלע צוזאמען איין צונויפגעשפילטע גאנצקייט.

קען דאָס זעלבע נישט געשען מיט אונדזערע וואַריאַציעס פון היסטאָרישער יידישקייט? זיכער איז פאַראַן אַ שטיקל חילוק צווישן אַ היסטאָרישקייט, וואָס גליווערט שוין אין די פאַרמעט-בלעטער און צווישן אַזעלכע געשיכטע-טיילן, וואָס לעבעדיקע נפשות וואָכן נאָך איבער זייער הייסן אַטעם. די היינטיקע טיילן פון דער „אַלטער“ יידישקייט קענען נאָך אפשר נישט פאַרטראָגן די מאַיעסטעטישע שטילקייט פון עפאַכעס, וואָס זענען שוין פאַר-הילט אינעם שווייגן. מען דאַרף אָבער געדענקען, אַז די דאָזיקע אַקצעפטירונג וועט סיי ווי מוזן קומען. וויפל ליידנשאַפטן מען זאָל היינט נישט פאַרווענדן, בכדי צו פאַרטרייבן די „אַנדערשדיקע“ פון דער געשיכטלעכער אָנערקענונג, זועט עס קיינער נישט באַווייזן — וויבאַלד אויך דער קעגנער האָט וואָס איבערצולאָזן. דאַרף אונדז די דערפאַרונג פון אַלע פריערדיקע תקופות מאַכן קליגער און מיר זאָלן זיך מער נישט אַרומשלאָגן מיטן ווינט.

דערפאַר געהער איך נישט צו די, וואָס טרייבן למשל דעם גאַנצן בונדיום — מיט היינטיקן טריומף — אין קבר אַריין, מיט אַלץ וואָס ער האָט נאָר פאַרמאַגט. דאָס זעלבע איז מיטן יידישיזם, דער השכלה, דער וועלט-לעך-ענגער עקשנות וכדומה. היות ווי זיי אַלע זענען נאָר טיילן פון אונדזער היסטאָרישער יידישקייט — וואָלט גאָר אַ שאַד געווען, ווען זיי זאָלן פאַר-שווונדן אָן אַ גוטן טאָג; נאָך איידער זיי האָבן איבערגעגעבן דעם פאַלק דאָס שענסטע פון זיך. דאָס זעלבע לאָזט זיך אָנווענדן אויף אַ ריי אַנדערע ריכטונגען מיט צענדליקער יאָרן פון אַקטיוון לעבן. מיך אַרט אָפילו נישט, וואָס זיי גופא פירן זיך נישט מיט דער זעלבער מידה — ווייל דאָס שלעכטע פון זיי קענען מיר פאַר קיין ביישפיל נישט נעמען. אמת: קיינער קען פון אַזעלכע גרופירונגען נישט פאַדערן, אַז זיי זאָלן זיך אויפלייזן, בכדי מיר זאָלן שוין „מעגן“ ביי זיי נעמען ירושה. יעדער פאַרטיי האָט זיכער איר רעכט אָנצוגיין מיטן אייגענעם לעבן ביזן לעצטן אַטעם — און ווער עס איז נישט מסכים, האָט זיין פולע רעכט צו באַקעמפן איר העגעמאָניע. דאָס טאָר אָבער נישט שטערן דעם אַנדערן צו באַמערקן דאָס ביסל ליכט, וואָס געהערט צום גאַנצן יידנטום. די געשיכטלעכע חשיבות האָט אויך גענוג אויפגאַבן אינעם ציוניזם גופא — הגם זיינע פאַרטייען פירן נאָך שלאַכטן צווישן זיך מיט לעבעדיקער קנאה-שנאה. אויך דאָ וואָלט די היסטאָרישע מאָס געקענט איינשפאַרן אַ סך אומזיסט-אַרויסגעוואָרפענע ענערגיע און געגעבן אַ געלעגנהייט דעם גאַנצן ציוניזם זיך מער צו ווידמען די יידישע הויפט-עיקרים.

דער סך-הכל פונעם דאָזיקן געדאַנק איז — בכל אופן פאַר מיר — אַ קלאָרער: יעדער טייל פון דער „אַלטער“ יידישקייט איז טראַגיש דערהויבן געוואָרן צו אַ מוראדיקער שליחות — צו זיין דער לעצטער פון אַן אָפגעשלאָ-

סענעו, אבער פארבן־רייכער, תקופה. דאָס איז מחייב צו מער באַרעכנטקייט. כל־זמן יעדער טייל וועט נישט פילן זיין היסטאָרישקייט — וועלן מיר פאַר־לירן אַ סך כוח על קרן הצבי. דערפאַר אַבער קען אַזאַ בשותפותדיק געפיל צונויפנעמען ניצונג צו ניצונג און פאַרוואַנדלען אונדזער צעריסנקייט אין איין גוף מיט פאַרשיידענע פונקציעס. מען טאָר זיך אַבער נישט מאַכן קיין אילוועס, אַז יעדע גרופע וועט צוליב דעם פרייוויליג מוותר זיין אפילו אויף אַן אייגן פינטעלע. דערפאַר מוז זיך אַלץ אָנהייבן פון אַ פאַראַלעלער באַוועגונג ביי זייער זייט — אַ באַזונדער ריכטונג אויפצוהייטן אַלדאָס גוטע פון היסטאָרישער יידישקייט. אויב דאָס וועט געטאָן ווערן מיט ערלעכקייט — וועלן זיך די צעריסענע כוחות ביסלעכווייז צובייגן צו איר און אויפנעמען אירע שריט מיט דאָנקבאַרקייט. נאָטירלעך קענען מיר דאָ נישט אָנווייזן, וואָס מען קען איבערנעמען ביי יעדער באַזונדער. שטעלן מיר זיך צופרידן מיטן בלויון אָנווייזן אויף דער אידיי. קען זיין, אַז דערמיט וועלן מיר דערגרייכן די נייטיקע השארת־הנפש פאַר אַלץ וואָס איז ראוי צו בלייבן לעבן אינעם יידישן באַווסטזיין. עס איז אויך מעגלעך, אַז אַזאַ ספּרהווערטן וועט זיין די בעסטע און קלאָרסטע מתנה פאַרן נייציטיקן דור, וואָס זוכט אַ וועג — אַבער קען אים דורך זיך אַליין מער נישט געפינען.

* * *

... מיין פריינט, דער סקעפטיקער, האָט די דאָזיקע אַרבעט געלייענט לאַנג און ערנסט. אַבער ביי דער לעצטער שורה האָט ער זיך צעשמייכלט: ה ע ר ש ע ל ע אָ ס ט ר אָ פ אַ ל ע ר ! געמיינט האָט ער דערמיט די מעשה מיטן לעגענדאַרן פאַלקס־ליך, וואָס האָט געטראָפן אַ ייד מיט אַ טרויע־ריק פנים. אויף דער פראַגע פון הערשעלען, וואָס אים איז געשען — האָט יענער געענטפערט: איך האָב טויזנט זאָרגן אויפן קאָפּ. הערשעלע האָט אים דאָן געטרייט: רעכן מיר אויס אַלע דיינע דאגות און איך וועל דיך פון זיי אַרויסטראַטעווען — אויסער פון איינער. דער ייד האָט באַלד גענומען אויס־רעכענען זיינע צרות: דאָס ווייב איז קראַנק און דאָרף אַ דאָקטאָר — צען רובל; נדן פאַר די צוויי טעכטער — 400 רובל; פאַר זעקס קינדער שיכלעך — צוועלף רובל; מצות אויף פסח — צען רובל — — — הערשעלע האָט געלאָסן פאַרשריבן אויף פאַפיר איין „דאגה“ נאָך דער צווייטער. ערשט צום סוף האָט ער לייכטער געמאַכט דעם ייד: אַלע אייערע זאָרגן באַטרעפן טויזנט רובל. וואָסזשע טויגן אייך „טויזנט דאגות“, אַז איר קענט נאָר האָבן איינע: וווּ נעמט מען טויזנט רובל?

מיין פריינט האָט דערמיט געוואָלט זאָגן, אַז דאָ זענען צונויפגענומען

געוואָרן „טויזנט“ פאַרשיידענע חילוקי־דעות ביי יידן און פון זיי איז גע-
מאַכט געוואָרן איינע. אָבער ווען דער איינער פראַבלעם קען נישט געלייזט
ווערן — צעפאַלט זיך דער גאַנצער סך־הכל און עס ווערן ווידער ממש די
זעלבע טויזנט דאגות...

איך האָלט אָבער, אַז דער יידישער פאָלקס־ליך איז פאַרט געווען גע-
רעכט: דאָס צונויפקעטן אַלע דאגות, וואָס יעדע באַזונדער פלאַנטערט זיך
מיט ווייטיק אין די מחשבות, אין איין הויפט־וואַרצל — ברענגט אויך אַ
שטיקל הילף. מען ווייסט לכל־הפחות וווּ עס ליגט דער שליסל צו אַזויפיל
זאָרגן.

פאַריז 1948 — ניו־יאָרק 1957.

וויכוח אין דער פינצטער

א.

זיי האבן זיך געטראפן כמעט ווי צופעליק. אַרט: צופוסנס פון א יידישער רעדאקציע אין ניו־יאָרק. צייט: ערב יום כיפור פונעם יאָר דעם־און־דעם. פערזאָנען: אַן עלטערער שרייבער, קרוב צו שבעים און אַ יינגערער — אין די דרייסיקער. דער עלטערער איז פון די ווייניקע, וואָס זענען געבליבן ביי דער אַפיקורסישער טראַדיציע — בעת דער יינגערער האַלט נאָך אין מיטן זוכן זיין וועג. זיי האבן זיך שוין עטלעכע מאל געהאַט צעאָמפערט און במילא האָט זיך דער איצטיקער שמועס אָנגעהויבן אַזוויי פון מיטן:

— גייסט טאַקע היינט ביינאַכט אין בית המדרש אַריין?
— כ'גיי.

— צו די פרומע?

— צו די פרומסטע וואָס ניו־יאָרק פאַרמאָגט.

— וועסטו פאַסטן אויך?

— ווי אַלעמאַל. יאָ...

— דאווענען אויך?

— דאָס קען איך דיר נישט פאַרזיכערן. אָבער דעם „מחזור“ מיש איך

אָפט — אַפילו אין אַ געוויינטלעכן מאָנטיק.

— ביסט נאָך אַלץ נישט פאַרטיק מיט דיין גאַט?

— איך ווייס בכלל נישט, וואָס עס מיינט אַזוינס „פאַרטיק ווערן“ מיט נשמה־ענינים.

— אָבער דו ביסט דאָך אַ סאַציאַליסט און דיין פאַרטיי האָט דאָס

מחזור נישט אַריינגענומען אין איר פראָגראַם. דו לעבסט נישט פרום — און

דאָס זאָגט גענוג וועגן דיין איבערצייגונג. דו ביסט אַ ליטעראַט — און דאָס

מיינט, אַז ליטעראַטור איז דיין נשמהדיקער אויסדרוק. טאָ לאַמיר ריידן אָפן:

„צדק און משפט“ האָסטו דאָך אין דיין סאַציאַליזם. שכר פאַר דייע מצוות

— קומט דיר נישט. דאָס פאַעטישע — האָסטו אין דער ליטעראַטור מער ווי

אין מחזור. וואָסזשע טרייבט דיר אַהין?

— אַהא! דיין גאַט איז אַלעמאַל געווען דאָס וואָרט. ווילסטו, אַז אויך

איך זאָל דיר מיט רייד אַלץ קלאַר מאַכן. דו מיינסט, אַז דער מענטש קען

זיך אַליין אַזוי דורך־און־דורך, ביז ער קען טאַקע ריידן „אָפן“. איך לייקן

אין דעם — דערפאר איז עס איבער מיינע כוחות. אבער א שטיקל חשבון בין איך יא גרייט צו מאכן: מיט מיין סאציאליזם שטעל איך צופרידן מיין אקטועלן יושר. ליטעראטור? מיט איר לעבט זיך אויס מיין שטימונג. אבער וואס איז מיטן ייד אין מיר? כ'האב, דוכט זיך, אן ענטפער אויף אלץ וואס מיין בינטל יארן שטעלן אוועק ווי א שאלה. אבער דער אינערלעכער ייד איז עלטער פאר מיר און מיין צייט. צו מיין גאנצער איבערצייגונג און לעבנס-שטייגער בין איך געקומען דורך מיינע דערפארונגען. דא בין איך א יחיד און קען במילא פסקענען לויט מיינע שפירונגען און געמיט. אבער דער ייד אין מיר געהערט צום גאנצן פאלק — און די אומה האט זכרונות, וואס גרייכן ווייטער פון מיר. טא וואווי קען איך פראווען דאס יידיזיין נאר אויפן יסוד פון מיין פערזענלעכן באנעם? כ'קען דען זיין "פאלק" ביחידות, אזויווי מיר געפעלט?

— שטותים. טויזנט אזעלכע ווי דו ווערן שוין א ציבור. פארוואס זאל דווקא א פרומע עדה דיר מאכן פילן "פאלקיש"? די וואס גייען נישט אין ימים-נוראמידקן בית המדרש האבן נישט ווייניקער יידיש געפיל אין זיך...

— לייג אוועק א ווייל דעם שכל. טויזנט אזעלכע ווי איך און דו קענען זיך נאך שאפן א לעבנס-בליק לויט די שטיקער צייט וואס האבן פארביידע-פילירט אונדזער אויג. אז מיר וועלן זיך צונויפשטעלן א יידישקייט פון אונדזער אייגענעם קוואל — וועט עס זיין יינג און שמאל ווי א נייגעבוירן קינד. מיר זויגן נאר ביי אונדזער פארשטאנד און זכרון — אבער דער מענטש בכלל געהערט צו אן אומבאקאנטן אנהייב, וואס זיין דערפארונג און געדע-כעניש קענען אים נישט ארומנעמען. ער איז א סך טיפער פאר דעם וואס ער דענקט און געדענקט. די וועלט איז געווען פאר אים און געלייגט א צאל יסודות, לויט וועלכע ער מוז שוין טראכטן און פילן. ווי א מענטש — בין איך פאקטיש דאמינירט פון א סך פארהוילענע נעכטנס. ווען עס קומט צום ייד אין מיר — איז דער ענין נאך מער פארשלייערט. איך פאראדיר טאקע מיט מיין יידישקייט — אבער זי איז גאר אן ארויפגעצווונגענער עכא פון מיין פריער. נישט איך האב אנגעהויבן די קייט און דערמיט "שכלדיק" באשטימט מיין יידישן גורל. איך בין דא אייגנטלעך אריינגעשליידערט גע-ווארן פון אן אומגעזעענעם כוח. איך מאך בלויז דעם אנטשטעל, אז איך בין א פרייוויליקער אויסקלייבער. איך פרעג זיך אפילו: וואס וואלט געווען, ווען יענער פארהוילענער צופאל מאכט מיך פאר א גליד פון א ווילדן שבט? צי וואלט איך אויך דאן געמוזט טראגן מיט שטאלץ מיין אפשטאם? איך מוז בכך ארויספלאנטערן מיין יידישקייט פון יענעם קנויל נעכטנס, וואס האבן אויסגעוועבט מיין נאציאנאלן זין נאך איידער איך אליין בין דא געווען. אויב

איך זאל זיך קיינמאל נישט אריינלעבן אין מיין סודותדיקן איידער — בלייב איך געהילט אין פינצטערניש. דערפאר באמי איך זיך אריינצודרינגען אין מיין ערב-ווערן און כאטש איין טאג פילן יענעם "איך" מיינעם, וואס האט מקדים געווען מיין בלוט און פלייש...

— לאגיקער מיינער! דא פאלסטו שוין אריין אין מיסטיק. זאג בעסער קלאר: דו ווילסט באקענען דיין עבר, וואס איז עלטער פאר דיר. דאס פארשטיי איך. אבער דערויף דארף מען נישט דיין לאנגע דרשה, ווייל די עצה איז א פשוטע: לערנען געשיכטע.

— איך קען דעם תירוץ. אבער דאס איז נאר אן עצה בנוגע דער וועלט מחוץ מיר. טעאָרעטיש — קען א ייד יוצא-זיין מיטן "לערנען די געשיכטע" פונעם אלטן גריכנלאַנד. דאָרט קען איך אלצדינג אויפנעמען מיט מיין קילן און נישטערנעם וויסן. איך דארף צו דעם נישט נעמען קיין אינערלעך-אינטימע שטעלונג. מסתמא קען דער גריך אויפן זעלבן שטייגער לערנען די יידישע געשיכטע. אַט-דער לימוד געהערט זיך ווייניק אָן מיט מיין נאַציאָנאַלן גורל. איך האָב אָבער צוגעגעבן: "טעאָרעטיש" — ווייל סוף כל סוף בין איך א שטויבעלע פון דער גאַנצער וועלט און מסתמא בין איך גע-פורעמט געוואָרן פון אלע געשיכטע-בלעטער. ווייניק פעלקער האָבן אַדורכ-געקרייצט אונדזער לעבן? אָבער דאָס איז שוין אַ ווייטער מהלך. ווען עס האָלט ביי יידישער געשיכטע — קומט מיר דאָס בלוט אין פנים ביי יעדער צעווייטיקט קאָפיטל. איך שריי ביי יעדער ווייטער שווערד איבער אונדזער קאָפּ און טאַנץ פאַר שמחה ווען מיר גייען דאָרט אַרויס מיט נצחון. קען איך זיך נישט אַוועקזעצן שטודירן יעדעס בלעטל מיט קאַלטן גליווער. איך ווייס, אַז דאָרט הייבט זיך אָן מיין געדאַנק און מיין לעבן. נישט אַריינצופאַלן דערביי אין "מיסטיק" מיינט דאָס זעלבע ווי בלייבן בלינד. דאָ מוז איך זיך טויזנט מאל פרעגן: האָט עס געקענט זיין אַנדערש? האָט עס געמוזט געשען דווקא אַזוי? כּפּיל, אַז דאָרט ליג איך אליין אויף דער וואַגשאַל. אָבער דעם ענטפער האָב איך נישט. טייל יידישע קאָפיטלען זענען אַזוי אומבאַגרייפ־לעך, אַז איך מוז זאָגן צו זיך: נישט דו קענסט דאָ זיין דער פּוסק. ענטפערן דערויף קענען נאָר יענע דורות, וואָס האָבן דאָס רעטעניש אויסגעטראָגן. אָבער וויאַזוי קענסטו "הערן" זייער תשובה, וויבאַלד דו לעבסט זיך פּסיכיש נישט אַריין אין זייער פאַרגאַנגענער וועלט? און וויפּיל איך זאל נישט נאָכן דעם אַדרעס צו מיין פאַרהוילענעם נעכטן — קען איך אים נאָר געפינען ביים ייד פון דורות, ביי גאָטס צעכוואַליעטער עדה, וואָס האָט אין זיך אויפגעהיטן גאַנצע יאָרהונדערטער מיט עקשנותדיקער פּרישקייט. יום כיפור איז געוואָרן דער הייליקסטער טאָג ביי יידן — און ער ווערט ביי זיי אָפּגעהיטן פונקט

ווי מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק און מער. במילא זענען זיי דאָן גענטער צו די יידישע ווייטקייטן ווי אַלע טעג פון יאָר. וויל איך דאָן אַנטאָפן אונדזער עבר און שפירן דורך זיי דעם טעם און אַטעם פון מיין נאַציאָנאַלער ביאָגראַפיע.

— איצט פאַרשטיי איך. שייל אָפּ די פסיידאָ-פילאָזאָפישע פראָזן פון דיין טיראַדע — און עס וועט נאָר בלייבן דער שאַבלאַנער „עסקיפיזם“; דאָס מידע אַנטלויפן פון זיך אַליין מיטן תירוף, אַז דאָס אַנטלויפסטו גאָר צו זיך. דאָס קליינע פחדנדל אינעם מענטש — ווי מוטיק ער זאָל זיך נישט וועלן באַווייזן — האָט נאָך אַלץ מורא פאַרן „אפשר“; טאָמער איז פאַרט פאַראַן אַן עמעצער אין די הימלישע הויכן? ציטערסטו כסדר פאַר די שמיץ פונעם אשמדאיס שוואַרצער גיהנם־בייטש — נאָר עס שטייט דיר נישט אָן. פאַר־דעקסטו עס מיט נאַציאָנאַלע גריבלערייען.

— מיש דאָ נישט אַריין קיין „עסקיפיזם“, וויל דאָ וויל איך גאָר נעג־טער באַקענען מיין אינערלעכע וועלט, מייע וואַרצלען. צייט און וועלט זענען געפליקע באַגריפן, אויב זיי ווערן פאַר אונדז נישט ממשותדיק דורכן מאַנטש. בלויז דורך אים ווערן זיי איינגעגלידערט אין אונדזער אינטערעס. אָבער ווער איז דער מענטש? נישט בלויז דער היינטיקער. און ווער איז דער ייד? ווידער — נישט בלויז דער היינטיקער. וועסט זיי נישט פאַרשטיין אָן זייער דורות־דיקער הקדמה. פון היינט אויף מאַרגן קען מען שאַפן אַ פאַרטיי — אָבער נישט קיין פּאָלק. אַפילו אַ יחיד באַשטייט פון טיפערע שיכטן און איך קען זיי נישט דערזען בלויז דורך זיך אַליין. דו לאַכסט פון פרימיטיווער מורא — גלייך ווי דו וואַלסט אייביק געווען אומדערשראַקן. אָבער שרעק איז אַ טייל פונעם מענטש — אויך פון דיר. וויל איך טאַקע באַקענען יענע פחדים, וואָס האָבן אַזוי לאַנג באַגלייט אונדזער פּאָלק און במילא אויך איבערגעלאָזט אַ חותם אין מיר. זענען זיי טאַקע געווען אומזיסט?

— מיינסטו, אַז געשיכטע אַליין קען דיר ווייניק אויפקלערן? אויב דו לערנסט זי, ווי דו זאָגסט, מיטן בלוט אין פנים — קענען אירע בלעטער דיר אַלץ דערציילן. וויאָזוי קען דער מחזור דיר געבן מער אינטימקייט?

— איך פרעג נישט אָפּ די וויכטיקייט פון געשיכטע. אָבער זי אַנטפלעקט ווייניקער דאָס פנים פון אַ פּאָלק ווי זיינע ספרים און תפילות. כּוואַלט גע־זאָגט: געשיכטע דערציילט מיר וואָס אַ פּאָלק איז געווען — אויב מען האָט די געשיכטע גופא נישט געפעלשט — בעת די תפילה דערציילט מיר, וואָס עס האָט געוואָלט זיין. איך בין אַפילו גרייט צוצוגעבן: ביי אומות־העולם איז אפשר די געשיכטע אַ טרייער שפיגל פון זייער פסיכיק. מיט יידן איז אָבער אַנדערש, וויל — שרעק זיך נישט פאַרן ביטער־ציוניסטישן שאַב־לאַן — אַ סך געשיכטע־קאָפיטלען אונדזערע זענען אונדז אַרופגעצוואונגען

געוואָרן. מיר האָבן אָפּטמאָל געהאַט אַ כּוח צו בלייבן לעבן נאָך אַלע גזי־
רות, אָבער זיי זענען פֿאַרט געוואָרן אַ טייל פון אונדזער איבערלעבונג. דער־
פֿאַר אָבער זענען אונדזערע תּפילות — פונקט ווי אונדזערע חלומות —
אייגענע. דאָ האָבן מיר זיך באַפֿרייט פון אַלע צוואַנגען און אַליין באַ־
שטימט אויף וואָס צו בעטן. דער מחזור איז בכן אַ טייל פון אונדזער
פֿאַרבאָרגענער אויטאָביאָגראַפיע. דערפֿאַר זוך איך דאָרט די שפורן פונעם
נאַציאָנאַלן אמת. אָבער ביחידות קען איך עס נישט טאָן. ראשית כל בלייב
איך דערביי ווידער אַרומגערינגלט מיט זיך אַליין און איך מוז דערפֿאַר אַנ־
קימען צו דעם, וואָס דו רופסט „מאַסן־פּסיכאָז“. והשנית, קען איך דערביי
נישט האָבן קיין שום פֿאַרשטעלונג, וויאָזוי דאָס אַלט־אינטימע וואָרט ווירקט
זיך אויס אויף אַ שטיק פֿאַלק. דאָס מוז איך זען און הערן — און דאָ קען
מיר נאָר העלפֿן די בציבורדיקע סוגעסטיע. בלויז צווישן יידן וואָס טראָגן
נאָך אַלע פֿאַרצייטנס אינעם קול — קען איך פילן דעם דופק פונעם אָפּגע־
הילכטן עבר. נאָך עפעס: מיין אייגענער היינט ווערט דאָן אַ בלויזער טייל
פון אַ גרויסן מהלך. במילא קען איך אים זען מער אַביעקטיוו. דאָס קען מיי־
נען אַ שטיק „אויפֿלייזונג אין דער מאַסע“ — אָבער איך האָב דערפון אַ סך
טרייסט. איך זע בחוש, אַז נישט מיט „מיר“ האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויס־
מענטשלעכער חלום און דערפֿאַר וועט ער דורך מיר זיין לעצט וואָרט נישט
אָפּזאָגן. עס וועלן בלייבן ליכטיק־יידישע בענקשאַפטן אויך ווען מיין אידיי־
אישע וועלט זאָל מוזן פֿאַרשווונדן. כל־זמן דו ביזט אָפּגעריסן פון אַלע פֿאַר־
צייטנס — ביזטו אַליין. אויב דו און דיין דור ביזט זיכער, אַז נאָר איר
האָט געברענגט די תורה פונעם שענערן מענטש — מעגסטו אַרומגיין אין
יאַיִסדיקן פחד: איך בין דער לעצטער — ווייל דער נײַער דור וויל פון מיינע
חלומות נישט וויסן. אָבער ביים זען, וויאָזוי יידן קלאַמערן זיך אין טויזנטער־
יעריקע ווערטן — האַסטו באלד די נחמה: נישטאַ קיין „לעצטער דור“ אינעם
יידנטום. היינט ווערט אַ געדאַנק אַזווייז פֿאַרגעסן — און מאָרגן הילט ער
זיך ווידער אַרויס פון לעבעדיקע נשמות. טאַמער ביסטו נאָר אַן אידעאָליס־
טישער עגאָאיסט — מעגסטו טרויערן, וואָס די ווערטן פון דיין דור הייבן אָן
צו ווערן אומפֿאַרשטענדלעך. וויבאַלד אָבער דו ביסט אויסן די טובה פון כלל
— ווערסטו דערביי אַרומגענומען מיט ווונדערלעכער לייטזעליקייט: זע, ווי
יידן קענען אויפהיטן ירושה־טענער! לאַ עליך המלאכה לגמור. נישט מיט דיר
האָט זיך אָנגעהויבן אידעאָלע יידישקייט און במילא וועט זיך מיט דיר נישט
צושליסן די לעצטע טיר. גיי איך לערנען ביים אַלטן ייד די תורה פון אויס־
דויער. פון אים טאַקע ווייס איך, אַז גענוג יידישע אוצרות האָבן געוואַכט אי־
בערן פֿאַלק איידער איך בין געקומען — און זיי וועלן אויך בלייבן אויף דער

וואך נאך מיין אוועקגיין. קען איך עפעס צוגעבן צו זיי — הרי טוב. טאמער נישט — בלייבט נאך מיין צער א פערזענלעכער. דאס פאלק וועט נישט בלייבן אויך הפקר...

— פיין! אבער דיין קורצער וועג צום מחזור ווערט דערפון לאנג ווי דער גלות. די צרה מיט די יידן פון דיין מין איז אן אפגענע: איר ווילט דערגיין צום בית-המדרש, הגם איר ווילט אויסמיידין זיין וויכטיקסטן עיקר — דעם פולן גלויבן אינעם יידישן גאט. פון פרצן ביז דיר גייט אן דאס געיעג נאכן מחזור! — אבער אויף די ווייטסטע אומוועגן, איר דרייט זיך ארום מיט אייער סכאלאסטישן קלאפערגעצייג און מאכט זיך דערביי נישט-וויסנדיק, אז פון אלע תפילה-ספרים שרייט ארויס א קול צו א לעבעדיקן גאט. איר האט פארלוירן אייער געטלעכע מטבע אין דער פינצטער, אבער איר זוכט זי גאר דארט וואו אייך איז ליכטיק. איר ווילט זיך „צונויפגיסן מיטן פאלק“ דורכן מחזור — אבער דאס מחזור-פאלק וועט קיינמאל נישט קומען אין בית-המדרש אריין מיט אייערע חקירה-שיך. דער ייד פון גאט און מחזור וויל אפילו נישט וויסן פון אייערע גריבלערייען. איר פארגעסט בכיוון דערין און איר זוכט אים ווייטער נאך דארט, ווו איר קענט אויפהענגען אייער שכלדיקן לאמפ. זאג איך דיר: אויב דער יידישער גאט איז בכלל פאראן — איז ער דא תיכף ביים ערשטן הויך פון א גלויביקנס אטעם. אבער דארט ווו איך הער אייערע דרשות צעלייגט אויף טעלערלעך — ווייס איך באלד: אין אליהם המקום הזה... דא וועט קיין גאט נישט וואקסן. אין בית-המדרש אריין גייט מען דאווענען צו א נאנטן גאט, וואס הערט דיין מינדסטן קרעכץ — און נישט מעדיטירן אויף לאנגע שטרעקעס. יום-כיפור לויפן יידן זיך אויס-בעטן א גוט יאָר, געזונט און פרנסה — און נישט צו שלינגען קיין פילאזא-פישע פיגולקעס. זע, למשל, ווי פון אלע שפינאזע-טעאריעס וועגן גאט — האט זיך קיין לעבעדיקע שפינאזע-רעליגיע ביי המונים נישט געשאפן. גאט און גריבלעריי זענען נישט קיין פאר. ווער עס וויל מאכן אזעלכע לאנגע שפא-צירן ווי דו — קען פונקט אזוי פארקריכן צו די קריסטלעכע קוואלן אדער צו די אינדישע וועדאס. דערפאר מוז איך דא געבן גערעכט דעם אלט-יידישן כלל: במזל א ממך אל תדרוש. ווילסטו גלויבן — זיי א ייד אן שום חכמות. טאמער קענסטו נישט — הער אויף צו דרייען א קאפ... אמת: דיינע חקירות באקומען א יידיש פרצוף, ווייל דיינע געבורטס-ווארצלען זענען יידישע. אין תוך אבער קען זיי ארויסברענגען, אין אנדערע וואראציעס, א טערק און א הינדו. דורך זיי אלע וועסטו מיינע פשוטע שאלות נישט פארענטפערן: גייסטו אין שיל אריין צוליבן טלית? ווילסטו וויינען פארן כסא-הכבוד צוליב נאך א שטיקל בשר-ודגים? זוכסטו טאקע יענעם גאט, וואס מאכט מיט דיר א טויש: דו

גיסט אים אַ הונגערדיקן טאָג און ער באַצאָלט דיר דערפאַר מיט אַ גוט קוויטל? שטעלסטו זיך טאָקע פאַר דאָס העכסטע וועזן ביי די קרעמערשע וואַגשאַלן — וווּ אויף איין זייט ליג איך אַ פאַרמשפּטער, ווייל איך האָב עפעס גענומען אין מויל — און אויף דער צווייטער זייט ליגסטו ווי אַ יחסן, דערפאַר ווייל דו האָסט היינט אַ ווייסע צונג? טויזנטער „מאָדערנע“ יידן ווי דו לויפן היינט אין שיל אַריין — אַבער קיינער פון אייך וואָגט נישט צו ריידן קיין קלאַרע דיבורים; וואָס זענט איר אויסן? וועמען ווילט איר דאָ נאָר? איך האָב אַנ-געוויבן מיט פשוטע רייד — און זע נאָר, וואָס דו האָסט אַלץ אָנגעבראַיעט!

— ביסט נאָר גערעכט מיט איין זאך: מיר זוכן דעם לאַנגן וועג, ווייל דעם קורצן האָבן מיר פאַרלוירן. אַבער איין בקשה האָב איך צו דיר: לאָז ארויס דעם גאָט־מאַטיוו פונעם וויכוח. ער איז שוין צוראָלט און אויסגעשעפט. נאָך טויזנטער יאָרן אפיקורסות — זענען ווידער געבליבן הונדערטער מיליאָ-נען גלייביקע; און פאַרקערט ווידער: נאָך הונדערטער־טויזנטער רעליגיעז-פילאָזאָפישע ווערק זענען נאָך אַלץ פאַראַן צענדליקער מיליאָנען אומגלייביקע. דער בעסטער סימל, אַז דאָ קען קיינער קיינעם נישט איבערצייגן. יעדער איינער הייבט אָן דאָס דאָזיקע קאָפיטל פון אייגענעם אָנהייב — און דעם וויכוח קען מען אפשר מיט קיין ווערטער בכלל נישט פירן. יעדער האַרץ מאַכט זיך דערביי אַן אַנדער חשבון, זינט איובן ביז אַצינד. מיטן נאָקעטן געדאַנק אַליין וועלן מיר ביידע דעם גאָט־באַגריף נישט באַנעמען. איין חסידישער רבי האָט שוין פאַקטיש אָפּגעשלאָסן אַלע וויכוחים פון דעם מין: „א שיינער גאָט וואָלט עס געווען — ווען דער מענטשלעכער מוח זאָל אים קענען באַ-גרייפן“. דער גלויבן אין גאָט באַזירט זיך דערויף, וואָס ער איז העכער פאַרן מענטש. קען ער נישט בלייבן „גאָט“ אויך נאָכדעם ווי דער מענטש האָט אים אַריינגעקוועטשט אין זיין פאַרשטאַנד אַריין. וועסטו שוין במילא גישט קענען פאַרשטיין, וואָס ער „וויל“ יא אָדער נישט; וואָס ער „מעג“ יא אָדער נישט טאָן, ווי דאָס „העכסטע וועזן“ איבער אונדז. דערפאַר זאָג איך זיך אָפּ פון דער טעאָלאָגישער זייט אין אונדזער שמועס. איך האָב נאָר גע-זוכט די יידיש־מענטשלעכע זייט און נאָר צו איר וויל איך זיך באַגרענעצן. אויף דעם געביט זענען שוין מיינע אומוועגן אויפן אָרט.

— הכלל: בלית ברירה בין איך מסכים. הגם איך מוז דיך וואַרענען: די שענסטע פאַרבן און קונסטן גייען פאַרלוירן, אויב דאָס לייוונט גופא איז צע-קראַכן — און אַלע ימים־נוראים־טעגער אָן דעם געטלעכן לייוונט זענען שייך געמאַלענע בילדער אין דער לופט... איצט קענסטו גיין ווייטער!

ב.

די וועלט נאך היטלערן איז ווייטער געבליבן שטעקן אין דער פינצטער. אבער מער פון אלע האט זיך געפילט פארלוירן דער דור פונעם עלטערן דע- באטאנט. אין זיין מחנה איז די וועלט געווארן מער רעטעניש ווי ביי אנדערע. יעדער פון זיין קרייז איז אנטלאפן פונעם היימיש-יידישן שטייגער, ווייל א ווייט פינטעלע האט אים גערופן צום זיכערן ציל. אבער ווהין איינער איז נאך דערגאנגען — האט אים דארט אפגעווארט דאס ליידיקע געלעכטער. האט אויפגעוואכט דאס „פינטעלע ייד“ ווי דאס לעצטע רעטונגס-ברעט. אבער וויאזוי ראטעוועט מען זיך? פון דער יידישער עדה האבן זיי נישט געקענט אוועק — אבער אויך נישט געוויסט, וויאזוי מען קען לעבן אין איר. דאס זענען געווען מענטשן פון נישטערנעם געדאנק — און בלויז געפילן האבן זיי ווייניק געטרייסט. אן יידישקייט איז זייער לעבן געווארן פוסט און אויסגע- ליידיקט — אבער נאך שווערער איז פאר זיי געווען צו פארווייגן זיך מיט ברעקלעך פון א ניגון און אראפגעפאלענע שיריים. ווער עס האט געקענט פועלן ביי זיך — האט זיך בגוואלט געשאפן א גלויבן און אים ארויפגעצויגן אויף דער אלטער הויט. זיי האבן דערויף געהאט א פשוטן תירוץ: א מענטש מוז נישט זיין שכלדיק „איבערציגט“, אז מען דארף עסן. ביים חקרענען זיך לאנגע וואכן, אויב ער זאל נעמען דעם אדער יענעם ביסן — וועט די נשמה דערווייל אויסגיין פון הונגער. אן א טיפערן גלויבן, קען דאס היינטיקע יידישקייט זיך גאר שנעל אויסלעשן — איז במילא נאריש צו פארשן זיך אליין: ווי ווייט בין איך איבערציגט?

דער עלטערער שרייבער האט אבער געהערט צו די לעצטע עקשנים, וואס האבן פאר זיך געזען דאס העכסטע געבאט: נישט נארן זיך אליין. דערפאר איז ער געווען אומגליקלעכער פאר אנדערע פון זיינע אמאליקע חברים. אין יענעם פרימארגן האט ער באטראכט די פרישע צייטונגען אויף יידיש — וואס האבן געשמעקט מיט ברוך-השם און זיסלעכער פרומקייט. א טייל פון זיינע פריערדיקע „גענאסן“ האבן דארט אנגעגאסן פארן לייענער פולע בע- כערס מיט הייליקער יידישקייט. איצט זענען זיי געזעסן אנטקעגנאיבער מיט זאטער אויסגעליידיקטקייט און געטרונקען מיט זעלטענער הנאה. קיינער וועט זיי איצט נישט דערמאנען, וואס זיי האבן „נעכטן“ געשריבן. אבער וואס איז באמת פארגעקומען אין זייערע הערצער, ביז צום קענען שרייבן דאס פאר- קערטע? זיי זענען חלילה נישט אויס ווי צעפייניקטע בעלי-תשובה פון די אל- טע לעגענדעס. א סברא, אז סיי אין זייער שטוב און סיי אין זייער הארץ האבן זיי קיין פאדעם נישט איבערגעשטעלט. אים דוכט זיך, אז איצט שרייבן זיי די פרומקייט מיט דער זעלבער, גראבער זיכערקייט ווי זייערע

אמאליקע כפירה-רייד. איבערגעבראכענע נשמות קענען גארנישט זיצן אזוי צופרידן און קייען דעם קעזיקוכן מיט אזא אפעטיט. א קראך אינעם אייגענעם הארץ איז ביי אים אלעמאל געווען פארבונדן מיטן איוב-געשטאלט, וואס זיצט אויף די אייגענע חורבות און קראצט מיטן לעצטן שערבעלעך די אפענע ווונדן.

ער האט נאך נישט שלום געמאכט מיטן פארנעפלטן גאט פון דער יידישער פובליציסטיק. אין זיינע קינדערישע יארן האט ער אנגעהויבן מיט פיזישער פראצע. ווען נישט זיין וועלטלעך-אטעאיסטישע פארטיי, וואלט ער זי כער פארבליבן א ביטערער שיכור און גראביאן. אבער זי האט גענומען טויזנטער אזעלכע ווי ער — און זיי געלערנט איבערלייענען די ערשטע שורה, פון איר הנאה האבן. זי האט אים אנטפלעקט דעם וועג צו שיינקייט, צו איי-דעלע געפילן, צום העכערן חלום, צום דרך-ארץ פארן לעבן, ווי קען מען דאס פארגעסן? ווי קען מען זאגן, אז זי איז „באנקראט“? אומקערן זיך צום בית המדרש מיינט פאר אים דאס זעלבע ווי מאכן א שטריך איבער אלץ, וואס זיין באוועגונג האט אמאל דערגרייכט. ווייסט ער טאקע נישט: וויאזוי האבן טייל פון זיינע חברים עס געמאכט אזוי לייכט, אן איין הויכן געשריי פון גרויסע יסורים?

ווען עס רוקן זיך אן די פורכטיקע טעג — ווערט אויך ער אומרואיק. דאס איז טאקע א פרומער אומרוי — אבער פון אן אנדערן נוסח: דאס מידע הארץ בענקט, אבער קיינער אין יידישן אמעריקע וויל שוין אזא בענקשאפט נישט פארשטיין. ס'איז נישט קיין ציעניש צו דער שיל, צום טלית אדער אנדערע רעקוויזיטן פון דער יידיש-רעליגיעזער סצענע. ער דערמאנט זיך גאר אין אנדערע ימים-נוראים, מיט זייער פייערלעכער איבערלעבונג. דאס זענען געווען אמתע קאמפסירארן. שוין אין דער נאכט פון „כל נדרי“ איז ער אוועק פראווען א שטורמישע סעודה, פול מיט להכעיסדיקן עקסטאז, זאל מען פון אים לאכן — אבער ער האלט זיך ביי זיינעם: ס'איז געווען א הייליקע סעודה, א טיף-יידישע.

ווער האט דען געטראכט פון עסן? אפילו בלעך וואלט געווען אן אפע-טיטנע מאכל... און פון דער צווייטער זייט — איז עס נאר א משל: איר האט דעמאלט געדארפט זען די יידישע געסלעך פון דער ניו-יארקער איסט-סייד! ממש ווי אין דער אלטער היים, פונעם בלויון קיטלעך-שאך איז פארגאנגען דער אפעטיט אפילו צו קאפהענער. נאר די תאוה איז געווען א העכערע, גארנישט פון דער וועלט. בכל אופן האט ער אזוי געפילט. 'עדער ביסן האט געדארפט דערשטיקן די אינערלעכע, קינדישע מורא. פונקט ווי די מלא-כים ביי אברהם אבינו האט מען זיך געמאכט 'עסנדיק, שטעלט זיך פאר

די אינערלעכע גבורה: אנטקעגנאיבער שטייט דאס צעווייגטע שילעכל און אן עדה יידן איז דאָרט געהילט אין ווייסן פחד. די צעפייערטע ליכט אין די טרויעריקע שויבן וואָרענען, צאָפלען, בעטן זיך און דראַען: נישט! ברעך נישט קיין געטער, ווייל זיי צערענען... דו אליין ביסט דאך אויך נישט גע-וואַקסן אויפן מיסט... אָבער — דו עסט !!! דו ביסט זיך איין מיט איי-בערמענטשלעכער עקשנות אין די טויזנטער יאָרן, אינעם פאַנאַטישן קרעכץ פון אייגענעם האַרץ, אינעם געוויין פון אַזויפיל זיידעס אין דיין בלוט — און דו ביסט זיי גובר. "עסן" — זאָגט איר, ווען ביי יעדער כזית האָט מען געפילט דעם טעם פון טריאומפירנדיקע שלאַכטן, פון אַ מין התפשטות הגשמיות!

און וואָס האָט זיך געטאָן יום־כיפור בייטאָג? צו דער נעילה־שקיעה? ער וואַלט עס באַצייכנט ווי אַ מין נייעם, עכט־יידישן צערעמאָניאַל פון להכעיס. ס'איז אפשר געווען די זעלבע תשובה־פיין נאָר אויף אַ פאַרקערטן שטייגער. פאַסטן וואַלט אַ סך לייכטער געווען. און דאָס אַריינלאַכן די אויסגע-בלייכטע יידן אין פנים אַריין איז דען גרינג אָנגעקומען? ניין, ער האָט נישט געהערט צו דער ווילדער וואַקאָנאַליע, וואָס מען שילדערט אין היינטיקע זכרונות. ער האָט שוין גענוג געהאַט מיטגעמאַכט אין לעבן; ער האָט שוין דאָן געהאַט געלייענט און געוויסט וואָס עס מיינט איידלקייט, טאַלעראַנץ און דרך־ארץ פאַר רייך־מענטשלעכן גלויבן. אָבער אויך ער האָט געדינט זיין גאָט אין גרענעצלאָזן עקסטאַז. ס'איז געווען אַן עבודה, בעת וועלכער מען מוז פאַלן כורעים אין שיכורער פאַרגלויבטקייט... טוט טאַקע גאָרנישט וויי, ווען מען פאַרגעסט עס?

זיין ייגערער חבר וויל אים מיטפילן — און קען נישט. אויך ער פיר בערט אין אַזעלכע טעג מיט טרוקענעם אומרו. אויך ער האָט זיך פיינט צו נאָרן. אָבער ער געהערט צו אַן אַנדער דור. די קעמפערישע להכעיסן טראָגט ער נישט אין זכרון. גאָט איז ביי אים קיינמאַל נישט געווען קיין פעטער קאַפיטאַליסט, קעגן וועלכן מען דאַרף אַרגאַניזירן אַ שטרייק. דווקא זיין אומ-גלייביקער חבר האָט אַמאַל "געקענט" גאָט און געהאַט וועגן אים אַ קלאָרע פאַרשטעלונג: אַ שונא, וואָס שטייט פון יענער זייט באַריקאַדע. אָבער ער, דער ייגערער, איז גאָר ברוגז געוואָרן מיט זיין גאָט דערפאַר וואָס ער האָט זיין אַדרעס נישט געוויסט. ס'איז געווען אַ שטיל־אינטימער רוגז, אַן כעס און אַן דער תאוה אַינצורייסן די הימלישע פאַרמעטן. ער האָט אים מער אַרומגעזוכט ווי אַ פּאָליציי אָרפּן; גיכער אים געוואַלט באַנעמען, איידער מיינען אַז ער קען אים שוין און דאך "געפעלט" ער אים נישט. ער האָט נאָך געבענקט צו דער יום־כיפורדיקער אימהדיקייט פון די וואַרשעווער

נאלעווקעס, צום תמיומדיקן שאַרד פון שטעטלדיקן תשליך-טייך און צום יום-הדיגיקן פלאטער איבער אלעמענס קעפ... עס איז גוט וואָס מענטשן האָבן כאַטש מורא פאַר גאָט — אָבער דער שכל האָט אָפגעקילט אַלע ציטער-דיקע יאָמערן.

מיטן עלטערן טרעפט ער זיך אַפט. ביידע ווייסן שוין, אַז נאָך אַלעמען שטאַמט זייער בענקשאַפט פונעם זעלבן קוואַל: פון אַ וועלט וואָס איז איינ-געזונקען געוואָרן אין זיך אליין. האָט טאַקע דער עלטערער אַמאָל פאַרגע-לייגט אין האַלבן שפּאַס: ווייסטו גאָר וואָס? לאַמיר זיך מאַכן אַן אייגענעם בית-המדרש. איך וועל יום-כיפור קומען אַהין מיט אַ קוילעטש — און דו מיט אַ מחזור. וואָס איז דער חילוק? ביי ביידע וועט עס זיין עכט און יום-טובדיק. צווישן זיך וועט אפשר לייכטער זיין אָפצופרישן די פאַרטייעטע נאָגעניש. וועסט זען, אַז עס וועלן זיך אָפזוכן נאָך בעלגים — פון ביידע צדדים — וואָס וועלן מיטהאַלטן... נאָר ביידע האָבן געוואוסט, אַז עס וועט בלייבן ביי די בלויע רייד. מוז דער עלטערער כאַטש באַנייען דעם וויכוח מיט ווייטיקלעכער הנאה:

— נו, די צייט האָט דיך שוין קלוגער געמאַכט?

— מסתמא נישט קלוגער פאַר דיין גאַנצן דור.

אָבער דער עלטערער האָט פיינט די לאַקאַנישע פראָזע. זיין דור האָט זיך אויסגעלעבט מיטן לאַנגן וואָרט, מיטן איינגראַבן זיך אינעם ראַציאָנעלן פינטעלע ביז מידקייט. אין זיין וועלט איז קיינמאָל נישט געווען קיין אַרט פאַרן "ילך איש בשם אלהיו", פון לאָזן גיין יעדן איינעם מיט זיין וועג. נישטאַ אַזוינס! דער אמת איז איינער: אָדער יענער איבערצייגט דיך — אָדער דו קלערסט אויף יענעם. מען קען זיך נישט אָפשטעלן אין מיטן. וויפל ער האָט זיך שוין געפרוּווט ענדערן — העלפט עס נישט. ווי נאָר ער זעט איינעם, וואָס לעבט אַנדערש, טראַכט אַנדערש ווי ער — מוז ער זיך צעקאַכן ווי אין יענע גוטע צייטן.

ג.

אויך איצט מוז ער נעמען די איראַנישע כלי-זיין אין דער האַנט אַריין: — דו ווייסט? דיין אַמפערן זיך דערמאָנט אינעם קליינעם משה רבינו: עס שטייען פאַר אים צוויי שיסלען — פון גאָלד און פון פייער. דער חשק און דער שכל זאָגן: דאָס גאָלד! אָבער די סכנה און דער מלאך שרייען: דאָס פייער! דיין איבערצייגונג ציט דיך צום גאָלד פון דער לאַגיק. אָבער דיך שפאַרט דער מיסטישער געשיכטע-מלאך צו די פאַפירענע פייערן. די שווערד פון אונטערגאַנג-סכנה און די מורא צו שטיין אויף אייגענע פיס

זאגן דיר אונטער: ניטע, נעם בעסער פאר א שותף די לאנג-אויסגעצויגענע אייביקייט, די בריענדיקע קוילן פון אלע אויטאָדאָפּעס און אינקוויזיציעס... בכדי צו קענען בלייבן כאַטש אַ שטיקל ייד — סטייען דיר נישט קיין אייגענע כוחות. דו מוזסט נעמען צוהילף אלע יידישע טרערן און קידוש-השם. דער חילוק צווישן אונדז ביידע איז אייגנטלעך אַ פשוטער: איך וויל מיין שטעטל אליין באַשטיין — אפילו כלפי מיין יידישקייט. כ'ויל טריי זיין זיך אליין, נישט צו עפעס אומבאקאנטע דורות וואָס מיין בליק האָט נישט אָדורכגענומען. דו אָבער קענסט קיין ייד נישט זיין, אפילו קיין מענטש נישט זיין, בלויז מיטן אייגענעם כוח. דו לעבסט אַזוי — אָבער דיין יידישקייט ווילסטו שטאַרקן דורכן גלייבן פון די, וואָס לעבן אַנדערש ווי דו; מיט דער עקשנות פון אַנדערע דורות — אַז נישט ביסטו אין אַ סכנה... פחדן! צבועק...

— האָסט ווידער אַ גערעכטן פונקט: דאָ צעשיידן מיר זיך טאַקע. ביי אונדז, מאָדערנע יידן, איז דאָס „טריי זיין זיך אליין“ געוואָרן די העכסטע טוגנט. עפעס אַ קלייניקייט — אינטעלעקטועלע ערלעכקייט! אָבער וווּ הייבט זיך אָן דער „זיך אליין“? ביי מיר און מיין דור, איך קען דאָך נישט טריי זיין עמעצן, וואָס האָט געלעבט פאַר מיר, אָבער מיר פאַרגעסן, אַז אַזאַ טריישאַפט מאַכט אונדז טיילמאָל פאַר בלינדע קנעכט, איך וועל עס דיר מסביר זיין מיט אַ משל: מיט יאָרן צוריק בין איך געוואָרן אַ כּופּר-בעיקר. דאָס איז מיר נישט אָנגעקומען לייכטער ווי דיין עסן יום-כיפור. פריער האָב איך געמוזט רייסן פון זיך שטיקער, ביז איך בין געוואָרן אומגלייכיק, מחמת די ריינסטע כּוונות. מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דערמיט באַווייז איך אַ ביישפּיל פון העכערער פרייהייט: איך קען זיך באַפרייען פון דעם, וואָס האָט מיך געקאָסט אַ שטיק לעבן. האָב איך דערביי נישט אַרויסגעוויזן קיין אומ-טריישאַפט צו מיין פריערדיקן „זיך אליין“? אָבער איך האָב מער נישט גע-קענט שפּילן דעם גאָט-פאַרגלויבטן, ווי די רוטין האָט געפאַדערט. האָט זיך די טריישאַפט שוין סובלימירט אין מיין אייפער פאַרן פרישן אומגלייבן. האָסטו שוין אַ באַווייז, אַז דאָס אייביקע טריי זיין „זיך אליין“ איז נישט אַלעמאָל אידענטיפיצירט מיטן מענטשלעכן אמת. דאָס געפינען אַ נייעם וועג, נאָך אַזויפיל ערלעכן זוכן, איז גאָר אַ נייע דערהויבנקייט. אָבער דאָ ליגט ווידער אויסגעשפרייט אַ געפערלעכע נעץ: ווען דער האַניק-חודש צווישן מיר און מיין נייעם אמת איז פאַרביי — איז מיין איבערצייגונג געוואָרן אַ טייל פון מיין נאָטור. לאַנגע יאָרן שפּעטער האָב איך אפילו מער נישט געטראַכט פון מיין אפיקורסות. דאָס לעבן איז אַוועק אויפן אויסגעטראַטענעם שליאָך און איך האָב זיך פשוט מער נישט אומגעקוקט אויף צוריק. ביסלעכווייז איז מיין שווער-דערוואַרבענער געדאַנק פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטיק פון

מיין אייגענער הויט. מיין אומגלייבן האט מיך טייער געקאסט — און דער-
פאר איז ער שוין געווארן מיין „פריוואט-אייגנטום“. וועל איך נישט לאזן,
אז עמעצער זאל אים מיר חרוב מאכן. איך האב פאר אים צוטייער באצאלט
— וועל איך זיך שפעטער נישט אוועקשטעלן טראכטן, אויב איך זאל אים
„באנצן“ אדער נישט. האט שוין מיין עגא איז א גענומען שפילן א גרע-
סערע ראָלע ווי מיין אידעאליזם... מיינסטו טאקע, אז דאס געשעט
נאר מיט דער אמונה אין גאט? די טראגעדיע פון א סך פארטיי-מענטשן בא-
שטייט טאקע דערין, וואס א מענטש איז בדרך-כלל נאר איינמאל מסוגל צו
באצאלן א הויכן פרייז פאר זיין דערוואַרבענעם אידעאל. צו א צווייטן אדער
דריטן — מוז ער שוין טיילמאל צוגיין מיטן צינישן אפארטוניזם; און אפילו
ווען דער נייער אידעאל דערוואַרעמט אים — קען ער אים שוין נישט קויפן
מיט אזויפיל מאַטערנישן ווי דעם ערשטן. אזא נס קען מען נאר באווייזן אינעם
יידישן מחזור — אָבער צו דעם וועלן מיר נאך קומען. דער עיקר: ווייל עס
קאסט אונדז אזוי טייער — ווילן מיר זיך טיילמאל איינמויערן אין
אונדזער ערשטן יוגנט-שטורעם; און מיר היטן זיך פאר אויפטרייסלונגען,
וואס א נייע אַנטפלעקונג קען אונדז ברענגען. טיילמאל זוכן מיר דורך לאַיא-
ליטעט „צו זיך“ די פוילע רופונעם געדאנק, איידער דעם אמתן תיקון. זיכער
האבן מיר באצאלט פארן ערשטן ברען מיט שווערע טעג און נעכט — אָבער
דווקא דערפאר פאלן מיר שפעטער אַריין אין עגאָאיסטישער צעפולטקייט.
אונדזער איידי ווערט ביסלעכווייז מער גורל ווי לעבעדיקע איבערצייגונג.
דו וועסט זי פארטיידיקן מיט עקשנות — אפילו ווען דיין געדאנק ליגט שוין
אין א מוח-ווינקל און דרעמלט. די לאַנגע „טריישאָפט“ נעמט ביי דיר ביס-
לעכווייז צו די בחירה און דו מאַכסט נאך דערפון א העלדישקייט: דיך
האט די צייט פון אַרט נישט גערירט. דער אַמאָליקער פרייז, וואס דו האסט
באצאלט — האט אויך דיך אליין אַפגעקויפט...

— שוין ווידער מיט דינע זייטיקע מעדיטאַציעס! וואס געהער עס זיך
אן מיט דיין גיין אין שיל אַריין?

— עס געהער זיך שוין דווקא יא אן. ווייל אפגעזען פונעם רעליגיעזן מאַ-
מענט, איז יום-כיפור און יידישע תשובה א רעוואָלט קעגן אזא פאָרגליווערט
ווערן אין די אייגענע זאָפטן. דאָרט רופט מען דיך כסדר צום איבערטראַכטן
דינע מעשים, צו רעווידירן דיין נעכטן און דיין היינט: אפשר האָסטו פאַרט
געמאַכט א טעות? אייביקע טריישאָפט צו זיך אליין און דיין נעכטן, איז נישט
אַלעמאַל די ריכטיקע מאָס פון מענטשלעכער מאָראַל. טיילמאל איז עס נאר
א צייכן פון טעמפער פאַרליבטקייט אין זיך אליין; פון א פאַראַלזירטער
אומפעאיקייט צו מישן אין די אייגענע האַרץ-בלעטער. נישט אומזיסט איז

אזא שוואכקייט די גאלדענע רוט אין דער האנט פון דיקטאטארן. בעיקר האבן עס פארשטאנען די באלשעוויקעס: לכתחילה האבן זיי צוגעצויגן זייערע אג' הענגער מיטן לעפעלע בונטארישן אמת. צו זייער מזל האט דער טראפן אמת כמעט אלעמען טייער געקאסט. דערפאר האט ער אזוי צוגעבונדן צו זיך. וואס העכער דער פרייז — אלץ ווינציקער האט זיך געגלוסט צו פאר- לירן דעם געקויפטן אידעאל: וויבאלד די „רעוואלוציע“ האט שוין יא גע- קאסט אזויפיל בלוט — טאר מען זיך פון איר אזוי לייכט נישט אפזאגן. זאל זי כאטש שפעטער עפעס מתקן זיין! דערפאר איז אזוי לייכט געווען אפצו- נארן די גלייביקע: פאר זייערע יסורים האבן זיי געוואלט איינהאנדלען דאס שענסטע און בעסטע... עס איז בכן א שקר צו זאגן, אז אזויפיל קאמוניסטישע באכלויפער זענען „גייסטיקע קרבנות פון דער דיקטאטור“. ניין, גיכער זענען זיי קרבנות פון זייער אייגענעם און טיפערן עגאאיזם. נישט דער גרויליקער דיקטאטאר צווינגט זיי צו ווערן זיינע קרבנות — נאר אייגענע פוילקייט. דאס רחמנות האבן אויפן „דערגרייכטן“. די מאכט-האבער פון יעדער דיקטא- טור קענען די דאזיקע פארליבטקייט און בויען אויף איר זייער געניאל שפיל: אויב דיין גלויבן איז געווייקט אין אזויפיל אמאליקע יסורים — וועסטו אליין זיך שוין פארענטפערן אלע פארברעכנס, אדער נישט וועלן גלייבן אינעם שרעקלעכן. דער בעסטער אגענט פארן טיראן — איז דיין אייגן הארץ... נישט אומזיסט איז די דאזיקע „טריישאפט צו זיך אליין“ דערגאנגען ביים באלשע- וויזם ביז צו דער שוידערלעכסטער פערפעקציע.

— אט דאס האב איך פון דיר געוואלט הערן, ווייל דערמיט ביסטו זיך אליין סותר. דער קאמוניזם איז דערגאנגען צו זיין מאנסטער-געשטאלט, ווייל ער האט איבערגענומען און קאפירט דעם רעליגיעזן פאנאטיזם. אין א קליינעם פארמאט — ווייל די כוחות זענען געווען מערב-אגרענעצט — האט זיך דאס זעלבע אפגעשפילט אינעם יידיש-פארפרומטן לעבן, ווען דיין בית המדרש האט געהאט די אויבערהאנט. לייג אוועק די נאסטאלגישע ברילן, נאר קוק אינעם אמתן שפיגל פון דער יידישער פארגאנגענהייט, וועסטו דערזען דאס זעלבע בילד — שוין נאך אלע להבדילס... זאל איך דיר ציטירן למשל?

— נישט נייטיק. איך געדענק זיי. ווען איך זאל באמת וועלן אידעאליז- זירן דעם גאנצן „אמאל“ — וואלט איך מיט דיר נישט געזעסן. איך וואלט זיך בעסער פארלאזט בארד און פיאות — און אוועק אין אלטן פאליש אריין. מיין אנדערשקייט פאדערט אבער פון מיר צו נעמען פון דארט אלץ וואס עס שמעקט מיט הויכקייט. דער יידישער יום-כיפור רופט צו רעוויזיע אויך דעם פרומען ייד, נישט ווייניקער פון מיר. דער יידישער מקור רעדט צו גלייביקע

אין גאט — און דאך וואָרנט ער אויך זיי נישט צו גנבענען, נישט צו מאַרדן, נישט צו פאַרדאַרבן... אַ סימן, אַז יעדער איינער איז דאָ אויס-געשטעלט צו דער זעלבער דעגענעראַציע — אויב ער לאַזט זשאַווערן זיין גלויבן אין דער רוטין. אַט די דאָזיקע „אומפאַרטייאַישקייט“ פון דער יידישער טראַדיציע פאַרכאַפט מיך היינט מער ווי אַמאָל. האָסט ביי מיר שוין געפּוועלט, אַז יענע פּאַנאַטיש-פרומע תקיפּים, וואָס זענען גרייט געווען נאָך צומאַלפּעווען אַלע גויישע אינקוויזיציעס — האָבן אויך נישט באַנומען זייער יידישקייט ווי געהעריק. עס שרעקן מיך ווייניק זייערע סויבעלנע שטריימלעך און לימדותן. אויך זיי זענען געפאַנגען געוואָרן פונעם בלוט־פרייז פאַר יידיש-קייט און די אומצייליקע קידוש השם — און במילא אויך געבליבן שקלאַפּן פונעם העכער־עגאָאיסטישן גליווער. פון מיין יום־כיפור נעם איך קודם־כל אַרויס די ווונדערלעכע אידיי פון ענדערן אין אַ געוויסן טאָג מיין גאַנצן לעבנס־שטייגער; פון פרווון איבער זיך אַליין, אויב איך קען ווערן אנדערש וויבאַלד מיין נשמה פאַדערט עס. וויאַזוי זע איך טאַקע אויס און וויאַזוי טראַכט איך, ווען איך בין אין אַ צווייטער הויט? אַן אַפּגעשלאָסענער געדאַנק איז ווי אַ פאַרזיגלטע תפיסה. דו פאַלסט אַריין אין אַ טויטער מאַנאַטאַנקייט. דער־פאַר ווער איך אַזוי נתפעל פונעם אוועקשטעלן זיך פאַרן פסיכישן שפיגל און נאַכקוקן אַלע מיינע מעשים — ווי אַ פרעמדער... איך פיל דערביי, אַז דאָס לעבן ווערט געפירט מיט אַ חשבון. נישטאָ די בלינדע קנעכטשאַפט אַפילו צו דיין אייגענעם אידעאַל — אויב עפעס שטימט נישט. אַז דו ווילסט — וועל איך דיר אַנווייזן די שפורן פונעם דאָזיקן געדאַנק אַפילו אינעם „פרימיטיוון“

מחזור — — —

ד.

דער עלטערער האָט זיך מיטאַמאָל שווער צעלאַכט. די יידישע תפילות האָט ער נאָך געדענקט פון די קינדער־יאָרן. דערפאַר האָט נאָך געלעבט אין אים דער אַנגסטיקער שווייס, וואָס איז ימים־נוראים־צייט באַפאַלן זיין שטעטל. די יידן פון זיין זכרון — געזען דורך קינדישער אימה — האָבן געציטערט פאַרן נאַקעטן און אומבאַקאַנטן גורל. דער יום־הדין האָט זיך פאַר זיי געוויגט אין די שטרענגע מלאכים־הענט; און די פייערדיקע וואַגשאַל האָט געוויגן לעבנס ווי פונטן פלייש אויף די שיסלעך. ווייסע הימל־פליגל האָבן געמישט די גרויסע חשבון־ביכער, וווּ יעדנס האָנט שרייבט אַליין אַריין וויפל זי האָט געמאַכט חובות און וויפל זי האָט אַפּגעצאָלט... ער האָט געזען פאַר זיך אַ ריזיקע וועלט־קראַם, וווּ מיליאָנען און מיליאָרדן מוזן קומען איינקויפּן. דאָרט האָבן זיך געדרייט גרויסע און קליינע מלאכים, שוואַרצע און העלע.

יעדער מיט א געזענער פעדער הינטערן ליכטיקן אויער — און אלע האָבן זיך געאיילט, געלאָפֿן צו דער העכסטער שטול. ערשט פון דאָרט האָבן זיך גע- שטרעקט אָן אַ שיעור הענט צום קליינעם מענטש און אים געבדקנט די גע- דערס... האָט ער זיך געמוזט בייזערן:

— דו ווייסט? דיין יום־כיפור האָט מיך אַמאָל פאַרטריבן פון אלע יידי- שע חלומות. אויב איך האָב געהאַט אַ יידישן גאַט אין האַרץ — האָט אים דיין „תשובה־טאָן“ דעגראַדירט. מיר איז שווער געווען צו לעבן מיט אַ גאַט, וואָס קוקט אַריין אינעם שליסל־לאַך. מוזן טאַקע אַזויפיל מלאכים זיין אָנגע- שטעלט, בכדי מיך צו שפּיאַנירן? כ׳האָב נישט געקענט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז גאַט איז גרויס און דאָך פירט ער אַ חשבון מיט יעדן פּיצל נאַרישקייט, וואָס אַ דרײַנגל קען אָפּטאָן. ער צאָרנט, ווען איך פאַרפעל צו דערמאָנען זיין שבת; און ער איז פול מיט לייטזעליקייט, ווען איך זאָג פאַר אים דריי מאָל אין טאָג ווי גרויס און שטאַרק ער איז. דאָס איז נישט געבליבן קיין איינדרוק בלויז פון די קינדער־יאָרן. כ׳וויל זיך מודה זיין: אויך אויף דער עלטער איז מיך טיילמאָל באַפאַלן אַן אומרו. כ׳האָב געזוכט אַן אַנלען און במילא פאַרגעסן אלע חשבונות. אָבער ווען גייט אַ ראַדיקאַל אין שיל אַריין? ימים־נוראים. האָב איך זיך געוואָלט איינטוליען אינעם וואַרעמען טלית, נאָכזאָגן די היימישע ווערטער און אַרומגענומען ווערן פון יענעם הויכן פאַ- טאָס, וואָס אַפילו אונדזערע אידעאָליסטישע באַוועגונגען האָבן לגמרי פאַר- לוירן אינעם זאַטן אַמעריקע. אָבער כ׳האָב געמוזט אַנטלויפן. צוליב אַפיקור- סות? ניין. עס איז מיר נאָר אויסגעקומען קאַמיש: אַט קום איך זיך טובלען אין פאַלקסטימלעכער דערהויבנקייט. איך וויל איינזויגן אין זיך די הייליקסטע פּייערלעכקייט. אָבער גראַד זע איך נישט ווייט פון מיר אַן איינגעטרונקנטן זקן, וואָס איז שוין כמעט פאַרחלשט פון פאַסטן. ער דערקוויקט בלויז די חושים מיט אַ שמעק טראַפנס — די איינציקע קאַנצעסיע, וואָס דער כסא- הכבוד מיט אלע שרפים און גלגלים קענען אים געבן. טאָמער וויל ער זיך דערקוויקן דאָס האַרץ מיט אַ קיכל — וועלן אלע הימלען ציטערן און אלע כמאַרעס וועלן זיך צעגיסן איבער זיין קאַפּ: ח י י ב מ י ת ה ! מיטאַמאָל איז ביי מיר אַלץ צעשווומען. איך האָב דאָרט מער נישט געקענט אַנשפּאַרן מיין צעפּיכערטן קאַפּ; מ׳ער נישט געקענט „וויינען געשמאַקער פון האַרצן“, ווי עס זינגט דיין ביאַליק. אַלץ איז זיך מיטאַמאָל צעפלויגן, צעפאַלן... אָבער אַ צווייט מאָל בין איך ווידער געקומען. אויסוויינען מיין שטיקל לעבן? חלילה. איך בין דאָ געווען אַ יחיד ברשות הרבים: אלע האָבן טאַקע פאַרהאַנדלט מיט די הימלען וועגן שענקען זיי נאָך אַביסל גוטע יאָרן — אָבער איך האָב מײן לעבנס־וואַגשאַל נישט געזען. כ׳האָב זיך נאָר איינגעקוועטשט אין דער עדה,

ווייל זי האט פורכטיק געבויגן דעם קאפ אונטער אלע פראגע-צייכנס פון דער וועלט. דער גאנצער וואלד טליתים האט זיך געטרייטלט ווי אין ווייסן פראסט. שאטנס פון דער גרויסער משפט-שטול האבן זיך צעוויגט איבער דער גאנצער וועלט — און בלויז דערפאר האבן מיר די קיטלען דערמאנט אין די שרע-קעוודיקע מלאכים פונעם „ונתנה תוקף“. האב איך צוזאמען מיט אלעמען גע-פרוווט מיטזאגן די גרויסע תפילה וועגן פאסטוך, וואס באקוקט זיין סטאדע און פירט אדורך זיינע שעפסן אונטער דער רוט. סיי ווי בין איך אהער געקור-מען ווי אן עלנטער שעפס, וואס וויל פילן איבער זיך די פאסטוך-שוץ — אפילו ווען עס שמייסט דערביי א רוט. ווי א קראנקער בין איך זיך געקומען אויסבאהאלטן פארן אייביקן „בי במים ומי באש“ איבער דער וועלט — און עס האט מיר בשעת-מעשה קוים געארט מיין אייגענע מאכטלאזיקייט. נאר מיטאמאל האט פאר מיר אויפגעטויכט דער גרויסער אומזין. עס וואלט מיר שוין בעסער געווען אן דעם גרויסן פאסטוך. איך האב זיך דערמאנט, אז אויך מיט הינדערטער יארן צוריק זענען געשטאנען פונקט אזעלכע עדהס און תפילה-געטאן. אבער אין די הימלען האבן דערנאך ווידער געזיגלט די גרויסע חתימות: טויט! אומקום! נאך יענע תפילות זענען געקומען קרייץ-צוגן, שפאניע, כמיעלניצקי, פעטלורע... נאך אלע יום-כיפורס פון מדינת פוילן איז געקומען מיידאנעק, אוישוויץ. אויך איצט, אין דער זעלבער רגע, בליצן די שווארצע סטעמפלען מיט אימה און שווערד; מיט פייער און וואסער, טויט און מגיפת — וואס וועלן ווידער אריבערשווענקען אלע געלייטערטע תפילות. אין דער מינוט איז מיר גאר גוט געווען צו טרייסטן זיך, אז דאס אלץ איז בלויזע פאנטאזיע; אז קיין גאט מיט מלאכים פארנעמען זיך לגמרי נישט מיט דער גרויסער טויט-זריעה איבער דער וועלט. אנדערש וואלט עס געווען א שענדונג פון גאטס נאמען. וואס טויג דער אומענדלעכקייט דאס אייביקע שווערד-שפיל מיטן קליינעם מענטש? וואס איז דער זין פון דער אייביקער בלוט-פארהוילנקייט? דאס האט אויפגעריסן דער מאסן-צויבער ארום מיר ווי א געפלאצטן פאנצער. איך האב זיך נאכאמאל ארומגעקוקט אויף די יידן פון גאטס איינגעהילטער סטאדע און באמערקט נאך עפעס; זיי זענען נישט אויפ-גערודערט פון זיין אלעמעכטיקער אומבאגרייפלעכקייט. זיי וויינען בלויז פאר מורא, אז זייער ארעם פיצל חיות זאל פון זיי נישט אוועקגענומען ווערן. באפריי זיי נאר פון דער שרעק פאר א מגיפה, פארויכער זיי נאר דעם ביסן — און גאט מעג זיך קניגן אויף זיינע מיליאסן וועלטן. זיי וועט עס מער נישט אנגיין. דא האב איך געהערט מתפלל זיין דאס פרישע ברויט, דאס נייע מעבל, די טאפעטן פון „וואנט צו וואנט“ און די ציטערדיקע אקציעס אויפן וואל-סטריט. די עטרה-טליתים האבן גענומען רוישן מיט גשמיות — און

זי האָט אויך אויפגעיאָמערט פון דער ווייבער־גאַלעריע, פון די חזנישע טרילן, גאַט־בענקשאַפט? מיר האָט זיך מיטאַמאַל אויסגעוויזן, אַז סיי אונדזער גרוי־סע ספרים־ריי און סיי די גאַנצע אַמונה־וויסנשאַפט איז אומזיסט. אַ הער וועלן זיי נישט דערגרייכן. מען דאַרף זיי דאָ בכלל נישט האָבן, ווייל דער פרימיטיוו וועט אַלעמאַל האָבן אין דיין בית־המדרש די אויבערהאַנט...

— מיר האָבן אָפּגעמאַכט: טעאָלאָגיע אין אַ זייט! אָבער דו ביסט ווידער אַוועק צו גאַט. האָב איך נישט קיין עצה און מוז דיר ענטפערן: דו באַנעמסט נישט ווי געהעריק דעם יידיש־רעליגיעזן קוק. דיר דוכט זיך, אַז דער הימל געהערט צו גאַט (אויב ביידע זענען טאַקע „פאַראַן“) בעת אויף דער ערד — ביסטו דער בעל־הבית און „ער“ איז דיין גאַסט. דערפאַר זעט ביי דיר אויס, אַז דאָס העכסטע וועזן קוקט אַריין אין דיין „שליסל־לאַך“. דער געלייטערט־יידישער קוק איז אָבער אַ פאַרקערטער: אויסער גאַט איז גאַרנישט פאַראַן. די וועלט אַליין, די ערד גופאַ ליגט באַהאַלטן אונטער די פליגל פון דער שכינה. דאָס האָט גאַט נאָר געמאַכט אַרט פאַר דיר אין זיך. דו לעבסט אין אים — און במילא דאַרף ער דיר נישט „נאָכקוקן“. עס קען גאַרנישט געמאַלט זיין, אַז ער זאָל דיך נישט זען הינטער אַלע שלעסער. נישט ער קומט צו דיר — נאָר דו בויערסט לעכער אין דער וועלטס געטלעכקייט. ביים באַקענען זיך נענטער מיטן אמתן מיין פון יידישקייט — אויך אַ סך פרומע יידן פאַר־מאַגן נישט די דאָזיקע קענטשאַפט — וואָלסטו געוואָס: דאָס איז נישט קיין שטייער־אַמט, וווּ דו באַצאַלסט דיינס און מען לאָזט דיך צורו. יידישקייט מיינט — אַ האַרמאָנישער פלאַן פאַר דער וועלט, וואָס דו העלפסט אַדורכפירן מיט דיינע מעשים. לויט יידישקייט — האָט גאַט איבערגעלאָזט אין דיר אַ טייל פון זיך: זיין נשמה וואָס וואָכט איבער דיר און פרעגט דיך אויף אַ חשבון. נאָך איידער דו דערגייסט צו די הימלען, שטייט שוין דער דאָזיקער געטלעכער חלק אין דיר און פאַדערט אחריות. דורך אים קענסטו גופא אַוועק־שטעלן די וועלט, גוט אָדער שלעכט. ביסטו פריער מתפלל צום גאַט אין דיר, איידער דיין תפילה גייט אַרויף צום גאַט פון די הימלען. אָבער דאָס איז שוין אַ באַזונדער מאַטיוו, מיט וועלכן מיר וועלן זיך פאַרנעמען ביים באַטראַכטן די יידישע ווערטן בכלל. נאָר דו האָסט נאָרוואָס דערמאָנט דעם יידישן „פרי־מַטיוו“. וויל איך דיר זאָגן: דאָס גרעסטע קונסט־ווערק קען אויך נישט אַרויסקומען צו דער שיין, אַז די פרימיטיווסטע כלים. ווען דער מאָלער נעמט זיין פינזל מיט אַביסל כאַאָטיש־צעמישטע פאַרבן — מעגסטו אויך פראָטעס־טירן: אַט פון דעם דאַרף עס אַרויסקומען דער גרעסטער צויבער? די קינסט־לערישע האַרמאָניע? און ווען דער גרויסער אַרכיטעקט נעמט די בלייפּעדער אין דער האַנט צו צייכענען זיין פלאַן — קענסטו אויך שטוינען: אַט מיט

דעם פרימיטיוון עלעמענט גייט ער עס אויפשטעלן דעם שענסטן בנין? קען ער זיך דען אן אזא רוער מאטעריע-כלי נישט באגיין? אבער אין דעם פאל ווייסטו אליין: אן די דאזיקע נאקעטע עלעמענטן וועט דער אינערלעכער גייסט באין אויפן נישט קומען צום אויסדרוק. ער וועט בלייבן הענגען אין פאנטאסטישן חלל. נישט אנדערש איז עס מיט דער קינסטלערישער וויזיע פון יידישקייט: אט די אלע פרימיטיוו-עלעמענטן זענען די כלים וואס דארפן באשאפן דאס גרויסע בילד... און עס חזרט זיך איבער דאס זעלבע ווי ביים ארכיטעקט, מאלער און שרייבער: דער "פרימיטיוו" איז פאר אלעמען דער זעלבער. אבער יעדער איינער קען פון אים ארויסציען וויפל זיין כוח קען פארטראגן. און נאך עפעס: כל-זמן דו האסט נישט פארטריבן פון דער וועלט דעם רוען אינסטינקט — איז די פרימיטיווע גאט-מורא א וויכטיקע כלי צו דערהאלטן דעם מענטש לכל-הפחות אויף איין מדרגה פון דער מענטשלעכער "קינסטלערישקייט". קאנקרעטער: לאמיר זיך פארשטעלן, אז די ברירה ליגט אין אונדזערע הענט. מיר קענען באשטימען, אויב עס זאל יא זיין אדער נישט זיין קיין "יענע וועלט" וואס פאדערט א פולן חשבון. דאן זאלן מיר קענען צוגיין צו א מיטליאריקן מענטש און ביי אים פרעגן: נאך דעם אלעם וואס דו האסט אפגעטאן אין דיין לעבן — ווילסטו עס זאל "דארטן" זיין א המשך, מיט א דין-חשבון פון דיר אדער נישט? איך בין זיכער, אז דער מענטש וואס וואלט געוואלט, אז דארט זאל זיין א העכסטע שטול — איז ריינער און געוויסנהאפטיקער פאר דעם, וואס וויל נישט עס זאל דארט זיין פאר וועמען אפצוגעבן דין-חשבון. א מענטש וואס "וויל", אז דארט זאל זיין א גאט — האט זיכער אין זיין לעבן געטאן מער גוטס ווי שלעכטס; און איינער וואס וויל נישט — האט זיכער מורא, אז זיין "וואגשאל" וועט אים קיין נחת נישט ברענגען. זיין געוויסן איז זיכער נישט אזוי ריין ווי ביים "וועלער". זעסטו שוין, אז אויך דער דאזיקער אינסטינקטיווער פחד האט זיין הויכע פונקציע אין אונדזער לעבן.

— דאס זענען פינע סברות... אבער אַנטי-היסטארישע. שוין דער יידי-שער פאלקלאר האט געמאכט דעם זעלבן טעות, ביים אנזאגן: "זאלסט נישט פארן מיט א גוי, וואס צלמט זיך נישט ביים קרייץ פון די וועגן". די מעשה איז אבער פארקערט: זינט וועלט איז וועלט, האבן זיך געגאסן טייכן בלוט — בפרט יידיש — אין נאמען פונעם דאזיקן גלייביקן פרימיטיוו. דערפאר אבער איז — ביז סאָוועט-רוסלאַנד — דווקא דער נישט-גלייביקער גוי געווען דער סימבאל פונעם הומאניטארן גייסט. איך קען דיר באווייזן א סך ביישפילן, אז דווקא צווישן די אומגלייביקע איז געווען מער געוויסן און פרייהייט-לעכץ ווי ביי די טונקל-איינגעהילטע גלייבער.

— האָסט פאַרגעסן מיינע פריערדיקע רייד וועגן פינדזל, וואָס איז טאָקע
 בכוח צו מאַלן די פרעטיקסטע בילדער — אָבער ער איז באַן אופן נישט
 קיין גאַראַנטיע, אַז ווער עס וועט אים נעמען אין דער האַנט... וועט טאָקע
 שאַפן די גרעסטע קונסט. מיר האַלטן נאָך אַלץ ביי דער ערשטער רונדע פון
 דער מענטשלעכער אַנטוויקלונג — און עס האָט בכּן קיין זין נישט פאַרצור-
 שרייבן אַ קראַנקן יענע רפואות, וואָס קענען אפשר גוט זיין פאַר אים אין זיין
 צושטאַנד פון ערב־געזונט־ווערן. דערווייל איז דער טיפּערער גלויבן נאָך
 אַלץ דאָס שאַרפּסטע מיטל צו צויםען מענטשלעכע רשעות. נאָך די צוויי
 אַטעאיסטישע רשעות־בלאָקן, די נאַצישע און סטאַלינישע, האָבן יענע אויסנאָ-
 מען דיינע פאַרלוירן זייער מוסטערהאַפטיקייט. ווען דו וועסט מיר אַוועק-
 שטעלן פאַרן אויג אַ ישרדיקע מאַכט־וועלט, וואָס איז שוין באַשאַפן געוואָרן
 פון אומגלייביקע, וועלן מיר מעגן זוכן דעם סוד פון דער טויטלעכער בלוט-
 מיסטעריע אין באַשאַף ביים גלויבן. וואָס שייך יידישקייט — מעגסטו מיר
 גלייבן, אַז דאָס ריינערע און עכט־יידישע וועלט־בילד וועט אויך אויף די
 שאלות דיר נישט בלייבן שולדיק קיין ענטפער. נאָר דערווייל מוז איך דיר
 נאָך ענטפערן אויף די פריערדיקע רייד. דו לאַכסט פונעם פאַסטן אין גאָטס
 הייליקסטן טאָג (און מיר ריידן דאָ נאָר פונעם חלק גאָט, וואָס שטעקט ווי אַ
 פקדון אין יעדן איינעם פון אונדז). וויל איך דיר עפעס זאָגן: נאָך אין מיין
 פול־אַפיקורסישן פּעריאָד האָב איך זיך געפרעגט די אַלטע שאלה: וויבאַלד
 נישט גאָט און נישט יידישע העכערקייט — וואָס טויג דאָס יידישע פלאַנ-
 טערן זיך הינטער אַלעמענס פיס? מיט וואָס בין איך אַ ייד אין מיין טאָג-
 טעגלעכן לעבן? אמת: איך גנבע נישט, איך מאַרד נישט און פיל זיך גע-
 צוימט דורך אַ ריי מאַראַליטעטן. אָבער דאָס זענען דאָך מקיים אַ היפשע צאָל
 מענטשן פון דער אַלגעמיינער וועלט גלייך מיט מיר. וואָסזשע איז אַזוינס
 מיין באַזונדערער „סטאַטוס“? כּווייס פון אַלע מאַדערנע תירוצים — אָבער
 מיך האָבן זיי נישט באַפרידיקט. היות ווי איך האָב מורא געהאַט פאַר דעם
 גיטטיקן אַרױספאַל פון כּל־ל־יִשְׂרָאֵל — האָב איך
 ווייטער אָפּגעהיטן אַ ריי רעליגיעזע מצוות. דו זאָגסט: צבֿיעות! אָבער
 פאַר מיר איז עס געווען אַ נאַטירלעכע זאָך: איך היט זיי נישט פאַר גאָט-
 וועגן נאָר פאַרן פאַלק; בכדי אַנצוהאַלטן דעם „קאָנטאַקט“ מיט אַזויפיל יידי-
 שע דורות. לכתחילה האָב איך נישט געגעסן קיין חמץ אין די אַכט טעג פסח,
 ווייל דאָס דויערט שוין ביי יידן אַ געשיכטלעכע אייביקייט. ערשט שפּעטער
 האָב איך גענומען לערנען פאַר זיך אַליין די סימבאָלישע און געדאַנקלעכע
 זייט פון אַזאַ מין „נישט־עסן קיין חמץ“. דאָס איז אויך געווען דער פאַל מיט
 אַ ריי אַנדערע מצוות, וואָס מיר איז מעגלעך געווען צו זען אין זיי דעם נאָ-

ציאנאליידישן שטריך. נאכן חורבן פון יידישן אייראפע זענען נאך צוגעקור-
מען א ריי סענטימענטאלע מאטיוון: איך האב למשל נישט געוואלט, אז מיינע
זיידעס און אורזיידעס זאלן טאקע לגמרי אפשטארבן דורך מיר לעולם ועד.
אזא פארגעניגן וועל איך היטלערן מיט סטאלינען אין זייער שווארץ גיהנם-
בעט נישט אנטאן... עס איז פאר מיר גענוג געווען צו וויסן, ווי שטארק זיי
האבן געהאט יידישקייט — בכדי איך זאל האלטן, אז דאס איז דער שענס-
טער חלום. בכדי אפצוגרענעצן זיך פון יעדער שייכות מיט די צוויי טיילו-
געשטאלטן, בין איך גרייט געווען צו לייגן תפילין יעדן טאג און אפגיסן זיך
די נעגל יעדן פרימארגן... דערמיט ווער איך אלץ ווייטער און ווייטער פון זייער
דוך. איך ווייס, אז מיט להכעיס-עמאציעס קען מען קיין לעבנס-וועג פאר א
פאלק נישט בויען. אבער דאס איז נאר א ביי-שטריך פון מיינע געפילן. דער
עיקר: אן דיין "פרימיטיווער" פרומקייט בין איך געבליבן ביי א צאל רעלי-
גיעזע שטייגערן. דאס וואלט אבער נישט מעגלעך געווען, ווען איך זאל דער-
ביי נישט געווען דערגיין צו זייער טיפערן זין. אזוי למשל האט זיך ביי מיר
אפגעשטעלט דאס פאסטן דעם גאנצן מעת-לעת פון יום-כיפור — אבער טאקע
מיט אלע עינויים. נישט מער: דעם זין פון מיינ פאסטן האב איך נישט
אזוי באנומען אין בית-המדרש ווי אויף א ניריאקער גאס. כ'ויל עס אפ-
טייטשן: ווען איך שפאציר דארט אין א געוויינטלעכן טאג, בין איך אזויווי
צונויפגעגאסן מיט דער גאס; פול מיט איר. כ'גיי פארביי א געשעפט — זע
איך זאכן, וואס איך וויל האבן תיכף-ומיד. דער באליכטענער רעסטאראן ביי
דער זייט — דערמאנט מיר, אז איך דארף דא אריינגיין עסן. דאס רעקלא-
מירטע פילם-בילד פאדערט מיר אויף באלד אריינצוגיין; און אפילו יעדע
שלאנקע פרוי צווינגט מיר, אז איך זאל איר נאכקוקן מיט בענקשאפט. איך
בין הייסט עס "סוביעקטיוו" צו דער וועלט וואס איך זע. טא וויאזוי קען איך
זי באטראכטן מיט דער גאנצער לאגיק, משפטן גערעכטיק, ווען יעדער שטוי-
בעלע אירס איז מיט מיר א מחותן; קויפט מיר אפ, רייצט און ציט מיר?
וויאזוי קען איך דערגרייכן די הויכן, אז אזויפיל שטריק האלטן מיר ביי דער
זיידע? בכדי צו קענען באגרייפן ווי געהעריק די "וועלט" מוזסטו כאטש איין
מאל מסוגל זיין צו שטיין אויסער איר; נישט ווי אירס א שקלאף,
נאר ווי א פרייער מענטש... און דאס געפיל האב איך נאר איינמאל אי-
בערגעלעבט: יום-כיפור... איך האב שפאצירט איבער די ניריאקער גאסן —
און מיטאמאל דערפילט דאס גרויסע גליק פון זיין אין דער וועלט און דאך
בלייבן אזוי ווי אויסגעטאן פון איר. כ'האב געזען א שרייענדיקע רעקלאמ-
ע פון א פילם — און דאך געוואוסט מיט דער גאנצער זיכערקייט, אז היינט וועל
איך אים נישט אריינגיין זען; כ'זע די רייצנדיקע עס-אויסשטעלונג פון א

רייכן רעסטאָראַן — און מיך מיינט עס נישט היינט; כ'זע די שפע טרינקע-
רייען — און זיי האָבן אויף מיר קיין שליטה נישט; די געשעפטן האָבן אָפּענע
מיילער — אָבער מיך רופן זיי נישט; די שענסטע פּרוי גייט פאַרביי — און
איר שמייכל באַצויבערט מיך נישט... איך בין איצט אויסער דער וועלט —
און במילא קען איך זי באַטראַכטן מיט קילן ישוב־הדעת: וואָס דאַרף איך
אָוועקוואַרפן? וואָס זאָל איך נעמען? אין דעם איצטיקן טאָג שטיי איך
א י ב ע ר איר און דערפאַר קען איך זי אדורכנעמען מיט אַ טיף־אַביעקטיווער
פאַרשטענדעניש... שטימונג? אפשר... אָבער דערביי האָב איך ממש מיט אַ
טרוקענער לאַגיק דערפילט די גרויסע אידיי פון אַ צעפייניקטן יום־כיפור; זיך
שטעלן פאַרן חשבון אָן דעם צוואַנגס־העמד פון דער וועלט אויף זיך, בכדי צו
קענען זיך באַרעכענען אָן דער אינסטינקטיווער באַרוישטקייט. אינעם טאָג פון
גרויסן משפט בין איך דער שופט נישט ווייניקער ווי דער געמשפּטער. באַפריי
איך זיך קודם־כל פון אַלע כאַבאַרן וואָס דאָס לעבן קען אונטערשטעלן. דער-
פאַר וועל איך אויך נישט לאַכן פון יענעם בלייך־הונגעריקן ייד און פון זיין
פאַסטנדיקער מעלאַנכאָליע: דאָס איז גיכער אַ פּסיכאָלאָגישע צוגרייטונג, אָן
אינסטינקטיווע לייטערונג. איידער ער שטעלט זיך צו גאָטס משפּט־שטול —
און איידער ער שטעלט גאָט צום מענטשלעכן משפּט...

— מ'ר דוכט זיך, אַז דאָ קלערסטו שוין אויס אָן אייגענע יידישקייט —
וואָס געהער זיך ווייניק אָן מיט די רעליגיעזע כוונות. אויב דו ווילסט ווערן
דער שאַפּער פון אַ נייער אמונה — איז די צייט פאַר נאָדל־פרישע רעליגיעס
שוין פאַרביי. זעסט? איך הער דיך אויס, אָבער פעלש נישט... זוך מיר נישט
אינצוריידן, אַז דאָס האָבן אונדזערע אַלטע דורות געמיינט...

— עס וואָלט נישט געווען קיין עולה, ווען איך טראַכט־צו מיינע אייגענע
מאָטיוון צו די אַלטע מנהגים און געזעצן. סוף כל סוף שפילט אין יידישן באַ-
נעם אַ גרויסע ראָלע דאָס געפיל פונעם יחיד. אויב דו ווילסט, איז יידישקייט
בכלל אָן אייביק־נייע אימפּראַוויזאַציע אויף אַלטע מאָטיוון. אויך דערויף
וואָלט איך דיר געקענט ברענגען אַ סך באַווייזן. אָבער דווקא דאָ ביסטו אַ
חושד בכשרים. איך האָב זיך נאָר געשטיצט אויף טייל ספרים פון יידישן
דענקען. אויב דו ווילסט — וועל איך זיי דיר באַווייזן. איך קען אויך אַרויס-
ציען פון דאָרט גאָר אַ סך אַנדערע געפילס־מאָטיוון פאַר אַ צאָל יידישע
מנהגים, וואָס זענען דיר נישט ווייניקער פרעמד.

— אין דער היינטיקער פינצטערניש בין איך גרייט אויפצונעמען יעדן
פינק־שטראַל, פון וואָנעט ער זאָל נישט קומען.

— אויב אַזוי מוזסטו אָננעמען מיין וועג, זיך פירן ווי איך, בכדי איך
זאָל זיכער זיין אַז דו געפינסט זיך טיילמאָל אין זעלבן טראַנס. אויב דו

וועסט זיך כאַטש אויף איין מעת־לעת קענען אויסטאָן פון דיין גוף — ווייס
 איך, אַז דו ביסט מסוגל צו מעדיטאַציע; אַז מ׳יר קענען אונטערנעמען אַ
 בשותפותדיקן שפּאַציר מיט גלייכע טריט. כ׳מוז דיר אָבער זאָגן, אַז דאָס
 איז אַ שווערער וועג: יידישקייט הייבט זיך אָן און ענדיקט זיך מיט לערנען.
 וואָס מער לערנען. אַנדערש איז שווער צו דערגיין צו אַן אינערלעכן תכלית...
 — כ׳האָב דיר געזאָגט: איך בין גרייט קודם־כל צו וויסן — אַפילו ווען
 איך זאָל נישט ווערן איבערצייגט.
 — איז גוט. קענען מיר אָנהייבן.

ניו־יאָרק, 1953.

יידישע תשובה

א.

די וועלט האט זיך נאך קיינמאל אזוי נישט גענייטיקט אין תשובה ווי היינט. אבער זעלטן-ווען איז זי אזוי ווייט געווען פון דער שענסטער מתנה פארן מענטש ווי אין אונדזער דור. אויף דעם שטח זענען דא ווייניק אויס-נאמען. ווו מען זאל נישט מישן אונדזער ספר-החיים — קען מען אנטרעפן אויף ליידיקע, אדער גאר פארשמירטע, בלעטער. תשובה וואלט מסתמא נישט געטארט אריבערהיפערן קיין איין שוועל. אבער מיר קלאמערן זיך ווייטער אין אלט-אפגעווינדיקטע שטייגערן. אונדזערע יידישע חכמים האבן געהאלטן, אז אלע טויערן זענען געשלאסן, אויסער דעם תשובה-טויער. היינט אבער האלטן מיר פארקערט: מיר קלאפן אפט אין אלע טויערן — אויסער דעם איינציקן, דעם אפענעם.

אביסל איז עס פארשטענדלעך. תשובה איז א פינילעכער ענין. מען מוז זיך טיילמאל אויסטאן פון דער אייגענער הויט, שטעלן זיך מיטן רוקן צום אייגענעם נעכטן. מען דארף זיך אנטאן א כוח — ביז צום קענען זאגן: איך האב געזינדיקט, מיר האבן געמאכט א טעות! דערצו פאדערט זיך אן אומ-געוויינטלעכער מוט, מאַראלישע גבורה. דאס קאסט שווערע ארבעט איבער זיך — און ווער איז עס א בעל צו שמעלצן זיך אין חרטה-פייערן? דערפאר איז אונדז שווער זיך אויסצוהיילן פון א סך פורעניותן, וואס מאטערן גוף און נשמה.

* * *

אין אויבערפלעכלעך-פרומען זין איז תשובה פארבונדן מיט לייבלעכע יסורים און געפיליקער פיין. אפילו דאס יידיש-פאלקלאריסטישע אויג האט דעם „בעל-תשובה“ אלעמאל געזען מיטן זאק אויף די לענדן און פון תענית-ארויסגעקראכענע בליקן. האט עס אנגעווארפן א פחד. וואס וויל אבער די טי-פערע תשובה-אידיי דערגרייכן? רחמים. דווקא דאס ארויסרייסן דעם מענטש פון זיין ענגן זאק. תשובה וויל אויסבעסערן רשעות און אויסגלייכן קרומקייטן. אייגנטלעך קען מען זאגן, אז יעדער מענטשלעכע אידעאלאגיע איז פאקטיש א רופ צו תשובה. זינט אויף דער וועלט זענען אויפגעקור-מען באוועגונגען, וואס האבן געוואלט „אויסבעסערן די מענטשהייט“ — האבן

זיי געמוזט אָפּערירן מיטן תשובה־געדאַנק. וואָס איז דען געווען אָפּילו די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג — אויב נישט קיין לעכץ צו וועל־ת־שׁוֹבָה? אָפּילו דער ציוניזם איז אין זיין טיפּערן תּוֹך בלויז געווען אַ נאַצי אָנאַלע תשובה־באַוועגונג: אַ רוף, אַז דאָס גאַנצע פּאָלק זאָל זיך אומקערן פונעם קרומען וועג און אַרויף אויפן גלייכן. ווי נאָר איר מישט דעם בעסערן טייל פון דער אַלמענטשלעכער געשיכטע — זעט איר ווי פול זי איז מיט תשובה־בענקשאַפטן.

מיט וואָס איז „ייִדישע“ תשובה אַנדערש? קודם־כל ווייל זי איז אַ „פּער־זענלעכע“ און מיינט אַלעמען. די טראַגעדיע פון אַ סך כלל־באַוועגונגען איז געווען, וואָס זיי האָבן געשאַפן גאַנצע לאַגערן פון גערעכטע און נאָר געפאָדערט, אַז די אַנדערע מחנות זאָלן בעסער ווערן. יעדער שיינע טע־אַריע האָט געזען דעם גרעזן אין די אייגענע רייען — און בלויז יענער, פון דער צווייטער מחנה, שטערט זיין פאַרווירקלעכונג. בדרך־כלל האָט זיך פון אַזעלכע חלומות געהערט דער מאַטיוו: תשובה — אָבער פון יענעם.

זינט וועלט איז וועלט — האָבן אַלע מאַכטלאָזע פון דער ערד געקריצט מיט די ציין קעגן די שטאַרקע און מעכטיקע. אָבער דאָס האָבן זיי נאָר געטאָן כל זמן זיי גופא זענען געווען הילפּלאַז. ערשט ווען זיי אַליין האָבן באַקומען מאַכט אין דער האַנט, זענען אויך זיי אַפּטמאַל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וועלף. דאָס האָט באַוווּזן, אַז זייער פאָדערן תשובה איז נישט געקומען מחמת ווייטיק אויף דער אומרעכט בכלל — נאָר זיי האָבן געהאַט צער, פאַרוואָס זיי מוזן פון איר ליידן. דאָס דאָזיקע בילד האָבן מיר געזען נישט בלויז ביי זיגרישע פאַרטייען און מעכטיקע פעלקער. אויך מענטשן אין תּפּיסות אַדער געטאָס — וועלכע זענען זיכער געווען קעגן דער רשעות פון די שטאַרקע — זענען גאָר אַפּט קאָרומפּירט געוואָרן פונעם קלענסטן ברעקל מאַכט, וואָס זיי אַליין האָבן באַקומען אין דער האַנט. איז די וועלט טיילמאַל טאַקע פול גע־וואָרן מיט תשובה „ווי־דאָס וואָסער דעקט צו דעם ים“ — אָבער צו קיין ווונדער־תכלית האָט עס נישט דערפירט.

אפּשר איז עס געווען דערפאַר, וואָס די מערהייט מאַראַל־פּרעדיקער און אידעאָלאָגן פון דעם מין האָבן בעיקר געהאַט פאַרן אויג די מעכאַנישע יושר־טראַדיציע. זיי האָבן נאָר געפאָדערט יושר ביים שטאַרקן; בלויז אים גע־לערנט אַלע מידות־טובות און אים געוואָרנט פאַרן גרויסן טאָג פון חשבון. דעם שוואַכן האָט מען כמעט ווי אַרויסגעלאָזט פון די מוסר־דרשות. שוין מיט זיין מצב פון אונטערדריקט זיין איז ער געוואָרן דער סימבאָל פון גוטן און גערעכטן. דאָרף מען זיין נשמה מער נישט שלייפן אין די שאַרף־מאַראַלי־שע קיזל־שטיינער. תשובה־טאָן דאָרף בלויז דער רייכער, דער זאָטער, דער

מעכטיקער. טיילמאל האט זיך געקענט שאפן דער איינדרוק, אז דער געדאנק פון אויסבעסערן די זינד איז נאך מחייב איין טייל וועלט — בעת די צווייטע איז דערפון מאַראַליש פטור. אלע אידעאָלאָגישע קאָנאַנען זענען אָנגעשטעלט געוואָרן אין דער זייט פון די שטאַרקע — ביז דער שוואַכער האָט געקענט פאַרגעסן, אַז אויך ער דאַרף זיך בעסערן, זיך דערהייבן.

דערפאַר זענען טייל פון אונדז אַזוי ביז געווען אויף דער יידישער תשובה-טראַדיציע, וואָס האָט נישט געוואָלט פאַרזען אויך דעם שוואַכנס זינד. אויב יידן, למשל, זענען פאַרטריבן געוואָרן פון זייער לאַנד — האָבן זיי עס נישט געטאַרט באַטראַכטן ווי אַ בלויע עווילה פונעם מעכטיקן פאַר-טרייבער. אדרבא: אין דער ערשטער ריי האָט מען גאָר געמוזט אונטער-שטרייכן דעם „ומפני חט אינו גלינו מארצינו“ — אַז דעם באַזיגטנס זינד האָבן גאָר גורם געווען די פאַרטרייבונג. דער מאַראַלישער קאָדעקס פון תורת-משה האָט טאַקע געזוכט צו צוימען די אָפּעטיטן פונעם רייכן און שטאַרקן. אומציייליקע מאל איז דאָרט אָנגעזאָגט געוואָרן, אַז עס זאל געטאָן ווערן צדק צום אַרעמאָן, צום יתום, אלמנה און מאַכטלאָזן גר. גלייכצייטיק איז אָבער פאַרבאָטן געוואָרן, נישט צו אידעאָליזירן דעם אַרעמאָן — בלויז דערפאַר וואָס ער איז אַרעם. פונקט ווי מען טאָר נישט חנפהנען דעם עושר — ווען ער שטעלט זיך צום משפט מיטן אביון — אַזוי איז אויך געוואָרנט געוואָרן מען זאל נישט שווינען דעם אַרעמאָן אין זיין קריג (שמות כג).

אין די לעצטע צענדליקער יאָרן — ווען אונדזער רעוואָלטאַגעפיל האָט זיך ציוניפּגעגאָסן מיט אַלערליי באַוועגונגען — האָבן מיר געהערט געניג ביטערע טענות קעגן יידישן מחזור: הלמאי פאָדערט מען דאָרט אַזויפיל חשבון דווקא פונעם שוואַכן מענטש? הלמאי קומט מען צום געליטענעם ייד פון גלות — און דווקא אויף אים שרייט מען אַן אַזוי שטאַרק, פאַרוואָס ער איז זינ-דיק? עס האָט זיך אָפילו געשאַפן אַ טענדענץ, אַז אַ הונגעריקן פרעדיקט מען גישט קיין גוטע מאַניערן. קודם-כל דאַרף מען אים אָנזעטיקן פונעם רייכנס שפייכלער און ערשט דערנאָך מעג מען צו אים ריידן וועגן הויכע ענינים.

אין אַ געוויסן פרט איז די דאָזיקע טענדענץ קאָפּווער געקומען אין טייל וואַריאַציעס פון אונדזער סאָציאַליסטישער אידעאָלאָגיע. אומדירעקט האָבן זיי אַוועקגעשטעלט דעם אַרעמאָן, דעם פויער, דעם אַרבעטער און עקספּלאַ-טירטן פּראָלעטאַריער אין דער הילע פונעם אייביק-געזעכטן. זיכער איז דאָס טיילמאל געווען אַ פּועל-יוצא פון ליבשאַפט צום געליטענעם. אָבער דער סך-הכל איז אָפטמאל געווען אַ מוראדיקער: מַעַן הָאָט פֿאַרגעסן צו צו-צוגרייטן מאַראַליש די שוואַכע פון דער וועלט צום טאַג, ווען זיי גופא וועלן שטאַרק ווערן

און האָבן די מאַכט איבער לעבן און טויט. מיר זענען אונטערגעקויפט געוואָרן מיטן שוחד פון אַרעמקייט — און במילא פאַרפעלט צו געבן דער וועלט דעם אמתן זין פון יידישער תשובה.

ב.

רעליגיעז אָדער נישט — מעגן מיר פאַרט רעווידירן טייל איינשטעלן אונזערע אינעם ליכט פון יידישן ספר. אויב עמעצער וויל זען אַ תשובה-גערייניקטע וועלט — טאָר ער נישט אַרויסלאָזן פון חשבון אויך דעם שוואַכן און וועקן מיט דער האַרבער חרטה-פּוּיסט אויך דאָס מאַגערע האַרץ: על חטא ש ח ט א נ ו . . .

מיר שטייען איצט פאַר אַ שרעקלעכער טראַגעדיע אינעם אַלגעמיינעלעכען סאָציאַליזם, וואָס זיין עצם און תּוך איז אייגנטלעך געווען: ת ש ו ב ה. מיר הערן נישט אויף צו גריבלען זיך אין די סיבות: וויאָזוי איז עס געקומען צו דער סאָוועטישער דעגענעראַציע? אָבער מיר וועלן זיך עס קיינמאָל נישט דערקלערן, אויב מיר וועלן זיך נישט דערגראַבן צום עלעמענטאַרן עיקר. דער וואַרצל פונעם סאָציאַליזם האָט זיך געצויגן צו צוויי שליאַכן: ליבשאַפט צום אַרעמאָן און האָט צו זיין רייכן אויסנוצער. ביי דע טיילן באַזונדער זענען אייגנטלעך געווען גערעכט און מענטשלעך. אָבער דער אַקטיווער סאָציאַליזם איז נישט געקומען פרעדיקן קיין אַבסטראַקטע אידיען. ער האָט זיך געוואַלט איינקריצן וואָס שנעלער אינעם רעאַלן לעבן. דאָס האָט געפאָדערט אַ רעוואַלוציע — און זי קען מען ניט אַדורכפירן מיט קיין הייפל אידעאָליסטן, נאָר מיט מיליאָניקע מאַסן. די המונים ווידער קען מען גיכער דערוואַרעמען מיטן לייכטערן טייל, איידער מיטן שווערערן. די מצווה פון האָס קען מען אַ סך פריער און לייכטער מקיים זיין, ווי די מצווה פון קרבנות פולער ליבשאַפט. האָט מען טאַקע די שנאה תּיכּף-ומיד געקענט איינפלאַנצן מיט דער גאַנצער און נאַטירלעכער עכטקייט אין אַלע רמ"ח אברים — ווי עס שטייט געשריבן אין אַלע פּראַגראַמען. דער "קלאַסן-באַוווסטזיין" האָט דאָ געהאַט אַ גרייטן שותף — דעם נאַטירלעכן קנאה-אינסטינקט.

אויפן געביט פון האָס, איז דער באַזונגענער פּראַלעטאַריאַט — וואָס האָט געדאַרפט באַקומען די גערעכטע דיקטאַטור אין האַנט — גאָר שנעל דערגאַנגען צו פולער פערפעקציע. דערפאַר אָבער איז דער צווייטער טייל פונעם פּראַגראַם, די גרויסע ליבשאַפט, פאַרדענגט געוואָרן אינעם פּסיכישן הינטערגרונט. צענדליקער מיליאָנען קענען זיך אַזוי-שנעל נישט פאַרוואַנדלען אין איין צונויפגעגאַסענער כּוואַליע ליבשאַפט. האָס פאָדערט נישט קיין טיף-אינערלעכן איבערברוך, קיין גייסטיקע לייטערונג — בעת גרויסע ליבשאַפט

איז שוין פארבונדן מיט נשמה־דיסציפלין, מיטן באַקעמפן די כמאַרע פון אייגענע חיה־דראַנגען.

נישט איינער פונעם אידעאליסטישן דור האָט באַצייטנס דערנען די תהומיקע סכנה פון אַזאָ איינזייטיקער אַנטוויקלונג. טייל ליכטיקע מוחות האָבן געפילט, אַז פון אַזאָ באַרג מיט הייליקער שנאה קען קיין גוטס נישט אַרויסקומען. אָבער אויך זיי האָבן טיילמאַל געמוזט שלום מאַכן מיט דער פראַקטישער אויסרעכענונג: זאָל מען קודם־כל לערנען די מאַסן פיינט האָבן וועמען מען מוז און מען דאַרף. זאָל דאָס האַסי־פּיערל דערווייל אַריינציען וואָס מער מיליאָנען אינעם גערעכטן לאַגער פון באַעווילהטע. אַז עס וועלן זיין צענדליקער מיליאָנען האַסער — וועט מען שוין כוח האָבן צו באַזייטיקן די שלעכטע רעזשימען. דערנאָך וועט זיין אַ פרייער וועג צו אַ בעסערער וועלט „אויף זייערע חורבות“. בקיצור קען מען זאָגן: ס'איז געווען אַ גרויסער פרוו צו צעשפילן דעם גערעכטן יצירה־רע און ערשט מיט זיין ברויזיקן כוח אַוועקצוצן דעם יצירה־טוב אויפן טראָן. נישט מער: דאָס איז געווען אַ צור־געפערלעך שפיל מיט פּייער.

דעם סך־הכל פון אַזאָ פאַרקערטער „וועלט־תשובה“ האָט אונדז געוויזן דער זיגערישער באַלשעוויזם. אויך ער האָט געוואָלט „ליב“ האָבן. אָבער ראשית־כל האָט ער זיך געווידמעט מיט דער גאַנצער ליידיגשאַפט דעם „ניי־טיקן“ האַס. האָט אַזאָ מין צעבלאָזן זיין צאָרן ביסלעכווייז איינגעשלונגען די העלערע טייל. דערפאַר איז פון דער צווייטער העלפט — די ליבשאַפט צום „אַרבעטער און פּויער“ — קיין שפור נישט געבליבן. יעדער אַביעקטיווער אַפשאַצער מוז מודה זיין: במשך די פערציק יאָר פונעם פערמאַנענט־קאָמוניסטישן נצחון, האָט דער האַסערישער מאַכט־קאָמוניזם אומגעברענגט אַ סך מיליאָנען אַרבעטער, ערלעכע סאַציאַליסטן און אומשולדיקע מענטשן, וואָס האָבן קיינעם קיין רעה נישט געטאָן. אַ סטאַטיסטיק קען אַפילו באַווייזן, אַז אין סאָוועט־רוסלאַנד האָט מען דערהרגעט מער געטרייע קאַמאָניסטישע צוואַמענגענומען, דעם צאָרשן בתוכם. דאָס זעלבע איז מיט דער צאָל האַרעפאַשנע פּויערן און פרייהייט־קעמפער פון דער ריינסטער פראַבע.

איז עס אַ צופאַל? סתם פאַרקריפּלונג פון אַן אידיי? אַ ריזיקע קייט פון טעותים? וויפל מען זאָל נישט זוכן די סיבות פונעם סאָוועטישן פאַראַט — מוז מען סוף כל סוף צוקומען צום סאַמע־מקור פון זיין רשעות: דער אַנטי־יידישער צוגאַנג צו דער אידיי פון וועלט־תשובה; זיין איבערקערן די יוצרות און תיכף אָנהייבן ביי דער זייט פון האַס. קודם־כל האָט ער זיך פאַרמאַסטן אומצוברענגען די קעגנערישע העלפט וועלט — און ערשט דערנאָך וועלן די

פארבלוטקטע הענט מעגן אויסשפילן די ליבשאפט־סערענאדע צו דער צוויי־טער.

אבער שנאה ווייסט נישט פון קיין גרענעצן. אויב עס ווערט פראקטי־צירט נאָקעטער מאָרד אָפּילו בלויז קעגן דעם „בורזשואַזן“ קעגנער — ווערט שוין די רציחה אַ גילות; הרגעט מען שוין יעדן איינעם וואָס שטייט אין וועג — אָפּילו דעם אייגענעם חבר. אויף בלוטיקע פעלדער קען די בלום פון צאָרטער ליבע נישט וואַקסן. דאָס אָנהייבן ביי דער צווייטער העלפט — וועט אויך אומעטום צו קיין גערעכטן וועג נישט פירן.

ג.

פאַראַן עדי־היום — אין יאָר 1959 — געוויסע באַוועגונגען, וואָס האַלטן: דער פערפעקטער באַלשעוויזם איז נאָר צייטווייליק צעקריגט מיטן יידישן גע־דאַנקען־גאַנג, אָדער מיט די אידעאָלן פון דער אַרבעטערשאַפט אין מדינת ישראל. דאָס איז אָבער אַ שווערער טעות. וואָס מער ביידע אידעאָלאָגיעס וועלן קלאָרער ווערן — אַלץ טיפער וועט ווערן דער תהום. דאָ מוז מען באַ־צייטנס אַנטלויפן פון אילוזיעס.

עס איז געווען אַ צייט, ווען אַ ריי וועלטלעכע יידן האָבן באַטראַכט די קאָמוניסטישע באַוועגונג ווי אַ טיפ־יידישע אין אירע וואַרצלען. ווי אַ ראיָה דערצו האָט מען אָפּילו געברענגט די גרויסע צאָל יידן, וואָס האָבן אַנטייל־גענומען סיי אין דער פריערדיקער רעוואָלוציע־באַוועגונג און סיי אין „אַק־טאַבער“. עס האָט געדאַרפט הייסן, אַז דער גרויסער אַנטייל איז מער דיק־טירט געוואָרן פון יידישן אַטאַוויזם ווי פון דער יידישער רעכטלאָזיקייט. מענטשן מיט אַ נויגונג צו אַנאַלאָגיעס האָבן עס געהאַט אָפּן אויף דער האַנט: די יידישקייט־אידיי איז געבויט אויף תיקון־העולם, אויף באַקעמפן די רשעות און אַוועקשטעלן גערעכטיקייט אויף איר אָרט. אויך די רעוואָלוציע האָט פאַקטיש געוואָלט דאָס זעלבע. וועט דער זיגערישער באַלשעוויזם סוף־כל־סוף זיך אָפּוואַשן די הענט, אויסטאָן דאָס בלוטיקע פאַרטעך, זיך אומקערן צו זיין בראשיתדיקן חלום — און ערשט דאָן וועט ער אַליין דערזען, ווי נאָנט ער איז צו די יידישע אידעאָלן, צו די יידישע נביאים און אָפּילו צו די חלוצישע קיבוצים...

פאַר אַזעלכע אילוזאָרן האָט שוין די ווירקלעכקייט געברענגט נישט איין טיפּע אַנטישונג; וואָס לענגער דער סאָוועטישער רעזשים האָט אָנגעהאַלטן — אַלץ פאַרביסענער האָט ער זיך גענומען צום אָפּמעקן יעדן יידישן צייכן. איז עס פאַר זיי געוואָרן אַן אומלייבאַרע רעטעניש, בעת די געשיכטלעכע לאָגיק האָט כסדר געוואָרנט, אַז צו אַזאַ שידוך קען קיינמאַל נישט קומען.

אמת: די ריינע יידישקייט וויל בעסער מאַכן די וועלט, האַפט אויפן פולן נצחון פון דער תשובה־אידיי, אָבער וויאָזוי? דורכן לייטערן קודם־כל זיך אַליין און דורכן אַנטדעקן ראשית־כל אין זיך גופא די זינדיקע אָדערן. ערשט נאָכ־דעם, מיטן גערייניקטן האַרץ, קען מען זיך אַוועקלאָזן מתקן זיין אַנדערע. דער דאָזיקער וועג וואָרנט בעיקר פאַרן מינדסטן שטויבעלע גיפט אין דער איי־גענער נשמה און פאַרן קלענסטן ברעקל צער, וואָס מען קען גורם זיין אַ צווייטן. די יידישע לייטערונג זאָגט אָן: עבירות, וואָס דו ביסט באַגאַנגען קעגן גאָט, קען דיר דער הימל מוחל זיין, אָבער וויבאַלד דו האָסט געזינדיקט קעגן דיין מיט־מענטש — קען עס דיר אָפילו גאָט און יום־כיפור נישט שענקען. דער יידישער תשובה־מנהג — וואָס איז אַריין אינעם פאַלקס־שטייגער — איז געווען: איידער דו גייסט אין שיל אַריין דאָווענען — שפּרייז פון שוועל צו שוועל אין בעט ביי יעדן איינעם מחילה, אפשר האָסטו קעגן עמיצן געזינדיקט. דער מוסר־השכל? אָפילו די העכסטע אידיי פון גאָטהייט, וועמען דו גייסט איצט דינען, איז נישט בכוח צו באַרעכטיקן דיינע עוולות קעגן לעבע־דיקן מענטש. טאָ וויאָזוי קען זיך דער אין בלוט־געווייקטער באַלשעוויזם דער־נענטערן צו דער יידישקייט־אידיי? וויאָזוי קען אַ מאַראַל, וואָס הייבט אָן מיט ליבשאַפט, אַמאָל ווערן פאַרשטענדלעך צו איר שאַרפטן אַנטיפּאָד — וואָס הייבט גאָר אָן מיט שנאה?

אויך אין ציוניסטיש־חלוצישן לאַגער פעלן נישט אַזעלכע אילוזיעס. טייל גרופּירונגען האַלטן נאָך אַלץ, אַז די שנאה פון דעם מאַכט־קאָמוניזם צום חלוצישן אויפבויע־ווערק אין מדינת ישראל איז בלויז אַ טראַגישער „טעות“. אויב די סאָוועטישע מאַכט וויל טאַקע (און זיי זענען זיכער, אַז זי וויל!) מענטשלעכע גלייכקייט — וועט זי פריער אָדער שפעטער מוזן איינזען איר פאַרווירקלעכונג אין די ישראל־קיבוצים. דאָס מיינט, אַז דער „טעות“ איז אַ באַלשעוויסטישער. דער אמת איז אָבער, אַז דעם טעות מאַכן זיי און נישט דער קאָמוניזם. דער ציוניסטישער סאָציאַליזם האָט זיך האַרב פאַרזינדיקט ביים באַלשעוויזם שוין בלויז דערמיט, וואָס ער האָט אָנגעהויבן זיין רע־וואָלוציע אויפן יידישן שטייגער. טעאָרעטיש האָט אויך ער — פונקט ווי די נביאים פאַר אים — אָנערקענט אַלע איבלען פון דעם אומישרדיקן סיסטעם. אָבער אין פראַקטישן לעבן האָט ער נישט גורם געווען די לאַנגע הקדמה פון שנאה. דער פיאַנערישער חלוצים האָט נישט געוואָלט וואַרטן ביז די גאַנצע וועלט פון רשעות וועט אַרומגעכאַפט ווערן פון דער סטיכישער, אָדער פער־מאַנענטער, האָס־לאָווע, ביז דער קאָפיטאַליסטישער סיסטעם וועט לגמרי אָפגעווישט ווערן פון דער ערד — און ערשט דאָן וועט ער זיך נעמען צום בויען זיינע אידעאָליסטישע קיבוצים. פאַקטיש האָט ער אויף זיין חשבון נישט

געהאט קיין איין טראָפּן פאַרגאַסן בלוט פון פרעמדע און שונאים, בעת ער האָט זיך גענומען צום אויסבויען זיין אייגענעם תיקון. נאָך איידער די קעג־נערישע וועלט האָט זיך גענומען טרייסלען, האָט ער אָנגעהויבן זיינע ערשטע טריט דורך אינערלעכער לייטערונג; מיטן בויען אינדזעלעך פון ליבשאַפט, נאָך איידער זיין מינדסטער פינגער איז איינגעטונקען געוואָרן אין בלוטיקער שנאה. ווי ווייט אַנטי־רעליגיעז — אָדער אומרעליגיעז — די דאָזיקע באַ־וועגונג איז נישט געווען אין אירע בראשית־יאָרן, איז זי אָבער שטילערהייט באַשטראַלט געוואָרן פונעם ספרימדיק־יידישן כלל: מ ע ט מ ז ה א ו ר ד ו ח ה ה ר ב ה מ ז ה ח ו ש ך. פינצטערניש, הייסט עס, שטויסט מען אָפּ מיט ברעקלעך ליכט און נישט מיט קיין בערג אייגענעם חושך. דער נאַציאָ־ליסטישער חלוצים האָט ראשית־כל אָנגעהויבן ביי זיך; קודם־כל גע־וואַלט געבן דעם אייגענעם „אַרעמאַן“ צו פאַרזוכן דעם טעם פון טעגלעכן לעבן אויף די פאַרווירקלעכטע אידעאַלן — און בלויז דערמיט משפיע זיין אויפן פיינטלעכן אַרום. שוין דאָס בלויזע איבערדרייען דעם נוסח — איז אַ „זינד“. נישט צום פאַרגעבן, וויאָזוישע קען קומען צו אַ שלום און פאַרשטענדעניש צווישן ביידע? פאַרוואָס זאָל טאַקע דער אַגרעסיווער קאָמוניזם נישט זען אינעם פיאַנערישן חלוץ קיין דעמאָראַליזירנדיקן עלעמענט? באַווייזט ער דען נישט — לכל־הפחות אויף אַ קליינעם שטח — אַז מען קען רעאליזירן סאַציאַליזם אָן אָפּגעהאַקטע קעפּ?

אָבער באַלשעוויזם איז נאָר דער עקסטרעמסטער ביישפּיל, ווייל ער האָט ארויסגערוקט די אַנטי־יידישע טעזע אין איר גאַנצער שוידערלעכקייט. למעשה אָבער, האָבן אויך אַנדערע אידעאליסטן זיך געשטעלט אויף דער צווייטער זייט. אין זייער צעהיצטן קאַמף האָבן אויך זיי טיילמאַל פאַרגעסן צוצוגרייטן דעם „שוואַכן“ צד צום גרויסן נסיון פון האָבן מאַכט אין דער האַנט. דער פּאַל בעווין אין ענגלאַנד איז נאָר איינער פון אַ סך ביישפּילן. דער צייר־ניסטישער סאַציאַליזם — מיט אַלע זיינע אידעאַלן — איז טיילמאַל געווען „אכזריות־דיק“: ער האָט זיינע „אַרעמעלייט“, זיינע פיאַנערן געשטעלט האַר־בע פאָדערונגען. זיי האָבן זיך געמוזט ברענען און בראַטן אויף אַלע פּייערן פון „הגשמה עצמית“ — און דערביי האָבן זיי כמעט ווי פאַרגעסן, אַז אויך זיי ערײַע מאָזאָליעדיקע הענט קענען געבן קלעפּ דעם „בורזשויז“. ביי זיי איז דער „אַרעמאַן פון דער וועלט“ קודם־כל דערהויבן געוואָרן צו זיין חשי־בות דווקא צוליב זיין אַרעמער ריינקייט. זיי האָבן בעיקר געפרעדיקט תשובה און לייטערונג זיך אַליין — און במילא האָבן זיי זיך נישט געקענט אַנשליסן אינעם „וואַרטן“ פון די רעוואָלוציאַנערע האַס־כוואַליעס. באַווסט־זיניק אָדער נישט — איז זיי געשטאַנען פאַר די אויגן דער תלמודישער כלל

פון "יתמו חטאים ולא חוטאים"; פון ענדיקן מיט דער זינד, אבער נישט מיט די זינד דיקע. אויב די זינד דארפן קלענער ווערן — קען מען דאך עס אנהייבן מיטן קלענער מאכן די אייגענע חטאים, די אייגענע אור-אינסטינקטן! דאס איז א צושווערער וועג פאר די אלע, וואס ווילן מיט עטלעכע הארמאטן אדורכפירן די פלאסטישע שיינקייטס-אפעראציע אויפן פנים פון דער וועלט. איז במילא מער ווי א ספק, אויב יענע מאכט-האבער, (וואס האבן שוין אזויפיל בלוט אויף זייערע פענער) זאלן אמאל האבן סימ-פאטיע פאר דער מחנה, וואס האט אנגעהויבן ביי דער "ערשטער העלפט". העכסטנס קען מען חלומען וועגן די אנדערע — וואס וועלן קומען נאך זיי — אין די מעשים פון זייערע אידעאלאגישע אבות וועלן אויך זיי עקלען ביז צום טויט.

ד.

מאכט, די קלענסטע אדער גרעסטע, (אויב זי איז געבויט אויף כח און נישט אויף פירערשאפט) איז א לייבלעכער קרוב פון שיכורער גאווע. זי ווארצלט אינעם פארוויגן זיך מיט איבערגעטריבענע גרויסקייטס-אילוועס. אז מען האט מאכט — וויל מען זיין גרעסער און נישט גרויס. וואס איז דער חילוק? גרויס קען מען זיין דורך זיך אליין, בעת "גרעסער" קען מען נאר ווערן דורכן ארונטערווארפן דעם צווייטן. אן יענעם השפלה — קענסטו נישט זיין גרעסער. דו מוזסט כסדר האבן געבויגענע רוקנס, בכדי דו זאלסט זיך קענען ארויסזען.

תשובה איז דאס פארקערטע פון מאכט; זי איז געבויט אויפן פיינלעכן קוקן אין זיך און נישט אויף יענעם. תשובה ווארצלט במילא אין עניוּת; אינעם וועלן זיין גרויס און נישט גרעסער; אינעם בענקען נאך דער אייגענער ווערט און נישט צו יענעם אומווערט. רייע מאכט און אמתע תשובה קענען זיך במילא נישט פארטראגן — פונקט ווי דער גאט פון דער יידישער אגדה זאגט וועגן בעלגאווע: "איך מיט אים קענען אין איין ביידל נישט הויזן"... און אומעטום ווען עס נעמען זיך קאנצענטרירן גרויסע בלאקן פון מאכט — ווערט תשובה נייטיק ווי דאס לעבן. היות ווי אונדזער דור, אפילו דער יידישער, איז צופיל מיטגעריסן געווארן פון מאכט-סימבאלן — איז דאס לערנען א קאפיטל "תשובה" די בעסטע רפואה פאר א ריי געפערלעכע מחלות.

און — ווידער די נעגאטיווע זייט: וואס איז דען דער געפערלעכסטער מיקראב פון קאמוניזם, אויב נישט דער אייביקער געיעג נאך מאכט? איבער-יאגן! גרעסער ווערן — דאס זענען זיינע באליבטסטע חלומות. איבער-יאגן — יענעם. דא דעצידירט נישט דער גערעכטער גייסט פון דער גרעסער

רער ציפער, נאָר איר מעכאַניש איבערוואַקסן דעם צווייטן. אין אַלע אַנטוויק-
לונגען מוז באַשטימען די איבער-מאַכט. אַן אידיי וואָס ווערט באַזעסן פונעם
דיבוק, וואָס לעכצט צו אויבערהערשאַפט — מוז שוין במילא אַנטאָן דעם
מענטש כלערליי רעות.

ווער עס האָט דאָס ערשט דערזען ביים קאָמוניזם נאָך זיינע גרויסע
רציחות — איך האָב עס „געזען“ אין אַ ריי קלייניקייטן, נאָך איידער איך
האָב אַרויסגעהערט זיין שוידער פון ביכער. ס'איז געווען אין די פריסטע קיב-
דעריאַרן, ווען אַ חדר-ינגל פון אַ פּויליש שטעטל איז געלאָפן זען אַ קאַמור-
ויסטישע דעמאָנסטראַציע פון ערשטן מאַי... „ינגל“ איז איינגטלעך אַ שטיקל
גוזמא: אין יענע יידישע שטעטלעך, כידוע, זענען כמעט אַלע יינגלעך געווען
קליינע יידעלעך מיט אַלטע פּעק דאגות. האָט אַזא יינגל שוין געוואוסט, אַז די
לייט מיט דער רויטער פאַן ווילן ס'זאָלן קיין אַרעמעלייט נישט זיין; אַלע
זאָלן קענען עסן לעקעך און קיינעמס דאָך זאָל נישט זיין צעבראַכן... און אַז
זיי מאַרשירן — וועט מסתמא זיין וואָס צו זען און וואָס צו הערן. אָבער
די יידישע „יאָטן און יאָטעכעס“ האָבן גאָר מאַרשירט אונטער דער נאָז פון
דער פּוילישער פּאָליציי מיט אַזא מין געזאַנג:

גידער מיט די הענקער, גידער מיט די הענקער —
גידער מיט די הענקער און דער פּאָליציי!
בלוט מוז פליסן — פאַרוערטס און נישט צוריק!
מיר לעבן און מיר קעמפן פאַר דער —
ראַטן-רעפּובליק...
בלוט מוז פליסן — פאַרוערטס און נישט צוריק!
בלוט... בלוט... בלוט!

אַ סך ווערטער פונעם „ליד“ זענען נאָך פאַרן אַכט-יאָריקן יינגל געווען
תרגום-לשון. ער האָט נאָך דאָן נישט געקענט וויסן, אַז דאָס זענען זיי נאָר
קעגן אים מין פּאָליציי — אָבער זיי וועלן קושן די שטייול פון אַ פּאָלי-
ציאַנט אויף יענער זייט גרענעץ. וואָס עס מיינט אַזוינס „ראַטן-רעפּובליק“
האָט ער זיכער נישט געוואוסט. מסתמא האָבן עס אויך נישט געוואוסט גענוי אַ
סך פון די עלטערע דעמאָנסטראַנטן. ער האָט זיך נאָר דערשראָקן פאַרן רע-
פּריין, וואָס האָט באַגלייט יעדע פאַר שורות: ב ל ו ט ! ב ל ו ט !
ב ל ו ט ! ! !

אַזוי! גאַנצע דריי מאָל. פאַרוואָס „מוז“ עס פליסן? זיי האָבן דאָך ליב
אַלעמען, האָבן זיי דאָך! אויך מיר... און טאַמער זע איך אַ טראַפן מענטש-
לעך בלוט — קען איך דריי טעג נישט עסן. איז דער טעם פון בלוט ביי זיי

געשטאנען פון ברויט? דער ערשטער שוידער איז אדורך איבערן קינדערשין לייב.

יינגלערישער פחד? פרימיטיוויזם פון היליגשטעטליכע יאטן? בין איך עלטער געווארן. געהערט בלעזליי פראלעטארישע דעקלאראציעס — און איין שירה האט דער שוידער נאך מער פארשטארקט: „מיר וועלן אויפטרעטן די אדערן ביי די זאטע. מאכן פון זיי סטרינקס צו די פידלען אין שפילן אייף זיי דעם אינטערנאציאנאל. דאס מאל — אין „וויסן“ פערן (געהערט פון א ישיבה-ביתור מיט קאמוניסטישע נטיות, וואס האט געלערנט צוזאמען מיט מיר. אייף דער זעלבער באנק. אין א וויסרוסיש שטעטל. שפעטער — א פירנדיגער קאמוניסט). עס האט א שטעק געטאן מיט קאניבאליזם און יאט-הערהאלטן. א ווילן צו מאכט — בכדי צו לאזן „פלוסן“ בלוט; בכדי צו קענען שניידן יידישע גבירומס אדערן....

„ביליגע פראדן“ — האבן טייל געלאכט. נאך אזוי שפעט ווי אין די דרייסיגער יארן. אבער די יאטהעוויזע האט שוין גארנישט אויסגעזען אזוי פאנטאסטיש-שפילעוודיג. ווען כשריידישע קינדער האבן זיך באלעקט מיטן פרישן בלוט פון מאסקווער גיליאטינעס — אין צווישן זיי. אויך טייל פון ביידע הברים אייף דער ישיבה-באנק (דער קאמוניזם האט זיך שטילערהייט אריינגעפירט אין טייל ישיבות.... אבער דאס איז שוין א באזונדערע מעשה). נאך מער האב איך עס באנימען אין זאמאשטש פון 1940, ווען אויף פרעסע „אלטן מארק“ האט זיך א רויטארמייער ארימגענימען מיט א דווייטשישן קוילער. דא האבן זיך בליט-פארגיסער פון צוויי פארשיידענע עקן דער לאנגס די הענט.

ווער איז שילדיק? נישט בלויז דער קאנקרעטער באלשעוויזם. דאס ווארעלט אינעם אייביקן לעבן צו מאכט. בכדי צו הענען טאן „וואס נאר דאס הארץ גלוסט“. אייב עס קען זיך אנטוויקלען און געדרייען אזא מין ריוז פון רשעים: אייב עס קען וואקסן אזא מין „בלום פון שלעכטס“ — מוז דער גאנצער דור ארום זיין איר הראנהער זומפ. דאס וואלט אפשר באין-אויפן נישט מעגלעך געווען. ווען אויך די אנדערע קעמערלעך פון דער געזעלשאפט — אפילו אנטיהאמוניסטישע — זאלן נישט אייטערן פון דער זעלבער מכה. די יידישע טראדיציע איז שוין גארנישט געווען אזוי אימגעזעכט ביים פעסט-שטעלן: אייב עס געפינט זיך ערגעץ א שטיקל רוצח — איז אביסל שולדיק דער כהן-גדול. הגם ער האט יענעם קיינמאל פאר די אייגן נישט אנגעזען.

רצחא איז נאר דאס לעצטע ווארט פון מאכט-גיר: איך בין שטארקער און יענער איז שוואכער. טא פארוואס זאל ער מיר שטערן? ווען דער „כהן גדול“ זאל לגמרי ריין זיין פון מאכט-גאוה. וואלט א צווייטער מענטש אין

יענעם עק וועלט נישט אויפגעבלאזן געוואָרן אזוי שטאַרק — ביז צום הרגע'נען אַ מענטש אָפֿילו בשוגג. ווען דער חשק צו באַהערשן יענעם, דערנידעריקן אים מ'ט' כלערליי „גערעכטע" טעמים, וואָלט נישט געלעבט אין אַ לע קרייזן — וואָלט זיך אפשר דער באַלשעוויוז גופא נישט פאַרוואַנדלט אין אַזאַ מין רציחה־קאָמפלעקס ווי מיר קענען אים. וויפל „כהנים־גדולים" האָבן זיך גע'לאָזט מיטרייסן מיטן בלוט־רעפּרייז, בלוזי דערפאַר, ווייל דאָרט האָט מען זיי געגעבן מער כבוד? און די אומגעלאַשענע תאוה צו כבוד איז אייגנטלעך די אַנטי־טעזע צו תשובה; אַ סובלימירטער לעכץ צו מאַכט.

אויך אין אונדזערע אייגענע קרייזן קען מען אַמאָל „פאַרגיסן בלוט" צו'ליב קליינע מאַכט־תאוהס. דאָס רופט זיך אָפּ ערגעץ גאַר־ווייט, אינעם סאָ'מענערוו פון רציחה־סיסטעמען. די מיקראָבן פון דער זעלבער מכה לעבן אויך אין אונדזער בלוט — דערפאַר קענען מיר נישט באַקעמפֿן די זעלבע מחלה ביי אַנדערע מיטן גאַנצן פייער, וואָס ברענט אויס אַ קרענק. די רשעותדיקע רעזשימען פאַלן נישט אַראָפּ פון הימל ווי אַן אומבאַגרייפלעכער גור־דין. מיר לאָזן זיי לכתחילה אויסוואַקסן און אַנטוויקלען. ביים אָנהייב „פאַרשטייען" מיר זיי הינטערבאַווסטזיניק דורך זיך אליין — און במילא קומט אונדזער קעגן־געשריי אין אַ צו'שפּעטער שעה. אפשר איז דערביי אונדזער בלינדקייט גרעסער פאַר אונדזער זינד. אָבער וואָס איז אַזוינס אינטעלעקטועלע בלינדקייט? בלוזי אַ שפּראַך פון אינערלעך־פאַרטעמפּטער זינדקייט.

אין איין האַלבן יאָרהונדערט האָבן מיר מיטגעמאַכט צוויי גרויסע וועלט־שחיטות — אויסער עטלעכע צענדליק קלענערע — פון שדיש־אומבאַגרייפ־לעכן פאַרנעם. במשך פון איין דור איז אויפגעוואַקסן אַ באַלשעוויוז, אַ פאַ'שיוז און אַ נאַציזם — שוין אָפּגערעדט פון אַ ריי קלענערע דיקטאַטורן, מיט בלוט־אַרגיעס אויף זייער געוויסן. הונדערטער מיליאָנען האָבן מיטגעטאַנצט ביים שייטער פון פאַרניכטונג. נישט בלוזי פינצטערע המונים — נאָר אויך געלערנטע, מענטשן וואָס האָבן זיך געווייקט אין דער איידעלער מאַטעריע פון גייסט. איז דאָס אַלץ געשען אָן אונדזער שולד? זענען מיר בלוזי ווערט רחמנות? דער אַנטי־יידישער בליק הייסט אַלעמאָל זוכן די שולד ביי יענעם; דאָס איז אַ מחנה זינדיקער, מיט וועלכע „מיר" געהערן זיך גאַרנישט אָן. אָבער דער עכט־יידישער תשובה־בליק זאָגט: אויב „אַזוינס" האָט געקענט מעגלעך זיין — זענען אויך מיר מיטשולדיק. בלוזי ווייל מיר אליין פאַרמאָגן נאָך אַזאַ פינטעלע משוגענעם האָס אין זיך — האָבן אונדזערע אייגענע קינדער געקענט מיטזינגען קאָמוניסטישע בלוט־לידער פאַר אונדזערע אויגן; און אויב אויך ביי זיי האָט בלוט „געמוזט" פליסן — האָט עס אפשר אומדי'רעקט געפירט צו דעם, אַז ביי די נאַציס זאָל אונדזער בלוט מוזן „שפּריצן"

פונעם מעסער. א טיפערער אריינבליק אין געשיכטלעכע אנטוויקלונגען ווארפט אויך אונדז אין פנים אריין א ברעקעלע מיט-אחריות. ווען עס זאל ביי „אונדז“ נישט קענען געמאלט זיין עדהיום קיין ניצוץ פון „סטאליניזם“ — וואלט אויך קיין גאנצער סטאלין-מאנסטער נישט געקענט מעגלעך זיין. אפילו די רשעים פונעם דור — זענען געראטן אין זייער צייט. ווען אין איין עק וועלט קענען זיך זאמלען קליינע טייכעלעך רשעות — מוז אויך דער צווייטער זייט פונעם כדור-הארץ אויסוואקסן א בלוטיקער ים.

מהאיטעמא מוז מען אינעם היינטיקן קאמוניזם בלויז זען דעם שפיגל פון אינדזער דור — און נישט דעם אומגאטירלעכן אויסנאם. מיר נארן בלויז זיך אליין. ווען מיר ווילן נאר אים מאכן פאראנטווארטלעך פאר אלע ביזן פון דער וועלט. ער איז גיכער דעם דורס קינד, איידער זיין דערציער. און א קאלעקטיווער וועלט-תשובה, וואס זאל ביי יעדער מאכט ארויסשלאגן די גיפטיקע תאוה צו בלוט און צער — וועט דאס שפיל פון מארד סיווי זיין אין דער מאדע; מיטן קאמוניזם אדער אן אים. אן יידישער תשובה — ווארטן אויף דער וועלט אירע אייגענע חורבות. באקעמפן גרינטלעך דעם קאמוניזם, בעת קיינער פון די וועלט-מאכטן האט נאך נישט געמאכט דעם פולן חשבון אפילו פון איין פארגאזט קינד? באזייטיקן רציחה, ווען קיין שום תשובה האט נאך נישט ארויסגערופן דעם טיף-מענטשלעכן ציטער אויך אין די קעג-נערישע לענדער? ביילן די פויסטן קעגן די מערדער פון האמער און סערפ, בעת די רוצחים פון האקנקרייך זענען תיכף-ומיד געווארן סאלאן-פעאיק? נישטא קיין גרעסערע היפאקריזיע. ווער עס שלייפט זיין מעסער אין א קאמף-ניסטיש ווינקל, ווייסט שוין איצט סיווי פארויס: אויב די קעגנערישע מחנה וועט נישט וועלן פארלירן די מאכט — און אויב דאס אייגענע מעסער וועט זיין גענוג שארף — וועט מען שוין מוחל זיין... מעג מען ביז צו יענער מחילה טאן וואס עס געפעלט.

באקאנטע טענער? יא. דאס שרייען איצט מיר — די יידן! די שוואכע! איצט זענען מיר די קרבנות. אבער עס מעג אונדז נאכגיין ר' יהודה הלויס אומדירעקטע ווארענונג: „און אז אייער האנט וועט גרייכן — וועט איר הרגענען.“ אויך אין אונדזערע שפליטערן זענען שטעקן געבליבן חלומות וועגן קליינע ברעקעלעך מאכט, וועגן אויסגעבעטע שטולן מיט כבוד — פאר וועלכע מיר זענען גרייט אפצוטאן פארשיידנס. מיר ווילן זיך טיילמאל נארן, פאר-שיכורן, איינריידן זיך אויפן הימל א יריד, באצירן זיך מיט אונדזער אויס-געמלעכקייט — אבער אויך מיר קענען טיילמאל זיין גרויזאם. מיר בויען נישט קיין פיזישע תליות — אבער מאראלישע שטריק קענען מיר שוין פאר-ציען. גרויסע דיקטאטארן עקלען אונדז — אבער קליינע דיקטאטארלעך ווימ-

לען שוין ביי אונדז אין א ריי ווינקלען. דערפאר ווערט אונדזער גרויסער ווידערשטאנד אזויווי פאראליזשירט. עס וועט אונדז בכן גארנישט העלפן — סיידן מיר זאלן זיך זעצן לערנען די יידישע תשובה-קאפיטלען אויך פארן אייגענעם געברויך.

ה.

נאך מיט א דריי שמיטות יארן צוריק האט זיך א ישיבה-בכור צעבונד-טעוועט קעגן דעם יידישן מחזור. דערפאר איז צווישן אים און זיין רבין — דעם הארבן „מוסרניק“ — פארגעקומען אזא מין שמועס:
— רבי, צי מעג א פרומער ייד זאגן שקר?
— חס ושלום! דער חותם פון רבונא של עולם איז אמת... סיידן צוליב שלום.

— מעג א פרומער ייד אויסטראכטן אויף זיך אליין בלבולים?
— חלילה... אין אדם משים עצמו רשע! און דער „חפץ חיים“ האט געזאגט, אז מען טאר נישט ריידן קיין לשון-הרע אויך אויף זיך אליין.
— ווייסט דער רבונא של עולם, ווען מען זאגט ליגנט? איז ער בייז דערויף?
— כ'פארשטיי נישט די שאלה. דער רבונא של עולם איז א יודע מחשבות. שקר קען ער זיכער נישט פארטראגן.
— רבי, דאוונט איר ימים נוראים? זאגט איר די תפילה-זכה מיט אלע „על חטאס“?

— כ'פארשפאר דערויף צו ענטפערן. וואס דען טו איך?
— אט דאס האב איך געוואלט הערן. איך קען אייך שוין יארן און במילא שטעל איך זיך פאר וואס איר זענט יא מסוגל צו טאן — און וואס נישט. איצט לאמיר זען אויף וואס איר זענט אייך מתוודה:

...האר איבער אלע וועלטן... איך האב נישט צוגעהערט צו דיין קול. איך בין געגאנגען נאך דער עצה פונעם יצר-הרע... כ'האב פארמיאוסט אינעם גוטן און כ'האב אויסדערוויילט אינעם שלעכטן; און נישט גענוג, וואס איך האב נישט געהייליקט מיינע אברים — נאר איך האב זיי מטמא געווען — — — האסט מיר באשאפן אויערן צו הערן הייליקע רייד און דברי תורה — וויי איז מיר, וואס איך האב זיי מטמא געווען: צו הערן נבלה-רייד, לשון הרע און פארבאטענע זאכן — — — אפילו ווי א בהמה בין איך נישט געווען, ווייל כ'האב מטמא געווען מיין מויל מיט נבלה-רייד, לשון הרע, שקרים, ליצנות, רכילות, מחלוקת, פארשעמט דאס פנים פון מיין חבר, געזוכט כבוד דורך מיין חברים שאנד... (תפילה זכה).

איר? נידעריקער פאר א בהמה? ווען האט איר דאס געהויבן א האנט

און א „רשעותדיקע פויסט“ צו שלאגן מענטשן? ווען האט איר זיך אויסגע-
שמירט מיט אלע אומריינקייטן? ווען האט איר באוויזן אפצוטאן אלע מעשים-
רעים און גיין אויף אלע מאוסע וועגן — ווי עס הייסט אייך דערציילן רבינו
נסים? ווען האט איר געזינדיקט מיט גילוי-עריות, מיט זנות-טרעפונגען? ווי
קענט איר זאגן פאר גאט, אז איר האט געזלט און פארדארבן?

— אטאדא מאכט איר דעם טעות. א מענטש מיינט, אז נאר יענער
זינדיקט. יענער איז דער רשע. אבער וואס ווייסט איר וועגן זינד? יעדער חטא
האט זיך זיינע פארשיידענע מדרגות. מען קען אפטאן אלע חטאים אין דער
וועלט, בלייבנדיק איינגעהילט אינעם טלית — הגם אנדערע זינדיקן מיט אלע
אברים. נישטא קיין חטא, וואס איז אויסגערעכנט אין מחזור, וועלכן א מענטש
קען נישט באגיין אויף א „קליינעם“ אופן. אמאל קען עס געשען במחשבה,
אין א שעה — אדער גאר אין א ברעקל פון א סעקונדע. די גרויסקייט פון
דער יידישער תפילה באשטייט טאקע אין דעם, וואס זי לאזט זיך נישט
ארויס פון חשבון. אויך דו האסט געזינדיקט און דארפסט תשובה טאן אויף
די אלע חטאים. דו קענסט זיך נישט דערמאנען? איז אויך פאראן א קלארער
תירוץ: כל ישראל ערבים זה בזה. איין ייד גאראנטירט פארן צווייטן — און
איין ייד האט זיכער עובר געווען אויף דער עבירה און א צווייטער אויף
יענער. אינעם גאנצן כללי-ישראל האבן זיכער זיך אנגעזאמלט די אלע
חטאים אויף וועלכע איך בין זיך מתוודה. וועסטו פרעגן: פארוואס דארף
איך זיך שלאגן על חטא אויף יענעם זינד? וועל איך דיר זאגן: פארוואס
מיינסטו זינדיקט א ייד? יא, דער יצר-הרע! אבער דער שטן גופא קען ווייניק
אויפטאן מיטן מענטש. אן דעם וואס מיר רופן „אוירת החטא“ — די לופט
פאר דער זינד, די אטמאספערע פון חטא. שוין ר' יוחנן בן זכאי האט גע-
בעטן, אז הלוואי זאל א מענטש אזוי מורא האבן פאר גאט ווי ער האט מורא
פאר מענטשן. א ייד זינדיקט לייכטער — ווען די לופט ארום העלפט אים
זינדיקן. ווען איך און איר זאלן טאקע באמת פיינט האבן גזילה ווי דעם טויט
— וואלט אויך א דריטן ייד אנגעקומען מיט מרורים צו ווערן א גולן; ווען
איך און איר זאלן טאקע לגמרי זיין אויסגעטאן פון מינדסטן זנות-שטויבעלע
— וואלטן אויך אנדערע יידן נישט נואף געווען אזוי לייכט. מיר וואלטן
זיי געשטערט! מיינ מחשבה וואלט זיך איבערגעטראגן צו א צווייטן — און
פון אים צו א דריטן — ביז זי וואלט אנגעכאפט א ייד אויף טויזנטער מיילן
ווייטער און אים געצוימט דעם טריפהנעם חשק. פארוואסזשע געשעט עס
נישט? ווייל איך אליין בין אין די טיפענישן נישט ריין דערפון. ערגעץ
האב איך זיך אליין מקיל געווען א קלייניקייט. איז דאס געווארן א קיילעכל
שניי בארג-אראפ, וואס איז א צענטן ייד געפאלן אין קאפ אריין ווי א שטיין.

מיין מאַראַלישע השפעה האָט במילא נישט געקענט האַלטן דעם אַנדערן ביי דער געהעריקער ריינקייט. דער פאַר איז איין ייד ערב פאַרן צווייטן; דער פאַר מוז זיך יעדער מתווה זיין אויף די אַלע חטאים — און ער זאָגט נעבעך דערביי דעם גאַנצן אמת... און וואָס מיינט איר איז מיט גויישע רשעות? די אפיקורסישע חכמים האָבן אַלעמאַל געלאַכט פון אונדז: אויב אַ צור-היהודים איז גוזר אַ שלעכטע גזירה אויף יידן — איז ער דאָך דער רשע! אָבער יידן לויפן גאַר אין שיל אַריין און זיי טוען גאַר תשובה. ס'איז אָבער גאַרנישט אַזא נאַרישקייט. ס'איז אַפילו נישט בלויז אַ וואָרטן אויפן נס און בעטן ביים רבונן של עולם אַ ישועה. איר דאַרפט וויסן, אַז יעדער רשעות האָט אַ וואָרצל אין דער גאַנצער וועלט. אויב עס קומט אויף אַזא מין רוצח, וואָס ווייסט נישט פון קיין שום יושר — האָבן אויך מיר אַ חלק אין אים. ווען מיר זאָלן זיין לגמרי-גוט — וואַלטן אויך די רשעים געווען בעסער. לויפן מיר קודם-כל תשובה טאָן אויף אונדזער חלק... אין זיין רשעות.

יענעם בחור האָט אַזא האַרבער אויסטייטש זיך נישט געלייגט אויפן שכל. ערשט דווקא ווען ער איז ווייט געוואָרן פונעם רבינס וועג — איז אים אַזא וועלט-אחריות גאַר געפעלן. עס האָבן געמוזט אַוועק לאַנגע יאָרן, זי גאַנצע וועלט האָט געמוזט שווימען אין בלוט ביזן האַלדז — בכדי ער זאָל קענען זען די גאַנטע שייכות צווישן יידישער תשובה און דעם בעטן אויפן תיקון פון דער גאַנצער וועלט. אייגנטלעך וויל דער ייד זיך בלויז רייניקן פון זיינע חטאים. דערנאָך וויל ער באַקומען די העכסטע מחילה דערויף וואָס ער האָט קאַליע געמאַכט. אָבער עפעס שטערט אים, עפעס פעלט אים; די וועלט זינדיקט דאָך ווייטער! ווייסט ער, אַז כל-זמן עפעס אַ רשע אויפן צווייטן עק וועלט איז געהילט אין שלעכטס — מוז אויך ער בלייבן זינדיק. די הויך-יידישע תפילה-פאַטעטיק וועגן מתקן זיין די גאַנצע וועלט במלכות שדי — האָט זיכער איר אוניווערסאַליסטישע נאַטע. וועגן דעם קען קיין ספק נישט זיין. אָבער דאָ פעלט נישט אויך די פערזענלעך-יידישע אחריות. ווען גאָט קומט „מישפטן די וועלט“ — קומט ער אויך מישפטן מיך. אויב די וועלט-רשעות וועט נישט „פאַרלענדט ווערן ווי אַ רויך“ — וועל איך במילא מוזן מיט-זינדיקן; און אויב איבער דער וועלט וועט די זינד-טעמפעראַטור אַראָפּזינקען — וועט עס זיין אַ סימן, אַז אויך מיין פערזענלעכע תשובה איז געווען אַ געהעריקע.

שותפות „מיט דער וועלט“ אָדער לכל-הפחות „אחריות פונעם גאַנצן פאָלק“? אין דער יידישער תפילה זענען זיי נישט קיין הוילע פראָזן. דער ייד טראָגט אין זיך דאָס פאָלק און די וועלט. שווער? זיכער. אָבער פון אַלע לייכ-טע תשובהס איז די וועלט נאָך פאַרט נישט גענעזן געוואָרן. מיר אויך נישט.

כל המתודה ולא גמר בלבו לעזוב, הרי זה דומה לטובל ושרץ בידו. שאין התשובה מועלת לו, עד שישליך השרץ... ומה היא תשובה? שיעזוב החוטא חטאו... ויגמור בלבו שלא יעשהו עוד... וכן יתחם על העבר... ויעיד עליו יודע תעלומות, שלא ישוב לזה החטא לעולם... (רמב"ם, הלכות תשובה).

נאכן חורבן־היטלער האבן זיך אין יידישן לעבן באוויזן כלערליי בעלי־תשובה. אבער ווען זיי זענען געקומען צו אונדז — האבן מיר אליין נישט געוויסט וואס צו פאדערן פון זיי: וויאזוי זאלן מיר זיי אויפנעמען? דער באַ־גריף „בעל תשובה“ איז נאך גאָר ייג אינעם יידיש־וועלטלעכן לעבן. ליטעראַריש און פילאָלאָגיש איז ער כמעט פאַרבליבן אין זיינע רעליגיעזע ראַמען. מען האָט אים פסיכאָלאָגיש פאַרבונדן מיט גייסטיק־פרומען איבער־ברוך און גאָר זעלטן אויך מיט יידיש־נאַציאָנאַלן. דער „בעל תשובה“ האָט געקענט איבערלויפן פון דער אפיקורסות צום בית־המדרש, אָדער פון אַסימילאַציע צום ציוניזם. קיינמאַל איז אָבער אַזאַ געשטאַלט נישט געווען פאַר אונדז קיין מאַראַליש „פראַבלעם“. ער איז געקומען? איז ער געווען. ערשט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָבן זיך באוויזן ספּעציפישע בעלי־תשובה אין גאַנצע מחנות און געוואָרן אַ מאַסן־טיפּ פון פאַרשיידענע קאַטעגאָריעס. במילא איז דער ענין תשובה געוואָרן שטאַרק קאָמפּליצירט.

אונדזער מאַדערנע יידישקייט האָט זיך קיינמאַל נישט פאַרגעשטעלט קיין בעלי־תשובה אינעם וועלטלעכן זין. האָבן זיך געמוזט שאַפן שוועריקייטן און עס איז אַפילו געקומען צו האַרבע וויכוחים. דאָס איז אויך פאַרשטענדלעך: אויב וועלטלעכע יידישקייט באַשטייט טאַקע פון ניינציק פראָצענט יידישע עמאַציעס און עטלעכע פראָצענט יידישן טאַט — וואָלט פאַר די אומקערער פון יעדן סאַרט געדאַרפט אַנקומען זייער לייכט תשובה צו טאָן; נעכטן איז זיין עמאַציע געווען אויף „יענער“ זייט — און היינט פילט ער דאָס „פאַר־קערטע“. עס זעט אָבער אויס, אַז אַפילו אין דעם לאַגער פעלן אויס די גע־נויע מאַסן און דעפיניציעס — לויט וועלכע מען זאָל קענען מעסטן די אויפ־ריכטיקייט פון די צוריקגעקומענע. וואָס זאָל למשל טאָן אַ שאַרפער אַנטי־ציוניסט — וואָס האָט אַ סך געשטערט דעם יידישן אויפבוי — און איצט וויל ער מיט־העלפן? וואָס זאָל מען אייגנטלעך פאַרלאַנגען פון אַ לאַנגיעריקן קאָמוניסט — אַפטמאַל מיט אַ סך קאָנקרעטע חטאים אויף זיין געוויסן — וועלכער האָט זיך אַנטוישט? ווען קען מען אויפנעמען אין קהל אַ „קאַפּאַ“ פון די דייטשע לאַגערן, אָדער אַ יודנראַטלער פון די מזרח־אייראָפּעאישע גע־טאָס וואָס האָט זיך געראַטעוועט? (עס האַנדלט זיך אין זינדקע פון לייכטערן

כאַראַקטער, ווייל די אמתע באַציִדינער טאַר מען זיכער אַזוי לייכט נישט אַרייַנלאָזן אין קהל). וויאָזוי דאַרף אויסזען די תשובה פון אונדזער גאַנצן דור, וואָס האָט אַזוי שטאַרק פאַרוואַרלאָזט די קערנדיקע ייִדישקייט און איצט האָט ער זיך פאַרבענקט?

צו די ביישפילן האָט קיין שיעור נישט. דער עיקר אָבער: דאָס וועלט־לעכע יידנטום איז פלוצים שטיין געבליבן פאַרן גרויסן תשובה־קאַמפלעקס... און וואָס איז תשובה? אינערלעכער איבערברוך, ענדערונג פון געפיל און באַ־נעט. דאָס איז בכּן אַן ענין פון נשמה־איבערלעבונג און במילא קען מען נישט פילן לויט מעכאַניש־באַשטימטע פאַרשריפטן. די ייִדישע טראַדיציע האָט אָבער געהאַלטן פאַר נייטיק איינצורעמען אויך אַזעלכע שטימונגען אין באַ־שטימטע הלכות. דאָס האָט נאָר געקענט מעגלעך זיין דערפאַר, וואָס ייִדי־שע הלכה איז באין אופן נישט קיין זאַמלונג פון טרוקענע באַפעלן — נאָר זי איז גלייכצייטיק אַ טייל פונעם פסיכאָלאָגיש־ייִדישן סיסטעם. האָט זי במילא אויך אירס אַ מאָס בנוגע די מענטשלעכע געפילן.

מען מוז נישט דווקא זיין פרום אין רעליגיעזן זין, בכדי אויפצונעמען תשובה ווי די שענסטע און איבעראַשנדיקסטע מתנה פאַרן מענטש. סיי ביי אַ יחיד און סיי ביי גאַנצע פעלקער זאָמלען זיך אַן גאַנצע שיכטן מיט טעותים — און פאַרברעכנס — פון וועלכע זיי דאַרפן זיך באַפרייען. ביי פרימיטיווע פעלקער — און אויך ביי ציוויליזירטע פּיאַנערן איבער וויסטע שטחים — איז געווען אַ גלייכער וועג פון דער זינד ביז צום תליה־שטריק. אָבער נישט ווייניק שליטה האָט אויך געהאַט דער צווייטער עקסטרעם פון לייכט־גנדי־קער פאַרגעבונג. אין דער קריסטלעכער וועלט איז גוט באַקאַנט די עפאָכע, ווען תשובה האָט געמיינט: אויסקויפן אַ גלחיש מחילה־פאַפיר.

אין דער אייביקער תשובה־אַקטואַליטעט, איז דאָס אומקערן זיך — אויב עס האָט זיך געהאַנדלט אין טיפער תשובה און נישט אין קיין פרימיטי־ווער אויסקויפונג — אַלעמאַל געשטערט געוואָרן דורכן געפאַנגען־זיין פון דער אייגענער פראָזע. תשובה איז פאַרבונדן מיטן אויפגעבן די אינערלעכע מאַכט. ביי די געטער פונעם אַלימפּ איז נישט מעגלעך קיין תשובה — ווייל זיי זענען געטלעך. דער זינדיקער מענטש ווערט בדרך כלל באַטראַכט ווי אַ שוואַכער מענטש; אָבער נישט זעלטן איז זינד פאַרבונדן מיט שטאַרקער איינגעגלייבטקייט אין זיך. דער חוטא קרוינט זיך אייגנטלעך פאַר אַ שטילן „גאָט“, וואָס מעג אַלץ טאָן אומגעשטערט — און דער וואַרצל פון זיין שלעכטס איז פאַקטיש זיין מאַכט־סוגעסטיע איבער זיך אַליין. נאָך בולטער קומט דאָס צום אויסדרוק אין אינטעלעקטועלע אָדער אידעאָלאָגישע חטאים; אויך דאָ איז מען אייגנטלעך געבונדן צו עפעס אַ גאָט, צו אַ העכערער מאַכט — וואָס

אמאל באשטייט זי אינעם אייגענעם וואָרט — וועלכע לאָזט נישט מאַכן קיין ענדערונג.

יחידים און גאַנצע באַוועגונגען בלייבן אַפּטמאַל הילפּלאַז, בלויז דער-פאַר ווייל עפעס אַן אַלטער פּרינציפּ — אַדער אַ פּונקט אינעם פעסטגער-שטעלטן פּראָגראַם — האַלט געבונדן די הענט. נישט איין מענטש האָט — אין אַ געוויסער שטימונגס-שעה — אָנגעשריבן זיין אַנימאַמין און שפּעטער וויל ער שוין נישט „באַנקראַטירן“. שעמט מען זיך טיילמאַל אַפּצוטרייסלען פון די אייגענע רייד — אַפילו ווען זיי שטיקן שוין דעם אַטעם. אין טיפּערן זין מיינט אויך דאָס: באַזעסן זיין פון אַ מאַכט-קאַמפלעקס, פון וועלכן מען וויל נישט אַראָפּנידערן. היות אָבער ווי די לאַגע, די ווירקלעכקייט אַדער די דערפאַרונג, האָבן אַ סך געענדערט — זוכט מען זיך אויס לאַקאַנישע ווער-טער, לויט וועלכע מען גייט טאַקע פאַרויס, אָבער דאָך בלייבט עס ביים אַלטן.

די גרעסטע צאָל וועלט-טראַגעדיעס שטאַמען נישט אַזוי ווייט פונעם שלעכטן דענקען, ווי פונעם שלעכטן געדענקען; פונעם נישט קענען זיך באַפרייען אין דער געהעריקער צייט פון דער געדאַנקלעכער בלאַטע, וואָס איז פאַרבליבן נאָכן אויסגעטרוקנטן קוואַל פון לעבעדיקע אידייען. מען שעמט זיך אומצוקערן אָפּ, ווייל דאָס קען געבן דעם קעגנער אַ קריטיש טריאומף-געווער אין דער האַנט. דאָס וואַלט שוין במילא געהייסן אַ מוותר-זיין פון אייגענער „מאַכט“ לטובת יענעם. פאַרטיידיקט מען אַפּט די ברוטאַלסטע אַכ-סורדן, וויבאַלד זיי זענען נאָר געבוירן געוואָרן אין אַ שעה פון דער אייגענער טונקלקייט. דערפון דעגענערירן אַפּט יחידים און פעלקער, פאַרטייען און דורות. טיילמאַל איז מען זיך ערשט מודה צו-שפעט, ווען קיין ברירה איז סייווי מער נישטאָ און די אילוואַרישע מאַכט איז שוין סייווי צעקרישלט. מען איז זיך מתוודה — ווייל מען וויל זיך כאַטש מיט עפעס לייכטער מאַכן דאָס פאַרשפּעטיקטע געוויסן. דאָס איז אָבער אַן אַרופּגעצווונגענע חרטה און נישט קיין פרייוויליקע תשובה, וואָס איז נאָך בכוח עפעס מתקן צו זיין. דאָס איז נאָר אַ מיטל זיך לייכטער צו מאַכן דעם וועג צו דער אַלטער זינד. אין אַ געוויסן פרט איז דער רוב בעלי-תשובה פון אונדזער דור אָנגעשלאָסן אין דער דאָזיקער קאַטעגאָריע. אין פּראַקטישן לעבן מעקט זי ווייניק אויס און שרייבט ווייניק צו.

די הילכה פון יידישער תשובה וויל אָבער נישט אָנערקענען אַזאַ טאַפּלט-קייט. זי נעמט נישט אויף קיין תשובה פון הוילע רייד-ווידיים און שטי-מונגס-קרעכצן: ביסטו אַ בעל-תשובה — ברעך זיך! פיל דעם טעם ממש פון פיזישער ענדערונג בעת דיין גייסטיקער איבערקערעניש. רעדסטו אַדער

שרייבסטו „ווידויים“ — זאל דיין אייגן האַרץ זיי קודם איינקריצן אין זיך. ווילסטו זיך טובל זיין, בכדי ריין צו ווערן אין ים פון ווערטער — מוזסטו אַרויסלאָזן פון דער האַנט דעם „שרץ“ פון די פריערדיקע מעשים.

אַבער די „טבילה מיטן שרץ אין האַנט“ איז געוואָרן דער כאַראַקטעריסטישער נוסח פון אונדזער תקופה. מיר האָבן, למשל, צוגעזען די צוויי גרעסטע זינד-היסטעריעס אין דער מענטשלעכער געשיכטע: די היטלעריסטישע און סטאַליניסטישע. ביידע האָבן אָנגעהויבן מיט פּראָגראַם-ווערטער, מיט מאַסן-סוגעסטיע און פאַרענדיגט מיט די שוידערלעכסטע מעשים. דערביי האָבן מיר שוין אויך געזען, וויאָזוי יענע „מאַסן“ קענען זיך קלאַמערן אין פאַרשריבענע פּראָגראַם-רייד, אַפילו ווען זיי פירן אין כּף הקלע: איינמאָל פאַרחתמעט — מוז מען זיי אַדורכפירן אין לעבן. מיר האָבן פון זיי אויך געלערנט, וויאָזוי טייוולאָגישע זינדיקער — באַזעסן פונעם מאַכט-שד — ווייסן נישט פונעם גיין צוריק, אַפילו ווען די שווערד פון זייערע מעשים נעמט זיך אַראָפּלאָזן אויפן אייגענעם קאָפּ, אָדער אויפן קאָפּ פון אייגענע.

צו דער שאַנד פון צוויי גרויסע פעלקער אין מאָדערנעם אייראָפּע וועט פאַרשריבן ווערן: ביי דע האָבן אַזוי שטאַרק געלאָזט פאַרפלאַנצט ווערן די רשעות אין זיך, ביז זי האָט אויסגעשעפט אַלע אירע מעגלעכקייטן. דער נאָ-ציזם האָט זיך נישט אויסגעלאָשן דורך דייטשער תשובה, נאָר ליקווידירט געוואָרן דורכן שטורעם פון דער דרויסנדיקער וועלט. דאָס זעלבע איז געשען מיט דער ערשטער וואַריאַציע פונעם סטאַליניזם: נישט דאָס רוסישע פּאָלק, אָדער די „בעסערע“ כוחות אין דער שפיץ, האָבן באַצייטנס אויסגעלאָשן דאָס לעבן פונעם צווייט-גרעסטן רוצח — נאָר דער פשוטער מלאך-המות... אין דייטשלאַנד איז געקומען צו אַ טראָפּן „תשובה“ ערשט דאָן, ווען קיין אַנדער עצה איז מער נישט געווען. דער היטלעריזם איז סייזוי געלעגן צעשמעטערט. דאָס גאַנצע פּאָלק האָט אויך דערנאָך קיין תשובה-זעק נישט אָנגעטאָן; זיך אינערלעך נישט איבערגעבראַכן. ס'איז געווען אַ נאָקעטע חרטה — ווי סוחרים נאָכן מאַכן אַ שלעכט געשעפט: דער נאָציזם האָט נישט געטויגט, ווייל ער האָט געפירט צו מפלה און חורבן. דאָס איז געווען דער טאָן אַפילו ביי דער מערהייט „בעסערע“ דייטשן. תשובה מיטן שרץ אין דער האַנט איז אַ מיאוסע זאָך — אָבער נישט ווייניקער מיאוס זעט עס אויס, ווען דער תשובה-שטורעם רייסט אַרויס דעם שרץ בגוואַלט. נישט אַנדערש איז עס געווען אינעם נאָך-סטאַלינישן רוסלאַנד. אויך דאָרט איז עס שפעטער געקומען צו חרטה-רייד. דער סטאַליניזם איז מכלומרשט דעטראַניזירט געוואָרן. ס'איז אָבער געווען אַ חרטה אָן תשובה. במילא איז עס געבליבן אַ טבילה מיטן זעלבן שרץ טאַקע אין יענער האַנט, וואָס האָט צעשמעטערט סטאַלינס דענקמאָל. אַזוי איז עס

אויך געווען מיטן רוב קאמוניסטישע אנהענגער אין דער וועלט: אפגעקערעכצט דעם חרטה-ניגון און ווייטער געבליבן ביים שרץ.

ביידע אוררשעות — די קרוינען פון שטן אין אונדזער דור — זענען אויסגעגאנגען אן תשובה, נאר דורך בלויזער „ליקוודאציע“ פון א באנקראט-געשעפט. דאס הארץ ביי ביידע מחנות האט נישט אויפגעטרייסלט. שוין נאכן פארשריייען סטאלינען — איז רוסלאנד געבליבן ביי א נייער וואריאציע פונעם זעלבן שרץ; אין יאָרן-לאנג נאך היטלערס מפלה איז נאך דייטשלאנד צע-ווערעמט פון די זעלבע מיקראבן.

אויך די פרייע וועלט האט געהאט צו ביידע מאסן-מערדערישע באווע-גונגען א צוגאנג פון פאליטישער טאקטיק. אזוי איז עס אויך געווען מיט אנדערע אכזריות-דערשיינונגען. צופעליק, למשל, איז דער הארטער בע-וויינערזשים אין ענגלאנד דערגאנגען צו זיין אייגענער מפלה. דא האט זיך שוין אויסגעוויקט דער העכערער חשבון פון דער געשיכטע. ווי וואלט אבער געווען, ווען די פאליטיק פון הארצל-אזיקייט, דא אדער דארט, זאל געווען דערפירן צו ווייטערדיקע נצחונות? דאן וואלטן גובר געווען די רעאלע פאקטן איבערן געוויסן.

אויב די פאליטיק פון האסן דעם קאמוניסטישן מאָרד האט פארלאנגט, מען זאל טיילווייז מוחל זיין די פריערדיקע רציחות פונעם נאציזם — איז עס א קאמף קעגן ברוטאליטעט „מיטן שרץ אין דער האנט“. דאס באווייזט אונדז, אז מען שלאגט זיך און מ'בעט זיך איבער מיט מערדער נישט לויט תשובה-אקארדן נאר לויט שטאטלעכן מסחר. די וועלט לעבט ווייטער אן תשובה — און דערפאר קען זי אויף להבא אויך איר אייגענעם גורל נישט באווארענען. די חשבונות קעגן מלחמה ווערן נאך אלץ באגלייט מיט מאטיוון פון פשוטער שרעק; ווער ווייסט, אויב דער שונא האט נישט קיין גרעסערע משחיתים? דער טיף-מענטשלעכער ארגומענט פון נארמאל-פאציפיסטישן הו-מאניזם האט פארלוירן זיין השפעה. אין אלע שלום-פארהאנדלונגען דאמי-נירט דער טרוקענער חשבון, אז עס וועלן אין דער „קימענדיקער“ מלחמה נישט זיין קיין זיגער אדער באזיגטע. טייל גיבן אפילו צו מיט צינישער אפנקייט: ווען איין צד זאל למשל זיכער זיין, אז פארן פרייז פון עטלעכע מיליאנען טויטע וועט ער זיין דער פולער זיגער — וואלט זיך אפשר געלוינט אנצור-הייבן פונדאסניי דאס בלוטיקע שפיל.

איז נאך אלץ נישט פאראן קיין בעסערע פארשריפט פאר דער צעטומל-טער וועלט ווי די יידישע תשובה: אריינקוקן אינעם גאנצן תהום פון דער גרויסער זינד; דערזען דעם גאנצן עבר און דערשראקן ווערן פון אים — ביז דער זעער פון אלע פארבארגענישן אליין זאל קענען קומען און עדות זאגן.

אז מער קען דאס נישט געשען. מיר הערן דווקא גאר אפט אלערליי אַנטי־מלחמהדיקע תשובה־טענער — אבער דערביי ווערן נאך אלץ פראדוצירט די מוראדיקסטע כלי־משחית (און די לאַגע גיט אונדז נאך אַ גליק־געפיל וואָס זיי געפינען זיך אויך אין פרייע הענט). ס'איז אַן אייביקע תשובה מיטן שרץ פון פאַרניכטונג אין דער האַנט... און כל־זמן דער דאָזיקער שרץ לעבט — וועט שרעק באַהערשן די וועלט; און כל־זמן שרעק וועט הערשן — וועט יעדעס פאַלק באַזונדער שטרעבן צו מער רויער מאַכט; און כל־זמן די דאָזיקע מאַכט וועט זיין דער אידעאַל — וועט קיין תשובה נישט קומען... און אַן תשובה קומט מען קיינמאל נישט צוריק, פאַרגעסט מען אין די שאַטנס פון עבר; און אז מען קומט נישט צוריק — לויפט מען פאַרויס, לויטן פריער־אָנגעצייכנטן וועג. און ביים שפיץ פון אונדזער היינטיקן „פאַרויס“ שטייט דער מלאך־המות און וואַרט אָפּ זיין קרבן מיט מיליאָרדן פייערדיק־רוצחישע אויגן.

ז.

אויך אין אונדזער יידישער וועלט איז געקומען צו אַ סך „תשובה“ פון בלויזע רייד. כמעט מיר אלע האָבן זיך שוין מתודה געווען אויפן חטא פון אַסימילאַציע — אבער זי אליין באַהערשט נאך אונדזער הויז און געמיט. מיטן מויל זענען מיר איצט געוואָרן שטאַרקער יידן ווי אין אַמאָליקע צייטן. אַבער קיינער קען נישט גאַראַנטירן, אַז מיר וועלן זיך צו דער „באַנקראַטירטער“ אַסימילאַציע מער נישט אומקערן. אדרבא: זי באַפעסטיקט זיך אלץ מער אין מער אין אונדזער רעאַלן לעבן.

נישט מער: „אַמאַל“ איז די אַסימילאַציע געווען אַ באַוווסטזיניקע, אַן אַגרעסיווע, אַ דענקערישע. זי האָט געוואוסט וואָס זי וויל און עס אַרויסגע־זאָגט מיטן פולן מויל. דערפאַר האָט דער אַסימילאַציע־אַגיטאַטאָר געהאַט א שווערן וועג אינעם עכט־יידישן לאַגער אַריין. ער איז געבליבן אַפּגעטיילט דורך אומציייליקע ווענט. זיין געדאַנקען־גאַנג איז געווען אַזוי קלאָר — ביז מען האָט פאַר אים געקענט אַפּשליסן די היימישע טויערן. איצט אַבער ליגט טיילמאַל די אַסימילאַציע אין אייגענע הענט. מיר זענען זיך טיילווייז טובל אין אלע תשובה־טייכן, אַבער דער שרץ ליגט ווייטער צווישן אונדזערע פינגער.

אין אַמעריקע למשל קען מען זי אַפט זען אַפילו אויף נאַציאָנאַל־יידישע אסיפות: אין ציוניסטישע קלובן און רעליגיעזע אַפּאַראַטן. עס איז ממש נישטאָ קיין אַנטרינונג פון איר. דאָס באַיקאַטירן יידישע לשונות אַפילו אין די ריין־נאַציאָנאַלע קערפערשאַפטן איז נאָר די אויבערפלעכלעכע הויט פונעם דאָזיקן שרץ. דאָס קען מען גיכער צושרייבן יענעם גראָבן סנאָביזם, וואָס באַהערשט ליידער יינג און אַלט. הינטער דער דאָזיקער הויט ליגט באַהאַלטן אַן עס־

הארצות, וואס איז געפערלעכער פאר אלע אָפּענע אַסימילאַציע־טענדענצן. צענדליקער טויזנטער זענען „שטאַלץ“ מיט זייער יידישקייט — אָבער זיי ווייסן פּאַקטיש נישט וואָס אַזוינס יידישקייט מיינט. אַ סך קאַנטיקע מנהיגים און פּראָפּאַגאַנדיסטן פאַר נאַציאָנאַלע אידייען — ווייסן בכלל נישט קיין סך מער ווי דעם בלוזן נאָמען פון זייער אַרגאַניזאַציע און פון מדינת ישראל. דאָס טאַלערירן גייסטיקע און אַרגאַניזאַציעלע וואַרטזאָגער — וואָס קענען נישט קיין יידישן צורת און עס פעלט זיי אַפילו נישט — איז שוין ממש געוואָרן אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. יידישע געדאַנקלעכקייט איז כמעט ווי געוואָרן אַן איבעריקע סחורה אין נישט־ווייניק קרייזן — און ווער עס געדענקט צוויי פּסוקים, האָט שוין פשוט געהאַרעוועט לפנים משורת הדין.

אויסער דעם „האַרץ“ און די מטבע — פאַרלאַנגט מען שוין כמעט ווי גאַרנישט ביי קיינעם. אַפילו דער ציוניזם איז שוין ביי טייל געוואָרן דער פאַרמעלער תשובה־מעדיעם, דאָס לייכטע ריידי־מיטל — מיט וועלכן מ'קען אָפּשפרעכן אלע ווידויים און ווייטער בלייבן אויסגעהוילט פון יעדער יידישן ניצוי. נישט ווייניק סינאַגאָגעס זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ בלייכער אימיטאַציע פון דער קירכע — און דער יידישער קלוב איז אָפט געוואָרן דאָס כשרות־טלית איבערן קאַרטן־טיש. עס זענען פאַראַן אומצייליקע צווייגן פון נאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציעס, וווּ דאָס טראַכטן אַרום אַ יידיש־גייסטיקער טע־מע איז אַ נישט־געזעענער גאַסט במשך פון יאָרן. דאָס אָנגעהערן „צום יידישן פּאָלק“ איז — אויסער דעם ביישטייערן זיך מאַטעריעל — געוואָרן אַן אַבס־טראַקטער ענין. עס איז גענוג צו זאָגן, אַז „מען געהערט“ דאָרט.

עס איז בכן גאָר נייטיק, אַז אויך אין אונדזער ניי־דערוואַכט נאַציאָנאַל געפיל זאָל איינגעפירט ווערן די הלכה פון יידישער תשובה; בעת יעדער „טבילה“ זאָל מען לכה־פחות באַמערקן, אויב דער אַסימילאַציע־שרץ גופאָ קומט ווידער נישט אַרויס, איינגעהילט אין דער ריינקייט פון אונדזער מאַ־דערנעם אומקער.

ח.

מיר האָבן שוין געזאָגט, אַז כמעט יעדע אידעאָלאָגישע באַוועגונג איז פאַקטיש געווען אַ תשובה־אינסטיטוציע. נישט בלויז ביי יידן. נישטאָ דוכט זיך קיין פּאָלק, וואָס זאָל נישט פאַרמאָגן קיין תשובה אין אירע גייס־טיקע קאַמערן. אָבער ביי קיין אומהולשן איז די טיפּערע תשובה נישט גע־וואָרן קיין ספּעציפישער מאַסן־שטריך. סימבאָליש האָט די קריסטלעכע טעאָ־לאָגיע זיך אָפּגעגעבן מיט תשובה מער ווי די יידישע. למען האמת האָבן זיך געפונען נישט ווייניק קריסטלעכע יחידים צווישן דער רעליגיעזער אַריסטאָ־

קראטיע, וואס האבן זיך באמת נישט אויפגעהערט צו לייטערן א גאנץ לעבן. נאָר די המונים זענען קיינמאל פון אזא קרישטאָלענער לייטערונג נישט מיט־ געריסן געוואָרן.

די נאָקעטע פאָקטן באַווייזן, אז די האַרב־קריסטלעכע תשובה האָט אירע גרויסע מאַסן צו קיין מענטשלעכע הויכן נישט דערפירט. אין בעסטן פאַל האָט זי געשאַפן אַ פאַרמעלע ציוויליזאַציע — וואָס ברעכט זיך ביים ערשטן נסיון. פונקט ווי ביים שפּעטערדיקן קאָמוניזם, האָט זיך אויך דאָ אויסגעוויקלט די זעלבע טראַגעדיע: לאַנגע יאָרהונדערטער האָט קריסטנטום געפריידיקט ליב־שאַפט צו די גלייביקע — אָבער בעיקר האָט זי פראַקטיצירט דעם פייערדיקן האָס צו די אומגלייביקע. די גרויסע ליבשאַפט האָט זי אָפגעלייגט, ביז אַלע זינדיקע וועלן זיך שוין איינטוילען אין דער קירכלעכער שוים. פונעם גאַנצן מאַראַל־שפּיל האָבן די המונים בעיקר דערשמעקט — במשך פון גאַנצע תקו־ פות — בלויז דעם ריח פון בלוט. די יידישע געשיכטע — איבער וועלכער דער שאַטן פון אַזויפיל אינקוויזיטאָרן האָט זיך אויסגעשפרייט — קען דערויף זיין דער בעסטער עדות. די תשובה ביי דער קריסטלעכער וועלט האָט זיך אָנגעהויבן מיט די פייערלעכסטע ליבע־דעקלאַראַציעס, מיטן עקסטרעמסטן איי־ בערברוך — אָבער טיילמאל דעגענערירט ביז צו געקויפטע מחילה־פאַפּירלעך און קניענדיקע מויל־ווידיים אויף אַ רגע.

אָבער די יידישע תשובה האָט, בדרך כלל, געקלאַמערט זיך און גע־ וואַלט קאָנטראַלירן דאָס טעגלעכע לעבן. ווען יידן זענען געווען יידן — איז די אמתע תשובה פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַלן פאַלקס־שטריך, וואָס האָט אָנגעשלאָגן ביז אין דער „שוסטער־גאַס“. יידישע תשובה האָט דעם כוח צו זיין צוגענגלעך פאַר אַלעמען, דווקא דערפאַר וואָס זי פאָדערט אַ סך מער ווי די אַבסטראַקטע אויסלייזונג. יידישע תשובה האָט זיך נישט באַהאַלטן אונטער ברייט־צעפליגלטע נעפלען, נאָר זי איז אַלעמאל געווען קאָנקרעט, הלכה־דיק — און אָנגעכאַפט יעדן מענטשלעכן טאָג ביי דער פאַלע.

וואָס איז איר וואַרצל? פאַרן טראַדיציאָנעלן געהער איז תשובה מער חסד־רעטעניש ווי לאַגיק. זי איז מער געטלעכער צונויג ווי מאַראַלישער אמת: קען מען דען אַפילו מיט דער פינלעכסטער חרטה לעבעדיק־מאַכן איינעם וואָס די אייגענע הענט האָבן אומגעבראַכט? קען מען דען מיט תשובה אַפּווישן מעשים, וואָס זענען שוין געטאָן געוואָרן? אָבער דאָס עפענען דעם תשובה־ טויער האָט געוואַלט אַפּטיילן דעם „פריערדיקן“ מענטש פונעם „שפּעטער־דיקן“. צוויי באַזונדערע מענטשן — און אין מיטן דער תשובה־טויער. דאָס איז פאַקטיש אַ מין מיסטישע אַפּעראַציע איבער דער מענטשלעכער פערזענ־ לעכקייט. זי איז אָבער באַגלייט פונעם לאַגישן הינטערטאָן, וואָס פאָדערט

אייזערנע באווייזן, אז דער "שפעטערדיקער" טייל האָט מער נישט קיין שום זינדיקע שייכות צום "פריערדיקן".

די אמאָליקע מעשים זענען טאָקע רעאַלע "עקזיסטענצן". זיי האָבן שוין אדורכגעפירט אַזעלכע ענדערונגען, וואָס קיינער קען פון דער "ווירקלעכקייט" נישט אויסמעקן. די מעשים קענען טאָקע קיין "אַנדערע" נישט ווערן — אָבער דער מענטש קען ווערן אַן אַנדערער. דערפאַר טאָר ער מער נישט האָבן די מינדסטע שייכות מיט "יענעם" וואָס איז באַגאַנגען די זינד. די פסיכישע צעטיילונג מוז זיין אַזוי טיף, ביז צום מגולגל ווערן אין אַ פיזישער.

מיינט עס, אז מיט תשובה ווערט דער "פריערדיקער" לגמרי באַפרייט פון שולד? אז דער גאַנצער "שפעטער" איז אַנטלאָפֿן אין אַ זיכערער פעס־טונג? ניין. תיכּיע תשובה גיט נאָר אַ רעכט דעם מענטש צו זיין דער אייגע־נער שופט. בלויז ער גופא קען אַריינדרינגען אין אַלע זיינע פאַרבאָרגענישן — אין במילא קען נאָר ער אַליין צעשטערן אַלע אינטימסטע קעמערלעך פון דער פריערדיקער רשעות. אפילו דער פרומסטער ייד, וואָס שטעלט זיך ימים־נוראים צו גאָטס שטול, מוז פריער אַדורכגיין אַלע קאָרדאָרן פון זיין אייגע־נעם משפט; דעם גאַנצן ווערטער־קאָשמאַר פון ווידויים — בכדי צו געדענקען צו וועלכער מעטאָמאָרפּאָזע יעדער מענטש איז מסוגל... ער מוז געדענקען, אז דער "לא תרצח" איז נישט אַנגעזאָגט געוואָרן בלויז צו נאַטור־מערדער, ווייל די תירה איז געגעבן געוואָרן אויך צו צדיקים און אויך זיי האָט מען געמוזט אַנזאָגן: דו זאָלסט נישט מאַרדן!

די יידישע על־חטאס און ווידויים פאַלן נישט אַריין אין קיין פערווערזער היסטעריע — אפילו ווען זיי ציילן אויס די שרעקלעכסטע פאַרברעכנס — ווייל זיי גיבן נאָר דעם מענטשלעכן שפיגל: אָט צו וואָס ער איז אַלץ פעאיק! דער פשוטער פאַרברעכער איז מסוגל צו הרגענען פאַר געלט — און דער "העכערער" מערדער איז מסוגל צו הרגענען צוליב גאָט אָדער אַ געוויסער אידיי. אַלע זענען אָבער עלול צו באַגיין די שענדלעכסטע פאַרברעכנס — און יעדער קען אַמאָל פאַרוואַנדלט ווערן אין "אַן אויסוואַרף מיט דער תורהס דערלויבעניש", לויטן ווונדערלעכן אויסדרוק פונעם רמב"ן. יידישע תשובה — מייןט בכן און קודם־כל: טיפּערע מענטשן־קענטעניש, גייסטיקער בדיקת־חמץ אין אַלע האַרץ־ווינקלעך. אַ מענטש פון תשובה דאַרף זיך קודם־כל לער־נען זען, אפילו אין די טונקלסטע קעמערלעך. ערשט דאָן ווייסט ער וויאָזוי צו געפינען די ברכה פון מענטשלעכן אומקער. דער מענטשלעכער שופט מוז זיין שטרענג: אויפן בידעם פון מענטשלעכן געפיל וואַלגערן זיך אַלערליי לעכצן, דערשטיקט־בייזע בענקשאַפטן — וואָס טיילמאָל טוען זיי זיך אָפּ זייערס דורך אַ קוים־קוימיקן חלום־שאַרץ. מוז דער שופט איבער זיך אַליין ראשית־כל

נעמען דעם וואָרט־רעפּלעקטאַר און אויסזוכן דאָס נשמה־פּוילעניש פון אַלע באַהעלטענישן. ער מוז אויסרעכענען אַלע פּערווערזיטעטן — בכדי צו דערזען זיי פאַרן אויג. ערשט דאָן קען ער איינפלאַנצן אין זיך דעם עקל צו זיי. ביז ער זאָל זיי קיינמאָל מער נישט קענען באַגיין. אויב ער דאַרף ווערן אַן „אַנ־דערער“ — מוז ער זאָרגן, אַז קיין שום זכר פונעם פריערדיקן זאָל נישט בלייבן פאַרשטעקט אין זיינע אינגעוויידן.

דער דערשראָקענער ייד אינעם יום־כיפורדיקן טלית איז בכן נישט קיין נאָכפלאַפּלער פון דיבורים, וואָס אַנדערע האָבן פאַר אים אָנגעשריבן. בכל אופן טאָר ער זיי נישט נאָכפּרעפּלען לויט מעכאַנישע אַנזאָגן. ער אַליין מוז לעבן און איבערלעבן די ווערטער. דער ייד שטעלט זיך נישט צום משפט אַל יי. צוזאַמען מיט אים שטייט איינגעהילט זיין גאַנצער דור, די גאַנצע וועלט... און עס איז נאָכנישט געווען אַזאָ וועלט־דור אין וועלכן אַלע חטאים פונעם מחזור זענען נישט באַגאַנגען געוואָרן. דער ייד איז דערביי גאַרנישט שולדיק די רעקט, וואָס די גאַנצע וועלט שטעלט זיך נישט גענוי זיי ער צו דער חרטה־וואָנט. וויל ער דורך זיך אויסבויען אַ ליכט־ווינקעלע, וואָס זאָל איר זינדיקן צער קלענער מאַכן. עס איז אויך גאָר ווייט פון רעליגיעזער מליצה, ווען דער ייד איז מרמז דערביי, אַז אָן תשובה הענגט אַ שלעכטע גזירה איבערן קאָפּ פון דער וועלט. די דערפאַרונגען פון אַזויפיל יאָרהונדער־טער, בטרט פונעם לעצטן, מאַכן אַלע פירושים פאַר איבעריק.

ט.

יידישע תשובה וויל אייגנטלעך דאָס עלעמענטאַרסטע: ג ע ר ע כ ט יי ק יי ט. אָבער מיט הוילע רייד ווערט קיין גערעכטיקייט נישט דערגרייכט. אפילו עטלעכע אָפּגעריסענע תשובה־מעשים קענען זי נישט באַשאַפן. זי פאַר־דערט דעם גאַנצן מענטש — ביז דעם מינדסטן אַדערל.

דער ייד וואָס שטעלט זיך אינעם הייליקסטן תשובה־טאָג פאַר גאָט — שטייט נישט בלויז פאַרן אַלמעכטיקן — נאָר בעיקר פאַרן ג ע ר ע כ ט י האָר פון דער וועלט. ווען דער ייד, למשל, זאָל וויסן מיט דער גאַנצער זיכער־קייט — אויב אַזוינס קען געמאָלט זיין — אַז גאָט איז טאַקע אַלמעכטיק, אָבער ער איז „אומגערעכט“ און אָן אַ „געוויסן“, וואָלט ער אפשר צו זיין אַלמאָכטיג לייך נישט מתפלל געווען. ווען גאָט זאָל בלייבן בלויז „שטאַרק“ — וואָלט ער אפשר געציטערט פאַר אים, געשראָקן זיך פאַר זיין שווערער האַנט — אָבער דאָס האַרץ וואָלט ער אים נישט אָפּגעגעבן.

אינעם טאָג פון תשובה זוכט ער אויך ביי גאָט אַליין די גערעכטע דער־הויבנקייט („ויגבה השם צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה“).

ערשט ווען ער ווייסט, אז כביכול גופא דערהייבט זיך און אז ער „היי-ליקט זיך מיט גערעכטיקייט“ — קומט ער זיך פארבייגן צו אים. אמת: די יידישע תשובה צאלט א סך צינזן דער געטלעכער גבורה, אבער בעיקר הייבט זי ארויס זיין צדקה. דאס זעען מיר נישט בלויז אין די זייטיקע פויטים, נאר אויך אין די הויפט-תפילות. איידער דער ייד טוט אליין תשובה מוז ער זיכער זיין, אז דער אלערהעכסטער כוח גופא איז א כוח פון גערעכטיקייט און קדושה. ער שטעלט זיך טאקע פאר דער שטול פון דין — אבער די דאזיקע משפט-שטול וואלט זיכער נישט אוועקגעשטעלט געווארן אינעם יידישן הארץ, ווען איבער איר זאל נישט שוועבן קיין מידת-הרחמים. גערעכטיקייט טאר נישט באשטיין אפילו אויף געטלעכע געזעץ-פאראגראפן. דער מאטיוו פון „ויכון בחסד כסאך ותשב עליו באמת“ איז אפשר דער סאמע-דאמינאנדיקסטער אין דער יידישער תפילה. דער ייד וויל קודם-כל זען זיצן זיין גאט אויף דער שטול פון חסד און אמת. נישט גאט דער גיבור זיצט אויף איר, נאר דער אלערהעכסטער חסד, דער געהייליקטער אמת.

גאט אן חסד — איז נאכנישט געהייליקט. די יידישע תפילות ווילן נישט בלויז, אז ער זאל זיך דערבארעמען איבער אונדזער ארעמקייט — נאר ער זאל אויך זיך אליין דערהייבן „העכער“ דורך גערעכטע מעשים („בצדק עמוסיך — תוקדש אדון על כל מעשיך“). דער ייד האט נישט בלויז מורא צו פארלירן זיין לעבן, נאר ער וויל נישט פארלירן דאס געטלעכע פון זיין גאט. דער ייד גלייבט נישט אין אים, ווייל ער איז „גאט“ — נאר ווייל ער האט אטריבוסן, וואס ווארעמען דאס יידישע הארץ. פונקט ווי גאט האט דעם ייד געגעבן געזעצן, צוליב וועלכע ער איז ראוי צו זיין אונטער די פליגל פון דער שכינה — אזוי מאכט זיך דער ייד זיין פארשטעלונג וועגן גאט, צוליב וועל-כער ער בלייבט דער מלך פון זיין הארץ. נעמט למשל די פשוטע תפילה פון „וכל מאמינים“:

און אלע גלויבן — אז ער איז גוט צו אלעמען... אז ער פירט מיט חסד יעדער דור... אז ער האט געדולד... אז ער קוקט צום רשע און וויל זיין גערעכט-ווערן... אז ער מאכט גלייך קליין און גרויס... אז ער איז ווייך צום [לאזן זיך] איבערבעטן... אז ער איז א גערעכטער שופט — — —

אמת: דער ייד פארבייגט זיך גאר טיף פאר גאטס שטול; און זיך אליין איז ער דערביי מבטל ווי דעם שטויב פון דער ערד. אבער וויבאלד ער דארף תשובה טאן — וויל ער דערביי, אז אויך כביכול זאל תשובה-טאן אויף זיינע מעשים. אז איר ווילט — איז די יידישע תפילה אויך א שטארקער רוף צו געטלעכער תשובה. אויב ירושלים איז נאך נישט אויפגעבויט — מוז ער זי אויסבויען; און אויב רשעות בכלל הערשט נאך אויף דער וועלט — מוז זי

גאט באזייטיקן, בכדי זיין הערשאפט זאל טאקע אויסשפרייטן איר ממשלה. אפילו די הייסע שבחים וואס דער תפילה־ייד גיט אפ זיין באשעפער זענען נאך א מין פרעלודיע צו די פאדערונגען, וואס ער גייט שטעלן דער שלמות־דיקער גערעכטיקייט. דער יום־כיפורדיקער מוסף שטעלט ארויס א לאנגע פאָעמע פון יידישע פלאמען, וואס הייבט זיך אן ביי „אשרי עין“ און פארענדיקט זיך מיטן „אלה אזכרה“. קיין דירעקטע פארוורפן דער געטלעכקייט זענען טאקע דארטן נישט פאראן. אבער זיי קומען במילא דורך אלע הינטערטענער: יידיש בלוט, יידישע געשיכטע, יידישער צער און יידישער גורל שרייען דארט מיטן מעכטיקסטן קול. אן ווערטער פרעגן זיי סיווי אויף איובדיקן לשון: ווו איז די גערעכטיקייט? אין וועלכע נעפלען הילט זי זיך דערביי?

אין יענע תפילות פון יום־כיפור ווערט אויך גאט נישט ארויסגעלאזט פונעם תשובה־חשבון: אויב ער האט געגעבן דעם דאזיקן טאג בכדי צו שאפן „ליבשאפט און חברשאפט“ צווישן מענטשן; אויב מיר דארפן אינעם דאזיקן טאג „פארלאזן קנאה און קריגעריי“ — טא פארוואס זאלן אונדזערע צרות זיין גרויס ווי דער ים? פארוואס זאלן מיר פון קיין שלום נישט וויסן און פון קיין ליבשאפט נישט געניסן? א טיפערער אריינבליק אין יענע תפילות ווייזט אונדז, אז פונקט ווי דער ייד שטעלט זיך צום אלערהעכסטן משפט — אזוי רופט ער ארויס דעם אלערהעכסטן צו זיין משפט, דעם יידס. דאס טוט ער נישט בכדי צו פרעגן חשבון ביי גאט (ער ווייסט, אז דערצו איז ער נישט דערוואקסן), נאך בכדי צו קענען פארשטארקן דורכן דאזיקן חשבון זיין אייגענע אמונה; צו קענען פילן, אז זיין איינגעהילטקייט אינעם טלית איז אן אקט פון צווישן־וועלטליקער גרויסקייט — און גרויסקייט קען גאר אנדערש נישט מיינען ווי אלץ־אומעמענדיקע גערעכטיקייט.

י.

אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה לא נמשכה מלכות בית שאול?
מפני שלא היה בו שום דופי. דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצבק: אין מעמדים פרנס על הציבור, אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו. שאם תזוז דעתו עליו, אומרים לו: חזור אחריך...
(יומא כב, ב.)

די יידישע הלכה פון תשובה האט צוויי זייטן פון דער מטבע: כל־זמן דער מענטש איז נאך אין דער זינד, מוז ער דערמאנען אלץ וואס ער און זיין גאנצער דור זענען מסוגל געווען צו טאן. דא מוז ער זיין דער שטרענג־גער שופט, וואס לאזט נישט ארויס קיין פינטעלע פונעם חשבון. בלויז דורך דעם קען ער דערגיין צום קאטעגארישן אויספיר: מער נישט! אינעם

זכות פון אפשניידן דעם וועג צו שפעטערדיקע זינד, קען מען לאזן אויסמעקן די פריערדיקע חטאים; און בלויז ווען א פאלק קען געבן די פולע זיכערקייט, אז עס וועט מער זיך נישט קענען אומקערן צו די פריערדיקע מעשים-תעוועים — איז כדאי צו עפענען דעם תשובה-טויער. נאך ווען דער זינדיקער גע-דענקט יעדעס פינטעלע פון זיין שאַנד — קען מען פארלאנגען פונעם גע-ליטענעם: פארגעס! דערפאר פאדערט יידישע תשובה אזא האַרבע אַג-קלאַגע קעגן זיך אליין פונעם עבר.

אבער איין רגע נאך דער לייטערונג טאָר שוין א ייד יענעם נישט דער-מאָנען זיין נעכטיקע רשעות. אויב איינער וואָרפט פאַר דעם אמתן בעל-תשובה זיינע נעכטיקע חטאים — אָנערקענט ער במילא נישט, אז תשובה האָט א כוח אַפצושניידן דעם מענטש פון זיין עבר. צעשטערט ער דערמיט דעם מענטשלעכן צוטריוו צו תשובה. וואָס קען דערפון אַרויסקומען? בלויז איין סך-הכל: איינמאָל אַ רשע — וועט שוין יענער מוזן בלייבן אַ רשע אויף אייביק. דערפאַר מסתמא האָט די יידישע הלכה צוגעשריבן אַ צווייטן טייל, צום גע-זעץ קעגן איינעם וואָס איז זיך טובל מיטן שרץ אין דער האַנט:

אפילו אַ רשע זיין גאַנץ לעבן — און ער האָט צום סוף תשובה געטאָן — טאָר מען אים נישט דערמאָנען קיין שום זאַך פון זיין רשעות (רמב"ם, הלכות תשובה).

אויך צום שמיסן זיך אליין און אַנדערע מוז אַמאָל נעמען אַ סוף, ווי נאָך דער ציל איז דערגרייכט געוואָרן. ווידויים און פאַרוורפן זענען נישט קיין ציל פאַר זיך אליין. מוז מען אויפשטעלן אַ גרענעץ צווישן דעם מוראדיקן „על חטא“ ערב דעם אומקער — און דעם ביזן גערייד פון איין מינוט נאָך אים. דאָס געזעץ נעמט אַרום „אפילו אַ רשע זיין גאַנץ לעבן“. אָבער דאָך האָט דאָס יידיש-פילבאַרע געזעץ געמאַכט איין אויסנאַם: דעם בעל-גאוה און גרויסהאַלטער צוליב זיין פיצל מאַכט מעג מען אויפפאָדערן, אז ער זאָל כאַפן אַ בליק אויף זיין פריער... זעט אויס, אז זיי האָבן באַטראַכט דעם גרויס-האַלטער צוליב מאַכט, ווי אַ נישט-דערגאַנגענעם צו אמתער תשובה.

עס איז דערביי מערקווירדיק: אונדזערע נביאים האָבן כסדר געשטי-רעמט די יידישקעניגלעכע הויפן, דערפאַר וואָס זיי זענען געווען איינגעהילט אין חטא. זיי האָבן אַפילו די מעכטיקסטע פון פאלק גערופן צו תשובה און אויסגערעכנט בשעת-מעשה אַלע זייערע זינד. זיי האָבן געוויסט, אז דעם מלכס חטאים זענען געפערלעכער ווי אַ געוויינטלעכן בשר-ודם. ער קען מער שאָרן ברענגען, מער אַנשטעקן אַנדערע. דווקא דערפאַר, ווייל דער מלך שטייט אין שפיץ פון פאלק — מוז ער זיין ריינער און ערלעכער, אַ זינדיקער מלך האָט

געמיינט: א זינדיק הויז, א זינדיק פאלק, א זינדיקע וועלט. זיי האבן דערפאר געוואלט, אז דער יידישער טראן זאל זיין זויבער — פול מיט גערעכטיקייט.

אבער דווקא די שפעטערדיקע חכמים פון דער גמרא — וואס האבן בדרך-כלל נאך הארבער ארויסגעשטעלט די נביאישע פארלאנגען — האבן בנוגע דעם קעניגלעכן הויז געהאט אן אנדער פארשטעלונג: „פארוואס האט דאס מלכות אין שאולס הויז לאנג נישט אנגעהאלטן? ווייל עס איז דארט קיין שום פלעק נישט געווען“. איז דאס די גרויסע זינד פון א קעניגלעכער דינאסטיע? שטימט אזא פארשטעלונג מיט דער נביאישער?

עס זעט אבער אויס, אז פונקט ווי די פאלקס-טראדיציע האט זיך גע- שראקן פאר א מלך, וואס איז פול מיט זינד — אזוי האט זי זיך אויך גע- שראקן פאר א קעניגלעך הויז, וואס קען קיינמאל נישט שפירן דעם טעם פון תשובה-שטימונגען. אזא מלך וועט מען קיינמאל קיין קריטיש ווארט נישט קענען זאגן. ער וועט ביסלעכווייז ווערן פארגעטערט, ארויספאלן פון די ריין- מענטשלעכע קאטעגאריעס. דאס אליין קען ווערן זיין גרעסטער, זינדל א- זער חטא. דער מלך שאול האט ביי זיך קיין איין פעלער נישט געזען — דערפאר איז ער געווארן אזוי הארב, אזוי ברוגז אויפן גאנצן ארום און איז גרייט געווען צו הרגענען זיין אייגענעם יורש — יהונתן — פאר א טראפן זינדיקן האניק אויפן שפיץ שטעקן. דער יידישער מלך דארף נאר זיין א הער- שער — אבער נישט קיין „גאט“ אן פעלערן. דאס פאלק מוז אמאל האבן א געלעגנהייט אים צו זען אין זיין שוואכקייט — און צוזאמען מיט דער דער- הויבנקייט, וואס האט אים אנגעטאן די קרוין, מוז ער אמאל קניען אין תשובהדיקער הכנעה. שאול המלך האט געוואלט שאפן א מלכות-הויז, וואס ווייסט נישט פונעם תשובה-געפיל און דערפאר האט עס נישט געקענט האבן קיין קיום...

און נישט בלויז א מלך. אפילו א געוויינטלעכער „פרנס על הציבור“ — א פשוטער מנהיג פון פאלק טאר לויט דער גמרא נישט געהערן צו די „מענטשן אן פעלערן“. צדיקים אן דעם מינדסטן פגם זענען טאקע הייליק — אבער זייער קדושה געהערט דעם חדר-מיוחד. אן דעם מינדסטן פלעק אויף זייער עבר — איז זיי שווער צו שטיין בראש פון א פאלק, וואס איז פול מיט מענטש- לעכע שוואכקייטן. ביידע צדדים קענען זיך אויפהערן צו פארשטיין, אדער דער העכערער וועט היפאטאזירן זיינע אונטערטאנען — ביז צו בלינדער פאלגעוודיקייט. דאס פאלק מוז בכך האבן א פענצטערל — דורך וועלכן עס זאל קענען זען דעם מנהיג פון דער מענטשלעכער זייט. אן א פלעק אין זיין ביאגראפיע קען ער נאר זיין איבער דעם פאלק אבער נישט מיטן פאלק. מוז א מנהיג האבן א סיבה פאר טעג פון חרטה, פון מוזן באדויערן זיינע

פארגאנגענע פעלערן. ער מוז האבן א נשמה אין ווייזן, אין געראנגל — הגם זיינע פעלערן מוזן נאר שטאמען פון דער צייט איידער ער איז געווארן מנהיג. דער בעל־תשובה טאר טאקע נישט בלייבן מיטן „שרץ“ אין דער האנט — אבער דער מנהיג מוז האבן א גאנצע קופע „שרצים“ היינטער זיך.

מיינט עס טאקע ווערטלעך? מסתמא נישט. אויף וויפל מיר קענען יידישע געשיכטע — הערן מיר נישט, אז דאס פאלק זאל זיך האבן געהאלטן ביי דעם כלל און דווקא אויסגעזוכט אזעלכע מנהיגים וואס האבן אמאל געשריט. דער „יחוס“ איז קיינמאל נישט ארויסגעהויבן געווארן — נאר פארקערט: דאס פאלק האט אלעמאל געדענקט די תהלים־פסוקים, וואס האבן געזאגט קלאר: ווער זאל אויפשטייגן צו גאטס בארג? דער מיט ריינע הענט און לויטערן הארץ... וואס האט נישט געשוויירן פאלש.

די פריער־ציטירטע מאמרים האבן נאר אויסגעדריקט א באהאלטענע מורא פאר מלכים און מנהיגים, וואס האבן נישט געהאט די עמאציאנעלע צוגרייטונג צו תשובה. ביי א מנהיג „אן א פלעק“ קען נאך דאס פאלק פארוואנדלט ווערן אין איין צוזאמענגעגאסן שטיק פון טעמפער נאכפאלגערשאפט. דער מנהיג גופא קען אריינפאלן אין א מין אויבערשטער שיכרות; אין יענער לויטערער דעספאטיע, פון וועלכער אויך שאול המלך איז געפאלן א קרבן.

נישט אומזיסט האט זיך די טראדיציאנעל־יידישע סימפאטיע איינגעקלאמערט אינעם זינדיקן הויז פון דוד, ביז צום דערהויבן מלכות בית דוד צום משיחישן אידעאל, מער ווי אינעם אומבאפלקטן שאול־הויז. דאס פאלק האט דערפילט אין דוד דעם פאלקס־מענטש וואס זינדיקט טאקע — אבער דערפאר ווייסט ער דעם טעם פון מענטשלעכער תשובה און חרטה. נישט בלויז סכאלאסטישע פארענטפערונג, נאר א טיפע לעבנס־פילאזאפיע האבן די יידישע חכמים אויסגעדריקט ביים זאגן: דוד האט נישט געזינדיקט — נאר בכדי צו ווייזן דעם וועג פון תשובה פאר אנדערע... נאך עדהיום ווערט דאס פרומע פאלק אויפגעטרייטלט פון דודס מענטשלעך־צעפייניקטן אויסגעשריי אין תהלים: „בין איך דאך געפורעמט געווארן אין זינד — און אין חטא האט מיין מאמע מיך אויסגעווארעמט!“... די פאלקס־טראדיציע האט אפשר בכיוון געקרינט דודן פארן אייביקן „מלך ישראל חי וקיים“ צוליב זיינע זינד. פון שאולן האט מען קיין ליידנשאפטלעך־חרטהדיקע טענער נישט געקענט דערווארטן...

דער יידישער משיח מוז שטאמען פון דודס שוים — ווייל משיח דארף קומען מתקן זיין א זינדיקע וועלט, זי ארויסנעמען פון „פינצטערניש צו א גרויס ליכט“. ער מוז קומען און וועקן די וועלט צו דער ענדגילטיקער תשובה. דארף משיח אליין האבן א „קופע שרצים הענגען הינטער זיך“; אויך דער

אור־עמבריאָן פון דודן איז אויסגעוואַרעמט געוואָרן אין זינד (לוטס טאָכטער, וואָס האָט פאַרשוואַנגערט פון איר פאָטער); זיין אָפּשטאַם איז פונעם פאַר־האַסטן מואב; זיין אור־מוטער מוז קומען מיט הכנעה זיך בעטן, מען זאל זי אַרייַננעמען אין יידישן פאָלק — כאָטש דאָס איז פאַרבאָטן פאַר איר גאַנצן שטאַם; זי מוז קוים געפינען פאַר זיך אַ יידישן אויסלייזער — און אָפילו אין דודס צייטן זאלן טייל פרומע לייט (לויט דער אגדה) נישט פאַרגעסן, אַז ער איז אומגעזעצלעך געוואָרן אַ ייד (זיי האָבן נישט געהאַלטן, אַז דער פאַר־באָט פון נישט מגייר צו זיין, פאָלט נאָר אויף מענער פון מואבס שטאַם, אָבער נישט אויף קיין פרויען); ער אליין האָט צוגענומען אַ פרוי ביי זינס אַ טרייען העלד — און מיט איר געהאַט דעם שפּעטערדיקן מלך שלמה — פון וועלכע עס ציט זיך די קייט פון מלכות בית דוד — — —

זעט אויס, אַז שוין דאָן האָט דער פאָלקס־אינסטינקט זיך געפילט אינ־טימער מיט אַ מלך, וואָס האָט סיבות פאַרוואָס אַרומצוגיין אין צער פון תשובה־געבראַכנקייט — איידער מיט זיין פאַרגייער — וואָס איז אַלעמאַל שטאַלץ און אויסגעלייכט; אַלעמאַל „משכמו ומעלה גבוה מכל העם“...

(קען זיין, אַז דאָס איז אויך די סיבה, פאַרוואָס די תלמודישע אגדה פירט זיך פונקט פאַרקערט ווי די מיטאַלאָגיע אָדער געשיכטע פון אַנדערע פעלקער; בנוהג שבעולם, ווערט אַ העלד אָדער קעניג ביי זיי אַלעמאַל אַרומ־געקראַנצט מיטן אַרעאַל פון גרויסן יחוס. אָדער ער שטאַמט דירעקט פון די געטער, אָדער ער ציט זיין יחוס פון די גרעסטע העלדן. די יידישע אגדה האָט אָבער כסדר ליב אונטערצושטרייכן, וועלכע תנאים עס שטאַמען פון גוים — אָפילו פון יידישע שונאים... און וואָס שייך דוד המלך — לייגן זיי אַריין אַזעלכע ווערטער כביכול אליין אין מויל אַריין: „איך האָב געפונען דודן מײן קנעכט“ — און וווּ האָב איך אים געפונען? אין סדום!...).

די יידישע תשובה־הלכה האָט טאַקע האַרב פאַרבאָטן צו דערמאָנען אַ בעל־תשובה: „געדענק נאָר דיינע ערשטע טעג!“. אָבער די דאָזיקע פריווילע־גיע איז צוגענומען געוואָרן ביי מלכים און פרנסים. זיי מוז מען פריער אָנ־הענגען די טאָרבע זינד און זיי מעג מען עס דערמאָנען ביי יעדער געלעגנ־הייט, ווען נאָר זיי פאַרייסן די נאָז: כאָפט נאָר אַ בליק אויף אייער עכר! דאָס איז אויך פאַרשטענדלעך: וועמען קען אַ געוויינטלעכער בעל־תשובה שטערן, אויב אָפילו ער גיט פון זיך אַ בלאָז? איז נישט מאַראַליש אים אַנצור־ווייזן מיטן פינגער אויף זיין פאַרגאַנגענהייט: געדענק! אַנדערש איז אָבער מיט אַ פירער אָדער מלך. וויי איז דעם פאָלק, וואָס קען זיינע מנהיגים נישט דערמאָנען זייערע שוואַכקייטן און יחוס! ביטער איז דעם פאָלק, אויב זיינע שפיצן האַלטן זיך פאַר מענטשן אָן פעלערן — וואָס די תשובה־פיין איז זיי

לגמרי נישט מחייב... אונדזער היינטיקן דור דארף מען מער קיין ביישפילן נישט ברענגען.

יא.

אין א צייט פון טשטושי-הגבולין, פון גרענעץ-צעשטערונג — ווערט ביס-לעכווייז אויך פארווישט די גרענעץ צווישן הומאניטארן קריסטנטום און דער לויטערער יידישקייט. ווען מען קוקט אויף געוויסע סינאגאגע-קרייזן אין אמע-ריקע — קען זיך אויסדוכטן, אז גאר בקרוב וועט צושטאנד-קומען דער פולער צונויפגיס. אין אזא צייט איז אפשר נייטיקער ווי אין אנדערע תקופות אוועק-צושטעלן די קלארע ליניע צווישן ביידע וועלטן. אבער דא מוזן מיר זיך נאר באגרענעצן צו א טייל פון איין חילוק: די גרענעץ צווישן יידישער תשובה און קריסטלעכער.

האט דען דער לעגענדארער ישו הנוצרי נישט נאכגעזאגט א סך רייד פון די יידישע נביאים? האט ער דען נישט געלאזט איבערחזרן וועגן זיך ממש די זעלבע נסים וואס דער יידישער תנ"ך האט געוויזן? האט דען זיין בארג-דרשה נישט געוואלט דערפירן די יידישע פרינציפן צום סאמע-עקס-טרעם? אדרבא: מיט זיין בארימטער „צווייטער באק" האט ער נאך געוואלט אריבערייגן די יידישע עניוים און הכנעה. פארוואסזשע נישט באטראכטן אים פאר איינעם פון די יידישע נביאים — ווי עס פאדערן אויך טייל יידן, וואס זענען „געכאפט אין דער מעשה"? זענען זיי דען נישט גערעכט, וואס זיי ווארפן די גאנצע שולד פאר די שפעטערדיקע קריסטן-רציחות און פאר דער מורא-דיקער שלאכט-גאוה אין דער קריסטלעכער ציוויליזאציע — אויפן קאפ פון די שפעטערדיקע „פארקריפלער" מכל המינים?

טיילווייז איז עס זיכער אמת — אבער דער ווארצל איז שוין פאראן אין דער עוואנגעליע גופא. דער אמתער, אדער „קארעגירטער", יעזוס רופט כסדר צו תשובה. אבער זיך אליין שטעלט ער העכער פון אלעמען. ער איז דער אומבאפלקטער האר, דער גאט-זון וואס טוט חסד מיט מענטשן און לאזט זיך צו זיי אראפ. ער איז אבער נישט מיט זיי און נישט פון זייערס-גלייכן. איז אפשר מעגלעך אז דער צווייטוויזנט-יעריקער טעות פון דער קריסטלע-כער וועלט ווארצלט דווקא אין יענער איבערגעטריבנקייט, וואס אונדזערע חכמים האבן אלעגאריש דערזען אין שאול'ס הויז. (שלא בכוונה קומט א נישט-באגרינדעטער געדאנק אין קאפ אריין: דער קריטישער מאמר וועגן דער אומבאפלקטקייט פון שאול המלכס הויז איז געזאגט געווארן עטלעכע הונדערט יאר נאכן דערשיינען פון שאול התרסי — דער פאקטישער בא-גרינדער פון קריסטנטום... האבן זיי נישט אמאל אדורכגעפירט א מיו גע-

היים וואָרט־שפּיל וועגן דער „אומבאַפּלעקטקייט“ פונעם צווייטן שאולס „הימליש קעניגרייך“?)

דאָס קריסטן־פּאָלק האָט זיך איינגעטוילעט אין יעזוסן, נישט ווי אין אַ רייך־דערהויבענעם נביא — נאָר ווי אין אַ גאָט. ער אַליין האָט טאַקע אין זיין דרשה אויפן באָרג געבענטשט די אַלע, וואָס האָבן אַ „נידעריק געמיט“. אָבער זיך גופא האָט ער איינגעהילט אין דער גאווה פון לויטערקייט, וואָס קען דער וועלט קיין תיקון נישט געבן. די עוואַנגעליעס אַטעמען אים אַרום מיט הימלישער גרויסהאַלטעריי, וואָס יידישע תשובה קען נישט פאַרטראַגן. קיין שום יידישער נביא אָדער שליח האָט זיך מיט איר קיינמאָל נישט באַנוצט.

דער יידישער מקור האָט אַפילו משה רבינון צוגעשריבן מענטשלעכע שוואַכקייטן און זינד. ער איז געווען גרויס — ווייל גאָטס קול האָט פון אים אַרויסגערעדט. אָבער זיך אַליין האָט ער געהאַלטן אין דער עניוּתדיקער צוים פון „ונחנו מה?“ — וואָס זענען דען מיר אַליין? אויך ישעיהו האָט געהאַט שוואַכע און זינדיקע מינוטן. אַזוי איז עס אויך מיט אונדזער בשורה־ברענגער אליהו און דעם משיח־פּאָטער, דוד, וואָס האָט זיך געמוזט צערייסן די קעניגלעכע קליידער מחמת חרטה אויף זיינע זינד. דאָס איז אָבער נישט געמאָלט בנוגע דער יעזוס־לעגענדע. שוין בלויז צוליב דעם אַליין וועט אים קיין שום כוח אין דער וועלט נישט קענען אַריינפירן אין דער ריי פון יידישע נביאים.

ישו שרייט טאַקע אויס צו זיינע אָנהענגער: „טוט תשובה, ווייל דאָס הימלישע קעניגרייך איז נאָנט!“ דאָס איז אַ בפרושער עכאָ פון תנ״ך־פסוקים. אָבער זיך אַליין האָט ער אַוועקגעשטעלט אַיבער אַלע תשובה־פּראַצעסיעס. דער „איך“ זיינער האָט זיך כסדר אַריבערגעהויבן: „פּאָלגט מיר נאָך — און איך וועל אייך מאַכן פאַר פישער פון מענטשן“... האָט ער געזאָגט צו די פישער־ברידער פעטרוס און אַנדריי. אַיך וועל אייך מאַכן. דאָס איז אפשר דער הויפט־וואַרצל פון אַנדערשקייט אין דער קריסטלעכער אור־טעאָלאָגיע. דער „איך“ וואָס פריידיקט די הכנעהדיקסטע דרשות פאַר די תלמידים.

מען קען במילא פאַרשטיין די יידישע רעאַקציע קעגן דעם אייביקן רע־פּריין אין דער עוואַנגעליע, וואָס חזרט זיך איבער ביי יעדער געלעגנהייט: „אָבער איך זאָג אייך...“ — איך דער היילער, דער הימלישער, דער העכסטער באַפּעלער אין זיין אַרעמער באַרוועסדיקייט. נישט אומזיסט האָט איינער פון זיינע תלמידים (מתי 7, 29) אַזוי קלאַר אַרויסגעברענגט דעם חילוק צווישן אים און די יידישע חכמים: „וואָרעם ער האָט זיי געלערנט

ווי איינער וואס האט מאכט און נישט ווי די סופרים. דאס האט געדארפט דערנידעריקן די יידישע "סופרים": זיי לערנען אנדערע פון זייער שוואכקייט ארויס, בעת יעוזס רעדט מיט מאכט. עס קען במילא נישט זיין קיין ארט פאר יענע אויסטייטשונגען, וואס ווילן אים זען מיט דער יידישעניוודיקער באשיידנקייט פון א נביא — ווייל זיינע אייגענע אפאסטאלן האבן דעם דאזיקן יידישן שטריך געוואלט באזייטיקן.

דער אפאריזם וועגן שאולס שעדלעכער ריינקייט איז געקומען צום יידן-טים נאכדעם ווי די עוואנגעליעס האבן זיך אנגעהויבן פארשפרייטן צווישן פאלק; ווען עס איז שוין פארמירט געווארן דאס פולע געשטאלט פון גאטס זון — וואס פון איין זייט ווארפט ער פון זיך אפ אלע מענטשלעכע אטריבוטן און פון דער צווייטער זייט וויל ער אויך נישט מוותר זיין פון רייך-מענטש-לעכן שטאלץ (וואס פאר א טעם קען האבן בארימען זיך מיטן יחוס פון דודס שטאם, אויב ער איז גאר א קינד פון הימל?). מער ווי זיין אינערלעכע גרויסקייט — ווערט כסדר אונטערגעשטראכן זיין מאכט: "און זיי האבן גע-לייבט גאט, וואס ער האט געגעבן אזא מאכט צו מענטשן". נאטירלעך וויל זי נאר גוטס; זי איז נאר אויסן ארויסצורופן די טיפסטע הכנעה ביי די פאל-געוודיקע — אבער ווי איז צו איינעם, וואס טוט אזא בעל-הכנעה די קלענס-טע עוולת. ווען ישו שיקט, למשל, זיינע צוועלף תלמידים צו פארשפרייטן זיין תורה איבערן לאנד — זאגט ער זיי אן: "און ווער עס וועט אייך נישט אויפ-נעמען און נישט הערן אייערע ווערטער... באמת זאג איך אייך, אז עס וועט אין יום-הדין גרינגער זיין פארן לאנד פון סדום ועמורה איידער פאר יענער שטאט..."

נישט אומזיסט האט אפילו אזא צדיק ווי ר' משה חיים לוצאטו — מיט אזויפיל יארהונדערטער שפעטער — זיך דערשראקן אויך פאר די יידישע גיהנם-דראגאנגען, וואס קלינגען ווי אן עכא פון יענעם צארן אויף אלע וואס ווארפן זיך נישט אונטער דעם באפעל פון שלוח...

ווי ביי יעדער דיקטאטור — גייסטיקער אדער פאליטישער — האט דא לכתחילה זיך געריסן צום אויסדרוק די מיליטאנטישקייט פון א נייער תורה אין די עגאצענטרישקייט פון א נייעם רבין. אויך זי האט תיכף ביי די ערשטע שריט אנגעהויבן מיטן אידעאל פון ליבשאפט — אבער ממש אין דער זעל-בער צייט אנגעהויבן צו פריידיקן דעם גרויסן האס צו די ווידערשפעניקע (מתי 10, 16). איז די געבויגנקייט פארן יום-הדין נאך עד-היום מער יידיש ווי קריסטלעך — ווייל ביים איבערנעמען דעם טאפלטן שאולס אומ-באפלעקטקייט האט געמוזט קומען צו דער צווייטער העלפט פון דער ליבן-דיקער תורה:

... איך בין נישט געקומען צו שיקן שלום [אויף דער ערד] נייערס אַ שווערד. ווייל איך בין געקומען צעקריגן אַ מענטש מיט זיין פאָטער און אַ טאָכטער מיט איר מוטער און אַ שוור מיט איר שוויגער. און די שונאים פון אַ מענטש וועלן ווערן זיין אייגן הויזגעזינט. ווער עס האָט ליב פאָטער און מוטער מער ווי מיך — דער איז מיך נישט ווערט (מתי 10 34-38).
... און ווער עס שטרויכלט איינעם פון די קליינע וואָס גלויבן אין מיר — וואָלט פאַר אים בעסער געווען, אַז אַ מילשטיין וואָלט געהאַנגען אַרום זיין האַלדז און אים געוואָרפן אין ים. ... (מאַרקוס 9, 43).

די דאָזיקע אַקצענטן זענען אונדז גוט-באַקאַנט אויך פון אונדזער דור. נישט מער: אין די יידישע תפילה-מאַטיוון וועלן מיר זיי נישט באַגעגענען. די דאָזיקע קאָטעגאָרישקייט איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן פון הענט, וואָס האָבן די יידישע „שוואַכקייט“ געוואָלט אויסמעקן נאָך מיט אַזויפיל יאָרהונדערטער צוריק. אויך די וואָס ווילן אונטערוואָרפן די קאָמוניסטישע גרויזאַמ-קייט אויסן יידישן אַדרעס מעגן דערפון זען — אַז דער סטאַליניזם האָט גיכער געקענט שלום מאַכן מיט דער השפּעה פון דער עוואַנגעליע איידער פון יידנטום.

יב.

מה אני ומה חיי? תולעה ורימה. גבער מדעת ואפס מזימה (יוצר לראש השנה). ראה עמידתנו — דלים וריקים (מערב, יום כיפור). עזרא הסופר אמר לפניך: אלהי! בושתי ונכלמתי להרים פני אליך, כי עזונותינו רבו למעלה ראש ואשמתנו גדלה עד לשמים (סליחות).

אונדזערע פורכטיקע תשובה-טעג האָבן זיכער אַדורכגעמאַכט אַ ריי גלגולים, ביז זיי האָבן באַקומען זייער געשלאָסענעם כאַראַקטער. אָבער זינט זיי זענען געוואָרן תשובה-טעג האָבן זיי אַוועקגעשטעלט דעם יידישן יחיד צווישן קהל און געהייסן אים מאַכן דעם חשבון מיט זיך אַליין. קיינער איז דערפון נישט פטור. אַפילו יענער וואָס האָט שוין דערקלעטערט צו די העכס-טע שפיצן, מוז זיך פרעגן צוזאַמען מיט די וואָס זענען אים אונטערגעוואָרפן: ווער בין איך און וואָס איז מיין לעבן? דאָס ווונדערלעכסטע אין יענע תשובה-מינוטן איז אפשר דער געשריי, וואָס דער מענטש מאַכט: איך בין גאַרנישט... אַ וואָרעם! און טרויעריק איז דעם מענטש, וואָס הערט עס נישט כאַטש איינ-מאַל אַ יאָר — יאָ רעליגיעז אַדער נישט. אַפילו אַ מילב וואָס דערקלעטערט צו אַ פיצל בערגל קען מיינען, אַז זי שפאַרט אונטער די הימלען מיט איר קאַפּ. בפרט אַ בשר-וודם מיט מאַכט אין דער האַנט. פאַרגעסט ער זיך, דער בן-אדם — אויב קיינער קומט עס אים נישט דערמאָנען...

איז גוט וואָס יעדער מענטש — נעבעכדיק אַדער ביים זעניט פון זיין

קאריערע — שטעלט זיך אָוועק איבערחזרן מיט גאַנץ קהל די גרויסע, תנכישע ווערטער: גאָט, איך שעם זיך אויפצוהייבן מיין קאָפּ צו דיר... קען זיין, אַז אונז דער וועלט האָט מיטגעמאַכט אַזויפיל יסורים, דערפאַר וואָס אירע פירער הילן זיך קיינמאָל נישט אַרום מיט ווייסן און יום־טובדיקן טרויער; וואָס זיי שטעלן זיך נישט אָוועק אויף אַ גאַנצן מעת־לעת איבערחזרן ביז מידקייט: וואָס בין איך דען? גאַרנישט... גאַרנישט! דאָס איז גאָר קיין סתירה נישט צו יענעם דרך־ארץ וואָס די יידישע טראַדיציע וויל אַרויסרופן צו יעדער מענטש. ס'איז נאָר אַ צוים, וואָס לאָזט נישט אַריבערשפּרייזן די גרענעץ צווישן ביי־טיקן שטאַלץ און געפערלעכער גאווה.

מאָכן דען די דאָזיקע ווערטער אַלעמאָל דעם געהעריקן איינדרוק? זיכער — נישט! אפילו שטרענג־פרומע יידן זענען גאָר אָפט געשלאָגן געוואָרן מיט דער ווילדסטער אין פאַנאַטישסטער גאווה פון אני ואפסי עוד; און נישט איינמאָל איז דער פרומער לאָגער גרייט געווען פאַרן מינדסטן חטא צו פאַר־גיסן בלוט פונעם אַנדערן, דעם קעגנער... אַ סימן, אַז אויך זיי ווערן נישט אויסגעהיילט אויטאָמאַטיש פון דער יידישער תשובה אינעם מחזור, דאָס איז אָבער נישט די שולד פון יענער פרומער האַנט — וואָס האָט די יידישע תשובה־פאַרשטעלונג אַזוי געניאַל־מענטשלעך רעזשיסירט. אויב תשובה בכלל איז די קרוין איבער מענטשלעכער תפילה — זענען די מינוטן פון הכנעה אין חרטה אירע צעפינקלטע דימענטן.

אויב אין דער נישט־יידישער וועלט האָבן אַלעמאָל אויפגעברויזט קאָ־לעקטיווע תשובה־מאַמענטן — האָבן זיי גיכער געוואַרצלט אינעם אייגענעם געוויסן, איידער אינעם נאַציאָנאַלן. דאָס רעליגיעזע געפיל האָט נאָר געהאַלפן פונאַנדערבלאָזן דאָס פייער, מיט וועלכן דאָס אייגענע געוויסן האָט געברענט. דאָס יידנטום האָט זיך אָבער כסדר באַמיט צו פאַרוואַנדלען תשובה אין אַ טעגלעכן כאַראַקטער־שטריך פון גאַנצן פאַלק.

דאָס מיינט אָבער נישט, אַז ס'איז פאַראַן אפילו איין פאַלק אויף דער וועלט, וואָס זאָל באַמת נישט מסוגל זיין צו תשובה. איך אליין האָב אַמאָל געחלומט פון צונויפֿשטעלן אַ תשובה־אַנטאַלאָגיע פון אַלע פעלקער און דורות — בכדי צו באַווייזן, אַז אומעטום און ביי אַלעמען האָבן אַרויסגעלויכטן גרויסע אידייען פון אומקער, אָבער טיילמאָל דוכט זיך אויס, אַז זיי אַלע געהערן שוין צו אַ פאַרשוואַנדענער וועלט. איינעם פון יענע „אַמאָליקע“ ביי־שפילן איז כראַי צו ברענגען:

וואָס קען נאָך זיין נידעריקערס פון אַ תליון? און וואָס קען נאָך זיין שרעקלעכערס פאַר אַ דייטשן הענקער? און דאָך ווערט מען נאָך

היינט אויפגעטרייסלט ביים לייענען היינריך היינעס שילדערונג פון א תשובה-פארוואמלונג ביי דייטשע תלנים. דאס פארבלאנדזשעטע קינד פון יידישן פאלק — וואס האט שפעטער אליין דערפילט די תשובה-מאנונג אין זיין בלוט — האט יינגעהייט געפירט א ליבע מיט אן אייניקל פון א דייטשן הענקעו. פארצייכנט ער פון דעם מיידלס מויל (אין זיין אויטאביאגראפיע) דאס בילד, וויאזוי א מחנה דייטשע תלנים זענען זיך צונויפגעקומען אין א וואלד — בכדי צו טאן תשובה:

„...די פרעמדע מענער, מיטן זיידן בראש, זענען אנגעקומען פארלעב-ווייז און זיך געזעצט אויף הויכע האלץ-בלאקן, אין האלבן קרייז, ארום דעם שטיינערנעם טיש... זיי זענען געזעסן לאנג און שווייגנדיק, אדער נאך מער אריינברומענדיק אין זיך — אפשר תפילה-טוענדיק. דאן האט דער זיידע אנגעגאסן דעם גרויסן בעכער פול מיט וויין, וואס יעדער האט אויסגעטרונקן קען און מיט ווידער-אנגעגאסענעם וויין אים צוגעשטעלט זיין שכן. נאך יעדער טרונק האט מען זיך ווידער געטרייסלט די הענט. ענדלעך האט דער זיידע געהאלטן א רעדע... גרויסע טרערן האבן אראפגעטריפט פונעם אלטן מאנס אויגן און אויך די אנדערע אלטע מענער האבן אנגעהויבן ביטער צו וויינען... און זיי האבן געשלוכצט ווי די קינדער. די לבנה האט דערביי צוגעקוקט מעלאנכאליש פון איר נעפל-שלייער אויפן שטערנלאזן הימל... באזונג דערס האט זי געריט דער טרויער פון א קליינעם, אלטן מאן, וואס האט שטארקער פון אנדערע געוויינט און הויך געיאמערט... ער האט געשריגן אומ-אויפהערלעך: א, גאט! א, גאט! דאס אומגליק דויערט שוין צו-לאנג און קיין מענטשלעכע נשמה קען דאס מער נישט טראגן. א, גאט — דו ביסט אומגע-רעכט. יא, אומגערעכט... ענדלעך האט זיך די פארוואמלונג אויפגעהויבן פון די פלעצער. זיי האבן אראפגעווארפן זייערע רויטע מאנטלען און יעדער האט געהאלטן זיין תליון-שווערד אונטערן ארעם. פארלעכווייז האבן זיי זיך גע-לאזט צו א בוים, ווו עס איז שוין גרייט געווען א לאפעטע. אין געציילטע אויגנבליקן האט איינער פון זיי אויסגעגראבן א טיפן גרוב. איצט איז דער... זיידע, וואס האט זיין רויטן מאנטל נישט אראפגעווארפן ווי די אנדערע, אויפגעטרעטן...“

עס האט זיך דארט געהאנדלט אינעם באגראבן א שווערד, וואס האט שוין אפגעהאקט הונדערט קעפ. דאס איז שוין אפילו פאר שטאל-געהארטע-וועטע הענקער געווען צופיל. האבן זיי זיך געוואלט נאכדעם אביסל אויס-שווייגן און אויסוויינען צוזאמען אין א וואלד — ווייל זייער אומגליקלעך-זינדיק לעבן איז שווער אויסצוטרעגן. וועמען האבן זיי דען געקעפט? בלויז די, וואס מלכות האט באפוילן... און די מערהייט אומגעקומענע איז אפשר

ווערט געווען דעם טויט. דאך האבן זיי געהאלטן פאר נייטיק צו באגראבן כלל-הפחות די שווערד וואס האט זיך צופיל אנגעזויפט מיט בלוט.

אבער יענע אומהיימלעכע תשובה-סצענע איז נישט געבוירן געווארן פון קיין נאציאנאל-רעליגיעזן ריטואל. בלויז די תלנים גופא האבן געהערט דאס טיפע חרטה-קול אין זיך און געהאט א באדערפעניש צו באגראבן די אייגענע מארד-שווערד — אפילו להכעיס דעם דייטשן גאט אליין און זייער שווארצן מערדער-גירל. דאס איז א בילד — וואס ביים פארגלייכן עס מיטן היינטיקן דייטשלאנד אדער רוסלאנד — זעט עס אויס ווי אן אידיילע. די שווערד ווערט היינט נישט באגראבן אפילו דורך יענע, וואס לעסטערן איר אנדענק מיט די ליפן זייער גאנצן מעת-לעת. זייערע צונויפטערעפן — נישט ביי קיין שטיין אין וואלד נאר ביי קיילעכיקע טישן אין עפנטלעכע פאלאצן — ווילן אימיר טירן יענעם קבר: אבער דער גרוב בלייבט ווייטער ליידיק. עס פעלט היינט דאס פריערדיקע געוויין, די פארצווייפלטע טרערן אויף שטיינערנע פנימער. נישטאָ יענע חרטה — אפילו ווען זי זאל ווידער באגלייט ווערן פון געצנדי-נערישן טרינקען וויין פון תלנישע בעכערס...

די באדערפעניש צו תשובה נאָגט זיכער אין היינטיקע הערצער נישט ווייניקער ווי אמאל. אבער סיי די הענקער און סיי זייערע שופטים האבן נאך אלץ נישט געפונען דאס געהעריקע אָרט און דאָס נייטיקע וואָרט — וואָס זאָלן זיי לייכטער מאַכן דעם פולן אומקער. זיי האָבן נאָך אלץ נישט באַוויזן אַרויסצורופן אין זיך יענע גרויסע שטימונג, וואָס זאָל זיי אַוועקשטעלן צוואַר מען מיטן געבויענעם ייד אין זיין פייערלעכן טרויער און אויסצושרייען קלאָר און שאַרף: אבינו מלכנו, החזירנו בתשובה שלימה לפניך!... איז טרויעריק אויף דער וועלט, כל-זמן דער וועג צו יענע ווערטער וועט זיין פארוואקסן מיט שווערדן.

יג.

דער פיינער, יידישער טראַכטער חיים גרינבערג באַמיט זיך אין איינער פון זיינע פרעכטיקע עסייען * צו פאַרשטיין דעם סוד: פאַרוואָס ווערט יום-כיפור פאַרגאַכט געלייענט ביי יידן — אין דער הפטורה צו מנחה — דאָס ספר יונה? למען האמת איז עס אַבער קיין שום סוד נישט: דאָרט זענען אייגנטלעך צוזאַמענגענומען געוואָרן אַלע עלעמענטן פון יידי-שער תשובה און די וויכוחים אַרום איר. דער ערשטער כלל פון יענעם ספר איז: נישטאָ קיינער צווישן מענטשן, וואָס זאָל באַפרייט זיין פון טעותים...

* חיים גרינבערג: איד און וועלט, עסיי „גיי קיין גינה“, ניו-יאָרק 1953.

דער נביא יונה איז ביז אויף דער זינדיקער נינוה — אבער ער אליין זינדיקט און אנטלויפט פאר גאט. דאס פאלק טאר בכן נישט האבן קיין איינדרוק. אז דער נביא איז אן איבערמענטש — ווייל דאן קענען זיינע תשובה־מיטלען נישט פאסיק זיין פארן געוויינטלעכן בן־אדם. אויך ער אליין מוז אמאל שרייען פון זיין ענגשאפט און פארלירנקייט.

דער צווייטער כלל, וואס דרינגט ארויס פון יענעם ספר, איז אויך אן אפענער: דער יידישער גאט וויל נישט האבן קיין ענג תשובה־אינדזעלע אינעם גרויסן ים פון א זינדיקער וועלט. ווו נאר א פאלק זינדיקט — מוז דער יידישער נביא גיין אהין און וועקן דאס געוויסן. אנדערש וועט אויך די יידישע תשובה פארשווענקט ווערן פונעם גרויסן שטראם. דער נביא בלייבט דארט אומגערעכט — דערפאר וואס ער וויל דאס גליק פון תשובה נאר באהאלטן פאר יידנס וועגן. נאך מער אומגערעכט איז ער — ווען ער פאדערט פאר זינדיקע פעלקער די בלויע שטראף וואס צעשטערט אויף אייביק — און נישט די לייטזעליקע היילונג.

דאס ספר יונה געהערט ארגאניש צו די יום־כיפור־תפילות — ווייל עס האט טאקע אוועקגעשטעלט דעם ייד ווי א וועגווייזער צו תשובה, אבער נישט באפרייט די גאנצע וועלט פון דער זעלבער אחריות און פונעם זעלבן גליק. דארט ווערט דירעקט נישט דערציילט א י ו א ס די זינד פון נינוה איז באשטאנען... עס ווערט דארט אויך דיסקרעט פארשוויגן, וואס עס איז געווארן פון דער שטאט נאכדעם ווי זי האט זיך אומגעקערט פון איר שלעכטן וועג. איז זי שוין געבליבן ביי איר ניי־דערווארבענער צדקות — אדער זי איז שפעטער נאכאמאל פארפאלן געווארן אין זינד? נישט וויכטיק. סיי ווי ווייסן מיר עס, ווייל דער תנ"ך און די געשיכטע דערמאנען מער נישט קיין שטאט פון צדקות מיטן נאמען נינוה... נאר איר שפעטערדיקע רשעות. דאס גאנצע לאנד אשור איז שפעטער סיי ווי פארלירן־געגאנגען.

פארן ספר גופא איז נאר וויכטיק דער וויכוח צווישן נביא מיט גאט: דארף מען ראטעווען א זינדיקע שטאט לכלהפחות אויף איין דור? דער נביא, וואס וויל איר פארניכטונג — בלייבט שפעטער איינזאם און פארלירן *. ער איז הארב צו זיך אליין און וויבאלד עס קומט א שטורעם אויפן ים צוליב אים — הייסט ער זיך אליין אריינשליידערן אין די טויטלעכע כוואליעס. וועט ער זיך נישט אפשטעלן אויך פארן טויט־אורטייל פון גאנצע שטעט, פון גאנצע פעלקער. נישטא קיין רחמים אין יונהס פארצווייפלונג. זינד — מיינט פאר

* זע אויפ'נער עסי "א דערשראקענער נביא אנטלויפט פאר גאט".

אים דאָס זעלבע ווי אייביקע פאַרלורנקייט. ער בלייבט געטריי זיך אליין — אפילו ווען ער ווערט שוין געצוונגען פון גאָט צו זיין צווייטער שליחות. ער דערמאָנט נישט קיין תשובה — נאָר די זינדיקע אליין מוזן זיך אָנשטויסן, אַז תשובה קען זיי אפשר העלפן («מי יודע ישוב ונחם האלהים ושב מחרון אפו ולא נאבד». יונה ג.).

יונה וויל פאַרלייקענען, אַז די תשובה-אידיי געהערט צו דער גאנצער וועלט. אָבער דאָן ווערט דער יום־כיפור אַ באַגרענעצט ווינקעלע, וואָס קען אפילו דעם יידישן פאָלק ווייניק העלפן. דערפאַר מוז קומען דער ענטפער, די מורא פאַר יעדן מענטשלעכן לעבן — אפילו אַ זינדיקס. די טויערן פון תשובה ווערן דאָרט ברייט אויפגעריסן פון גאָטס פינגער — אפילו ווען זיין טרייער נביא זאָל צוליב דעם אַריינפאלן אין טרייסטלאָזן טרויער. אַ נביא וואָס וויל זען אין דער וועלט בלויז אומבאָפלעקטע באַשעפענישן קען נישט זיין גע־רעכט. ער וועט שוין נישט אָנזען דאָס ליכטיקע פון דער וועלט — ווייל אפילי די זון פייניקט אים בלויז...

און אויב יונה בלייבט אומגערעכט — וועט שוין קיין שום יידישער נביא נישט קענען בלייבן גערעכט, וויבאַלד ער וועט אפילו זיין הערלעכסטע נביאות אויסשטעלן אויף דער פאַרפאלנקייט פון אַ יידישן דור; פון אַלערליי יידישע טיילן. זיין אייגענער אידעאַל מעג דערביי זיין הויך, ווונדערלעך און ריין — וועט אָבער זיין ריינקייט מוזן בלייבן אַן אומהיימלעכע, אַן איינזאַם־פאַרביי־טערטע. אייב ער וויל דעם יום־כיפור איינהאַלטן פאַר ירושלים — און אויס־שליסן דערפון נינה — קען ער מיטן יידישן גאָט (וואָס איז סוף כל סוף דער באַשעפער פון אַלעמען) צו קיין הסכם נישט קומען.

איז נישט מעגלעך, אַז אין טאָג פון גרויס־יידישער תשובה זאָל מען נישט דערמאָנען יעדער ייד באַזונדער: אַזאַ טריישאַפט שטערט תשובה צו טאָן. יידישע תשובה מיינט: לערנען זיך, וויאָזוי צו באַפרייען די נשמה פון אַלער־ליי עקשנותן — אפילו ווען זיי וואַרצלען אינעם ריינסטן אידעאַליזם. די יידישע תשובה וויל קודם־כל אַפפרישן וואָס מער לעבנס — און יעדער גע־פאָגענשאַפט פון אייגענע ווערטער איז אַ באַהאַלטענער לעכץ צו מאַכט; און וווּ די מעכאַנישע מאַכט איז שולט — דאָרט קען קיין אידעאַלע תשובה נישט אַרויסגערופן ווערן. גאָט אליין קלאַמערט זיך נישט אין זיינע «באַשלוסן» — אויב ער זעט אַן אָפן טירל פון רעטונג. אויך ער טוט «תשובה» ווען ער זעצט זיך אויף דער שטול «צו משפטן די וועלט».

איז דערמיט אויסגעשעפּט דער פולער תוכן פון יידישער תשובה? זיכער נישט. דערויף איז זיכער נייטיק אַ גאַנץ ספר. אפשר וועט די גרויסע אויפ־

מ ר ד כ י ש ט ר י ג ל ע ר

זאמלונג פון „יידישע ווערטן“ מוזן אָנהייבן מיט דער גרויסער תשובה־אידיי. וואָס איז דער וואָרצל פונעם יידישן וועלט־באַנעם בכלל. די פאַר אָנגעוואָר־פענע שטריכן זענען אָבער אומבאַדינגט נייטיק — אויב עמעצער פון אונדז וויל מיט דער גאַנצער אויפריכטיקייט זען די אַקטועלע צייט אינעם יידישן ליכט.

ניו־יאָרק, 1953־9.

דוד הראובני אין מאסקווע*)

א.

כ'ויל זיך לכתחילה מודה זיין אין אן אלטער מחלה: איך פארליר אפט די מאסן פון צייט. אין אזעלכע טעג קען איך מישן א צייטונג — און פון דארט גאר ארויסלייענען מעשהס פון פארצייטנס. פארקערט ווידער: איך קען טיילמאל בלעטערן דעם תנ"ך — אדער אן אלטן באנד געשיכטע — אין דערזען אונדזער צייט פאר די אויגן. יארהונדערטער טאנצן אין קאראהאד און איך ווייס נישט מער ווען און ווו איך לעב אייגנטלעך.

נישט אלעמאל איז דא שולדיק מיין צעפלויענער דמיון. טיילמאל איז גורם דערצו אונדזער געשיכטע גופא — וואס אימיטירט זיך אליין. קוק איך אויף איר מיט ניכטערע אויגן — און דאך זע איך ווי אלע צייט־גרענעצן פארשווונדן. טאקע אין איינעם פון אזעלכע טעג האב איך זיך באגעגנט מיט אונדזערע צוויי ליכטיקע געשטאלטן: דוד הראובני און שלמה המלך.

ניין, מיר האט זיך באיאן אופן נישט פארגלוסט אוועקצוואנדערן אינעם כישוף־לאנד פונעם יידישן קייבאר־פרינץ. איך בין אויך נישט באזעסן געווארן פונעם חשק צו בארירן די עקזאלטירטע פאלע פון זיין צניעותדיקן נביא. אדרבא: איך בין שטיין געבליבן עקשנותדיק אויף מיין ארט — אבער די צוויי באפליגלטע שטיקער פייער האבן זיך ארויסגעריסן פון זייערע היס־טארישע ארונות און זיך אימפעטיק א לאז געטאן צו אונדזערע טעג. א העכערער באפעל האט זיי געהייסן וואנדערן איבער די גאסן פון מאסקווע און בוקארעשט. ווארשע און פראג. האב איך נישט געהאט קיין אנדערע ברירה ווי אריינצובעטן די גרויסע געסט אין די טונקעלע חדרים פון מיין פאר־שטעלונג.

דער פארשטייער פונעם יידישן לאנד טראגט שוין איצט אנדערע מלבוש־שים. אויך דער פארטוגעזישער נאבל־מאן איז איצט געהילט אין מער מאס־

* אין דער ארבעט איז כמעט נישט גענומען געווארן אין באטראכט דאס ספקדיקע „טאגבוך“ פון ראובנין גופא. ווו ער דערשיינט אין אן אומגינסטיק־בארימערש ליכט — און לויט וועלכן דער מלך פון פארטוגאל זעט כמעט אויס ווי זיינס א שיקיינגל. אבער א צאל פאקטן פון דארט האבן בסירוש יא אינספירירט דעם מחבר.

קעס. ער איז שוין לאנג אַרויס פון דער ענגער געריכטס-קאנצעלאַריע אין ליסאַבאָן. ער שטייט שוין אויף הונדערטער טריבונעס מיטאַמאַל און פון גרויס פחד פאַר די נייע אינקוויזיציעס ציט ער אויף זיך אַרויף אַלערליי גע- שטאַלטן. אָבער זיין גוף און נשמה טרייבן ווייטער ממש דאָס זעלבע שפּיל פון מאַראַנישקייט ווי אַמאַל. ער דינט ווייטער דעם אינקוויזיציע-מלך — יאָ- האַן דעם ווי פּלַטן — און זיין כאַפּטע גלחים אין רויטע קליידער, פונקט ווי אין זיין ערשטן גלגול. אָבער ווען ער שלייכט פאַרביי דאָס הויז — וואָס זיין מלך האָט אָפּגעטרעטן דעם שליח פונעם יידישן לאַנד — ווערן נאָכאַמאַל אָנגעצויגן זיינע אויגן-ברעמען. זיין האַרץ נעמט ווידער רוישן און זיין אויג ווערט אי שאַרפּער און אי ווייכער. זיין מוח נעמט פיבערן — אָבער ער צוימט זיך. זיין שכל פאַרשטאַפּט דאָס מויל פונעם געפיל. ווען נישט — וואָלט ער איצט, נאָך אַן הפסקה פון יאָרהונדערטער, ווידער צוגעפאַלן מיט זיינע ליפּן צו די שטאַכעטן פון דוד הראובנים רעזידענץ און ער וואָלט ווי- דער געמוזט אויפשרייען מיט אַלע כוחות:

— יידישער פרינץ... ראַטעווע! נעם מיך, פיר מיך אַוועק צו דיר, יידיש מיך! קוק זיך איין און זע, ווער עס שרייט געוואָלט אונטער דער שטאַרער מאַסקע. וועסטו טאַקע נישט דערקענען דיין שלמה מוֹלֶכֶה, וואָס קוקט אַרויס דורך די אויגן-פּענצטערלעך פונעם פרעמדן דייַעגאָ פיר עס?

אַ באַקאַנט בילד פון דער יידישער געשיכטע אַרויס. דאָך איז עס מער נישט אַרויסגענומען פונעם זעכצנטן יאָרהונדערט. מיר האַלטן טאַקע ביים סאַמע-האַרץ פון אונדזערע טעג.

ב.

אָנגעהויבן האָט זיך עס ביים רומענישן בחורל, וואָס האָט לכתחילה געשריבן לידער צום רויטן אינקוויזיציע-מאַנטל. דערנאָך איז ער אַוועק פון בוקאַרעסט און געטראָפן צו מיין פאַריזער האַטעל-צימער. איז ער געזעסן און מיר דערציילט זיין פשוטע מעשה:

— און אַז ס'איז געקומען דער ישראל-אַמבאַסאַדאָר אַליין, האָב איך שוין געמוזט גלויבן. טאַקע פאַראַן אַ יידישע מדינה! אונדזער רעגירונג האָט אַפילו אויפגענומען איר פאַרשטייער מיט אַפּיציעלן פאַראַד. וואָסזשע וואָרט מען? פאַרוואָס גיט ער נישט קיין וויזע? לאַמיר זיך אויפזעצן אויף אַ שיף און אָנהייבן די גרויסע נסיעה! אַפילו ביי יידישע קאָמוניסטן אויף הויכע אַמטן האָט דאָס האַרץ גענומען פלאַטערן. איך אַליין בין עטלעכע מאָל גע- לאָפן צו יענער גאַס — און זיך אַלץ נישט געוואָלט גלויבן. איז עס טאַקע

די יידישע פאן? און אז איך האב זי איינמאל פאר אלעמאל דערזען —
בין איך אוועק צו דער גרענעץ...

דערנאך זענען געקומען שטילע באריכטן פון נאך ווייטער. דער הויכער
מאן, מיטן אלטן שווייג-שלאס אויפן מויל, איז געזעסן ביי מיין רעדאקציע-
טיש און גאר גערעדט ווי פון א שפאנישן קעלער ארויס:

— 1948 אין מאסקווע. עטלעכע צייטונגס-שורות האבן דערציילט:
פראקלאמירט די יידישע מדינה. אפילו דער הערשער פון „קרעמל“ האט איר
געגעבן זיין הסכמה. באלד וועט קומען איר פארשטייער. א סברא, אז דער
„מלך“ אליין וועט אים אויפנעמען מיטן געהעריקן כבוד — — —

אמת: קיין ברוינאפגעברענטער סוד, ווי אין פארטוגעזישן פארצייטנס,
איז נישט געקומען. קיין אנגעגורטלטע שווערד האט פון זיינע לענדן נישט
באכגעהאנגען. ס'איז גאר געווען א פרוי מיט עטלעכע באגלייטער, וואס האבן
דא פארלייגט אן אפגעשלאסן אינדול פונעם העברעאישן לאנד. עס האט פון
איר געשמעקט מיט טרערן-געווייטע מרחקים — אבער אפילו דאס נאקעטע
אייג קען זי דערבליקן. זי קומט טאקע פון ווייטע יארהונדערטער — אבער
פון זיי שרייט און רופט אזא היימיש-זאפטיקער און מאמיש-געטרייער נאך-
מען: גאלדע! דער נאמען פון אזויפיל צעפייניקט-יידישע שוועסטער און
מאמעס האט איבערגענומען ראובנים פאן; האט געברענגט ביז צו דיר דעם
צייכן פון יידישער מלכות... גאט, האב רחמנות און לאז א קוש טאן דאס
בענדל פון איר שיד!

... זיי זענען אין ערגעץ נישט געגאנגען, די פארשטייער פון יידישן
מלכות. אויסער צום פאלאץ פון מאדערנעם מלך יא-האן. דוכט זיך, אז זיי
האבן נאך קיין איין ייד דא נישט געזען — און דאך זענען זיי שוין געזען
געווארן פון מיליאנען אויגן. הערצער האבן זיי באגלייט אויף שריט און טריט.
רבונו של עולם, זיי מצליח דעם וועג אויף וועלכן זיי גייען — צום לייב אין
מויל אריין!... פונקט ווי יידישע הערצער האבן באגלייט דעם שר דוד, ווען
ער האט געטראגן די מכבי-פאן צום אינקוויזיציע-דורשטיקן מלך. די הער-
צער האבן באגלייט — אבער קיין שום מויל האט עס נישט פאראטן און קיין
שום בליק האט עס נישט דערציילט. איז עס א פארברעכן? וועמען טוט מען
שלעכטס מיט א הייסער ברכה פאר א שוועסטער? ברידער פון יענעם עק
וועלט האבן זיך אריבערגעטראגן אין דער אלטער נעסט, געווארעמט יעדעס
שטיינדל, זיך צונויפגענומען אין קיבוצים, אין שטעט וואס זענען אויסגע-
שווייסט געווארן אויף נאקעטן זאמד — און געשאפן א מדינה... טאר מען
זיך נישט פרייען? א יידישע מדינה — און עס זענען פאראן יידן אין מאס-
קווע און אין קיעוו, אין ווילנע און אין כארקאוו, אין ריגע און אין לענינג-

גראד... און אז עס קומט א שוועסטער פון יענער מדינה, וואָס דער אייגענער הערשער באַגריסט — טאָר מען נישט צוגיין? טאָרן זיך צוויי יידישע הענט, פון צוויי וועלט־עקן, נישט דערוואַרעמען און מאַכן אַ ברכה אויף דער באַ־געגעניש?

ניין, מען טאָר נישט! קיינער וויל אַפילו נישט פרעגן: פ א ר ו אַ ס ? מען ווייסט שוין. נאָר אז די דאָזיקע פרוי, מיטן פנים פון אַלעמענס מאַמע, וויל זען אַ ייד? גייט זי אין שיל אַריין. אין דער מאַסקווער שיל. אָבער פאַר־וואָס איז די מאַסקווער יידן באַפאַלן אַזאָ חשק צו דאווענען? יידישע בער־באַזשניקעס! אין די הונדערטער, אין די טויזנטער, אין די צענדער־טויזנטער... ס'איז חלילה גאַרנישט געשען. דאָס האַרץ איז ווייטער געשלאָסן. ווער מיר בענקשאַפט און וואָס מיר יידישע פרייד! שטיינער — לויט אַלע כללים פונעם אינקוויזיציע־געזעץ. נישט מער: זיי האָט זיך פאַרגלוסט צו דאווענען... טאָר מען דאָס אויך נישט?

און זי, די מאַמע מיט קאַרבנס אויפן שטערן, זיצט אין דער ווייבער־שיל און שווייגט. יעדעס וואָרט קען ווערן אַ שווערד. רייסן זיך טויזנטער אויגן, טראָגן זיי זיך צו דער הויך, זוכן עפעס מיטן בליק. אַזוויי אויף איר פנים וואָלט געווען פאַרשריבן אַ מעשהלע, דאָס שענסטע, וואָס מען קען נאָר אַראַפלייענען בגניבה. אויך זי קען עס מיטן מויל נישט דערציילן. זי טאָר נישט. אַ מיניסטער טאָר אויך נישט? ניין, אויך זי־ער טאָר עס נישט. זי מעג נאָר איין זאך — אויסשרייען צו אַלעמען און קיינעם נישט: גוט שבת, יידן! גוט שבת!!! און יעדער איינער פון די פערציק טויזנט מת־פללים — אין שיל, אין דרויסן, אויף די אַרומיקע גאַסן — קען בלויז מיט־שרייען, מיט־רעפלען, מיט־דאווענען, מיט־זינגען און מיטוויינען דעם געהיי־מען פאַראַל: גוט שבת! גוט שבת!!!

ווען אַ מלאך זאָל אין יענעם שבת געווען אויפֿשפּאַלטן יעדעס פינטלעל פון די צוויי ווערטער — וואָלט ער אין זיבעציק יאָר נישט געקענט אויס־דערציילן, וואָס ער האָט פון דאָרט אַרויסגעזען און אַרויסגעהערט. נישט אומזיסט האָט דער גרויסער תנא פון צרה־צייטן — דער מורדישער ר' עקיבא — אַרויסגעדרישט גאַנצע בערג פון די קריינדעלעך אויף יידישע אותיות...

ג.

יענער „גוט שבת“ האָט טייער געקאָסט — פונקט ווי דער פאַרצווייפל־טער געשריי פונעם קעניגלעכן סעקרעטאַר צום יידישן פרינץ. פונקט ווי דאָן, האָט אויך איצט די יידישע מכבי־פּאַן סוף־כל־סוף צעגליט דעם כעס פונעם

מלך אין מאסקווע. דערפאר האט דער זכרון געמוזט פארפליען — אויף די פליגל פון היינטיקן דמיון — צו די אלטע געשיכטע־פארמעטן; זעכצנטער יארהונדערט. די שפאנישע פראווינצן האבן זיך שוין ציוניפֿ-געגאסן. שוין אפילו באוויזן צו דעראבערן נייע. דאס קעניגלעכע פארל פער-דינאנד און איזאבעלא האבן שוין געקושט טארקוועמאדאס צלם און גע-שווירן אויף הייליקן מאָרד. אזויפיל מענטשלעכע לייבער האבן שוין גע-ברענט... אלערליי רוצחים אין פרומע קליידער האבן שוין געשענדעט פרויען, גערויבט פארמעגנס און צוגעלייגט גליענדיקע שפיזן צו צארטע גלידער. די שטעט זענען פול געווען מיט יידן — און עס איז זיי לייכט געווען צו גע-פינען. אויך יידישע משומדים האבן צוגעהאלפן. ווי נאָר עמעצער גיט אַ יידישלעכן קרעכץ — ציען אים שווערע קייטן אין קעלער אַריין. אין שפאַ-ניע האט זיך באוויזן אַ נייער מין בירגער: פאַר פרעמדע אויגן קושט ער דעם קרייץ מיט מער ברען ווי אנדערע — אָבער אין האַרץ קיניגט ווייטער דער יידישער גאַט. אויף ווילאָנג?

לויכט אויף אַ פייערל פונעם שכנותדיקן פאַרטוגאַל. אַמאַל האט זעלטן ווער געטראכט פון באַזעצן זיך אין יענעם לאַנד. אדרבא: נישט ווייניק יידן זענען פון דאָרט אַוועק קיין שפּאַניע. מען ווייסט אַפילו, אַז אויך דער דאָר-טיקער מלך איז אַ רשע. אָבער ברענען אַ מענטש ווייל ער איז אַ ייד — איז דאָרט פאַרבאָטן לויטן געזעץ. איז דאָס ווייניק? האבן זיך גענומען ציען מאַראַנישע מחנות איבער דער גרענעץ, געקושט דעם שטויב פון פאַרטוגעל זישער ערד, צוגעזאָגט אַפּצוגעבן דאָס לעצטע ברעקל האַרץ און מוח דעם נייעם לאַנד: פאַרט אַ מדינה, וואָס לאָזט נישט אויפהייבן די אינקוויזיטאָרישע קעפּ! מען ווייסט: דער מלך פון פאַרטוגאַל איז מקנא שפּאַניע. ער וויל זי דעריאָגן און איבעריאָגן. אויך ער וויל וואַקסן — און יידן פאַרמאָגן אַ סך ליכטיקע קעפּ, דאָקטוירים און גרויסהענדלער, דענקער און מלוכה־לייט — — קען „דאָ“ נישט געשען ס'זעלבע ווי אין שפּאַניע... באין אופן נישט! אויך אין פאַרטוגאַל פעלן תיכף־ומיד נישט קיין צרות. די פריש־אַריינ-געקומענע ווערן געזען מיט חשד, ווערן אַרומגערינגלט מיט אלערליי גזירות. ס'איז אָבער דאָ אַ ביטערע טרייסט: „דאָרט“ נעמט מען צו דאָס לעבן — און „דאָ“ העלפן מיט אין די גזירות אייגענע יידן. אַ סימן, אַז „דאָ“ האבן זיי פאַרט אַ דעה.

דאָס קאָפיטל „שפּאַניע“ ווינקט און דראָט: אויך דער גרויס־אינקוויזיט-טאָר טאַרקוועמאָדאָ האט זיך לכתחילה באַהאַלפן מיט יידן, ביים זוכן באַ-האַלטענע מאַראַנען. ביז עס האט געשלאָגן די לעצטע שעה — אויך פאַר זייערסטוועגן. עטלעכע צענדליק יאָר — ביזן שוידערלעכן 1492 — האבן

אויך דאָרט יידן אָפּגעשלאָגן אַלערליי גזירות; געהאַלפּן גרויס מאַכן דאָס צערעסענע לאַנד; אַוועקגעגעבן פאַרן מלכות די ליכטיקסטע קעפּ פון די דוין-יחייאָס, סעניאָרס און אברבנאלס. זיי האָבן איזאַבעלן אָפּילו געהאַלפּן דער-אַבערן גראַנאַדאָ — הגם יידן האָט זיך דאָרט געלעבט בעסער ווי אין שפּאַ-ניע — און דערמיט ווי פאַרזיגלט דעם אייגענעם גורל... אָבער פאַרטוגאַל איז און מוז זיין אַנדערש!

אין שפּאַניע הערשט שוין כאָאָס. די בעסטע קעפּ זענען אַוועק איבער דער גרענעץ. דער טערראָר קעגן יידן האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט בלויז ביי זיי. דער חשק צו רציחה האָט נישט געשווינט אויך אייגענע שפּאַניער. אָפּילו טייל אינקוויזיטאָרן פון נעכטן ווערן היינט פאַרמסרט און מאָרגן ברענען אויך זייערע לייבער אויפן אויטאָ-דע-פּע. וועט עס טאַקע נישט אָפּשרעקן דעם מלך פון פאַרטוגאַל? יאָ, אויך ביי אים איז דער ייד נישט פריי. ער מוז אָפּילו טראָגן אַ ספּעציעלן אָפּצייכן. אָבער דער מלך צעעפנט פאַרט אַלע טויערן פאַר די, וואָס ווילן זיך ראַטעווען פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע! ער ווייזט פאַרט אַרויס אַביסל רחמים...

האָט פאַרטוגאַל טאַקע פיינט באַקומען די רשעות פון יענער זייט? יאָ און ניין. איין מלך אירער לאַזט טאַקע אַריין צענדליקער טויזנטער שפּאַנישע יידן. ער איז מקנא שפּאַניעס וווקס און וויל קודם ירשענען איר מענטשלעך פאַרמעגן. אָבער עס קומט אַ צווייטער מלך און מאַכט דעם חשבון אַביסל טיפּער: דער נייער שטראָם יידן קען בלויז נוצלעך זיין, ווען ער וועט זיך לגמרי אויפלייזן אינעם פאַרטוגעזישן פּאָלק. אַנדערש וועלן זיי זיך אייביק פלאַנטערן צווישן די פיס. דערצו קומט דער פּאָליטישער שד און פירט צו-נויף פייער מיט וואַסער: דער פאַרטוגעזישער מלך איז זיך משדך מיטן שפּאַ-נישן הויף און איזאַבעלאַס טאַכטער ווערט זיין ווייב... באַקומט זי די דעה. שפּאַנישע שליחים קומען יעדן טאָג קיין פאַרטוגאַל און פאַרטוגעזישע מתנות-טראַגער לויפן קיין שפּאַניע. ביידע קומען נישט מיט קיין ליידיקע הענט: זיי ברענגען ברעגענדיקע שנאה צו יידן — אָפּילו צו מאַראַנען. אמת: דער פאַר-טוגעזישער מלך (און איידעם פון שפּאַנישן הערשער-פּאָרל) איז פאַרט „לי-בעראַלער“. ער ברענט נישט קיין יידן, נאָר מאַכט זיי בלויז פאַר שקלאַפּן. ער פאַרקויפט זיי אין די הרי-חושה, צאַפט פון זיי אַרויס די לעצטע מטבע און... זייערע יונגע קינדער הייסט ער שלעפּן בגוואַלט צום טויף-בעקן. דאָס ברענען זייערע לייבער לאַזט ער פאַר זיין שווער און שוויגער... ער קען האָבן מער נוצן פון זיי אין דער שקלאַפּן-מדרגה; און זייערע קינדער וועט שוין דער קלויסטער סיווי דערצייען. אַז די קינדער זענען געטויפט, הילפלאַז אַוועקערסן פונעם יידישן פּאָלק — וועלן שוין די עלטערן סיווי קיין ברירה

נישט האָבן און קניען פאַרן צלם. בכל אופן וועלן זיי מער נישט וואָגן אַרויס-
צולאָזן קיין יידישן פיפּס פון מויל — ווען דאָס אייגענע קינד הערט — — —
אַ באַקאַנט בילד? ס'איז אַבער פאַרט אַרויסגעריסן פון אַן אַלטן יאָר-
הונדערט.

ד.

לאַמיר זיין גערעכט אויך צו היסטאָרישע שונאים: נאָך אַלעמען האָט
דער שפּאַנישער טאָרקוועמאַדאָ נישט דערגרייכט צו די קנעכל פון זיין דייטשן
תלמיד אינעם 20סטן יאָרהונדערט. די אַמאָליקע אינקוויזיטאָרן האָבן גע-
שפּרייזט אַ לאַנגן וועג ביז צום פערפעקטן מאָרד. עטלעכע יידישע דורות
האָבן זיך פריער געראַנגלט, אָפּגעשלאָגן אַלערליי אָנפאַלן, גזירות און בל-
בולים. זיי האָבן געהאַט געוויסע מעגלעכקייטן פון אָפּווער און ווידערשטאַנד
— ביז די גרויסע בראַך איז געקומען. אַפילו ווען דער רשע טאָרקוועמאַדאָ
האָט אָפּגעהאַלטן זיין פולן נצחון — האָט ער ביי די געבליבענע יידן נאָר
געפאָדערט זייער נשמה... און וויפל האָט ער דען סך-הכל פאַרברענט? בלויז
טויזנטער! און נאָר אַזעלכע, וואָס האָבן קיין אָפּענע יידן נישט געוואָלט זיין
און אים „אָפּגענאָרט“. ביי אַ פאַרגלייך מיטן היטלעריסטישן צורר — וואָלט
אויך ער זיך געפילט באַלידיקט — און נישט מיט ווייניק רעכט. ווער עס
האָט זיך ביי אים נישט געוואָלט שמדן — האָט געהאַט אַן אָפּענעם וועג
(אויף וויפל עס האָט זיך געהאַנדלט אין מאָרקוועמאַדאָס מאַכט) קיין איטאַ-
ליע, טערקיי, האַלאַנד אָדער פאַרטוגאַל. עס האָט אים אַפילו נישט געשטערט,
וואָס טייל פון זיי וועלן אוועק קיין צפת און לערנען די פאַרפירערדישע
קבלה. בזה האופן איז ער אַפילו „בעסער“ געווען פאַר זיין רוסישן תלמיד.

אַבער דערמיט ענדיקט זיך זיין היסטאָרישע „אַליבי“ — פונקט ווי פון
די פאַרטוגעזישע מלכים. נאָר מיר האַלטן דאָך שוין ביי פאַרטוגאַל, ביים
אַנהייב פונעם 16טן יאָרהונדערט, ווען אַלע יידן זענען שוין אויסגעשמדט
גנוואָלט. נישט מער: אין די באַהעלטענישן לערנט מען נאָך תורה — פונקט
ווי אין שפּאַניע, וווּ די אינקוויזיציע בושעוועט שוין דריי צענדליק יאָר. יידן
בענקען נאָך, קלאַמערן זיך נאָך אין די שיריים פון זייער יידישקייט — און
דער מלך מאַכט זיך אַזוי ווי נישט-זענדיק. יא: אין זיין פלאַן איז שוין
פאַרצייכנט דאָס גרויזאַמע וואָרט „דערווייל“. במשך פון צוואַנציג יאָר
מוזן סייווי פאַרשווינדן אַלע יידישע שפורן. די אָפּענע עקשנים ליגן שוין
סייווי אין די תפיסה-קעלערן — און די באַהאַלטענע וועט מען אויסזוכן
בהדרגה. פאַרוואָס טאָקע נישט באַלד, ווי עס פאָדערן די אומגעדולדיקע
גלחים? ווייל פאַרטוגאַל קען עס זיך נאָך נישט פאַרגינען. דערווייל זענען

נאך יידן נייטיק אויף די העכערע פלעצער, וואָס קיינער פון די היימישע קען נאך נישט פאַרנעמען. זיי זענען די בעסטע דאָקטוירים; זיי בויען מיט ברעז דאָס לאַנד; זיי ווייסן וויאַזוי איינצושטעלן די געלט־ווירטשאַפֿט; זיי זענען די פעאיקסטע מלוכה־באַאָמטע און... עס זאל נאָר צו קיין חרפה נישט זיין: זייערע מאַראַנען זענען אַפילו צווישן די פעאיקסטע גלחים! דאָס „פּאָלק“ רייסט זיך טאַקע פון דער קייט, וויל זיי זידלען און באַליידיקן — אָבער קעניג עמנואל מוז האָבן געדולד. זאָלן זיך די שרייער בעסער אויס־לערנען, וויאַזוי מען פירט מיט אַ מלוכה — און מען זאל מער די יידן נישט דאַרפֿן! אָבער ביז דאָס וועט געשען — מוז דאָס קעניגלעכע געזעץ וואַרענען מיט דער האַרבסטער שטראָף פאַרן באַליידיקן אַ מאַראַן און אים רופן „ייד“.

אמת: אויך דאָס איז בלויז אַ געזעץ אויפן פּאַפיר. מען מוז געבן דער אויפגעהעצטער מאַסע איר געלעגנהייט. ווען אַ הויכגעשטעלטער מאַראַן טרייבט איינמאָל איבער זיין מאָס טריישאַפֿט צום מלך — לינטשט אים דאָס פּאָלק און דער מלך ווישט זיך אומשולדיק די הענט. ער ווייסט, אַז דאָ האָט זיך דער צאָרן בלויז אויסגעגאַסן אויפן ייד — דעם קייזערלעכן שטייער־מאַנער — אָבער די שטול זיינע בלייבט ווייטער אוימבאַרירט.. און ווען אַ הונגער אין לאַנד ברענגט אַ מגיפה — שווייגן נישט זיינע דאָמיניקאַנער. זעכצן יאָר נאָך טאַרקוועמאַדאס נצחון אין שפּאַניע — קומט צו אַ מוראדיקן פאַגראַם אויך אין פאַרטוגאַל. אַ מאַסע פון טיוזנטער מאַראַנען ווערן פאַר־פייניקט אין די גאַסן, אין די הייזער... אָבער דער מלך „באַדויערט“ עס נאָך און עטלעכע פאַגראַם־פירער ווערן אַפילו געמשפּט. זאָל מען וויסן, אַז „פאַר־טוגאַל“ איז פאַרט נישט „שפּאַניע“. זאָלן נאָר די מאַראַנען אַרויסווייזן מער טריישאַפֿט, מער אינערלעכע אויפלייזונג און נישט פאַרלירן דעם גלויבן.

אין די באַהעלטענישן מעג מען זיך טאַקע שושקען, אַז דער נייער מלך — יאָהאַן דער דריטער — איז אַ פאַרביסענער שונא־ישראל. אויך די מאַר־ראַנען האָסט ער נישט ווייניקער. אָבער דאָס זענען נאָר קלאַנגען. ווי קען דאָס מעגלעך זיין, אויב זיינע ראַטגעבער זענען ליבעראַלן און צווישן זיי דרייען זיך אַרום עטלעכע מאַראַנען? דאַרף מען בלויז ווייטער מאַכן דעם אַנשטעל פון גוטע קריסטן — און אין האַרץ קען מען סיווי קיין שומרים נישט אַריינזעצן.

דער מלך האָט טאַקע געשאַפֿן אַ געהיימע פּאָליציי, וואָס שפירט נאָך יעדן שריט. אָבער דאָרט גופא איז איינער פון די גדולים — אַ מאַראַן... וועט טאַקע זיין יידיש האַרץ נישט אויפציטערן? יא, יענער משומד ווייסט וויאַזוי צו געפּעלן דעם מלך: קודם כל מסרט ער זיין אייגענעם ברודער! אָבער עס איז פאַרט אַנדערש ווי אין שפּאַניע און צו קיין פולער אינקווי־

זיציע קומט עס נישט. האָט ער נישט צוגעלייגט קיין באַהאַלטענעם פינגער?
האַט ער טאַקע גאַרנישט צוגעהאַלפּן, אָז דאָ זאָל פאַרט לייכטער זיין?
קיין „שפּאַנישע“ מעשים ווערן נאָך דערווייל אין פאַרטוגאַל נישט
אַפּגעטאָן. די מאַראַנען היטן נאָך אַפילו אַפּ אַביסל יידישע ספרים — און
מלכות קוקט דורך די פינגער. זאָלן זיי האָבן די איינריידעניש, אָז דאָ דער-
לויבט מען זיי נאָך אַנצהאַלטן אַביסל פאַרשטעלטע יידישקייט, אויפן שפיץ
מעסער. דאָס קען דערווייל קוויקן די נשמה. אלא שפּעטער? וועט גאָט מוזן
רחמנות האָבן. ווייניק ניסים האָבן שוין געטראָפּן מיט יידן? און דער נס
האַט זיך טאַקע אָנגעהויבן באַווייזן: ערגעץ ווייט, אויף די קאַנאַלן פון ווע-
נעדיק, האָט זיך באַוויזן אַ סודותדיקער ייד מיט אַן אייגענער פּאָן, וואָס איז
אויסגעהאַפּטן מיט העברעאישע אותיות... אומעטום באַווייזט ער זיך, שטאַלץ
און אומדערשראַקן. דער פּויפּסט אַליין האָט אים אויפגענומען, הגם יענער
וויל צונויפזאַמלען אַ יידישע אַרמיי... און דאָס וויכטיקסטע: דער מלך יאַהאַן
גופא — וואָס פלאַקערט פון האָס אַפילו צו אייגענע מאַראַנען — ווייזט
יענעם אַרויס גרויס פריינטשאַפט. אַ סברא, אָז ער וויל אים אַפילו געבן
געווער פאַר זיין ווייט-יידישער אַרמיי. שאַ, אַט האָט ער אים אַפילו איינ-
געלאָדן צו זיך — קיין ליסאַבאָן! באַלד וועט ער דאָ קומען, אַ שטאַלצער און
גלייכער — מיט זיין יידישער פּאָן — און דער מלך גופא וועט אים דריקן
די האַנט... יאַהאַן דער דריטער? יא. ער אַליין! גאָטעניו! ענדלעך האָסטו
פאַרט רחמנות באַקומען אויף דיינע אַנוסים... און דער נס קומט, ער פאַרט,
ער שיפט זיך איבערן ים... אַ דאַנק דיר, רבּנו של עולם, פאַר דיין גרויסן
חסד!

ה.

און דאָן זענען געווען אין רוים 45 מוסרים און גאָט האָט אַריינגע-
געבן תשובה אין זייער האַרץ... אין עס זענען אויך געווען שטאַרקע יידן
אין רוים און אין מלכות איטאַליע, פּעאיק צו מלחמה און העלדן — און
זייער האַרץ איז ווי דאָס האַרץ פון אַ לייב צו יעדער זאַך. און די יידן
פון ירושלים, מצרים און אינעם גאַנצן קעניגרייך פון ישמעאל האָבן
זיכע הערצער, מורא און פחד — און זיי טויגן נישט צו מלחמה זיי
די יידן פון איטאַליע... (פון ראובנים רייזע-באַשרייבונג).

... איז ער געקומען, דער קליינער און אַפּגעברענטער מאַן פונעם ווייטן
לאַנד מיט זיין יידישער שווער. איבער אַ שטיק אייראַפּע האָט מען שוין
געהערט זיין נאָמען. דאָס גרויסע מלכות פון טערקיי האָט גענוג שונאים. און
זויבאַלד דער יידישער קריגס-מאַן איז געקומען און געזאָגט: קאַמף מיטן
מוזלמענישן שונא! — האָט די פּויפּסטלעכע שטול פאַרגעסן אין זיין יידישן

צייכן; האט אויך דער פארטוגעזישער שליח ביי דער ווענעזישער מדינה מודיע געווען זיין האר און מלך: טאקע א ייד — אבער עפעס אן אנדערער... דער שונא, וואס רעגירט איבער א גאנצער אימפעריע, וועט פון אים קיין נחת נישט האבן. זאל ער נאר האבן גענוג וואפן און שיפן צו פארשטארקן זיין ארמיי... ווילאנג איז דער שיעור, אז דאס מוזולמענישע קעניגרייך זאל וואקסן? אויב דער סולטאן זאל טאקע פאלן — קענען אלע נעמען ירושה... און מיטן קליינעם ייד וועט מען זיך שוין שפעטער געבן אן עצה. דארף מען אים דערווייל אויפנעמען מיט גרויס כבוד — און זאל ער ארויסשארן די ערשטע קאשטאנעס פון פייער...

ווער איז דער דאזיקער ייד אליין? פון וואס טראכט ער און וועגן וואס חלומט ער? קען מען טאקע ליב האבן זיינע פרייע יידן פון כייבארלאנד? נישט איצט איז די צייט פאר אזעלכע חקירות. זאל ער נאר אפרייניקן דעם וועג. אויב ווענעדיק האט אים אריינגעלאזט און קלעמענטי דער זיבעטער פון רוים האט אים אויפגענומען בכבוד — טאר יאהאן דער דריטער נישט ארויס-פאלן פון שפיל. וועלכן כוח פארמאגן זיינע „דריי הונדערט טויזנט קריגס-לייט“? זענען זיי ערגעץ פאראן, אדער זיי לעבן אין די מקומות וואס עק-זיסטירן בכלל נישט? דאס גייט דערווייל קיינעם נישט אן. סייזוי קענען זיי נוצן ווי א גוטע שילד: אי מען קען, צוליב זיי, זיך ווארפן אויפן שונא — און דערצו נאך וועט מען עס טאן אין נאמען פון א גערעכטער זאך. דעם יידישן הארס ברידער ווערן דארט נעבעך געפייניקט און מען מוז זיי העלפן באקומען די פרייהייט. אויב דער ייד האט נאך דערווייל נישט קיין ארמיי — קען ער זי האבן. אונטער זיין פאן קענען שפעטער זעגלען קריסטלעכע פארטוגעזן און ווענעציאנער, פראנצויזן און שפאניער. ער דארף בלויז אן-הייבן. עס זענען נאך פאראן אין א סך לענדער רייכע יידן, וואס די אינ-קוויזיציע האט זיי נישט דערגרייכט — און דער ייד האט אויפגעפלאקערט זייערע הערצער. זיי שיקן אים מתנות, געלט און זיי זענען עקזאלטירט. קען טאקע פון זיין לעגענדע נישט ווערן קיין נוצלעכע ווירקלעכקייט?

וויאזוי קען פארטוגאל וועלן באפרייען מיטן גאנצן הארצן די יידן פון ווייטן כייבאר — בעת ביי זיך אין לאנד ברענט זי זייערע טריט? דער קלוגער ייד, וואס איז געהילט אין אזויפיל סודות, ווייסט, אז מען טאר אזעלכע שאלות נישט פרעגן. אויך יאהאן גופא מאכט זיך נישט-וויסנדיק. דאס שפיל פאדערט צו פארגעסן אלע חשבונות. ווען דער ייד שיקט א בריוו און בעט אנערקענונג — נעמט אים יאהאן אויף מיט אפענע ארעמס. ער וויל שיס-כלים? אדרבא... אפשר וועט מען טאקע נעמען לאדן די שיפן. אביסעלע גע-דולד בלויז, א טראפן ישוב הדעת...

משיח צייטן! אבער אין פארטוגאל דרייען זיך ארום אזויפיל אנוסים... זיי פילן, אז בקרוב וועט זיך די שווערד הייבן איבער זייער קאפ. זיי זענען יידן אין הארץ, מיט א צלם איבערן הארץ. מוזן זיי זיך רייסן, בעגן קען, פארקאפט ווערן, חלומען פון אראפֿוואַרפֿן דעם פרעמדן שטוד-מאָנטל און שרייען „שמע ישראל“ איבער די גאָסן. וויאָזוי־זשע קען זיך אַרומדרייען צווישן זיי און ייד — מיט אָפֿנסטן צייכן פון זיין שטאַם — און דאָך פֿאַרגעסן אין זיי? בייטאָג זויגן זיך איין זייערע בליקן אין אים, בעטן זיך שטומער־הייט, פֿאַרשן און שרייען אָן ווערטער: איז עס טאָקע אמת? קומסטו טאָקע צום מלך? שמועסט ער טאָקע מיט דיר וועגן געווער פֿאַר דינע ברידער, פֿאַר אונדז? ווייסט ער טאָקע, אז דו ביסט אַ ייד מיטן העברעאישן לשון אין מויל — און דאָך גיט ער דיר אַפֿ כבוד? און אויב דאָס איז וואָר — פֿאַר־וואָס־זשע טאָרן מיר קיין יידן נישט זיין? פֿאַרוואָס קומט אונדז די העכס־טע שטראָף, אויב מיר ברענגען דעם יידישן קלאַנג אויף די ליפֿן? דו ביסט דאָך דער יידישער האָר — און דיך קען נישט שרעקן דער מאָנאָך מיט דער לאַנגער סוטאַנע — פֿאַרוואָס־זשע שווייגסטו? פֿאַרוואָס פרעגסטו אים נישט? פֿאַרוואָס וואָרפֿסטו אָפֿילו נישט דיין בליק צו אונדז? פֿאַרוואָס נעמסטו אונדז נישט צו זיך? מיר וועלן אַקערן דיין ערד, טון די שווערסטע מלאכות — אַבי נעם אונדז אַרויס! אויב דער מלך וויל דיר באמת העלפֿן — קענען מיר דאָך פֿאַרשטאַרקן דיין כוח!

טייל פון זיי האָבן שוין מער נישט געקענט וואַרטן און זיך געלאָזט צו די גרענעצן, צו פֿאַרגנבעטע שיפֿן. אַנדערע האָבן שטילערהייט מודיע געווען זייער קרובים אין שפּאַניע: ער איז דאָ... ער גרייט זיך... ער וועט... און טייל האָבן מער קיין כוח נישט געהאַט, נאָר צוגעפֿאַלן מיט די ליפֿן צו זיינע הענט אין קניענדיקן געבעט, פֿאַר אַלעמען אין די אויגן...

פון אַלע ווינקלען האָבן זייערע בליקן אים נאָכגעפֿאַרשט, געוונדערט זיך: פֿאַרוואָס באַהאַלט ער זיין בליק? פֿאַרוואָס צאָפֿלט ער נישט פון באַגער־געגיש־פֿרייד? פֿאַרוואָס טרייסט ער אונדז נישט לכל־הפחות מיט אַ וונק פון זיין אויג? זייער שטומער צער בייזערט זיך און גלעט, בעט זיך און וואַרנט: זיי קענען נישט מער! אַט באַלד וועלן זיי אים נאָכלויפֿן ביז צום מלכס פֿאַלאַץ, זיך אַרייַנרייסן ביז אין די טיפֿענישן פון די שרעקלעכע טויערן און אים פֿאַלן צו די פיס. זאָלן דערנאָך אַרויסקומען די באַהאַלטענע אינקווי־זיטאַרן! זאָלן זיי אַלע קומען און זען. זאָלן זיי דערנאָך טאָן וואָס זיי ווילן נאָר — אַבי איינמאַל אַנצורירן דעם זויס פון זיין בגד, שפירן דעם ריח פון זיין געזאַלטער האַנט; כאַטש אַנטאָפֿן אַ פינגער פון אַ פֿרייען יידנס גוף... זען אז אַזעלכער איז נאָך ערגעצווו פֿאַראַן. עס איז גוט צו פֿילן די אָפענע

וואַרעמקייט פון אַזעלכן, וואָס פירט מיט זיך דעם טלית ביז צו דער לעצטער גרענעץ פון רשעות — — — און וואָס וועט טאַקע זיין, אויב זיי וועלן זיך מער נישט קענען באַהערשן?

ער וואָלט געמעגט לאַכן, דער יידישער פריינד, ווען ער קען: אַט האָט ער זיך פריער געבייזערט, אין אַנדערע לענדער, פאַרוואָס די יידן ווילן אים נישט אויסהערן, ווילן אים נישט גלויבן, נישט מיטגערסן ווערן... זיין גאַנצע שליחות האָט ער דאָך נאָר אונטערגענומען, ווייל ער האָט געוואָלט אויפֿ־טרייסלען די יידן פון זייער גליווער! אָבער איצט... איצט ציטערט ער גאָר ווייל יידן גלויבן אים; ווייל זיי ווערן פון אים צופיל עקזאָלטירט; ווייל זיי קענען מער נישט באַהערשן זייער חשק צו גיין מיט אים, צו פאַלגן אַלע זיינע באַפעלן — — —

ער איז אַ פחדן, משיח... ער איז אַזוי פריי און דאָך האָט ער אַזויפיל אימה. אויך ער? פאַרוואָס־זשע האָט ער געהאַט אַזויפיל שפּאַט פאַר די יידן פון אַראַביע, אַלעקסאַנדריע, קאַאיראַ און ירושלים? דערפאַר וואָס זיי האָבן אים נישט נאָכגעפאַלגט? ער ציטערט, דער אויסלייזער פון די געשיכטע־בלעטער. איצט טאָר ער גאָרנישט זען, גאָרנישט הערן און גאָרנישט וויסן. אויב ער זאָל נאָכגעבן זיין האַרץ — וועט מלך יאַהאַן אַריינפאַלן אין צאָרן; וועלן מער קיין שיפן נישט זיין און קיין געווער וועט אים נישט געגעבן ווערן; וועלן אַלע זיינע האַפענונגען זיך מוזן אויסלעשן...

מוזן זיינע אויגן ווערן נאָך פרעמדער; מוז זיין בליק נאָך שאַרפער וואָ־רענען און נישט־דערקענען; מוז ער זיי טרייבן מיט זיין אימפעט נאָך האַרבער ווי פריער... אלא דאָס האַרץ? זאָל גאָט אַליין נאָר באַוויליקן און דאָרט לייע־נען דאָס פאַרהוילענע.

1.

און אויך נעכט זענען פאַראַן אין פאַרטוואָל — פינצטערע און ליכ־טיקע. ער קען נישט איינשלאָפן, דער יידישער שליח. אַט האָט ער געהאַט אַ טאָג פון פרייד: דער מלך האָט עפעס געזאָגט, מרמז געווען, געשמייכלט צו אים... וויל ער נישט פאַרפאלן ווערן אין די אַרעמס פון שלאָף, נאָר טיילן זיין פרייד און זיין דערוואָרטונג מיט דער סאַמעטענער נאכט: ווען שוין? און טיילמאָל ווערט יאַהאַן ווייט פון אים, פאַרגעסט כאילו אין אים, רופט אים נישט מער — נעמט אים ווידער נישט קיין שלאָף. עס שווייגן די קעניג־לעכע דינער און ער דאַרף מער נישט פרעגן: מסתמא איז ווידער געקומען אַ בייזער מסירה־בריוו...

ביז דער מלך וועט זיך שוין האָבן מיישב געווען — וואָלט ער דערווייל

געקענט כאפן דעם אַטעם, זיך גרייטן צום לעצטן געראנגל. ער וואלט גע-
קענט שפאצירן ביים שיין פון דער לבנה, ביי דער זייט פון איינגעשלאפענע
הייזער און טראכטן זיינע מחשבות — וואס קיינער האט נאכנישט באוויזן
דורכצודרינגען... לאַזן זיי נישט.

שאַטנס שאַרן זיך פאַרביי, רירן אָן דעם קאַלירטן פלאַטער פון זיין
מאַנטל. זיי פאַרזינקען טאַקע באלד אין דער אַרומיקער טונקלקייט — אַבער
זייער שאַרף זאָגט עפּעס אָן און לאָזט איבער אַ פּחד־מידקע אומרו. דאָס איז
נישט קיין שאַטן פון איינעם, וואָס פאַרשווינדט שוין אויף שטענדיק. זיין
ציטער בלייבט ווייטער הענגען איבערן קאפּ מיט אַנזאָג: מיר וועלן זיך נאָך
זען, שמועסן... איך באַגלייט דיך סיי ווי! און יענער — ווער עס זאל נישט
זיין — טאָר אים נישט באַגלייטן. ראובני האָט נאָך פאַר אים קיין איין וואָרט
נישט... און טאָמער יא — מוז ער עס דערשטיקן.

נאָר איינמאַל, נאָנט צום בלייכן פאַרטאָג, קלאַפּן שטילע פינגער אין
זיין טיר. וויי געשריגן! דעם קעניגס יועצים האָבן אים שוין עטלעכע מאָל
געלערנט: אַמבאַסאַדאָר! דו ביזט אונדזער גאַסט, ווייל דיין לאַנד קען ווערן
אונדזער פריינט. די קריגער פון דיין ברודער, דעם ווייטן מלך פון כּיבאַר,
וועלן אפשר מאַרגן שטיין צוזאַמען מיט אונדז אויפן פעלד פון מלחמה קעגן
די אומגלייביקע. נעמען מיר דיך אויף. דו קענסט אַרומגיין פריי, עסן דיין
כשר מאכל און זיך הילן יעדן פרימאַרגן אין דיין יידישן תפילה-בגד...
מיר ווייסן עס — און דערפאַר הערן מיר אַזוי גערן אַפילו דיין העברעאיש
לשון, וואָס מאַכט אויפציטערן אונדזערע גלחים. אַבער געדענק: דו ביסט נאָר
דער שליח פון דיין געוויסער ברידער. די מאַראַנען זענען אַבער אונדזער
רע. פאַרגעס־זשע אַלע חלומות, וועגן קענען ריידן אויך איז זייער נאָמען
— ווייל דו וועסט דיינע פליגל איבער זיי נישט קענען אויסשפרייטן. זיי
וויסן, וווּ דו מעגסט זיך מישן און וווּ דיין צונג דאַרף געהילט ווערן אין
שווייגן. דו זעסט די דאָזיקע מאַראַנען? צען מאָל האָבן מיר שוין געצונדן די
שייטערן פאַר זייערטוועגן און צען מאָל האָבן מיר זיי שוין אויסגעלאָשן. אַז
מיר ווילן — דרייען זיי זיך ווייטער אויף אונדזערע גאַסן; און אַז אונדזער
טראָן וועט וועלן — קענסטו זיי נאָך מאַרגן זען צווישן די פלאַמען, באַלעקט
פון רויכיקע צונגען. אַבער דאָס אַלץ געהערט זיך מיט דיר נישט אָן. דאָס
זענען נישט דיינע אונטערטאָנען נאָר אונדזערע. טאָ היט זיך, העברעאישער
שלאַכט־מאַן! דו קומסט פון יענער זייט סמבטיון און נאָר וועגן יענע חיילות
ווילן מיר פון דיר הערן. טאָמער ווילסטו איינעם פון אונדזערע מאַראַנען
באַגורטלען מיט דיין שווערד — איז וויי צו דיר און דיינע פלענער. בלייב
טויב און שטום צו די מאַראַנען, וואָס זיי און זייערע עלטערן גויגן זיך צום

ליסבאָנער פּאַלאַץ. זיי זענען דיינע ברידער? זיי דינען צום זעלבן גאָט וואָס
 דו אין זייערע קעלערן? פאַרגעס אין דעם, אויב דו ווילסט נישט, אַז אויך
 דיך זאָלן אונדזערע פלאַמען פאַרצערן...

היט ער זיך! נאָר אין יענער טיפּער נאָכט, ווען די שטילע פינגער
 פויקן אַריין זייער שטום קלאַגליד אין זיין טיר — באַהאַלטן זיך אַלע ניכ-
 טערנע פחדים אין אַ האַרץ-ווינקל. זיין גאַנצע איינגעצוימטקייט לייזט זיך
 אויף — און אויף איר אַרט קומט דער דערשטיקטער נייגער, דער פאַרבענק-
 טער רוף פון גאַנצן לעבן זיינעם: זיי קלאַפּן... זיי קומען... קיין שום טויף-
 וואַסער האָט נישט באַוויזן אַפּצושווענקען דעם יידישן חותם פון זייער נפש!
 ווער קען דען איצט טראַכטן פון די ווייטע אַרמייען — אַז אַט-דאָ שטייט
 איינע פון זיי? זי איז פאַרגנבעט און שטיל; וואָרט אויפן מינדסטן צייכן,
 אויפן דינסטן רמז... מען טאָר טאַקע נישט. אָבער ער מוז פאַרט הערן וויאָזוי
 זיי לעבן דאָ; וויאָזוי זיי בענקען און וואָרטן; וויאָזוי דער ייד אין זיי גערט
 זיך בלויז מיט אַביסל האַרץ און טרוים — און דאָך גייט ער נישט אויס...
 ער מוז וויסן, וויאָזוי זיי ווילן אויסגעלייזט ווערן דורך זיינע הענט... מוז
 ער דערפאַר כאַטש עפענען אַ שפעלטעלע; כאַטש איינמאַל זען דאָס פנים פון
 דער אייגענער אַרמיי, וואָס וואָרט אויף אים אין שאַטן... גאָט, די נאָכט איז
 אַזוי פינצטער און שלינגט איין אַזויפיל סודות פון מענטשלעכער שוואַכ-
 קייט — וועט זי דען אויך מיין סוד נישט קענען פאַרבאַרגן?

עפנט ער די טיר... און דערנאָך ווייסט ער אַליין נישט, פאַרוואָס זיין
 האַרץ האָט זיך אָפּגעשטעלט: פון איבעראַשטער שרעק? פון איבערמאַסיקער
 פרייד? זע נאָר, ווער ס'איז געקומען! דאָס איז דאָך ער, דער יינגער סעקרע-
 טאַר פון דער מלכה אַליין... אינעם בלייכן שפיגל פון דער אַשמורה לויכט
 זיין איבערמענטשלעכע שיינקייט נאָך טיפּער און שטראַליקער. אַט שטייט
 ער נאָך עטלעכע רגעס אין זיין גאַנצער, אַדורכגעלויכטענער הויך אַנטקעגן-
 איבער דעם נידעריק-פעסטלעכן פרינץ. אָבער באַלד לאָזט ער זיך אַראָפּ ביי
 דער שוועל; וויל ער קניען, פאַלן, לעקן דעם שטויב פון משיח'ס טריט... ניין
 און ניין! זאָל ער נישט וואַגן קיין איין טריט ווייטער! אָבער... גאָט מיינער!
 ווי גרויס עס איז די באַהאַלטענע פרייד! אויך ער, דער שיינער צויבער פון
 הויף-דאַמען און מלכ'ס — דיעגאָ פירעס!

די גוט-אָדורכגעטראַכטע שרעק פון הייס-בלוט'יקן מלוכה-מאַן שרייט אי-
 בער אַלע קעמערלעך פון זיין געדאַנק: טרייב אים! מאַך זיך טויב! שליס
 דיינע ליפן און דיין טיר! דו קענסט דאָ געווינען איין ייד און דערמיט פאַר-
 לירן דיין גאַנצע שליחות... אָבער די ליכטיקע בלאַסקייט, אין לבנה-שפּאַלט
 פון דער טיר, טרייסלט זיך שוין אין פאַרטראַגענער חלשות: רבי! האָר!

משיח! טרוים מיינער! און איבער דער גאנצער שרעק שפרייט זיך אויס אזא איידעלע זיסקייט; א מין כישוף, וואס מאכט פארגעסן אין אלץ און אלעמען; זאל א גאנצע וועלט פארלירן-גיין, אבי צו קענען איינמאל אוועקלייגן די הארט-אדערדיקע האנט אויפן יינגלעריש-צארטן קאפ און שפירן זיין באגייסטערטן אטעם אויף זיך איין רגע, איין שטיק פליענדיקע אייביקייט... דאס מאכט גרעסער דיין וואקלדיקן כוח, צעטרייבט אלע דיינע ספיקות און גיסט דיך אן מיט שיכורן שטאלץ; גאט, אויך ער? אויך אים האט מיין חלום באוועלטליקט?

און די האנט פונעם יינגן, איינגעשלאסענעם פאליטיקער האט צארט און נישט-דאאיק ארומגענומען דעם אייגענעם חלום, וואס האט שטיל אריינגעיאמערט אין דער נאכט דאס ליד פון אזויפיל פארלירענע לעבנס.

ז.

אין אז מען טאר נישט — איז וואס? אין יענער נאכט איז נאך דיעגא פירעס קיין ייד נישט געווארן. דער האר אליין האט עס אים פארבאטן, געבעטן זיך ביי אים, באשווירן ביי גאטס הייליקן נאמען. עס איז אבער אויך פאראן א מארגן; און מארגן ווערט די בענקשאפט נאך גרעסער, נאך שרעקלעכער. זי שלייכט זיך אריין אין אלע נאכטיקע חלומות און שרייט מיט מאוימדיקע קולות: דיעגא! צוויי און צוואנציק יאר פון דיין לעבן האסטו אפגעגעבן דער טומאה... וויפל איז דער שיעור? זי ווערט געשטאלט, די בענקשאפט. זי גנבעט זיך אריין אין זיין שלאף. פירט ביי דער האנט שטראליקע זקנים, וואס האבן מער מאכט ווי טויזנט געהיטענע משיחים. זיי נעמען אים ביינאכט צו די חורבות פון ירושלים, ווייזן אים דארט מילך-ווייסע טויבן און שווארצע קראען. די ווייסע פליען אין א ווייטן קרייז צו די הימלען — און די שווארצע לאזן זיך אראפ אין שאול אריין מיט צוויי און צוואנציק פינגער טערע זעק, די באפלעקטע יארן זיינע — און פיקן פון דארט ארויס מיט די מיאוסע שנאבלען זיין הארץ. עס לויפן אן פייערדיקע פערד מיט אנגעגליטע שפיין. אבער זיי קענען דאס קראקעדיקע חשכות נישט פארטרייבן. ערשט א „מגיד“ פון הימל זאגט אים אן: א סוף! א סוף זאל עס נעמען...

אויב ראובני גלעט אים און טרייבט אים; אויב ער בעט זיך ביי אים מיט הארטן געבייזער, אז ער זאל ווייטער טראגן זיין טאפלט פנים. אז ער זאל קיין חשד נישט וועקן; אויב ער וויל נישט און טאר אים פאר קיין ייד נישט מאכן — וועט עס טאן א באהאלטן מעסער, א שארפער קיזל-שטיין. דער פלאטער פון אן אויסגעהאפטענער מלוכה-פאן מיט העברעאישע גענייעכצער און פיר-עקיקע אותיות איז שטארקער פון אלע פעכיקע שטור-

קאצן און קירכע־פּוּיקן... וועט ער ווידער קומען, דער מלאכים־שיינער יינג־לינג! נעכט זענען פאַראַן גענוג און דער וועג צו ראובנים אכסניה איז נישט ווייט...

ווען די טריט שפּרייזן מיט יידישער פאַרשווערונג — דאַרף אויך אַ מלוכהש חתונה ציטערן. אָבער אַז די האַנט באַרירט שוין די טיר — פאַר־גיט דער גאַנצער פּחד אויך ביים האַר און זי ווערט פאַרשווענקט פון יענעם התלהבות: אויסלייזער! יידישער העלפער! משיח!!! ווידער מוז זיך עפענען די טיר און ווידער מוז ראובנים האַרטע דלאַניע דריקן די ווייסע צערטל־האַנט פון זיין נאַכטיקן גאַסט: דיעגאָ פירעס, גאָט איז מיט אייד... פאַרוואָס זענט איר ווידער געקומען? איך טאָר אייך פאַר קיין ייד נישט מאַכן! איך בין דאָ בלויז אַן אַרעמער שליח... מיין שווערד ביי דער זייט מעג דאָ נאָר רייזן די שפּראַך פון שלאַכט אין אונדזער ווייטן מלכות — אָבער זי קען נישט דינען ווי אַ מוהל־מעסער פאַר די אַנוסים פון היגן לאַנד... אַנטלויפט אין דער נאַכט אַריין, פירעס...

דער שאַטן־געהילטער גאַסט איז אָבער קראַנק, ייִד־קראַנק, אַ שווע־רע היץ שלאַגט אַרויס פון די צעלויכטענע אויגן. אפשר האָט ער צוליב דעם פאַרלוירן זיין געדאַנק, זיין געוואָרנטקייט? ווען נישט — וואָלטן זיך אפשר זיינע ווונדערלעכע ליפּן נישט אויסגעקרוּמט מיט אַזויפיל חוזק: פירעס? אַ ייד שטייט דאָ איצט! אַ געפלאַגטער ייד און גאַטס אַ קנעכט: שלמה מלכו, דער געמלטער גר־צדק — — און איידער ראובני באַווייזט אַוועקצוינע־מען זיין קילע האַנט פון יענעם צעהיצטן שטערן — גיט אַ לויכט־אויף אין דער חדר־טונקליקייט דער ווייס־רויטלעכער פלעק, דאָס אַרומגעהילטע לייכונט, דאָס אייביקע בלוט־געשריי איבער שלמה מלכוס געוועזענער ערלה.

ח.

...איך פאַרמאָך האַסטיק דאָס געשיכטע־בוך פון מיין זכרון: ווהיין בין איך עס פאַרפלוין? ביי וואָס האָב איך פריער געהאַלטן? אַהאָ: ביי מאָס־קווע. ביים אַנקומען פון גאָלדע מאירסאָן צום דאָווענען אין דער גרויסער שיל: וואָזוי בין איך אַריבער צו די צוואַנציקער יאָרן פון 16טן יאָרהונדערט? זיך דערמאָנט: אין דער זעלבער מאָסקווע האָט אַ שרייבער־מאַראַן אין יענער צייט זיך אַרומגעטראָגן מיט זיינס אַ נייער דראַמע. וואָס האָט דער מאָסק־ווער דוד בערגלסאָן געוואָלט פונעם „פּרינץ ראובני“?

דער ייד פון רוסלאַנד, וואָס האָט זיך דערווייל באַוויזן אויסצושווייגן, נעמט ווידער דאָס וואָרט:

— ס'איז פאַרגעקומען אַ קבלת־פנים אין איינעם פון די מאָסקווער זאָלן.

די שליחה פון מדינת ישראל נעמט אויף געסט. אין דער אמתן האָט זי גע-
וואָלט זען יידן, די יידישע שרייבער מיט הויכע סאָוועטישע אָרדנס און
אַן זיי... ווי זאָגט איר? די שלמה מולכוס! האָבן זיך געדרייט אַרום איר די
מאַסקירטע איציקס און דודס, די פרעס און משחם... זיי האָבן גאַרנישט גע-
זאָגט. געוואָלט אַרויסברענגען עפעס אַ וואָרט און באַלד זיך געכאַפט: מ'טאָר
נישט... אפשר שפעטער, ווען קיינער וועט נישט זען... אַט לויפט גאָר צו
איר אַ מאָן מיט גרוילעכע האָר. ער בלייבט שטיין גאַר-נאָנט און זיין מויל
באַזוימט זיך מיט שוים. ער זאָגט עפעס גיפטיקס, בייזס, אַ סימן: זי ווערט
בלייך, דערשראָקן. ס'איז דער גלגול פון אַמאָליקע אינקוויזיציע-משומדים; אַ
שאַטן פון כעראַנימאָ דע סאַנטאָ פע; פון שלמה דע סאַנטאָ מאַריאַ אָדער
ענריקע נוניעס. איצט הייסט ער אי ליאַ... איציק און דוד, משה און פרץ
פאַרשטייען שוין: דער גיפט שפּריצט אויף זיי, כאַטש ער פאַרווייט גאָר
איר פנים. זיי נעמען זיך ציען צוריק... זאָלן זיי שטיין וואָס ווייטער פון
יענעם אָרט, וווּ ראובני מיט מאַמע-אויגן טראָגט אויס זייער חרפה. זיי שווייגן
— אָבער פון זייער צעפּיכערט אויג לייכט אַרויס דער בלוטיקער פלעק פונעם
יידיש-באַנטיגענעם האַרץ... טאָקע נאָרוואָס באַשניטן. אויך זיי וועלן אפשר
אָפּוואָרטן ביז דאָס מסור-אויג וועט פאַרשווינדן און ביינאַכט וועלן זייערע
פינגער פויקן אויף איר שויב: גענוג! — — —
און דאָס יינגל פון בוקאַרעסט דערציילט די צווייטע העלפט פון דער
מעשה:

— האָט מען די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס פאַרבאַטן. די הכשרה-
קיבוצים זענען זיך צעפאַלן און די לאַקאַלן זענען איבערגענומען געוואָרן פון
קאָמוניסטישע הענט. אָבער איין טרייסט איז געבליבן. ער איז דאָ. מען
דאַרף נאָר אַנשרייבן אַ בקשה און דער ישראל-אַמבאַסאַדאָר וועט שוין אַרויס-
נעמען... טויזנטער יידן האָבן אָנגעהויבן שטראָמען צו זיין אָרט, רייסן זיך
צו זיין באַהעלטעניש. איינער האָט געשריבן זיין בקשה אויפן צווייטנס אָסל
און זי איבערגעגעבן ווייטער. באַלד האָבן עס געהערט יידן פון דער פראַווינץ
און געצויגן אין דער הויפטשטאָט. די צוגן קיין בוקאַרעסט זענען פול גע-
וואָרן. פון די עליה-בקשות איז געוואָרן אַ באַרג, נאָך איינער... בערג מיט
יידישן צער און יידישער בענקשאַפט. טויזנטער האָבן געוואָרט אויף די אָר-
מיקע גאַסן; נאָך טויזנטער האָבן זיך געריסן נענטער, זיך אַריינבאַקומען אין
הויף: אפשר פאַרט?

נאָר די טויערן האָבן זיך פאַרהאַקט. די פענצטער אויך. די באַאַמטע
לויפן פאַרביי און ענטפערן נישט. מיידן אויס דעם בליק. פאַרוואָס ווייזט זיך
נישט ער אליין? פאַרוואָס לאָזט ער נישט הערן כאַטש איין וואָרט: ווען?

נאָר זיי ווייסן: אויך די מדינה אליין איז לייכט נישט אָנגעקומען. מעג מען זיך אָנגארטלען מיט אויסדויער. האָבן זיך אויסגעשטעלט לאַנגע רייען. גאָנצע טעג זענען זיי געשטאַנען און ביינאַכט אָנגעלענט דעם מידן קאַפּ אינעם געדראַנג; איינער אינעם צווייטן... נאָר פון יענער זייט גאָס האָט זיך באַ-וויון אַ צווייטע מחנה: זינט ווען מאַכט מען עס דעמאָנסטראַציעס ביי יענעם אין לאַנד? וואָס ווילן רומענישע בירגער ביי די טויערן פון אַ פרעמדן פאָר-שטייער? דער באַהאַלטענער ראובני שרעקט זיך: קוים אָנגעהויבן די פאָלי-טישע באַציאונגען... קען אפילו אַ ווונק מיטן אויג ווערן געפערלעך. טאָר ער זיך נישט מישן. אָבער דורך די פאַרצויגענע פויערהאַנגען קען ער זען די פאַרזאַמלטע מחנה. ער זעט אויך די פאָליציי, וואָס צעטרייבט דעם עולם. באַלד וועט ער שוין מעגן אַרויסגיין — און די טרויעריקע אויגן וועלן מער גישט עקבערן, נישט מאַנען... צי וועלן זיי טאַקע גאַרנישט איבערלאָזן פון זייער שטעכיקן יאוש אין האַרץ? וועט זייער אויג נישט רופן פון די זייטיקע פענצטער, פון ווייטלעכן טראַטואַר?

דאָס רומענישע בחורל האָט שטיל פאַרענדיקט: איר וויסט? איך אליין בין דאָרט אָפּגעשטאַנען צוויי מעת-לעת... אין די גרויסע פרעסט פון פעב-רואַר 1949... יא, ווען ראובני פון בוקאַרעסט האָט שוין געהערט, וויאָזוי די כמאַרע איבער די מאַסקווער אנוסים האָט זיך אַראָפּגעלאָזט.

ט.

... ער האָט זיך נישט אומזיסט געשראַקן, דער שר ראובני. די אנוסים פון ליסאַבאָן האָבן מער נישט געקענט. איינער פון זיי, מיט דער באַשניטע-נער ערלה, ליגט שוין אין אַ באַהאַלטענער אכסניה און שמועסט זיך אויס מיט די מלאכים אויף קבלה-לשון. ער איז זיכער, אַז דאָס רוימישע מלכות מוז פאָלן און אַז דער נחש הקדמוני וועט באַלד געפאַנגען ווערן אין זיין שטייג. ווען דאָס זאָל, חלילה, דערגיין צו רוים! ראובני וואָלט אפשר געקענט צוימען דאָס מויל פון איין שלמה מולכו. אָבער וויפל פון זיי לויפן אים נאָך, גרייטן זיך אַראָפּצורייסן די פאַרשטאַפונג פון זייער האַרץ? באַהאַלטענע פריינט אין קייסערס הויף האָבן אים שוין עטלעכע מאל געוואָרנט: זיי וויסן, אַז דאָ וואַקסט אַן אויפֿרודער — און דו וועסט זיין דער חייב. די לייט פון יידישן גאָט גייען דיר נאָך. איינער רירט אַן דיין מאַנטל און לויפט אַוועק. באַלד באַפאַלן אים צענדליקער און קניען פאַר אים, בלויז דערפאַר, ווייל דיין פאָלע האָט אים געגלעט; וואָס האָט ער דערביי געשפּירט? אַרויסגע-הערט? די פאַרטוגעזישע קרוין און די שפּאַנישע אינקוויזיציע וועלן זיכער נישט שווייגן...

אודאי נישט! בפרט ווען אזא חשובער מאן ווי דיעגא פירעס האט איי-בערגעלאזט אלע כיבודים און אנטלאפן קיין טערקיי. דארט דרשנט ער קעגן קאטוילישן גלויבן און זאגט אן גאטס נאנטן טאג. נאך אים זענען אוועק אנדערע אנוסים. די מאראנען פונעם מאיארקא-אינדול האבן שוין אפילו גע-מאכט אן אפענעם רעוואלט. דער יידישער פרינץ ווייסט שוין פון די בייזע בריוו, וואס שפאנישע אינקוויזיטארן שרייבן צום מלך: שולדיק איז דער פרעמדער ייד... דאס האט ער אויפגערודערט די הערצער.

יאהאן האט שוין געהאלטן ביי געבן — אזוי האט ער לכל-הפחות גע-זאגט — עטלעכע שיפן און טויזנטער שיס-כלים. איצט האט ער אויפגעהערט צו ריידן פריינטלעכע רייד. אלץ קען צעשטערט ווערן. פארשטייען עס נישט די מאראנען? ווייסן זיי נישט, אז ראובני קען קיין יחידים נישט העלפן? זיי געהערן אבער נאך אלץ צום אויסטערלישן פאלק: אדער עס ווארט יארהונד-ערטער אויף גאטס חסד, פארלירט די בעסטע געלעגנהייטן זיך צו ראטע-ווען, לאזט זיך ברענען אדער אויסשמדן — אדער עס קען דעהערן דעם קלאנג פון איין העברעאיש ווארט און וויל מער קיין מינוט נישט ווארטן... זיי האבן נאך מיט די אייגענע אויגן פון אים גארנישט געזען. אפילו אין זיין גיין צום מלכס פאלאץ האבן זיי געמעגט דערקענען זיין שוואכקייט. אבער ער קען זיי פארשטיין: מיטאמאל האבן זיי דערזען א פרייען ייד — זאל זיין פון סמבטיון-לאנד. דאס איז גענוג. ער גייט דא ארום — און שוין מיט זיין מאדנעם העברעאיש פארכישופט ער די גאסן. האט ער טאקע מיטן פויפסט אליין געשמועסט אויפן דאזיקן לשון? דאס אליין דערמאנט זיי שוין גענוג אין זייער מאראנישן גורל.

האבן זיי געוואגט. אים אפגעגעבן גרויס כבוד. אבער דאס וועט קאסטן. מוז קאסטן קרבנות. אויב יאהאן האט נאך ביז איצט נישט איינגעפירט די פולע אינקוויזיציע — וועט ער שוין האבן א גילטיקן תירוץ. ראובני האט אנדערע שליחות. ער דארף אויפשטעלן זיין ארמיי, באוואפענען זי — און נישט מעסטן די יידישקייט אין באגראבענע הערצער. האט ער זיי אויסגע-מיטן — און ס'האט אים פארט נישט געהאלפן. דער מלך האט שוין אראפ-גענימען פון אים זיין חסד. ער איז א פארשטייער פון א פרעמד לאנד — און די פארטוגעזישע תפיסות מיינען נישט אים. אבער ער מוז אוועק וואס שנעלער. זיין פאן מוז צונויפגעוויקלט ווערן און באלד וועלן זיינע זעגעלען ווידער פלאטערן מיט ווילדער ווייט — ווייטער פון יעדער האפענונג, וואס די מאראנען האבן אויסגעטראגן; ווייטער פון אלע הבטחות... אויך אין פאר-טוגאל נעמען גליען די כלים פון פיין.

שווער איז דער וועג פון איין פרייען ייד צווישן אַזויפיל אומבאַפרייטע. דערפאַר וועט ראובני, מיט דורות שפּעטער, באַלאַדן ווערן פון אַלערליי טענות: פאַר טייל וועט שוין אייביק בלייבן דער פאַרדרוס קעגן אים, פאַרוואָס ער איז געקומען און מיט זיין בלוז דערשיינען אויפגעוועקט די איינגעדרימלטע חלומות. די מאַראַנען האָט ער ווייניק געהאַלפּן — אָבער דערפאַר האָט ער צוגעאיילט, הגם נישט לגמרי אַרויסגערופן, די פאַרטוגעזישע אינקוויזיציע. די זעלבע טענה גייט מסתמא נאָך די ראובנים פון אונדזער צייט אויף אַ שטילן אופן: וואָס האָט געטויגט זייער מעכטיקער אויפרודער אין די סאַ-וועטישע לענדער — אויב קיין באַפרייאַונג איז סייווי נישט געקומען?

ווען דער אַלטער ראובני זאָל קענען ענטפערן — וואָלט זיין תשובה זיכער געווען אַ קורצע און אַן אייביק-אַקטועלע: די אינקוויזיציע וועט אַלע מאָל מאַרדן — מיט אַדער אָן אַ תירוצ... יאָהאָן דער דריטער פון אַמאָל, אַדער איוואָן דער שרעקלעכער נומער צוויי אין רוסלאַנד, וואָלט סייווי גע-מוזט אַנצינדן די פייער. דאָס איז געווען אויסגעשטעלט אין זיין פלאַן — אַפילו ווען דער שליח פונעם אייביקן ישראל זאָל נישט געווען קומען און אויפטרײסלען די מאַראַנישע הערצער. אויב איינער איז פון זיין נאַטור נישט קיין דורשטער נאָך בלוט — וועט אים דאָס אויפטויכן פון אַ יידישן משיח פאַר קיין מערדער נישט מאַכן. אויך דער יידישער פלאַם אין האַרץ פון איי-ביקן שלמה מולכו דאַרף נישט האָבן קיין תירוצים: ראובנים קומען האָט זיכער צוגעאיילט די באַגייסטערטע תשובה פון דיעגאָ פירעס — אָבער זי וואָלט סייווי געקומען. שלמה מולכו איז נישט באַשאַפּן געוואָרן צו דינען רוצחים. ער קען עס טאָן אַ שטיק צייט, ווען זיי זענען נאָך אַ סך מילדער — אָבער סוף-כל-סוף מוז ער רעוואָלטירן. מוז עס קומען צום איבערברוך. נעמען אַ גאַנץ פאַלק — אַדער אַ גרויסן טייל פון אים — און דערשטיקן זיין געוויסן מיט פייער איז נישט מעגלעך. דער גייסט פון יאַרטויזנטער לעשט זיך נישט אויס פון קיין בייטש... מעגן אויך די ראובנים פון אונדזער צייט הערן דעם נישט-דערוואַגטן ענטפער פון זייער ערשטן פאַרגרייער: נישט איר זענט שולדיק, וואָס צווישן שווערד און מלאך — האָט שלמה מולכו זיך פאַרט פאַרבענקט צו די ריינע פליגל!

נישט אַנדערש איז עס מיט די פאַרוורפן פון אַ פאַרקערטער זייט: פאַר-וואָס האָט ער אַזוי ווייניק געוויזן דאָס פנים? פאַרוואָס האָט ער אַזויפיל געשוויגן? דוד הראובני איז געווען פון די קלוגסטע יידן אינעם מיטלאַלטער. פון זיין גאַנצער פאַרהייליקייט וויקלט זיך אַרויס אַ מענטש מיט אַ שטאַלע-נעם כאַראַקטער און ווילן; אַ רעאַליסט ביז פיינלעכער אומהיימלעכקייט —

און דאך פול מיט מיסטישער אסקעטישקייט און איבערנאטירלעכן גלויבן; א פינאנציעלישער דיפלאמאט, וואס איז געקומען מיט עטלעכע יארהונדער-טער צו-פרי. ער איז אפשר געווען דער טעאדאר הערצל פונעם 16טן יארהונדערט — נאך אן זיין געצוימטקייט, אדער פאליטישער בויגעוודיקייט און ארומגערינגלט מיט מער יידישער טראגיק. האט ער דען — מיט זיין נישטערנעם אויג — נישט געקענט פארשטיין, אז א שטאהמלכות קען נישט מיט איין האנט שלעפן יידן צום טויף־בעקן און מיט דער צווייטער האנט העלפן בויען א יידישע מדינה? אז די דאזיקע סתירה וועט זיך סוף־כל סוף אויפלייזן לטובת דער רשעותדיקער זייט? אויב אים איז שוין יא בא-שערט געווען צו קומען אינעם לאנד, וואס צאפלט זיך דער לעצטער יידי-שער אדער — האט ער געדארפט מער וועקן ווי באראקין; נישט קוקן ווי ווייט ער וועט אדורכפירן זיין מלוכה שעה שלחות — און בעסער טראכטן וועגן זיין יידישער. ער האט געדארפט אריינברומען שטילערהייט, וועמען ער וואלט נאך באגעגנט: אנטלויפט... ראטעוועט זיך איבער דער גרענעץ, ווייל די אינקוויזיציע וועט איר סיווי נישט אויסמיידין — — — זייט שטיל, איר באשולדיקער! הערט בעסער אויס דאס יידישע מעשהלע פונעם רוסישן 1948.

א הער זענען נישט געקומען קיין שלאכט־לייט פונעם אויסגעטראכטן לאנד. דוד הראובני פונעם 20טן יארהונדערט האט נישט געדארפט צוזאגן, אז זיינע יונגע גיבורים וועלן זיך ערשט גיין שלאגן מיטן בשותפותדיקן שונא. זיינע חיילות, מיטן יידישן צייכן פון קריג, האבן נאך פריער זיך גע-וואלגערט אויף אלע שלאכטפעלדער פון אפריקע און אייראפע קעגן בשות-פותדיקן שונא פון פויפט און מלך. די פארשטייער פון יידישן מלכות זענען געקומען פון בלוט־אויסגעווייקטע תהומות; פון פעלדער, וואס זייער שווייס האט אויפגעגרינט און פון שטעט וואס זייער האנט האט אוועקגעשטעלט בלוז מיט דער ברכה פון ארעמקייט. זיי האבן נאך צעעפנט זייער טויער פאר די, וואס די נייע אינקוויזיציע האט נישט באוויזן צו פארצען — און דעם פרייז פאר דער דאזיקער רעכט האבן זיי נאך פריער געסילוקט מיט ריינסטן, מזומנעם בלוט. ראובניס זעלנער האבן נאך פריער אפגעגעבן זייער לעבן — און „יאהאן“ האט זיך ווייטער נישט געהאלטן פאר זיין בעל־חוב.

דער שאטן פון חנה סענעש האט נישט געוועקט די הארן פון בודאפעסט. ווער ווייסט? אפשר זענען הונדערטער אנדערע חנהס געשטאנען ביים פארזיגלטן טויער און נישט געקענט ארויס? און ווער קען דערציילן, וויפל טרומפעלדארס עס האבן אויפגעריסן די טרויעריקע אויגן אין יענעם מאסקווער שבת — און קיינער פון די מושלים האט זיך נישט דערמאנט אין

זיין צאפלידיקער האנט, וואס איז אפגעהאקט געווארן פאר רוסלאנד. קען זיין, אז אין יענער צווייפגעדערגטער מאסע זענען אויך געשטאנען די שאטנס פון טויזנטער יידישע גיבורים אויף די רוסישע שלאכטפעלדער און די לע- בעדיקע סילוועטן פון צענדליקער טויזנטער חברים זייערע — און יאהאן האט זיך נישט גערירט פון ארט. איין יידישער ברום זייערער האט ארויסגערופן די תליות פון אלע ווינקלען...

ראובני פון אונדזער צייט איז געקומען מיט טויזנטער רעאלע וועקסלען אין דער האנט — און זיינע ליפן האבן ווידער געמוזט בלייבן געשלאסן. ער האט שלמה מולכן נישט געקענט ברענגען די באגערטע טרייסט, נישט גע- קענט אויפנעמען ביי זיך אין חדר; אפילו נישט געקענט אים ווייזן קיין פשוט ספר, וואס איז געדרוקט אין ירושלים אדער תל-אביב... נצחונות איי- בערן צורר היטלער, איבער די אראבישע שונאים, איבער אזופיל אייגן-אפ- געקילטע הערצער — און ווידער בלייבט דאס קאלטע שווייגן ווי א חותם אויף די ליפן; עס מוז בלייבן — ווייל אנדערש לעשן זיך לעבנס, פאר וועלכע קיינער וויל קיין אחריות נישט טראגן...

מיט געוואלט-פאָרחתמעטע ליפן ביי דוד הראובני פון 1948... טאָ ווי אזוי זאל מען נישט פארשטיין דעם שווערן שלאָס איבערן מויל פונעם כייבא- רער פריינד, אין דער גרויסער תפיסה ליסאבאָן מיט 420 יאָר פריער? וואָס נאָך קען מען ביי אים מאַנען פון די פאָרגעלטע בלעטער אַרויס?

יא.

דוד הראובני פאלט אדורך דערפאר וואָס אין די אינקוויזיציע-מקומות זענען די באַהאַלטענע יידן צופיל פאַרכאַפט פון זיין געדאַנק; רייסן זיך צו ווערן זיינע מיטגייער — הגם עס איז נאָך צופריי... זיי טאָרן עס נאָכנישט. אָבער אין יענעם לאַנד, וווּ מען ברענט נישט קיין יידן און ער וואַלט שטאַרק באַגערט, אז זיי זאלן אים יאָ נאָכפאַלגן — זענען די צרות פון גאָר אַ פאַר- קערטן כאַראַקטער.

אין יענעם לאַנד האָבן זיך געראַטעוועט אַ סך אַנטלאָפענע פון שפּאַניע און פאַרטוגאַל. זיי זענען געקומען מיט שרעק אין די אויגן, אָבער ביסלעכ- ווייז זיך דערשלאָגן צו פאַרמעגנס און אַנזען. אַ שפּאַנישער ייד האָט זיך דאָרט אַפילו געקענט אַוועקזעצן און אַנשרייבן זיינע „דיאַלאָגן פון ליבע“. אויב יידן האָבן דאָרט דאָגות — געהערן זיי מער-ווייניקער צום נאַרמאַלן לעבן פון יענע יאָרן. זיי וואַלטן גיכער געקענט אַרויסווייזן זייער ליבשאַפט צום יידישן שליח און העלפן אים אַדורכפירן זיין שליחות.

איז טאַקע אמת: אַ סך יידישע טירן האָבן זיך צעעפנט פאַר אים. ער

האָט באַקומען נישט ווייניק הילף, כבוד און באַגייסטערונג. עס איז אָבער דאָרט פאַראַן דער רייכער דאָקטאָר יעקב מאַנטל ינאָ. אויך ער זאָרגט פאַר יידן און וויל זייער טובה. פון ווענעדיק ביז רוים האָט ער אַ סך יידישע קעגנער. מען האַלט אים פאַר אַ מענטש, וואָס זאָרגט קודם־כל פאַר זיך און צוליב דעם פירט ער אַלערליי מחלוקתן. ער איז אָבער אַ ייד און אויך פאַר אים איז בעסער די פרייזייט פון ווענעציע — איידער צו מאַכן אַ קאַ-ריערע אינטערן מאַנטל פון שמד. אָבער דווקא דערפאַר שרעקט זיך אַזוי דער רייכער אַריסטאָקראַט פאַרן אומבאַגרייפלעכן ראובני; ער האָט זיך שוין וויי-דער באַוויזן, דער פאַנטאַזיאָר פון יידישן מלכות! פון פאַרטוגאַל האָט מען אים פאַרטריבן — אָבער ס'איז פון דאָרט אויך געקומען דער פלאַמיקער מקובל, מיט מאַניערן וואָס פאַרכאַפן דאָס אַריסטאָקראַטישע האַרץ פון די גויישע שררות... און מאַנטינאַן ביטערט דאָס האַרץ: אויב קיינער פון די יידן וועט נישט אַפּוואָרפן זייערע רייד — קענען קומען גרויסע צרות. די שרים און קויפלייט פון דער מדינה קענען נאָך ביז ווערן און זאָגן: אַט האָט איר דאָך אייערס אַ מלוכה! אייערע פאַרשטייער קומען דאָך צו אונדז וועגן העלפן באַפעסטיקן זייער לאַנד. טאָ וויאַזוי קענט איר דאָ האַנדלען און וואַנדלען, בעטן מער רעכט און מאַכן פאַרמעגנס? און פאַרוואָס ביסטו, יעקב מאַנטינאַ, דער פאַרשפרעכער פון דייע ברידער אין לאַנד — אויב דער מאַן אין גאָלד געשטיקטע בגדים קומט גאָר אין נאָמען פון יידן, בכדי צו שטאַרקן דאָס יידי-שע מלכות ערגעץ אנדערש? אמת: היינט וויל ער באַווייזן, אַז די טובה פון אונדזער מדינה איז די זעלבע ווי די טובה פון זייערע. אָבער וואָס וועט זיין, וויבאַלד עס וועט זיך אַמאַל מאַכן פאַרקערט? אויב דאָס האַרץ פון איטאַליעס יידן וועט זיין מיט אים — וויאַזוי קען עס פילן טריישאַפט אויך צו אונדז?

קיינער האָט עס נאָך מאַנטינאַן נישט געפרעגט. אָבער ער מוז פאַרלויפן דעם וועג און עס פרעגן זיך אַליין אין זייער נאָמען. אַז עס וועט קומען צו די שרים אין מויל אַריין, וועט שוין זיכער מער נישט טויגן... און מאַנטינאַ האָט צונויפגערופן די רייכע לייט פון דער יידישער אמונה און צו זיי גע-זאָגט אַזוי: מיר קענען די דאָזיקע צוויי מענער נישט שטיצן, ווייל די האַרן פון לאַנד וועלן הערן און צאָרענען אויף אונדז. זיי אַליין מעגן עס טאָן. דער פויפסט גופא מעג אויפנעמען דעם יינגן ענטוויאַסט מיט גרויס פריינטשאַפט. גויים זענען אנדערש — ווייל אויף זיי וועט דער חשד פון טאָפלטער טריי-שאַפט נישט פאַלן. אָבער מיר האָבן מיט גרויס מי געקויפט אונדזער ביסל פרייען אַטעם צווישן די גויים. עס פעלן אונדז נישט קיין שונאים און נישט פאַרגינען. דאָרפן זיי בלויז הערן, וויאַזוי די מענטשן פון אונדזער עדה גייען אים נאָך און שלינגען זיינע רייד... מיר מוזן דערפאַר זאָרגן, אַז דער שלוח

פון פארווארפענעם שבת זאל נעלם ווערן פון אונדזערע שטעט און מער נישט האלטן זיינע צינד-דרשות אין אונדזערע דאוון-היזער. זאל ער אויפהערן צו פארשפרייטן אומרו און מער נישט ריידן וועגן אויפזאמלען יידן פון געטאס און קלויסטערס, בכדי די הארץ פון אונדזער לאנד זאלן נישט בייז ווערן. קארג צרות האט ער געברענגט אויף די באהאלטענע ברידער אין פארטוגאל? דארפן מיר אים אויסמיידן, ווארענען און נישט צוהערן זיך צו זיינע רייד. זאל ער בעסער גיין אין די דייטשע מדינות, ווו יידן לעבן סייזוי איבער דעם טאג מיט נסים און זייערע רעכט הענגען אויף די ליפן פון זייער שתדלן יוסף פון ראזלהיים. זיי האבן אפשר ווייניק-וואס צו פארלירן. אבער נישט ביי אונדז... און טאמער וועט ער זיך צו אונדזערע עצות נישט צוהערן — לאמיר בעטן ביי די הארץ, מ'זאל אים נעמען אין תפיסה; לאמיר אליין אים פאר-סמען די שפיין פון זיין טאג און איבערשרעקן דעם שלאף פון זיין נאכט... די הארץ וועלן דאן זען, אז אונדזער האנט שטעקט נישט אין זיין פעלשונג און דאס דראענדיקע שלעכטס וועט זיך אפטאן פון אונדז באצייטנס...

און מאנטינאס רייד האבן זיך געלייגט אויפן הארץ פון א צאל יידן מיט אומרו אין הארץ. האבן זיי געשיקט שליחים צום שר ראובני און צו זיין נביא מולכו. זיי האבן געווארנט די אויפטרייסלער פון געמיט פארן קול, וואס זיי לאזן הערן אין די אויערן פון יינגעלייט און יונגפרויען — וואס ווערן בא-צויבערט פון איינעמס שיין געשטאלט און דעם צווייטנס שארפער שווערד. און ווען דאס האט נישט געהאלפן, האבן זייערע מיילער דערציילט אין די גאסן: שקר דערציילן אייך די דאזיקע פארבלענדער. דאס ווילן זיי פארפירן יינגע גיבורים אויפן ים און אין דער מדבר, בכדי צו מאכן פון זיי שפיין פאר די פיש און א תאוה-מאכל פאר די ציין פון שאקאל... און צום שבתדיקן דאווענען זענען מאנטינאס צוהערער געגאנגען און געוועקט דאס הארץ פון פאלק צו זאגן: די דאזיקע מענטשן וועלן ברענגען אומגליק אויף אונדזער קאפ! און מאנטינאס אליין האט געקלאפט אין די טירן פון הויכע שררות און מודיע געווען: געדענקט, אז זייערע רייד זענען נישט אונדזערע און זייערע מחשבות זענען נישט מיינע און נישט פון מיין הויזגעזינט...

און ווען די הארץ האבן צו זיין קול נישט געוואלט הערן, כאטש ער האט געהאט גרויס אָנזען ביי זיי, איז ער אַוועק שליסן א שותפות מיטן שליח פון לאנד פארטוגאל. ער האט דערביי געמאכט פארגעסן זיין הארץ, אז דאס בלוט פון זיינע ברידער קלעפט אויף יענעמס הענט... און ווען אויך יענער האט אים נישט צוגעהערט מיט ביידע אויערן — האט מאנטינאס בייזקייט געזוכט א וועג צום הארץ פון דער אינקוויזיציע. און ווען אויך דאס האט נישט געפירט צום ממלא-זיין די תאוה זיינע — האט ער גענומען

שרייבן בריוו פון מסירה; באווייזן, אז דער מקובל שלמה האָט שוין איינמאַל פאַראַטן זיין קריסטלעכן גלויבן; אז איצט וויל ער אומברענגען אויך די הייליקע שטול פון רוים און זיין אָרט איז אויפן שייטערהויפן...

ער איז זיכער געווען מאַנטינאָ, אַז נאָכן פאַרברענגען מולכן, וועט אייך זיין האָר מיטן אָפגעברענגטן פנים זיך מער נישט באווייזן ווי אַ שטאַרקער; וועט ער מער נישט דערציילן די יינגע יידן און באַצויבערטע פרויען, וויאָזוי הענט מיט תפילין אויף די מוסקולן ציען אָן די שייט-בויגנס און קענען וואַרפן שפּיזן נישט צו פאַרפעלן אין ציל... ער וועט נאָך ווידער שלאָפן מיט אַ רואיקן קאַפּ, יעקב מאַנטינאָ. אויב ער וועט ביי דעם פויפסט נישט פועלן — זענען זיינע טעג געציילטע. אויף זיין אָרט וועט קומען אַ נייער, וואָס האָט נישט אַזויפיל חסד אין האַרץ צו די דמיון-שליחים. וועט מאַנטינאָ זיך שטעלן ביי זיין זייט. אָבער דערווייל וויל ער כאַטש באווייזן די אויפגערוי דערטע יידן דאָס גרויסע גענאַר פון די אַלייך-געקרוינטע משיחים. ער וועט זיי דערמאָנען אין די רעות, וואָס זיי האָבן געברענגט אין אַנדערע מדינות און געראַטעוועט האָבן זיי נישט קיינעם. דאָס ביסל געמאַסטענע רעכט אין פאַרטוגאַל איז פאַרלוירן געגאַנגען. די אַנטלאָפענע פון דאָרט האָבן אָפילו נישט געהאַט וווּ אַנצולענען דעם קאַפּ: פראַנקרייך האָט זיי נישט געלאָזט איבער דער שוועל, פלאַנדריע האָט זיי געזעצט אין תפיסות און אויף די דיי-טשע בערג זענען זיי סתם אויסגעגאַנגען פון הונגער און קעלט... און וויפל איטאַליענישע פיראַטן האָבן זיך אַנגעזויפט מיט זייער בלוט? טאָ זאל מען געוואָרנט זיין, טרייבן זיי פון יעדער יידישן הויז — — —

יב.

צוויי שאַרפע קולות רייסן זיך אַדורך די געדיכטענישן פון דער יידי-שער געשיכטע און ווילן האָבן צווישן זיך אַ משפט. דער ערשטער קומט צום וואָרט דער תקיפותדיקער יעקב מאַנטינאָ:

— ביסט ביין אויף מיר! דיין פעדער זוכט אַ וועג, וויאָזוי אַדורכצו-שטעכן מיט ירגזון מיין ווייט האַרץ. אָבער איך האָב געמיינט, אַז העכער פיר הונדערט יאָר שפּעטער וועסטו מיך בעסער פאַרשטיין. איך ווייס, אַז דיינע היסטאָריקער מאַכן מיך פאַר אַ פחדן, מיט אַ פאַרדאַרבענעם ווילן. זאל עס זיי ווילן באַקומען. דער אמת איז, אַז איך בין טאַקע געווען אַ פחדן. ס'איז אויך אמת, אַז ווען ראובני מיט מולכן האָבן געמוזט פאַרלאָזן די גרע-נעצן פון מיין לאַנד — האָב איך אויפגעהויבן מיינע הענט, מיט דאָנק צו גאָט. איך האָב מורא געהאַט פאַר זיך, פאַר מיין משפּחה און פאַר אַלע יידן פון גאַנץ איטאַליע. איך האָב זיי נישט געוואָלט זען אַוועקשיפן זיך אין די

אומבאקאנטע פינצטערנישן, אויסגעשטעלט צו יעדער רויב־חיה אויפן וועג. איך האָב געקענט דעם פויפסט קלעמענטי און זיין וואַקלדיק האַרץ, וואָס אַט נעמט אַרום זיין האַנט די צוויי יידישע שליחים און אַט מוז ער געבן זיין ברכה די פיערן פון אינקוויזיציע. האָב איך נישט געוואָלט מסכן זיין אַלע יידישע לעבנס אויף די פליגל פון צוויי צעטראַגענע דמיונות. איך האָב מורא געהאַט איינצושטעלן דאָס ביסל רעכט וואָס מיר האָבן דערגרייכט און אוועק־פליען צוזאַמען מיט זיי. מיין נישטערנער קאַפּ האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז צום הימל וועלן מיר סייווי נישט דערגרייכן, אָבער דער באַדן פון דער ערד קען אונדז אוועקגעריסן ווערן. וואָס האָב איך דען געוואָלט? פאַרהיטן פונעם אומגליק, וואָס שבת־צבי האָט געברענגט מיט אַנדערהאַלבן יאָרהונדערטער שפעטער...

— אָבער איך בין דאָך יעקב מאַנטינאָ, דער רייכער רופּא און בעל־מחלוקת. איר וועט פון מיר באַי־אופן נישט וועלן אַראָפּנעמען דעם חשד, אַז דאָס האָב איך נאָר געזוכט מיין אייגענע טובה; און מיין כּעס האָט נאָר געברענגט, ווייל זיי האָבן פאַרטונקלט מיין גלאַנץ. ביסטו מיר נישט מחוייב צו גלויבן. אָבער וואָס איז מיטן פרומען מאַן און הייליקן ייד, ר' יאָסלמאַן פון ראָזנהיים? אים קענסטו שוין זיכער נישט חושד זיין אין שלעכטע כּוונות: ער האָט דאָך זיין גאַנץ לעבן געשטרעקט פאַר יידן און מיט דער הויט צווישן די ציין געגאַנגען אין לייבישע מיילער אויסבעטלען אַ טובה פאַר יידנס־וועגן. פאַרוואָס־זשע האָט ער זיך דערשראַקן? פאַרוואָס האָט ער געוואָרנט מול־כּון, זיך נישט צו ווייזן פאַר דייטשן מלך? פאַרוואָס האָט ער אויסגעמיטן ראובנין און אים אָפילו נישט געוואָלט באַקענען? היינט מעגסטו שוין וויסן, ווער עס איז געווען גערעכט: ראובני האָט זיינס נישט דערגרייכט. אין דייטשן רעגנסבורג האָט ער פאַרלוירן זיין גרויסע פּאָן — און דער הייליקער שתדלן האָט זי אָפילו נישט געוואָלט באַמערקן. פון דאָרט האָט מען אים און מולכוֹן גישט אַרויסגעלאָזט מיטן לעבן ווי אין מיין לאַנד — נאָר דער דייטשער מלך האָט זיי אוועקגעפירט גלייך צו דער שפּאַנישער אינקוויזיציע... וועמען זענען בייטיק געווען זייערע קרבנות? און פאַרוואָס האָט ר' יאָסלמאַן נישט איינ־געשטעלט זיין לעבן און זיי אָפילו נישט געפרוווט ראַטעווען? נאָך אַ נס, וואָס דאָס איז נישט געווען אין מיין מדינה. אַנדערש, וואָלט איך שוין פונעם יידיש־געשיכטלעכן גיהנם נישט אַרויס! אָבער ווען אַזא ייד מיט מסירת־נפש ווי דער ראָזנהיימער האָט זיך געמאַכט נישט־וויסנדיק — מוזסטו אויך מיין פחד פאַרשטיין, אַריינגיין אין מיין הויט. קענסטו מיך דען נישט דערקענען אָפילו פון דיין אייגענער צייט? האָבן דען אַ סך יידן פון דיין תקופה נישט געזאָגט דאָס זעלבע ווי איך? און צווישן זיי זענען געווען נישט ווייניק וואָ-

רעמע הערצער — מיט טריישאפט צו יידן פון א ר' יאסלמאן. צי האבן דען נישט א סך יידן פון ווארשע און בוקארעסט, מאסקווע און פראג געמוזט אפווענדן זייער פנים פון יידישע מלכות-פארטרעטער? און דאס זענען געווען פארשטייער פון א דערגרייכטער מדינה און נישט פון קיין אויסגעטראכטן לאנד, וואס מלאכים האבן באשאפן אין זייער וויזיע... און וויפל מאנטיגאס קענסטו אויסציילן אין די פרייע לענדער פון אייראפע? פון אמעריקע? יא, זיי וויסן, אז יעקב מאנטיגא לעבט אייביק. ער איז אומשטערבלעך — ווייל ער האט פאקטיש געטראגן א גרויסן אמת אין זיך: דעם אמת פון יידישער געווארנטקייט אין די גרויסע מורא נישט צו פארלירן דאס גאנצע פאלק אין איין שלאכט. איר ווילט מיך משפטן? אדרבא. אבער מיט גערעכטיקייט. סיי ווי וועט איר מיך אלעמאל מוזן ארויסרופן פון די טיפענישן — ווייל גענוג תלמידים מיינע וועלן אלעמאל אויפטויכן און אומעטן; זיי וועלן אייך אלעמאל פרעגן דאס זעלבע רעטעניש: צי זאל מען טאקע אלצדינג בויען אויפן מויל פון ראובנין — אדער לאזן א שטיקל באדן אויך פאר די נישטערע מאנטיגאס און יאסלמאנס... טאמער חלילה פארלירט ער געץ ראובני זיין שווערד? זאגט נישט מיט קיין לייכט געמיט: היסטארישע צעשטערער! אדורכגעבויערטע קנעכט צו דער שוועל פון יידישן גלות! ראובני מיט מולכן זענען געקומען עטלעכע הונדערט יאר צוריק. אין אנדערע צייטן וואלט איך אליין אפשר נאכגעטראגן זייערע מאנטלען..

ראובני: איך בין קיינמאל נישט צוריק, מאנטיגא! אפילו די וואס זענען געקומען פאר מיר מיט דער ענלעכער שליחות — האבן עפעס איבערגעלאזט אינעם פאלק. איך האב בלויז געלערנט פון זייערע חסרונות — אבער באין-אופן זייערע מעלות נישט פארגעסן. איך האב געוואלט זיין בא-רעכנטער פאר זיי, געשיקטער, דיפלאמאטישער... איך בין נאך אלץ זיכער, אז ווען נישט דו און טויזנטער ענלעכע צו דיר — וואלטן מיר געווען אדורכ-געבראכן די אייזערנע יסורים-וואנט... דו האסט מורא געהאט פאר קרבנות, ווייכהערציקער מאנטיגא! אבער די דאזיקע קרבנות האט אונדזער פאלק סיי ווי נישט אויסגעמיטן. לאמיר זיך שטעלן פאר א משפט און אויסרעכענען וויפל יידישע לעבנס מיין פלאן וואלט געדארפט קאסטן — און וויפל עס האט אונדז סיי ווי געקאסט, שוין נאכדעם ווי איך בין אויסגעגאנגען אין מיין צע-פייניקטער אינזאמקייט ביי די שפאניער... קען זיין, אז דאן וואלט מיר נאך ארויסגעקומען א רעשט פון מיליאנען. און אויב איך וואלט דאן געפירט יידן צו דער עקידה — וואלט עס געווען א טויט, פון וועלכן פאלקער וואלטן אויפגעטרייסלט געווארן; אויך זיי וואלטן באצאלט דעם פרייז — און זיך דערפאר אפשר גענוג מיישב געווען, איידער זיי גרייטן-צו זייערע רציחות.

יא. איך האָב געוואָלט איינמאַל פאַר אַלעמאַל האָבן געווער אין יידישע הענט. איך האָב געוואָלט זען וויאָזוי די אינקוויזיטאָרן וועלן זיך באַציען צו אונדז בעת אויך מיר זענען באַוואָפנט. איך האָב געגלויבט, אַז דאָן וועלן זיי אליין זיך אָפהאַלטן פון ברענען אונדז מיט אַ לייכט האַרץ. ווי נאָר איך וואָלט איינמאַל באַקומען געווער — וואָלט איך עס אַזוי לייכט נישט אַרויס-געלאָזט פון דער יידישער האַנט... און אויב איך האָב עס נאָר געקענט באַ-קומען פון אונדזערע אייגענע מערדער — בין איך געווען גרייט אויך דערצו. איך האָב פאַרהאַנדלט מיטן מלך פון פאַרטוגאַל, געוואָלט באַקומען די הסכמה פון דייטשן מלך — און איך וואָלט אויך געפאַרן קיין שפּאַניע, ווען מ'זאָל מיך דאָרט געווען אַריינלאָזן. אָבער דו, יעקב מאַנטינאָ, האָסט זיך דערשראָקן. דעם יידישן גורל מעסטו בלויז מיט די מאַסן פון דיינע טעג. אויב דו וועסט קענען שלאָפן רואיק אַ פאַר יאָר — מעגן שפּעטער ווידער קומען פלאַמען און הריגות. דיך וועט עס מער נישט אַנרירן. דערפאַר מאַכסטו אַ טעות, ווען דו זאָגסט: מיט הונדערטער יאָרן שפּעטער וואָלסטו אפשר נאָכגעטראָגן מיין מאַנטל. ביזט שוין גיכער גערעכט מיט דיין זאָג: יעקב מאַנטינאָ איז איי-ביק... ער איז געווען אין מיין צייט — און אויפגעשטאַנען תחיית המתים מיט פיר הונדערט יאָר שפּעטער. עס וועלן קיינמאַל נישט פעלן קיין בעלנים צו ירשענען דיין מאַנטל פון „באַרעכנטקייט“. פּרעג אונדזער ווייטן צוהערער — און ער וועט דיר זאָגן, וואָס ער האָט געזען מיט הונדערטער יאָרן נאָך אונדז!

— אויך איך, זאָלסטו עס וויסן, האָב זיך אָפּגעגעבן אַ חשבון מיט וועמען איך הייב זיך אָן און וועלכע כוחות איך קען דערמיט אויפרודערן. אָבער דווקא דערפאַר האָב איך עס געוואָגט. איך האָב געוואָלט, אַז מיט שפּאַניע און פאַרטוגאַל זאָל עס זיך טאַקע ענדיקן. איך האָב נישט אויסגעמיטן דעם טויט פון פיין — און אוודאי נישט מיין צעהימלטער באַגלייטער מולכו. איך האָב אָבער געוואוסט, אַז אויב א יך וועל נישט קומען מיט מיינע מחשבות אין מיין יאָרהונדערט — וועלן מיינע „פאַנטאַזיעס“ מוזן וועקן פון שלאָף די שפּעטערדיקע דורות. איך האָב געוואוסט, אַז קרבנות וועלן דאָן סייזוי מוזן פאַלן. דער חילוק צווישן מיר און דיר איז פאַקטיש אַ פשוטער. איך האָב גע-זאָגט: אויב סייזוי קרבנות — פאַרוואָס נישט איצט? פאַרוואָס נישט איינ-שפאַרן די ווייטערדיקע? בין איך געגאַנגען צום פייער. דו אָבער האָסט גע-מאַכט דעם חשבון פאַרקערט: אויב די קרבנות קענען אָפּגעלייגט ווערן אויפן געשיכטלעכן „מאַרגן“ — פאַרוואָס זשע דווקא אין? אויך דו האָסט דאָך סוף-כל־סוף נישט געקענט באַוואָרענען פאַר כמיעלניצקי און מיידאַנעק. דו האָסט נאָר אַוועקגעטריבן די סכנה פון דיין אייגענער הויט.

— האָסט געלאַכט פון מיר, מאַנטינאָ! אָבער די ווייטערדיקע דורות

יִאָבן געוויינט אין זענען געשטאָרבן דערפֿאַר, וואָס דו האָסט מיך אָפּילו
נישט געלאָזט פֿרויזן: אפשר קען איך פֿאַרט איינשטאַרן זייער געוויינ און
שאַנד? דו האָסט עס נישט באַנומען — אָבער ייִדישע מענער מיט יאָרהויבֿ
דערטער שפּעטער האָבן נאָכאָמאַל געוואָלט דאָס זעלבע ווי איך: נעמען אַ
זעגענדע איה איר אַנטאָן הייט און בייך. וווּ איז געווען מיין ייִדישע אַרמיי?
דאָרט וווּ די שפּעטערדיקע נאָכפֿאלגער מיינע האָבן געזען זייערע: אין
די טיפּענישן פונעם ייִדישן געמיט. אויב זי איז געשאַפן געוואָרן שפּעטער —
איז אַ סימן, אַז זי איז אַלעמאַל דאָרט געווען. דו אָבער האָסט זי אין מיין
צייט נישט געזען — און דיינע גלגולים האָבן זי נישט געוואָלט באַמערקן.
אָפּילו ווען זי איז מיר שפּעטער אַנטקעגן־געקומען.

— קום און זע: נאָך אינעם צווייטן טייל פונעם צוואַנציקסטן יאָרהויבֿ
דערט מוז איך שוועבן צו אינקוויזיציע־רעזשימען. נאָך איצט טרייבן מיך
דיינע הויטן — און אויך די ניצוצות פון יענעם פרומען מאַן אין רעגנסבורג
מיידן מיך אויס; נאָך איצט זוכן מיך אין באַהעלטענישן אַזויפיל מולכראַויגן
און איך קען זיי טיילמאַל ווייניק העלפן — פונקט ווי אַמאַל. אויך איצט
פרעגן זיי אָפּט נישט קיין עצה ביי מיר און שניידן די ערלה פון זייער האַרץ
מיט אומגעזעענע מילה־מעסערס. יענע שלאַכט, וואָס איך האָב אָנגעהויבן
אין זעכצנטן יאָרהונדערט האָט זיך גאָר קיינמאַל נישט פֿאַרענדיקט. זי וועט
זיך נאָך ציען און ציען. וועלן מיר זיך נישט איינמאַל נאָך באַגעגענען אויף
די שלאַכטפֿעלדער, יעקב מאַנטינאָ! איך בין אַלעמאַל גרייט דיך צו דערבליקן
אויף יענער זייט. דו וועסט מיך קיינמאַל נישט דערקענען און מיין מאַנטל
נישט נאָכטראָגן. אפשר ביסטו גאַרנישט מסוגל דערצו. אַלעמאַל וועלן דיינע
אויגן אַרומטאָפן די לופט, זען צי זי וועט נישט אַ קראַץ טאָן דיין הויט; אויב
מ'וועט דיך נישט חושד זיין אין טאָפּלעך טריישאַפּט. וועט דאָס נישט
זעבלאָזן אַ נייע אינקוויזיציע? כאַטש דיין פֿאַרויכטיקייט האָט נאָך פֿאַר קיין
שום פייער נישט באַוואָרנט. דיין פחד איז אַן אייביקער, רייכער אַריסטאָ־
קראַט פון ווענעדיק! דו מוזסט אַלעמאַל שטיין קעגן מיר און נישט מיט
מיר...

— דערמאָן זיך: הונדערט יאָר נאָך דיר, האָט אַן ענגלישער טעאָטער־
גאָט דווקא דיר צוגעקלעפּט אַ שאַנד־נאָמען... שײל אַק, דער סוחר פון דיין
ווענעדיק. נאָך אים האָט נאָכגעברומט אַ גאַנצער וואָלד; דיר נאָכגעשפיגן אין
נאָכגעוואָרפן די מעסערס. איך פֿאַרשטיי דיך אָבער, מאַנטינאָ: שטילערהייט
וויילסטו דאָך אַליין אַ שטיקל הילף, וויילסטו באַפֿרייט ווערן פון דיין פחד.
בין איך דיר מבטיח: עס איז דאָ, ווער עס זאָל טראָגן מיין מאַנטל. די אַרמיי
וואָס איך האָב געוואָלט אויפשטעלן — איז שוין אויפגעשטאַנען. זי האָט

שוין דיין פחד איבערגעלאזט אויף אלע וויסטע פעלדער. יאהאן דער דריטער?
 דער דייטשער רוצח, וואס האט מיך מיט מולכון געפירט צום טויט? טארק
 וועמאדא? ענריקע נוניעס? אויך זייערע שאטנס באגלייטן מיך ווייטער.
 אבער מיין געפאלענע פאן אין רעגנסבורג איז ווידער אין פעסטע הענט. מער
 וועט זי נישט ארויספאלן. פארזיכער איך דיר: ווען גאט וועט העלפן און
 מיר וועלן פארביימארשירן דיין באהעלטעניש — וועלן מיר אויך דיינע ביי-
 נער מיטנעמען מיט זיך. מיר וועלן אויך דיין פחד וועלן אויסהיילן... שלאף
 זשע רואיק, מאנטינא — וועק נישט דיין אלטע הויט. אפשר וועט דערנאך
 אונדזער נייער צוזאמענטרעף זיין א סך פרידלעכער — און מיט מער מזל...

פאריז, 1949-51.

א דערשראָקענער נביא אַנטלויפט פאַר נאָט

א.

טיילמאַל דוכט זיך מיר, אַז דער סך־הכל פון אונדזער גאַנצער געשיכטע איז שוין פאַרשריבן אין ספר הספרים. יעדער דור פירט נאָר אויס אַ ראָל, וואָס איז שוין איינמאַל געלעבט געוואָרן; און יעדער תקופה קלויבט זיך נאָר אויס אַ תנ"ך־אַפּשניט, וואָס א י ר איז לייכטער אויסצושפּילן. נאָך מער איז עס וואָר, ווען מען איז מצרף צו די תנ"ך־פּסוקים דעם פּירוש פון דער יידישער אגדה. אין די שעהן פון אַזאַ „דוכטעניש“ הערט אויף דער באַגריף פון „אייביקן תנ"ך“ צו זיין נאַציאָנאַלע מליצה, נאָר בפּירושער פּאַקט.

וואָס איז דען „אייביקייט“? אַ קוואַל, וואָס טויזנטער יאָרן קענען פון אים שפּען — און דאָך זאָל פון אים גאָרנישט געמינערט ווערן. צייטן עלטערן זיך און ער בלייבט פּריש. אויב אַזוי קען מען גיין לערנען ביים תנ"ך, וואָס אייביקייט מיינט. עס וועט אַמאָל כּדאָי זיין צו מישן אַ בלעטל תנ"ך ביי דער זייט פון אַ בלעטל לעבן — און דאָס באַווייזן בולט פאַר יעדנס אויג. מיר דוכט זיך, אַז עס איז לייכט אַנצווייזן אויף הונדערטער שאלות, וואָס מיר פּרעגן זיך יעדן טאָג — און די תשובה איז שוין דאָרט לאַנג געגעבן געוואָרן.

די גרויסקייט פון תנ"ך! עס האָבן שוין וועגן דעם געזונגען די זינגער און עס האָבן וועגן דעם שוין געשריבן די שרייבער. ווייס איך נישט, אויב מיין מעדיטירן מיט דער „אַקטואַליטעט“ פון אונדזערע אור־שפּילן וועט עמעצן אַזוי מיטרייסן ווי מיך אַליין. סוף־כל־סוף זעט אויס דער תנ"ך צור פיל באַקאַנט — און יעדער נייע „אַנטדעקונג“ ווערט באַגלייט מיט אַ סקעפּ־טישן שמייכל. דאָך בין איך זיכער, אַז אַ סך פון זיינע שטעגן ליגן נאָך אין דער טיפּער פאַרבאָרגעניש — בפרט דאָרט, וווּ עס זענען אַנגעצייכנט אונדזערע אייגענע טריט.

די אייביקייט פון אונדזער גרעסטן ספר ליגט דווקא אין זיין נישט־אַפּנקייט — וואָס ווערט צוגיערדיק אַנטפלעקט בלויז פאַר די, וואָס זוכן זי אַרום. קיין שום גרויס ווערק איז אפשר נישט געהילט אין אַזויפיל טויזנטער פאַלדן ווי דער יידישער תנ"ך. אַלץ אין אים בלייבט קלאָר און דאָך פאַר־הוילן; אַזוי מוראדיק פאַרשטעלט און דאָך אַזוי העל און דורכזיכטיק, דאָס

האָבן פאַרשטאַנען אונדזערע תלמודישע חכמים, וואָס אין יעדער צייט פון גייסטיקער נויט האָבן זיי צעעפנט אַ בלאַט פון אייביקן ספר און פון דאָרט אַרויסגעלייענט וואָס זיי דאַרפן.

דער תנ"ך לייגט זיך נישט אַרויס אָפן מיט זיין גאַנצער חכמה. ער וואָרט אויף די, וואָס קומען שטורעמען זיין וואָרט ווי אַ פעסטונג; זיך איינ-גראָבן אין זיינע באַהעלטענישן און אים אַנטדעקן אויפסניי פאַר יעדן דור. די געטלעכע חכמה האָט דאָרט געלאָזט אַרט פאַר יעדן איינעם, וואָס איז גרייט צו פאַרנעמען זיין פאַרבאָרגן געזאַנג און אַדורכאַקערן די געניאַלע קאַנאַלן פון זיין צויערנדיקער לאַנדשאַפט. דאָס איז דער זין פון אונדזערע בעלי-הלכה און בעלי-אגדה, וואָס האָבן יעדן טאָג געוואָלט זען די תורה אין איר אַקטועלער באַנייטקייט.

אַז מען וויל זוכן — איז דאָרט „אַלץ“ פאַראַן. ווער עס האָט דאָרט עפעס נישט געפונען — האָט מסתמא ווייניק געזוכט. דאָס איז דער אמתער כישוף-שלאָס מיט אומצייליקע טירן. דער ליענער פון דער דאָזיקער שריפט מעג בפירוש האַלטן דעם שרייבער פאַר זיינס אַ בעל-חוב — ביז ער וועט פאַר אים נישט אויפוויקלען אַ צאָל אייביקע ווינקעלעך, וואָס ער האָט „אַנט-דעקט“ אויף זיינע תנ"ך-עקסקורסיעס. איצט אָבער מוזן מיר זיך באַגרענעצן צו איין ביישפיל: אַ סך האָבן שוין אָנגעוויזן אויפן מאַנגל פון הומאָר אין סאַטירע אין גאָטס ערנסטן ספר. דערמיט האָבן זיי געוואָלט באַווייזן, אַז ער איז ווייט פון אַלזייטיקייט. זיי האָבן אָבער פאַרזען דעם עלעמענטאַרן אמת, וואָס אונדזערע מפרשים האָבן אַזויפיל אַרויסגעהויבן: די „אַלזייטיקייט“ פונעם אייביקן ספר מוז מען קענען אַרויסציען ווי פון אַ טיפן ברונעם. ער איז עקשנותדיק-פאַרשלאָסן און דאָך בלייבט ער אַזוי מילד און נאָכגיביק. מען דאַרף נאָר פרווון מיט אַלע כוחות. איין ביישפיל פון תנכישער סאַטירע איז אונדז בייטיק פאַר די ווייטערדיקע רייד:

מיר זעען, וויאַזוי אַ יידישער גואל ווערט געבוירן און וואַקסט אויס צו זיין נביאישער ראָל. אין אַנדערע ליטעראַטורן וואָלט אַזאַ געשעעניש זיך אויס-געשפרייט אויף גאַנצע מגילות. דער תנ"ך דערציילט עס אָבער מיט עטלעכע קאַרגע שטריכן. די ערשטע פסוקים פון ספר שמות ווייזן אונדז דעם פאַר-גייער פון אַלע וועלט-דיקטאַטאָרן. פ ר ע ה מ ל ד מ צ ר י ם. ווי יעדער פאַרשקלאַפער פון אַ פרעמד פאַלק, האָט אויך ער מורא פאַרן קומענדיקן גואל. דאָס בעסטע וואָלט, בכך, געווען: צו פאַרטיליקן יעדן מענלעכן מיטגליד פונעם דאָזיקן פאַלק. די פרויען וועלן שוין במילא אונטערטעניק ווערן די האַרן.

די יידישע אגדה ווייסט, אַז די עצה איז געבוירן געוואָרן ביי זיינע שטערן-זעער און יועצים: זיי האָבן געזען, אַז בקרוב דאַרף געבוירן ווערן דער

יידישער אויסלייזער. מוז מען וואָרפֿן יעדן ניי־געבוירן יינגל אין נילוס — און די סכנה וועט פֿאַרביי. פרעה וויל בכן אַנטלויפֿן פֿון באַשטימטן גורל דורך זיין גזירה. אָבער מיט זיין וועלן דערווייטערן די סכנה — דערנענטערט ער זי גאָר צו זיך. דווקא וויל ער הייסט וואָרפֿן די זכרים אין וואַסער — ווערט דער אמתער גואל געברענגט אויפֿן זיכערסטן שוין־אַרט: זיין שונא, וואָס ער זוכט אַרום איבער אַלע שטערן. ר א ט ע ו ו ע ט ז י י ג א ר א י י ז י י א י י ג ע נ ע מ פ א ל א י א ו א ו ו ע ר ט ד ע ר צ ו י ג ז ד ו ר ד ז י י א י י ג ע נ ע ר ט א כ ט ע ר. צוליב דער מוראדיקער גזירה האָט דער שפּעטערדיקער גואל אַלע געלעגנהייטן צו באַקענען דעם הויפט־שונא פֿון דער נאַנט און וויסן, וויאָזוי מען קען אים בעסער שלאָגן.

דאָס איז אפשר איינע פֿון די טיפּסטע איראַניעס איבער טיראַנען. פֿון די „טרוקענע“ תנ״ך־שורות קוועלט אַ דינער הומאַר, אַ טיפּ־סאַטיריש גורל־שפּיל און אַ מעכטיקער חזק איבער דעם שלעכטן הערשער — הגם דער האָר־מערישער שוונג איז איבערגעלאָזט געוואָרן אין אַ זייט. דער גראַטעסק קומט אָבער סייזוי אַרויס מיט דער גאַנצער אַפּנקייט. מען קען אַנווייזן אויף צענדליקער אַזעלכע שטעלן, וואָס הייבן אַרויס דעם תנכישן הומאַר און לייקענען במילא אַפּ זיין „הומאַרלאָזע“ לעגענדע.

אָבער דאָ זענען מיר נאָר אויסן אַנצווייזן אויף דער „טענדענץ“ פֿון יענער תנכישער סאַטירע: פֿון ג א ט א ו א ו ז י י ב א ש ט י מ ו נ ג א נ ט ל ו י פ ט מ ע נ נ י ש ט. וואָס מער איינער וויל זיך פֿון איר דערווייטערן דורך מענטשלעכע עצות — אַלץ מער דערנענטערט ער זיך צו איר, דווקא מיטן אַנטלויפֿן גופא. דאָס, וואָס ווערט דאָ אַנגעוויזן ברמז — באַשטעטיקט מער ווי אַלץ די טראַגעדיע פֿון יונה הנביא, וואָס וויל אַנט־לויפֿן פֿון גאָט און זיין שליחות. דערפֿאַר מוזן מיר דאָס דאָזיקע קאַפיטל לער־נען מיט אַפענע אויגן.

ב.

קען עמעצער גלויבן אין גאָט — און דאָך פֿון אים וועלן אַנטלויפֿן? איז דען די גאָט־באַקענטעניש נישט דאָס העכסטע גליק? קען אַן אמתער נביא זיך דערשרעקן? נאָך איידער איך האָב פֿאַרשטאַנען אַ פּסוק תנ״ך ווי געהערק, האָט שוין מיין יינגלערישער שכל זיך געוואַלט באַוואַרענען מיט אַ תשובה: ניין, אַ מענטש וואָס גל ייבט — וויל זיין נאָנט צו גאָט; און אַ נביא קען קיין פחד נישט האָבן. די אומדערשראָקנקייט גופא איז אַ טייל פֿון זיין נביאישער שליחות.

וואָס איז דען שרעק? אַ שוואַכקייט פֿון מענטשן, וואָס זענען אויסגע־

שטעלט אויף זיך אליין. אויב איינער אַנטלויפט — האָט ער נישט קיין צו-טרוי צום געטלעכן כוח. אָבער אַן אמתער נביא רעדט מיט גאָט — און במילא ווייסט ער, ווי שטאַרק גאָט קען אים באַשיצן. קען ביי אים קיין פחד נישט געמאַלט זיין. ווען איך למשל, האָט די קינדערישע פאַנטאַזיע זיך גע-צויגן, זע נאָר איינמאַל אַ בלויזן מלאך — וואָלט שוין קיין שום מורא אויף מיר נישט שולט געווען. איך וואָלט שוין דאָן געוואָסט אויף זיכער, אַז ס'איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט — און אַלץ וואָס ס'געשעט איז צום גוטן.

אַלע טראַכטענישן פון דעם מין זענען שוין אויסגעשעפט געוואָרן פון איין תנכישן פסוק (תהלים כג): ג מ כ י א ל כ ב ג י א צ ל מ ו ת ל א א י ר א ר ע, כ י א ת ה ע מ ד י. אויב גאָט איז מיט מיר — טאָר מיר אַפילו דער טאָל פון טויט מער נישט שרעקן, ווייל מיר גאָט איז גאָר קיין טויט נישטאָ... דערפאַר מסתמא האָט אַזוי שרעקלעך וויי גע-טאָן, ווען גאָטס אייגענער ספר האָט שפעטער אויסגעזאָגט דעם אומהיימלעכן סוד: א ו י כ נ ב י א י מ ה א ב נ מ ו ר א. יא, אַפילו דער בעל-התהילים אליין האָט זיך טיילמאַל מענטשלעך געשראַקן... אָבער לאַמיר זיך נישט פאַרלויפן דעם וועג.

די ירושה פון דער קינדהייט באַגלייט אונדז דאָס גאַנצע לעבן. דערפאַר זענען אַזוי פריש. אין זכרון די ערשטע מעדיטאַציעס: אַלע זינד אויף דער וועלט נעמען זיך דערפון, וואָס דער מענטש איז אין אייביקן ספק. אַפילו ווען ער איז פרום און גלייביק — פאַרלירט ער די אמונה אין דער שעה פון חטא. בכל־אופן ווערט דאָן זיין גלויבן פאַרנעפלט. די יידישע חכמים האָבן עס אויסגעדריקט אויף אַזאַ אופן: אַ מענטש זינדיקט נישט, סיידן עס גייט אין אים אַריין אַ רוח־שטות. דער דאָזיקער „נאַרישער גייסט“, הייסט עס, פאַרבלאַסט אין אים די גלייביקע איבערצייגונג. מיט גאָט פאַר די אויגן — קען מען נישט זינדיקן און עס גלוסט זיך נישט אים ווידערצושפעניקן.

עס דערמאָנט זיך אַפילו אַ לאַנג־פאַרפלוין בילד: אונדזערס אַ געסל-שכן איז געשטאַרבן. די חברה־קדישא האָט אים שוין אָפּגעהויבן און זיך גע-גרייט צו דער טהרה. דאָס ווייב און קינדער האָבן געיאַמערט עד לב השמים און אַלע שכנים האָבן מיטגעוויינט. אָבער מיטאַמאַל איז אַריינגעקומען דער פרומער דיין פון שטעטל, זיך איינגעקוקט אינעם מת און קנאהדיק אַרויס-געזיפצט: אים איז גוט... ער ווייט שוין דעם גאָנצן אמת! און אַלע געוויינען האָבן זיך ראַפטום אָפּגעשטעלט. דער טויר-טער איז געוואָרן אויס פאַרגליווערטער מת, נאָר אַ מיסטישער גאַסט פון דער אמתער וועלט. פונקט ווי די אַמאָליקע נביאים — שטייט ער שוין פנים אל פנים מיטן העכסטן סוד. ער קען שוין מער נישט האָבן יענע ספיקות, מיט

וועלכע אפילו דער פרומער דיין ראנגלט זיך שטילערהייט. וואָס וואָלט געווען, ווען עמעצער וועקט אים אויף אַ צינד? ווען ער קען פון זיך אַרויסברענגען כאַטש עטלעכע ווערטער: יידן, ס'איז טאָקע אמת!... קיינער וואָלט שוין זיכער מער נישט געטראַכט פון זינדיקן.

דאָס איז נישט געווען בלויז מיינן השערה. שפעטער האָב איך געפרעגט מיין רבין די אַלטע שאלה: פאַרוואָס באַווייזט זיך גאָט נישט צו אונדז כאַטש איין מאל? דאָס וואָלט דאָך געווען די בעסטע רפואה קעגן יצר הרע... אָבער ער האָט זיך צעלאָכט: נאַרעלע, ס'וואָלט דען דעמאָלט געווען אַ קונץ צו זיין ערלעך? דאָן וואָלטן מיר דאָך שוין געמוזט זיין פרום, בליט ברירה. די מענטשלעכע בחירה וואָלט מער קיין האַפט נישט געהאַט. וועלכע הנאה וואָלט שוין כביכול געקענט האָבן פון אונדזערע מעשים-טובים?

הכלל: דער אליין-אויסגעוויילטער גלויבן איז אַ העכערע מדרגה ווי דאָס זיכערע וויסן. בלויז אַ טויטער — וויסט שוין... אָבער טאָקע דער-פאַר קען ער מער נישט געהערן צו דער לעבעדיקער וועלט פון נסיון. ואָף על פי כן האָט אַ חדר-ינגל ווייטער "מקנא" געווען די אבות און נביאים פאַר זייער וויסן. זיי זענען געווען זיכער אין גאָט נאָך פאַרן טויט. פאַרוואָס האָבן זיי נישט מורא געהאַט צו פאַרלירן די בחירה? און פאַרוואָס האָט גאָט פון זייערע מעשים יאָ הנאה געהאַט? אָבער נאָך אַלעמען בין איך נישט נתפעל געוואָרן פון די צען נסיונות, מיט וועלכע אברהם אבינו איז געפרוווט געוואָרן: ער האָט זיך געלאָזט וואַרפן אין קאַלד-אויזן? ער האָט געפירט זיין בן-יחיד, פון שרהן, צו דער עקידה? נו, מיט אַזאָ וויסן ווי זיינעם איז לייכט צו גיין פאַר גאָטס וועגן אין אַלע פייערן... מיר וואָלט עס אויך נישט אנגעקומען שווער.

ערשט מיט יאָרן שפעטער זענען געקומען די תנ"ך-פסוקים און אַרויס-געפירט פונעם טעות: אפילו ווען מ'זעט גאָט, בלייבט מען ווייטער אויס-געשטעלט צו שווערע נסיונות. די יידישע חכמים ווייסן אפילו, אַז וואָס גרעסער איינער איז — אַלץ גרעסער איז ביי אים דער יצר-הרע. וויאזוי קען דאָס מעגלעך זיין? דער שכל באַנעמט עס טאָקע נישט. אָבער דער באַשעפער פונעם מענטש האָט געוואָלט באַוואַרענען, אַז ער זאל נישט פאַרלירן זיין בחירה. זיין פרייוויליקן אויסוואַל. דערפאַר האָט ער אויך אינעם נביא איינגעפלאַנצט אַזויפיל שרעק, ביז זי שטעלט זיך אין גלייכן פאַרמעסט מיט זיין גאַנצן וויסן. די גלייכוואָג מוז אַנגעהאַלטן ווערן. דאָס איז אַ רעליגיעזער "פאָקט", הגם דער לאַגישער חידוש ווערט דערפון נישט קלענער. דערמיט ווערט ביי אונדז אויך אַוועקגענומען די קנאה צו גדולים; ניין, צוליב זייער

גרויסקייט ווערט זייער גייסטיק לעבן גארנישט גרינגער! אויך זיי מוזן פירן שווערע מלחמות מיט זיך אליין, איידער זיי זיגן. טארן מיר במילא נישט טראגן אין זיך די אומצופרידנקייט, אז אונדז איז געגעבן געווארן א שווערערער יאך ווי דעם נביא אדער גרויסן מנהיג. אויך די אחריות ווערט ביי אונדז ממש די גלייכע ווי ביים גרעסטן נביא.

ג.

בלייבט אונדז א כלל: נביאים האבן אויך מורא און מענטשן וואס קענען גאט — זינדיקן ווייטער. דער דאזיקער תנכישער לייט-מאטיוו קען דערשיטערן — אבער אויך טרייסטן. נישטא קיין העכערע און מינדערווערטיקע בנוגע דער מעגלעכקייט צו זיין גוט אדער שלעכט. דאס וויסן דעם אמת און דאס האלטן זיך ביי אים — זענען צוויי באזונדערע זאכן. די תלמודישע מפרשים באווייזן עס אויף אומצייליקע ערטער, אבער מיר דארפן נישט גיין אזוי ווייט. שוין ממש די ערשטע תנ"ך-פסוקים זאגן עס אונדז אפ: ווער איז נאך גער ווען אזוי נאנט צו גאט ווי דער ערשטער מענטש? אדם הראשון האט דאך זיכער געוואוסט, ווער עס האט אים געוועקט פונעם ערדישן שלאף — און דאך האט ער געבראכן דאס איינציקע געבאט, וואס גאט האט אים געגעבן.

אויך זיין זון קין האט געהערט גאטס קול פון ווארענונג — און דאך האט אים זיין מענטשלעכע קנאה געמאכט פאר א רוצח. די „בני האלהים“ האבן זיכער געוואוסט ווער עס הערשט איבער די הימלען — און דאך זענען זיי פארפירט געווארן פונעם מענטשס שיינע טעכטער. פונעם צירן זיך מיטן באשאף פון מענטש, ביז צו דער געטלעכער חרטה, איז א קורץ-תנכישער מהלך. מיר זעען דארט, וויאזוי גאט ברענגט א מבול און ווייזט דערמיט זיין מעכטיקע האנט. אבער דאס שרעקט נישט נחס מיטלסטן זון צו זען דעם טאטנס שאנד. אויך די לייט פון שניער שרעקן זיך נישט צו בויען זייער מרידה-טורעם. די יינגע וועלט פון גאטס ספר איז פול מיט זיין נאנטן אטעם — און דאך בלייבט אפילו אונדזער עלטער-זיידע, תרח, א געצנדיגער ביז צום טויט. גאטס באליבטער מאן, אברם, ראטעוועט דורך נסים די סדום-מלכים פון טויט — און דאך טוען זיי שפעטער זייערע רשעותן, וואס שטייגן אויף ביז צו די הימלען...

און אברהם? גאט שמועסט מיט אים, גיט אים זיינע ברכות און הבטחות אויפן וועג — אבער ער ציטערט ווייטער ביי דער מינדסטער סכנה. ווי נאך ער דערנענטערט זיך צו די טויערן פון מצרים — מוז ער אפגארן. ער בעט די מוטער שרה, אז זי זאל זיך אויסגעבן פאר זיין שוועסטער — ווייל אגד דערש וועט מען אים הרגענען. דאס זעלבע חזרט זיך שפעטער איבער, ווען

ער קומט קיין גרר צו אבימלכן... אויך ער האט מורא פארן לעבן — מיט גאט ביי דער זייט.

ווי נאך די פסוקים האבן זיך צעוויקלט אינעם קינדישן מוח, האט זיך איין אנטווישונג געקייטלט אין דער צווייטער: יעקב הערט גאטס קול — און דאך האט ער מורא פאר עשון און לבנען. משה איז גאטס שליח — און ער שרעקט זיך פאר פרעהן. די יידן פון מצרים זענען אפילו געטלעכע נסים — און זיי ציטערן פאר די עגיפטישע רייטוועגן ביים ים. שמואל הנביא ווערט געשיקט פון גאט אליין צו זאלן ישיס זון פאר א מלך (שמואל א, טז) — אין ער איז ווייטער פול מיט פחד: „וויאזוי זאל איך גיין? און שאול וועט הערן און מיך הרגענען“...

איבער אלע ספרים פון תנ"ך ווייסן אזויפיל מענטשן דעם העכסטן אמת — און דאך בלייבן זיי מענטשלעך-דערשראקן. אויך די ווייסער זינדיקן. לבן הארמי זעט גאט „אין חלום פון דער נאכט“ — און בלייבט ווייטער א שווינדלער. די יידן פון דער מדבר זענען יעדן טאג גאטס האנט — און ווערן געשטרויכלט ביי יעדער זינד. בלעם רעדט מיט גאט און פארבלייבט נאך אלץ דער גרויסער רשע... נישטא קיין באווארעניש פאר דער מענטשלעכער שוואכקייט, אפילו אין גאטס שוים.

זעט איר, אז דאס גופא וויל אונדז דער תנ"ך לאזן הערן: שוין נאך דעם גרויסן וויסן, בלייבט דער מענטש אליין, מיט זיין אייגענעם געראנגל. וויפל גאט אליין זאל זיך צו אים נישט באווייזן — שיקט ער פארויס זיינע געפלען, בכדי דער אויסדערוויילטער זאל נישט פארוואנדלט ווערן אין קיין מעכאנישער כלי פון גוטסקייט. דערפון דרינגט במילא ארויס, אז אויב איינער פון זיינע פרייע קנעכט איז בייגעשטאנען א נסיון — איז עס געווען זיין אייגענע דערגרייכונג. אויב א נביא האט זיך פארט נישט דערשראקן — האט ער עס באוויזן דורך זיין אינערלעכן כוח. וויפל דער בן-אדם זאל נישט ארויפשטייגן אויף דער לייטער פון וויסן — קלעטערט דארט צוזאמען מיט אים זיין בלוט און פלייש. אזוי איז דאס געזעץ אויף גאטס שווערער ערד. דאס ווארט שענקט גאט — אבער די מעשים באשאפט דער מענטש אליין... און בלויז זיי זענען די מאס פון זיין גרויסקייט אדער קליינקייט. נישטא קיין מיוחסים און קיין ספעציעלע פאנצערס פאר אויסדערוויילטע. יעדער הייבט אן זיין מאראלישן גאנג ביים זעלבן בראשית.

ד.

מהאי טעמא מעגן מיר שוין באוונדערן יענע תנ"ך-געשטאלטן, וואס האבן זיך אין א נסיון-שעה נישט דערשראקן. אויב אויך פאר זיי גילט דער

פחד — באַנעמען מיר ערשט דעם מוט פון אַזאַ נביא ווי דער פאַסטוך עמוס: ווען דער זינדיקער כהן אמציה (עמוס ז) ראָט אים צו אַנטלויפן קיין יהודה — דערשרעקט זיך נישט עמוס פאַר זיין מאַכט. ער אַנטלויפט נישט דאָרט, וווּ עס קען אים לייכטער זיין — נאָר ער זאָגט אמציהן גופא אַ שווערע נביאות אויפן אָרט. איצט ווייסן מיר שוין, אַז דאָס איז זיין אייגענע גבורה. נישט ווייניקער יראת־הכבוד רופט ביי אונדז אַרויס, צוליבן זעלבן טעם, דער נישט־נביא נחמיה. ווען שמעיה בן דליה הייסט אים זיך אויסבאַ־האַלטן, ווייל מען וויל אים הרגענען (נחמיה ו) — ענטפערט ער פשוט און קלאָר: צי (דען) זאָל אַזאַ מענטש ווי איך אַנטלויפן? זיין מענטשלעכע חשיבות לאָזט אים נישט זיין קיין פחדן. ער בויט ווייטער ירושלים ביי אַלע סכנות, הגם אַפילו „נביאים“ ווילן אים אַפשרעקן (גם) לנועדיה הנביא וליתר הנביאים, אשר היו מיראים אותי“). ביים וויסן, אַז די מענטשלעכע אימה מיידט קיינעם נישט — פאַרשטייען מיר ערשט די גרייס פון זיין נסיון.

דער יידישער גאָט פון תנ״ך גיט זיינע טרייע דאָס העכסטע וויסן — אָבער דעם מוט מוזן זיי אַליין באַשאַפן אין זיך. אַנדערש וואָלטן זיי קיין רעכט נישט געהאַט צו פאַדערן פון זייערע צוהערער קיין גרויסע קרבנות. יעדער פון זיי וואָלט געקענט קומען מיט טענות צום נביא: נישט מיט אונדז האָט גאָט גערעדט; און נישט אונדז האָט ער אַזוי געלייטערט ווי דרך. האָט גאָט גערעדט צום נביא אָבער אין זיין שליחות איז שוין געגאַנגען דער מענטש.

מחמת דעם קען זיך אַפילו משה, דער אדון הנביאים, קלאָגן פאַר גאָט: „איך קען נישט טראָגן, איך אַליין, דאָס דאָזיקע גאַנצע פּאָלק — ווייל עס איז צו־שווער פאַר מיר...“ (במדבר יא). און נאָך פריער: „וואָס זאָל איך טאָן צום דאָזיקן פּאָלק? נאָך אַביסל — און זיי וועלן מיך פאַרשטיינען“ (שמות יז). די מסקנה ליגט אַן אָפענע: אויך דעם גרעסטן נביא קומט אַן שווער זיין שליחות. דערפאַר מוז אויך אליהו אַנטלויפן פאַר איזבלן, ווייל ער האָט מורא פאַר זיין לעבן (מלכים א, יט). אָבער דווקא ווייל אַזאַ מורא איז דאָ ביי אים — באַנעמען מיר די גרויסקייט פון זיין אויסגעשריי צום מלך אחאב: דו האָסט געהרגעט און דו ווילסט אויך ירשענען? אַזוי איז עס אויך מיטן נאָמענלאָזן נביא (מלכים א, יג), וואָס גייט שטראָפן דעם ביזן מלך ירבעם; און נישט אַנדערש איז עס מיטן נביא אחיה (דאָרט יד), וואָס שרעקט זיך נישט אַנצוזאָגן דעם מלך דורכ זיין ווייב: „דער וואָס וועט שטאַרבן פון ירבעמען אין שטאָט — וועלן (אים) עסן די הינט — און דער וואָס וועט שטאַרבן פון ירבעמען אין פעלד, וועלן (אים) עסן די פייגל פון הימל“... און

דווקא ווייל מיר ווייסן, אז שמואל האט מורא געהאט פארן מלך שאול — וואקסט אויס זיין מוט, בעת ער שטראפט אים אזוי הארב. שמואל איז דאדורך ווייט פון יענעם שטארקערן, וואס טיראניזירט דעם שוואכערן מלך — זיי א טייל פון אונדזערע ליטעראטן האבן עס געוואלט פארשטעלן — נאר א דער-שראקענער נביא, וואס האט פארט גובר געווען זיין פחד.

דער ספר הספרים וויל אונדז לערנען, אז גאט מאכט נישט פון זיינע ווייסער און נביאים קיין בלוטלאז געפעס פאר זיין טרייסט אדער צארן. ער וויל גארנישט, אז זיי זאלן זיין א טייל פון דער איבערמענטשלעכער מאכט — מעג דאס זיין משה אדער שמואל, אליהו אדער ישעיה. די שווערע וואג-שאל פון נסיון מוז זיך וויגן אויך אין זייער הארץ. זיי זענען נאר גרעסער פאר אנדערע — אויב זיי באווייזן אדורכצורייסן אלע בשרודמישע מחיצות מיטן אייגענעם כוח. אנדערש וועלן זיי נישט ביישטיין אלע זעאונגען און געזאלבטקייטן.

ה.

פארוואס איז דער נביא געבליבן גאטס מויל? מיר ענטפערן זיך אליין: ווייל ער איז דורך אלע דערנער דערגאנגען צו זיין שלימות. עס איז אונדז נאר גענוג צו וויסן, אז ער איז אן אמתער נביא — און מיר טארן מער נישט כהרהר זיין נאך זיינע מידות. דער נביא קען בכן נישט זיין קיין אויסגעטיילטער מלאך, נאר דער אינטימער ביישפיל. ער איז דער סימבאל אויך פון אונדזער וואכן געוויסן. ער איז אונדזער גרויס אויג, וואס קוקט פארויס אין אלע טיפענישן. ער איז איינער פון אונדז — און דאך רעוואלטירט ער, ווען מיר שווייגן אדער זינדיקן-מיט. ער איז געווארן הארץ, ווען מיר זענען גע-בליבן פלייש. מיר דרימלען, בעת ער וואכט איבער דער נשמה פון דער וועלט. ער איז געווארן דינע ליכט, ווען מיר זענען געבליבן גראבער חומר.

היות אבער ווי אזא קאנפראנטאציע מאנט עפעס ביי אונדז, טוט אונדז וויי און באאמוראיקט דאס געוויסן — ווילן מיר זיך כסדר רעהאביליטירן דורכן אנטפלייטן אים; דורכן ארויסרייסן דעם נביא פון זיינע פער-זענלעכע שוואכקייטן. מיר ווילן אים אוועקשטעלן איבער דער מענטש-לעכער טבע, בכדי צו קענען אויסטראגן אונדזער קליינקייט אן א שולדיק געמיט. אבער דער תנ"ך — און נאך מער דער תלמודישער קראנץ ארום די פסוקים — לאזט אונדז נישט פארוויגן זיך אין אזא לייכטער רו. זיי לאזן אונדז נישט פארזינקען אין דער אומשולד פון מענטשלעכער שוואכקייט, דורכן מאכן פונעם נביא אן איבערמענטש.

אמת: דער נביא פון תנ"ך דערשיינט אפט ווי א הייליקער ווינט און

בלייבט כמעט כול-וואָרט. זעלטן-ווען מיר באַגעגענען אין תנ"ך ביאָגראַפֿיש-לייבלעכע פרטים פון זיינע נביאים — סיידן ווען זייערע איבערלעבע-נישן אילוסטרירן גאָטס וואָרט דורך אַלעגאָרישן פאַרגלייך. דער רוב נביאים טויכט טאַקע אויף ווי פון אַ סודותפולן ים. זאָגן אָפּ זייערע ווערטער און ווערן ווידער נעלם אין די פסוקים-טיפענישן. בכדי דאָס זאָל נישט אויסזען ווי אויסער די מענטשלעכע גרענעצן, האָבן די יידישע אגדות גופא אַרומגע-וועבט אַ סך פלייש און בלוט אַרום די פאַרהוילענע נביאים, וואָס דער תנ"ך באַהאַלט אויס אין פערזענלעכער פאַרבאָרגעניש. אָבער שוין אין תנ"ך גופא ווערט אַלעמאַל אויפגעהיטן עפעס אַ מענטשלעכער פונקט, וואָס פאַרקלאַר-מערט דעם נביא אין דער ערד.

אזוי למשל ווייסן מיר גאָר ווייניק וועגן נביא נתן, וואָס באַווייזט זיך ביים מלך דוד און שטראָפט אים מיטן שניידיקן משל וועגן געגולטן שעפֿ-סעלע פון אַרעמאַן (שמואל ב, יב), וווּ האָט ער גענומען די אומדערשראַקנ-קייט צו שרייען דעם געזאַלבטן מלך אין פנים אַריין: א ת ה ה א י ש ... דאָס ביסטו דער מאַן?! עס זענען אָבער גענוג עטלעכע פשוטע שטריכן פונעם זעלבן נביא (מלכים א), וווּ ער קאָכט זיך אין דער סכנהדיקער הויף-פאַליטיק — בכדי מיר זאָלן וויסן: אויך ער האָט געמוזט זיין פאַרזיכטיק, זיך היטן פאַרן צאָרן פון מלך און זיינע קינדער; באַטראַכטן צוזאַמען מיט בת-שבע, וויאָזוי דעם מלך ווייכער צו מאַכן. ווייסן מיר שוין, אַז דער מוט זיינער האָט געשטאַמט פון אַ מענטשלעך-געלייטערטן קוואַל. אויך דער „פרי-וואָטער“ ישעיה ווערט אונדז כמעט ווי נישט געוויזן. זיין ספר הייבט זיך תיכף אָן מיטן ח ז ו ו און זיינע ווערטער שלנגען איין זיין פערזענלעך לעבן. ער טרעט אויף איינגעהילט אין אַזויפיל סודות — אַז שפעטער איז די ביבלי-קריטיקער אָפילו לייכט אים צו טיילן אין צווייען (פונקט ווי דאָס טוט, אגב, זיין אייניקל מנשה, פון דער יידישער אגדה, מיט אַ גראַבער זעג). אָבער אין זיין גאַנצער אַנאַנימקייט פאַרגעסט נישט דער תנ"ך צו ווייזן אים גופא, ווי דורך אַ בליץ. ווען ער דערזעט גאָט אויף זיין שטול (ישעיה ו) דערשרעקט ער זיך פאַר דער צוהויכער שליחות. ער שרייט אויס „ווי איז מיר, ווייל איך בין פאַרשניטן; ווייל אַ מענטש מיט טמא ליפן בין איך און צווישן אַ פאַלק מיט אומריינע ליפן זיך איך...“ ערשט ווען אַ מלאך רייניקט אים די ליפן מיט אַ פייערדיקער קויל, איז ער גובר זיינע וואַקלענישן און שרייט אויס: ש י ק מ י ד !

דער תנ"ך לאָזט אָפט איבער דעם נביאס פערזענלעכקייט פאַר אונדזער דמיון. דער כוח פון זיין וואָרט איז איבערגענוג, מיר זאָלן פון דאָרט אַלץ אַרויסהערן און „ער“ אַליין זאָל אונדז מער נישט אויספעלן. עס ווערט אָבער

בדרך כלל, באוואַרנט, אז ער זאל דורך אונדז נישט אַרױסגעשליידערט ווערן פון זיין נאָטירלעכער ראָם. ערשט ווען מיר ווייסן, אז דער נביא איז מענטשלעך — באַקומט זיין וואָרט די געהעריקע חשיבות. דער תנ"ך לאָזט אונדז הערן, אז הגם זיין נביא איז אויסגעשטעלט צו אַלע שוואַכקייטן — בלייבט ער פערזענלעך צונויפגעגאָסן מיטן וואָרט וואָס ער ברענגט. אַנדערש וואָלט ער נישט ראוי געווען עס צו טראָגן. דאָרט וווּ דער נביא האָט נאָר אַרױסגעוויזן דעם מינדסטן אָפּנויג — האָט עס די תנכישע האַנט באַלד פאַרצייכנט. דאָס האָט שוין במילא אָנגעזאָגט: מער ווי דעם אָפּנויג האָט ער נישט אַרױס-געוויזן. און דאָרט וווּ עס איז גאַרנישט פאַרצייכנט — איז אַ סימן, אז דער נביא מיט זיין וואָרט זענען געוואָרן איינס (אגב, איז דער דאָזיקער געדאנק אָנגעוויזן אימדירעקט אין אַ מדרש).

די הויפט-ביאָגראַפיע פונעם נביא איז בכּן געוואָרן זיין וואָרט — אָבער אין אייגענעם זכות. פון זיין נביאישער גבורה ווייסן מיר שוין במילא זיין מענטשלעכע גרייס. דערפאַר מעג זיך דער תנ"ך דערלויבן צו שפּאַרן מיט פערזענלעכע פרטים און זיי באַגרענעצן צו געציילטע שורות. איין אויס-נאָם ווערט בלויז געמאַכט מיט אַ באַשטימטן נביא, וואָס זיינע פערזענלעכע איבערלעבונגען שליינגען כמעט איין אַלע זיינע נביאישע ווערטער און זיינע מעשים אין נאָמען פון גאָט. אמת: אויך ביי אים ווייסן מיר ווייניק וועגן זיין אָנהייב און סוף. אָבער נאָך דעם דאָזיקן חסרון פאַרנעמט די דערציילונג וועגן אים כמעט זיין גאַנץ ספר. דאָס גופא נעמט ביי אים אַוועק יענע גרויסקייט, וואָס אַנדערע נביאישע נעלמים האָבן נאָך זיך געלאָזט. מיר זעען אים צופיל — און דאָס מינערט גאָר זיין געשטאַלט.

דער דאָזיקער נביא איז יונה בן אמת. פאַרוואָס איז ער געוואָרן דער אויסנאָם? אפשר טאָקע דערפאַר, וואָס די דערציילונג וועגן אים איז געוואָרן אַ טייל פון דער געטלעכער נביאות: זי חזרט איבער די גרויסע וואָרענונג, אז פון גרויסע שליחותן קען מען נישט אַנטלויפן, וויבאַלד מען איז דערצו באַשטימט. טאָמער וויל עס איינער באַווייזן, הגם ער איז אַ נביא — בלייבט ער סייווי דאָס וואָס ער איז, אָבער אַ שוואַכער נביא, מיט קליינלעכער שרעק אין די מידע אויגן.

1.

יונה הנביא איז אַן אויסנאָם אויך אויף אַן אַנדער שטח. אַלע נביאים האָבן, נאָך אַלע נסיונות און מכשולים אויפן וועג, זיך דערהאַלטן ביי גאָטס וואָרט. די וואָס האָבן עס נישט געקענט — זענען פאַרפאַלן געוואָרן אין דער נאָמענלאָזער אַרמיי פון נביאי־השקר. זייער שטראָף איז געקומען פאַרן גרויסן

חטא פון מורד זיין אין גאט. אבער יונה איז אנטלאפן דערפון, וואס דער אמת האט אים באפוילן — און דאך איז ער געבליבן גאטס שליח. דערמיט האט דער תנ"ך אזוי ווי אנגעוויזן: עס קען זיין א נביא, וואס זאל באנעמען גאטס ווארט און דאך רעוואלטירן קעגן דעם. אבער שוין נאך זיין מרידה זאל ער קיין נביא־שקר נישט פארבלייבן. ער קען אריינזאקסן אין די הימלען, בעת די מינוטן פון חסד זענען זיך אויף אים מרחם און קלויבן אים אויס פאר זייער געזאלבטן. ער גייט, ווען גאטס קול צעשטורעמט זיך אין אים — און ער בלייבט שטיין, ווען עס דערווייטערט זיך פון אים און ער מוז עס ווייטער טראגן מיט זיין אייגענעם כוח. יונה ווייזט ארויס פחדנות, הגם גאטס גליענ־דיקער צייכן ברענט נאך אויף זיין שטערן.

אין דער יידישער טראדיציע איז דא א כלל: אויפן וועג וואס א מענטש וויל גיין — דארטן פירט מען אים. וויל איינער זיך רייניקן — עפנט זיך פאר אים א ריינע טיר. וויל אבער איינער זיך מטמא מאכן — קריגט ער אויך דערויף די העכערע הילף. אפילו דעם געוויינטלעכן מענטש ווערט נישט אנגעווארפן קיין העכערקייט בגוואלט און ער מוז אליין אויסקלויבן צווישן גוטס און שלעכטס. ווער שמועסט נאך — נביאות! נישטא דוכט זיך נאך א נביא אין תנ"ך, וואס וויל אנטלויפן פון גאט — און קען עס נישט. בלויז יונה זעט אויס ווי אן ארויסגעפאלענער פון דער בחירה־קאטעגאריע: ער אנט־לויפט — און עס העלפט אים נישט. ער איז איינמאל אויסדערוויילט געווארן צו זיין גרויס — און גאטס שטורעם זוכט אים ארויס אפילו דאן, ווען ער וויל זיך באהאלטן אין זיין הילפלאזער קליינקייט. די אויסדערוויילטקייט קומט אים אנטקעגן און ווארפט זיך אויף אים אן בעל־כרחו. ער איז דוכט זיך דער איינציקער וואס מוז בלייבן נביא. ווערט פון זיין ברכה מער מאטערניש ווי אינערלעכע פרייד מיט דער נביאישער גרויסקייט.

ער האט זיך פון דער נביאישער הויט נישט ארויסגעריסן, אבער היות ווי ער האט עס פארט געוואלט — בלייבט ער אן ארויסגעשטויסענער, הגם ער בלייבט ווייטער אינעווייניק. דערמיט איז ער טראגישער פאר אלע געשלאגענע פון עלנט; ווייל יענע פארמאגן כאטש נישט די הויכע שפירונג־גען און במילא ווייסן זיי אפילו נישט, ווי ווייט זייער עלנט דערגרייכט. מחמת דעם מעגן מיר באטראכטן דאס ספר יונה ווי א תנכישע טראגעדיע, הגם זי ווערט דערציילט אזוי עפיש, האט א גליקלעכן סוף און קיין איין טראפן בלוט ווערט דארט נישט פארגאסן. מיר קענען זיך נישט פרייען פון פולן הארץ, וואס מידת הרחמים איז דארט גובר; וואס די זינדקע שטאט ווערט געראטעוועט — ווייל די הנאה ווערט אויפגעגעסן פון א שרעקלעכן ווייטיק. מער ווי אומעטום, זעען מיר דארט וויאזוי אויך א נביא קען ווערן

קליין, זיך פארלירן אויפן וועג... וואלטן מיר שוין גיכער מסכים — מיט אונדזער קליין־מענטשלעכן שכל — אז גאט זאל לגמרי צוררלאזן יונה און אים נישט שיקן בגוואלט. פארוואס טאקע זאל ער זיין דער טראגישער אויס־נאם?

אין דעם אייביקן וויכוח צווישן מענטש און גאט — שטעלן מיר זיך אלעמאל שלא בכוונה אויף דער זייט פון מענטש. אויב אברהם, איוב, משה אדער דער תהלים פרעגן אמאל שאלות אויף גאט — קומען זיי אויך פון אונדזער מויל. מיר רעזיגנירן ערשט בלית ברירה, ווען אויך אונדזערע פאר־גייער ראטעווען זיך אין זייער פרומקייט פון גלויבן. אבער אין ספר יונה טוישן זיך די ראלן: דאָרט זענען מיר ווי גאט שטעלט זיך גאר אויף דער זייט פונעם מענטש, בעת דער נביא קלאמערט זיך אין דער שטרענגער בייטש פון געטלעכן גורדין. דערפאר בלייבט יונה אפגעזונדערט פון גאט, אבער אויך דער מענטש קען אים נישט אויפנעמען אין זיך. דער נביא איז אלעמאל אונ־דזער טרייסט, ווייל ער שטעלט זיך אויף אונדזער אַרט צום משפט מיט גאט. אבער יונה שטעלט זיך גאר קעגן „אונדז“, ביז גאט גופא מוז אים צוימען — און במילא ווערט ער אַרומגענומען פון טאָפלטער איינזאַמקייט: אַנטלאָפן פון גאט און אויך צום מענטש נישט דערלאָפן.

אויך אַנדערע נביאים האָבן געליטן צער און פיין — אַפילו מער פאַר יונה. אבער נישט ירמיהס קייטן און נישט ישעיהס אָפּגעברייטע ליפּן קענען זיך פאַרגלייכן צו יונהס יסורים. מיט זיי איז גאט געווען אין אַלע טיפּענישן אין אויך מיר באַגלייטן זיי אַהין מיט אונדזער גאַנצן האַרץ. אַפילו אין די מוראדיקסטע פּורעניותן זענען זיי געבליבן שטאַרק, גאַנץ מיט זיך, פול מיט דער זיכערקייט פון זייער שליחות. יונה הנביא איז געבליבן ווייט פון גאט און מענטש — און דערצו איז דער אייגענער גייסט אַזוויי פאַרכאַפט געוואָרן פון שטאַמליקער שטומקייט. דערמיט ווערט ער דער טראַגישסטער נביא פונעם גאַנצן תנ"ך. צי זענען אבער נישט געווען קיין טיפּערע סיבות פאַר זיין באַזונדערן וועג? א נביא וואָס רעדט מיט גאט, קען נישט זיין קיין סתם־אַנטליפּער. אַנדערש וואָלט ער טאָקע קיינמאל נישט איינגעקריצט געוואָרן אין דער נביאים־ריי. דערפאַר האָט ער געמוזט פאַרמאָגן אַ מיין אייגענע — און גאָרהויכע גערעכטיקייט, וואָס האָט פאַר אים אויפּגעהיטן לעולם־ים זיין געזאַלבעטקייט. וועלכע?

ז.

יונהס שליחות קיין נינוה איז נישט געווען די ערשטע. נאָך אַ סך פריער האָט ער געהאַט אַ געלעגנהייט צו באַקענען גאטס רחמנות („פריער“ —

אויב מיר קענען סוף־כל־סוף באשטימען דעם מוקדם־זומאחר אין תנכישן ספר). אין זיין צייט האָט איבער ישראל געהערשט דער שלעכטער מלך ירבעם בן יואש, וואָס איז אין זיין רשעות פאַרגליכן געוואָרן צו אַ פריערדיקן ירבעם (בן נבט). אָבער דווקא צום דאָזיקן רשע איז יונה געשיקט געוואָרן מיט אַ פריילעכער בשורה: אַז די גרענעצן פון דער זינדיקער מלוכה ישראל וועלן אויסגעברייטערט ווערן. דער פסוק (מלכים ב, יד) דערציילט אונדז אָפן פאַר וואָס גאָט האָט געגעבן אַזאַ שליחות „זיין קנעכט יונה בן אַמתי, דעם נביא פון גת חפר“:

ווייל גאָט האָט געזען די פיין פון ישראל, אַז זי איז זייער ביטער... און ס'איז נישטאָ קיין העלפער צו ישראל. און גאָט האָט נישט געזאָגט אַפצומעקן דעם נאָמען ישראל פון אונטער די הימלען. און ער האָט זיי געהאַלפן דורך דער האַנט פון ירבעם בן יואש...

יונה האָט פון דער דאָזיקער שליחות געקענט זען, אַז גאָט מאַכט אים פאַר אַ נביא פון רחמים. אויב ער האָט בעסער געוואָלט טראָגן צו מענטשן גאָטס וואָרט פון דין — פאַרוואָס האָט ער שוין דאָן נישט פאַרפירט זיין וויכוח? נאָך מער: אין זיין שליחות צו ירבעמען האָט ער אָפילו נישט גע־דאַרפט וועקן און רופן צו תשובה; נישט וואָרענען וועגן קיין נאָנטער סכנה... אָבער ער האָט דאָן נישט רעוואָלטירט, נאָר שטיל אויסגעפירט זיין גאַנג. פאַרוואָס זשע האָט ער ביי נינוה אַנדערש געהאַנדלט?

שוין דאָ, זעט אויס, האָט יונה געהאַלטן, אַז ישראל פאַרדינט יאָ רחמים פון גאָט. דאָס איז ביי אים געווען נאָטירלעך. ער האָט נישט געזוכט צו אַנטלויפן, ווייל דאָס יידישע לאַנד פאַרדינט ברייטערע גרענעצן — אָפילו ווען עס זינדיקט. גאָט האָט אים געוואָלט צוגרייטן מיט אַביסל רחמים, איי־דער ער וועט גיין קיין נינוה — אָבער יונה לערנט דערפון עפעס אַנדערש: בלויז ישראל איז ראוי צום געטלעכן חסד און נישט קיין אַנדערע פעלקער.

זיין טעות האָט ער אפשר געלערנט ביי גאָט אַליין: פאַרוואָס האָט ער אים צו ישראל נאָר געשיקט מיט אַ ב ש ו ר ה און נינוה האָט ער געדאַרפט דערמאָ־נען חטאים? איז דאָס נישט קיין סימן, אַז גאָט אַליין מאַכט אַ חילוק בנוגע תשובה בין ישראל לעמים? פון דער ערשטער שליחות האָט יונה געלערנט, אַז ער איז דער נביא פון גוטע בשורות. במילא קען ער נאָר זיין אַ יידישער נביא און נישט קיין מוכיח פון פעלקער. אָבער ער האָט נישט געהאט קיין כוח צו דינגען זיך מיט גאָט, אַזוויי משה בשעתו, און זאָגן אַז די שליחות איז נישט פאַר אים. לכתחילה האָט ער געהערט און אַזוויי מסכים געווען. ערשט שפעטער, ווען ער איז געבליבן מיט זיך אַליין, האָט זיך אָנגעהויבן

דער ספק; דאָס אַנטלויפן... אפשר דערפאַר איז זיין שטראָף געווען גרעסער און ער האָט געמוזט אַראָפּנידערן פונעם נבואה־שטאַפל.

אַז יונה איז געווען אַ גרעסערער נביא פאַרן אַנטלויפן ווי דערנאָך, קענען מיר זען אין פסוק גופא: ביים ערשטן רוף האָט אים גאָט געמאַכט פאַר זיינס אַ צוהערער. פונקט ווי אַנדערע נביאים — און ווי ביי זיין אייגענעם גאַנג צו ישראל — האָט ער נאָר באַקומען דעם ציל פון זיין שליחות. די גאַנצע זעאונג איז געווען זיינע און ער האָט פון איר געקענט אַרויסציען — אָדער „אימפּראָוויזירן“ — די געהעריקע ווערטער אין גאָטס נאָמען. גאָט האָט אים דערציילט, וואָס עס געשעט — און ער ווייסט דערפון וואָס און וויאָזוי צו ריידן. מיטן לשון פון תנ"ך: „קום לך אל נינוה, העיר הגדולה, וקרא עליה“. דאָס מיינט, אַז דער רוף גופא ליגט אין זיין רשות. אָבער נאָך זיין אַנטלויפן — ווען ער מוז סיינע קומען קיין נינוה — נעמט ביי אים גאָט צו די פרייע באַנוצונג פון וואָרט און באַפעלט אים נאָר איבערצוחזון פּינקטלעך די רייד, וואָס גאָט לייגט אים אַריין אין מויל („קום לך אל נינוה, העיר הגדולה, וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך“). פונעם פרייען צוהערער ווערט ער אַ באַגרענעצט מויל.

דערביי איז די שליחות אַ שווערע — אפשר די שווערסטע וואָס אַ יידישער נביא האָט אַמאָל געהאַט. ווי פאַרדאַרבן די יידן זענען טיילמאָל גע־ווען — האָט אַ נביא פאַרט געוויסט, וויאָזוי צו דערגרייכן זייער האַרץ. עס איז פאַרט געווען זיין פאַלק, וואָס ער קען. אָבער דאָ איז ער געגאַנגען צום ערשטן מאל זאָגן נביאות פאַר אַ פרעמד פאַלק — צו יענעם אין אומ־באַקאַנטן לאַנד אַריין. נישט ער קען דאָס פאַלק און נישט דאָס פאַלק קען אים. האָט ער זיך געמוזט פילן אַ סך פרעמדער אָפילו פאַר משהן, וואָס איז גע־גאַנגען צו פרעהן; דאָרט האָט דער נביא כאַטש געקענט דאָס לאַנד פון פריער, געוויסט אַ סך וועגן פרעהס מנהגים און געהאַט דאָרט אַ סך פון זיינע בריי־דען. אָבער יונה האָט אפשר נישט געקענט וויסן, אויב עמעצער אין נינוה האָט אַמאָל געהערט גאָטס נאָמען.

דער נביא האָט געוויסט: אויך פאַר יהודה און ישראל, וואָס זענען דורך לאַנגע דורות פאַרהיימישט געוואָרן מיט גאָטס וואָרט, האָט מען געדאַרפט האָבן אַ סך רייד — און אויך זיי האָבן נישט אַלעמאָל אומגעקערט דאָס פאַלק אויפן ריכטיקן וועג. טאָ וויפל געטלעכע רייד דאַרף מען שוין האָבן צו ווייטע געצנדיגער? און אויב צווישן יידן האָט מען געדאַרפט האָבן לאַנגע יאָרן, איידער זייער האַרץ האָט זיך באַוועגט פון אַרט — טאָ וויאָזוי קען ער באַקערן דאָס פרעמדע נינוה אין ווייניקער פון פערציק טעג?

בכדי צו גיין קיין נינוה און שטראָפן אירע איינוווינער האָט אים גאָט

געדארפט געבן א גרויסן אוצר ווערטער אין מויל. זיי מוז מען א סך האר-
בער וואָרענען ווי יידן; א סך שטארקער אויסלאַכן די זינד און א סך מעכ-
טיקער אויסלויבן דעם גוטן וועג. אָבער אין תנ"ך טרעפן מיר נישט קיין
שפור פון יענע ווערטער, וואָס יונה האָט צוגעגרייט פאַר זייערטוועגן. האָט
אים גאָט זיי נישט געגעבן? אויב אַזוי — פאַרוואָס זאָלן זיי ערגער זיין ווי
ישראל, הגם מען פאַרלאַנגט פון זיי דאָס זעלבע? האָט ער אים זיי יאָ גע-
געבן? טאָ פאַרוואָס זענען זיי נישט פאַרשריבן געוואָרן ווי די ווערטער פון
אַנדערע נביאים?

די יידישע טראַדיציע שטעלט פעסט אַ כלל: אין תנ"ך זענען נאָר פאַר-
שריבן געוואָרן יענע נביאישע רייד, וואָס זענען נייטיק פאַר ווייטערדיקע
דורות. די ווערטער, וואָס האָבן נאָר געהאַט אַ שייכות צו זייער צייט, זענען
נישט פאַרצייכנט געוואָרן. צי זענען אָבער די ווערטער, וואָס רופן די גויישע
וועלט צו תשובה, נישט גענוג נייטיק פאַר אַנדערע דורות? פעלן זיי אונדז
דען נישט אויס אין אַלע צייטן? טאָ פאַרוואָס זאָלן מיר טאַקע נישט וויסן,
וויאָזוי אומצוקערן אַנדערע פעלקער פון זייער שלעכטן וועג?

די לאַגישע ספערע פון גאַנצן ספר יונה זאָגט אונדז אָן, אַז דער נביא
האָט אַזעלכע ווערטער יאָ באַקומען. דאָס גיין אַזאָ ווייטן וועג, צו אַזאָ
גרויסער שטאַט פון „דריי טעג גאַנג“, קען נישט באַגלייט ווערן פון עטלעכע
געציילטע און טרוקענע ווערטער. דער נביא, וואָס דאַרף ממש איבערקערן
ניגוה, קען נישט אַרומשפרייזן אַ גאַנצן טאָג איבער די פרעמדע גאַסן מיטן
מאָנאָטאָנעם געשריי: „אין פערציק טעג אַרום ווערט ניגוה איבערגעקערט“.
וויפל קען דאָס אויפקלערן, אויב ער דערציילט נישט פאַרוואָס דאָס מוז
אַזוי געשען? און אויב ער האָט זיי נישט געזאָגט, וואָס זיי דאַרפן טאָן —
פונדאָנעם האָבן זיי געוויסט, אַז מען דאַרף זיך פייניקן, פאַסטן און אומקערן
דאָס גערויבטע? אָבער דאָס נישט־פאַרשרייבן זיינע רייד איז טאַקע אַ טייל
פונעם גאַנצן עונש. אויב ער איז אַנטלאָפן — ווערן שוין אַפילו זיינע אמתע
רייד אומוויכטיק פאַר דורות. דער פסוק וויל אונדז דערביי לערנען: אויב
דער נביא פערזענלעך איז אומגערעכט, מוזן אַפילו זיינע געטלעכע רייד
איינגעשלונגען ווערן אין די פסוקים — פונקט ווי ער אליין ווערט אריינגע-
כאַפט אינעם פישס אינגעוויידן. זאָל מען דערנאָך נישט טייטלען מיט די
פינגער: הער נישט די נביאים, ווייל זייער אייגענע שוואַכקייט איז פון די
דאָזיקע ווערטער נישט באַזיגט געוואָרן.

בלייבט דאָס גופא אַ האַרבע וואָרענונג צו אַלע צייטן קעגן די, וואָס
ווילן געבן זייערע ווערטער אַ נביאישן אַרעאָל — אָבער זיך אליין נעמען זיי
אַלע פרווילעגיעס פון די שוואַכע.

ח.

די טראגעדיע בלייבט אבער נישט ביי יונה אליין. זי איז אונדזער אלע- מענס. מיר האבן געקענט פארמאגן נאך איין שטאלצן נביא — צווישן די געציילטע, וואס דער תנ"ך האט אונדז איבערגעלאזט — וואס זיין ווארט האט אזוי מעכטיק דערגרייכט אויך צו נישט-יידן; און אפילו באוויזן צו פאר- וואנדלען געצנדיגער אין בעלי-תשובה. זענען דאס נישט געווען די סאמע- שטארקסטע ווערטער, וואס א נביא האט אמאל ארויסגעברענגט? מיר האבן געקענט האבן אין אונדזער אוצר דאס ליכטיקע געשריי צו דער וועלט, אוי- סער אונדזערע גרענעצן — און נישט זוכה געווען. גאטס ברענענדיקער רוף האט זיך צוריק איינגעוויקלט אין דער געהיימער יריעה. פאר אונדז איז נאך געבליבן די דערציילונג וועגן א מידן, איינגעדרימלטן מאן אויף א צעשטוי- רעמטן ים. ער האט מיט זיין ווארט געקענט ראטעווען הונדערטער-טויזנטער — אבער צום סוף נישט געקענט באשיצן אפילו די קליינע שיף, זיין אייגן ווינקל...

אבער פארוואס איז טאקע יונה ווייטער געבליבן גאטס נביא? פארוואס האט דער תנ"ך אים נישט געלאזט לגמרי פארגעסן ווערן? אויך דערויף גיבן אינדז די פסוקים א קלארן ענטפער: ווייל גאטס נביא איז אומגעוויינטלעך- גרויס — אויך אין זיין אנטלויפערישער שוואכקייט. אפילו דאן זעען מיר אים אין זיין גבורה. אלע אויף דער ברוד-אויסגעשטעלטער שיף שרעקן זיך, שרייען צו אלע געטער — אבער נישט דער נביא, וואס קען דעם אמתן גאט, אויך דא ווייזט ער ארויס זיין שטאלצע מרידה; וויבאלד ער איז איבערצייגט, אז ער דארף אנטלויפן פון גאט — וועט ער צו אים נישט מתפלל זיין. אפילו ווען ער וועט צוליב דעם פארלירן זיין לעבן. ער טוט עס נישט, אויך דאן ווען דער שיפס-קאפיטאן וועקט אים צו תפילה... אט דער דאזיקער פארצווייפלטער מוט באווייזט נישט ווייניקער נביאישן כאראקטער, ווי בעת ער פאלגט גאטס באפעל.

די פסוקים באווייזן אונדז דערמיט, אז יונה אנטלויפט נישט פאר גאט צוליב קליינלעכער פחדנות. אדרבא: אין דער שעה פון סכנה, שפילט ביי אים זיין אייגן לעבן קיין שום ראלע נישט. זיין מענטשלעכע גרויסקייט וואקסט דא ארויס אינעם גאנצן פארנעם. ווען דער גורל פון שולדיקן פאלט אויף אים — בעט ער נישט אויף זיין לעבן און בייגט זיך נישט פאר גאט. ער זאל רחמנות האבן אויף אים. ער דערציילט די פרעמדע מאטראסן גאר אפן זיין יידישן אפשטאם — וואס קען זיכער צווישן געצנדיגער קיין מעלה נישט זיין... און דווקא אין אזא שעה, ווען יעדער אויף דער שיף וויל לעבן בשלום מיט אלע געטער — דערציילט ער זיי וועגן זיין מרידה אקעגן גאט:

האָט ער צו זיי געזאָגט: אַן עברי בין איך און פאַר גאָט, דעם גאָט פון די הימלען האָב איך מורא... האָבן די מענטשן געהאַט אַ גרויסע שרעק... ווייל די מענטשן האָבן געוואָלט, אַז פאַר גאָט אַנטלויפט ער, ווייל ער, האָט זיי געזאָגט...

עס זעט אויס אַזווייז די פסוקים גופא — הגם זיי שילדערן אַזוי בולט זיין שוואַכקייט — ווילן אונדז וואָרענען: מיינט נישט, אַז גאָט קלויבט אויס סתם-וועמען און לויפט אים נאָך מיט שטורעם, בכדי אים צו דערהאַלטן ביי זיין נביאות! אפילו צום פירן קריג מיט גאָט דאַרף מען זיין ראוי. יונה בלייבט דער נביא, ווייל ער האָלט אַן זיין רעוואָלט אפילו ווען גאָט בייטשט דעם ים אין זיין צאָרן. אויב ער האָלט זיין אַנטלויפן פאַר גערעכט — וועט ער זיין גערעכטיקייט נישט אויפגעבן, אפילו ווען זיין לעבן שטייט אין קאָן. אויך דאָ גופא, אין מיטן שטורעם, אַנטלויפט ער ווייטער פון גאָטס שליחות: ער האָט אים געשיקט אומקערן געצנדינער צו גאָט — און יונה שטייט איצט פאַר אַנדערע געצנדינער און דערציילט זיי גאָר, וויאָזוי ער אַנטלויפט פון אים. זאָל אפילו גאָט ווייטער שליידערן מיט דער שיף, זי צעברעכן...

יונהס שרעק איז בכך... אַ מוטיקע, פול מיט אייגענעם אמת — פאַר וועלכן ער איז גרייט אָפצוגעבן דאָס לעבן. ער וויל בלויז נישט, אַז עס זאָלן צוליב אים פאָלן אומשולדיקע קרבנות. אויב זיי אַליין ווייסן נישט וואָס צו טאָן מיט אים — וועט ער זיי זאָגן... און דאָס וואָס ער זאָגט — איז נאָך אַלץ הימליש-דערהויבן, נביאיש-גרויס און ווייט פון פערזענלעכער פחדנות:

האָבן זיי געזאָגט צו אים: וואָס זאָלן מיר טאָן — און דער ים זאָל זיך איינ-שטילן פאַר אונדז?... האָט ער געזאָגט צו זיי: הייבט מיר אויף און וואַרפט מיר אין ים... ווייל איך ווייס: צוליב מיר איז דער דאָזיקער גרויסער שטורעם אויף אייך...

די תנכישע גערעכטיקייט וויל נישט פאַרלירן קיין האָר פון דער אמתער וואָגשאַל: אויב ער באַהאַלט זיך אויס פאַר גאָט — קומט אים אַ שטראָף. אָבער וויבאַלד ער בלייבט גרויס אפילו אין זיין באַהעלטעניש — טאָר מען אים זיין שכר נישט פאַרהאַלטן. אויב ער וויל בעסער געשליידערט ווערן אינעם ים — איידער צו גיין אין אַ שליחות וואָס ער אָנערקענט נישט — איז ער פאַרט אַ מאָן פון מדרגה. דערפאַר וועט אים גאָט פאַר אויס נביא נישט מאַכן, נאָר אים אַרויסציען פון אַלע טיפענישן.

אָבער די שטראָף קומט סייזוי: פון זיין גרויסן, נביאישן גאַנג היילט נאָר אַריבער צו אונדז זיין קורצער און טרוקענער רוף פון פינף געציילטע ווערטער. נישטאָ ביי אים דער מראהדיקער חזון און דער מרכבהדיקער פלאַם פון אַנדערע נביאים... און אַ נביא מיט אַזוי ווייניק שניידיק-קאַלטע רייד מוז ביי אונדז גיכער אַרויסרופן רחמנות, איידער באַווונדערונג.

ס'איז כמעט נישטאָ קיין נביא אין תנ"ך, וואָס האָט נישט מיטגעמאַכט קיין שווערע יסורים. אָבער קיין רחמנות קענען זיי אין אונדז נישט אַרויס-רופן. דאָס וואָלט זיי קלענער געמאַכט אין אונדזערע אויגן. האָבן מיטלייד אויפן מויל פון גאָט? אויף אַ טייל פון יענער אומענדלעכקייט, וואָס פייער אין וואַסער ווערן צעמורשט פון איר אַטעם? די פיין פון אַנדערע נביאים קען אונדז אַנגיסן מיט צער און צאַרן — אָבער דער ווייטיק בלייבט אונ-דזערער און נישט זייערער. מיר קענען אַפילו וויינען דערויף, וואָס זיי האָבן נישט באַוווּזן צו באַווירקן דאָס פאַלק — אָבער אויך די טרערן זענען נאָר אונדזערע; פאַרשוואַנדען? ישעיה איז נאָך אַלע יסורים ווייטער געבליבן דער גאָט-באָ-גליקטער זוכה-בגורל. און צי קען זיך דען קלעפן קליינלעכע רחמנות צו אַזעלכע זעער ווי ירמיה, יחזקאל אָדער עמוס? אַלע זייערע לייזן זענען אַפילו נישט קיין ציבעלע-שאַל אַרום דער אייביקייט, וואָס שטראַלט פון זיי. איז דען זייער צער, געווען אַ צער ווי מיר באַנעמען אים? זענען דען זייערע יסורים גופא נישט געווען קיין חלק פון דער געטלעכער מיסטעריע? בלויז ביים נישט פאַרשטיין דעם מהות פונעם נביא — זענען מיר אים גרייט צו שענקען במתנה די שוואַכע יסורים פון מיטגעפיל. ער איז אָבער העכער פאַר זיי און פאַר אונדז. אויב זיי רייסן אונדז נאָר מיט אויף איין רגע — וועלן מיר גליק-לעך זיין צו האָבן אַ חלק אויך אין זייערע ליכטיקע יסורים.

אַנדערש איז אָבער מיט יונה. די פסוקים גופא בעטן פאַר אים רחמים. זיינע אייגענע געשרייען פון דער ענגשאַפט וועקן אונדזער קליינעם מיטגע-פיל. אויב ער אַליין פרייט זיך „א גרויסע פרייד“ מיט דער אַרעמער סוכה; אין אויב ער גופא חלשט, ווען זיין טאַגיק בלעטל דאַרט איבער זיין קאַפּ — קענען מיר זיך נישט העלפן. מוזן מיר אויף אים רחמנות האָבן — און דאָס שיילט פון אים אַפּ די גרויס-נביאישע הויט אין אונדזער מוח. מיט אַ קקיון איבערן קאַפּ פירט מען נישט קיין וויכוחים מיט גאָט און מען צינדט נישט אָן דערמיט קיין פייערן אין דער אייביקייט... דאָס אַליין איז אפשר די שווערסטע נקמה פון גאָט אין זיין מוטיקן, אָבער אַנטלויפערשן נביא.

ט.

אַנטלויפט טאַקע יונה פאַר גאָט? דער פסוק זאָגט עס אָפּן ביים סאַמע-אַנהייב. אָבער מיר זעען זיין גרויסקייט — און במילא קענען מיר נישט באַנעמען, וואָס ער טראַכט דערביי: האָט ער טאַקע געגלויבט, אַז ער קען אַנטלויפן? אַפילו אין זיין מורדישן מוט אויף דער שיף. גיט ער צו, אַז ער האָט מורא פאַר גאָט. טאָ וויאָזוי האָט ער עס געמיינט אַדורכצופירן?

ערשט די ווייטערדיקע פסוקים גיבן אונדז מער ווי א רמז, אַז נישט אַנטלויפן — נאָר פֿר אַ ט ע ס ט י ר ן קעגן גאָט האָט יונה געוואָלט. דאָס קען שוין אַפילו אַזא גאָט־ווייטער ווי אַ נביא. נישט פון גאָט, נאָר פון זיין שליחות קיין נינוה וויל יונה אַנטלויפן — און דאָ האָט ער נישט ווייניק ד ע ר ה ו י ב ע נ ע , סיבות.

„גאָט איז גערעכט און זיין משפט איז גערעכט.“ ביי דעם פאַל מיט יונה גיבן מיר עס צו, אַפילו אַן פרומער גאָטספּאַרכטיקייט. אָבער אויך דעם נביא מעגן מיר פאַרשטיין. דאָרט לויכט אַ שטאַט מיט צוועלף מאָל צען־טויזנט מענטשן. זי איז פול מיט זינדיקע רייזן און כישופן. אַ שווימיקער שטראָם ציט פאַרביי. אומצייליקע פענצטער רופן און ווינקען צום פאַרביי־גייער מיטן לשון פון אומשולדיקער הפקרות. די גאָסן זענען פאַרכוואַליעט מיט טויזנטער לעבנס־שיכורע, וואָס שטרעקן די הענט צו אַלע תענוגים אין דער וועלט. קיין אַנדער לשון ווי דאָס זינדיקע קענען זיי גאַרנישט. ס'איז אַ שטאַט, וואָס קען אַדער זינדיקן אַדער אונטערגיין. קיין מיטל־וועג איז פאַר איר נישטאָ. יונה האָט שוין זיכער געהערט וועגן נינוה אַזעלכע זאַכן, וואָס זיין נביא־חבר נ ח ו ם ה א ל ק ו ש י האָט וועגן איר דערציילט:

דורך די גאָסן ווילדעווען די רייטוועגן, זיי שטורעמען דורך די מערק, זייער אויסזען איז ווי פלאַקערן, ווי בליצן לויפן זיי אַרום — — — וויי, די בלוטקע שטאַט! זי איז אין גאַנצן פאַרליקענונג, מיט רויב פול. עס טוט זיך (פון איר) נישט אָפּ די פאַרציקונג. אַ קול פון דער בייטש און אַ קול פון רויש פון אַ ראָה, פון אַ שפּרינגענדיק פערד און טאַנצנדיקן רייטוואָגן. אַ רייטער וואָס הייבט זיך אַרויף, דער פלאַם פון אַ שווערד און דעם בליץ פון אַ שפיז און אַ סך דערשלאָג גענע און די שווערקיט פון פגרים. און פון צופיל זנותן פון דער גוט־הענדיקער זונה, די האַרין פון כישופן וואָס פאַרקויפט פעלקער מיט אירע אויסגעלאַסנקייטן און משפחות מיט אירע כישופן. (נחום ב' און ג').

דאָס בילד וואָס נ ח ו ם גיט אונדז אין זיין נינוה־חזון איז גרויליק און אומהיילבאַר: אַ שטאַט וואָס פאַרזויפט זיך און פאַרבלוטיקט זיך איבערן האַלדז. טרוקן איז איר געביין פון די שרפנדיקע זינד — ביז זי שטייט גרייט צום פאַרניכטן ווי טרוקן שטרוי. אַפילו אַנדערע פעלקער נעמט עקלען פון איר. איז עס דען אין יונהס צייטן אַנדערש געווען? זיכער זענען דאָרט גע־ווען די זעלבע פנימער, וואָס זענען צעפלאַמט פון זינד; די זעלבע זנות־פאַר־קויפערניס און כישוף־טרייבערינס; און דער זעלבער בלענד פון שווערד און שפיז... קען אַ יידישער נביא דאָרט עפעס ענדערן? איז דען יונה נישט באַ־רעכטיקט צו טראַכטן, אַזווייז דער אַמאָליקער משה: אויב די בני ישראל ווילן מיך נישט הערן — טאָ וויאָזוי וועט מיך הערן דאָס שיכורע נינוה? ער איז ווייט פון אומרעכט, אויב אים איז שווער צו גלויבן, אַז אַ נביא

קען זיך דאָרט באַווייזן. ווער וועט הערן דעם באַרוועסן וואָרענער מיטן לעדער-
נעם גאָרטל און מאַנטל פון פעל, ווען ער וועט נעמען שרייען איבער די
צערוישטע קעפּ: טוט תשובה, ווייל די סכנה איז נאָנט! טוט אָן זעק אויף די
קעפּ, וואָלגערט זיך אין אַש, עסט נישט, שלאָפט נישט, ליבט נישט קיין
פּרוי, זאָמלט נישט קיין פאַרמעגנס פאַר דער שווערד... זיי? די מענטשן
פון דער גיבורים־שטאָט, וואָס איז פול מיט געפאַנצערטע רייטוועגן און
זונות?

קען זיין, אָז עטלעכע וואָלטן זיך אָפּגעריסן אַ רגע פונעם צעזויפטן רויש.
אַ פענצטער וואָלט זיך אפשר צעעפנט און אַ קאָפּ וואָלט זיך אַראָפּגעבויגן
צו אים. אפשר וואָלטן עטלעכע אָנגעגאָסן־צעשמיכלטע אויגן אים געשענקט
אַ מינוט פון פאַרחידושטן בייגער; אויפגעכאַפט זיין צעגליטן בליק און באַ-
טראַכט זיין צעווייניקטע באַרד. אפשר וואָלט גאָר קיינער קיין צאָרן נישט
אַרויסגעוויזן ווי די יידן — ווייל יענע טוט גאָר דער נביא שטילערהייט
וויי מיט זיין וואָרט. נינוה איז זאָט, אָנגעגאָסן מיט וויין און הנאה־גלוסטע-
נישן — וועט זי נישט אויפברויזן, ווייל דער אָפּגעריסענער מאַן קען גאָר
איר רו נישט צעשטערן. עס קען זיין, אָז ער וועט בלויז נאָך מער צעגליען
איר מידע לוסט; אויב עפעס אַ ווייטער גאָט וויל זי פאַרבאָטן, וויל זי
אַרויסרייסן ביי אירע לייט — וועט זי ערשט נעמען ציען שטאַרקער, געבן
מער תענוג...

עס קען אָבער טרעפן, אָז ביי טייל וועט זיין וואָרט פאַרפלאַנצט ווערן
אינעם פינטעלע שרעק. וויל ער טאַקע צורויבן זייער רו? אויסלעשן זייער
פרייד? דאָן קענען זיי אַריינפאַלן אין כעס: וואָס וויל ער, דער פרעמדער
קלאָגער? צי קומט ער פאַרסמען זייער לעבן? אַזעלכע זענען נאָך געפערלע-
כער: זיי קענען אים פאַרלייגן דערנער אויף די הענט, בינדן אים, רייסן שטיי-
קער פון זיין אַנטבלויזט לייב פון גרויס פחד פאַר זיין זעעריש וואָרט...

„שטיי אויף און גיי קיין נינוה.“ וויל ער דען נישט־גלייך צוליב
פחד פאַר זיין אייגן לעבן? יונה אַליין האָט שפעטער געוויזן, אָז די מורא
קען אים נישט אָפּהאַלטן. גיכער שרעקט ער זיך פאַרן פאַרשועכונג
גאָטס וואָרט אין אַזעלכע ערטער. אויב זיי וועלן אים
נישט הערן — וועט גאָטס וואָרט תיכף באַשפּיגן ווערן; און טאָמער וועלן
זיי יאָ הערן און בשעת־מעשה תשובה טאָן — וועט עס סייזוי לאַנג נישט
דויערן. שפעטער וועלן זיי סייזוי לאַכן פון זיך און פון גאָט; דערשראָקן זיך
פאַרן ווינט... אַ שור קען נישט בלייבן קיין לאַנד פון צדיקים. אירע גוטע
פערד, די געשליפענע שווערדן און די געפאַנצערטע רייטוועגן וועלן זי ציען
צום בלוט — ווי דעם וואָלף צום וואַלד. גאָט קען דאָרט נאָר איינקריצן זיין

ווילן מיט האַרטע ריטער און נישט מיט קיין ווייכער צונג. וועט דער נביא סיינדיק קיין גוטס מיט זיין וואָרט נישט ברענגען... וואָסזשע איז דער תכלית פון גיין אַהיין?

יונה ווייסט: ס'איז גוט צו זיין אַ נביא צווישן אייגענע „בני הנביאים“. אמת, אויך צווישן יידן שלידערט אים די זינדיקע גאס און חזקט פון זיין וואָרט. אָבער דאָרט איז פאַראַן אַ הויז, ווהינ מען קען אַנטלויפן נאָך דעם אַדורכגעלעבטן בזיון. דאָרט ווערט מען אַרומגערינגלט מיטן דורשט פון די יינגע אויערן, וואָס קומען מיט דערוואַרטונג און געבעט: זאָג, רייד, דערצייל וואָס גאָט האָט דיר געבאָטן... אָבער דאָרט? אין דרויסן ווערט דאָס וואָרט אויפגענומען מיט שפּאַט. ווי נאָר די נבואה וועט פאַרהאַלטן ווערן אין וועג און נישט מקוים ווערן אויפן אָרט — וועלן אַלע ביזע לייט תיכף נעמען וואָרפן די שוים אין זיין פנים אַריין: ליגנער! אויסטראַכטער... און ווהינ צו אַנטלויפן אין אַזאַ פרעמד לאַנד איז נישטאָ... נינוה ווייסט נישט פון קיין יינגע נביאים־קרייזלעך — ווי ישראל, אַפילו אין אירע זינדיקסטע צייטן.

איז אפשר דאָס בעסטע צו אַנטלויפן פון נינוה באַצייטנס צום ים? אויב גאָט וויל דווקא שיקן אַ נביא צו גוים — זאָל ער אויסקלויבן דערצו איינעם פון זיי. פאַרוואָס האָט ער געשיקט בלעמען? איז עס נישט קיין סימן, אַז זיי דאַרפן האָבן אַן אייגענעם גאָט־ריידער, וואָס האָט פאַר זיי דאָס גע־העריקע לשון? יונה וויל אויף זיך דעם נסיון נישט נעמען. ווערן אַ נביא ביי נינוה, הייסט במילא: פאַרשטיין נינוהס וועלט, זי פריער אויפנעמען אין זיך. צו איר קען מען נישט ריידן אין נאָמען פון אַ ירושה, וואָס אבות האָבן איר בערגעלאָזט; און אין נאָמען פון נסים, וואָס גאָט האָט אַמאָל באַוויזן. דאָ דאַרף ער אַלצדינג אָנהייבן פון בראשית. קען ער עס? וועט עס דען האָבן אַ האַפט?

י.

„און יונה איז אויפגעשטאַנען צו אַנטלויפן קיין תרשיש פאַר גאָט. און עד האָט גענידערט קיין יפו און געטראָפן אַ שיף, וואָס גייט קיין תרשיש. און ער האָט באַצאָלט איר שכר און אַראָפּגענידערט אין איר, צו קומען מיט זיי קיין תרשיש פון פאַר גאָט...“

קען דען אַ נביא נישט וויסן, ווי ווייט גאָטס מאַכט דערגרייכט? ס'קען שוין גיכער זיין, אַז יונה וויל טאַקע אַראָפּנידערן בכיוון, בכדי גאָט זאָל אים מער נישט האַלטן פאַר ראוי צו זיין שליחות. אויב גיין קיין נינוה — איז ער מוחל די נביאישע גרויסקייט. איצט וויל ער ווערן אַ פשוטער מענטש, זיך אויסמישן מיט יענע פאַרער איבער די ימים, וואָס זונדערן זיך אָפּ פון דער

גאנצער וועלט. נישט ער וועט זינדיקן און נישט ער וועט שטראפן; נישט ער וועט שטיין פנים אל פנים מיט גאט און נישט ער וועט זיך דערנאך דארפן שטעלן אויף אויף אויף מיט דער נאקעטער פרעכקייט... יונה וויל נישט אנטלויפן צו דער אייגענער צעבראכנקייט, נאר פארקערט: ער וויל אויסגלייכן דעם חשבון. ער וויל מער נישט האבן דעם שטורעם פון ביידע זייטן: נישט דעם געטלעכן און נישט דעם געפאלענעם. ער איז גרייט זיך אפצוזאגן פון צו זיין גאטס נביא, אבי ער זאל דערנאך זיך נישט דארפן רייסן מיט דער אויסגעלאסנקייט. טאר דען א נביא זיך נישט פארבענקען צו דער שטילער ריינקייט פון א פשוטן מענטש? טאר ער זיך קיינמאל נישט זאגן: גענוג? פון איצט אן וויל איך זיין ריין בלויז פאר זיך אליין? און ווו קען ער נאך זיין אזוי אומשולדיקרייך, ווי בעת ער איז ווייט פון יעדער שטאט, פון יעדער רויש, בלויז צווישן הימל און וואסער?

אבער גאט זיצט סייווי אינעם נביאישן הארץ — און קיין שום שיף קען אים מער פון דארט נישט אוועקפירן. אנטלויפן אויך פון אייגענעם הארץ? אפשר האט יונה אויך דאס געוואלט. אין א ווינקעלע פון א שיף וועט זיין שטיל ביי אים און ארום אים. קען ער זיך איינריידן, אז אויך אויף דער גאנצער וועלט איז שטיל און מ'דארף מער נישט קיין נביאים. אויך דא זענען פאראן מיט אים מענטשן, מאטראסן — אבער זיי האט ער שוין באצאלט דאס זייער ריקע. וועט ער קענען בלייבן אליין, מיט זיך. נישטא מער קיין נינוה צווישן די כוואליעס פון ים און במילא איז מער נישטא דער אינערלעכער ווייטיק. גאט וועט זען ווי ווייט ער איז אוועק פון אים און זיין שטורעם — וועט ער צונעמען פון אים די נבואה. דערנאך וועט ער קענען צווען, וויאזוי דער ים איז גלאט; ווי אזוי די כוואליעס גלעטן איינס דאס אנדערע מיט ליבשאפט און די שיף גליטשט זיך אזוי רואיק איבער זייערע ווייכע רוקנס. ווו נאך קען זיין אזוי גוט צו דרימלען, ווי אויפן אפגעזונדערטן ים? דא האט ער פאר זיך א שווימענדיק אינדזל; און אפשר וועט ער גאר קענען דינען גאט מיט זיינע שטילע חלומות, בעסער ווי אין דער צעברויטער שטאט?

די וועלט? זאל זי זינדיקן! זאל זי תשובה טאן! זאל זי אונטערגיין! ער בלייבט נאר דער נביא פאר זיך אליין. אויב ער האט שוין דערגרייכט דאס העכסטע און גערעדט מיט גאט — וועט ער גיין צווישן זונות און שיכורים? צוליב דעם האט ער געדארפט קלעטערן אזויפיל יארן צום מענטשלעכן שפיץ? יונה האט פיינט נינוה, האסט איר קעניג און האסט אירע קליינע לייט. נישט צוליב זיי האט ער זיך געלייטערט אזויפיל יארן, געגרייט זיך צום באגעגען נען גאט... ער האט נישט ארויסגעטריבן פון די בלוטן דעם לעצטן טראפן זינד — בכדי שפעטער זאל ער זיך דרייען צווישן קופעס פוילער תאוה און

אלע נאקעטקייטן זאלן אים שטעכן אין די אויגן אריין. ווער זאגט עס, אז ער אנטלויפט פון גאט? דאס וויל ער זיך דאך גאר דערנענטערן צו אים, פילן זיין אטעם אין דער קרישטאָלענער שטילקייט פון די ווייטן...

אָבער דער תנכישער גאט וויל דערפון נישט וויסן; אויב יונה אנטלויפט פונעם שטורעם — קומט דער שטורעם צו אים... און אויב ער מיינט, אז מיט אנטלויפן פון יעדער באַריר מיט דער זינדיקער ניגוה ווערט ער דערהויבענער, נענטער צו גאט — קומט דאס געטלעכע ספר און דערמאָנט: יעדער נביא וואָס אַנטלויפט פֿון נִינְוָה — אַנטלויפט ב מ י ל א פֿון ג א ט... מעג ער דערביי האָבן די שענסטע כוונות. אפילו דעריים — אָט די מעכטיק־צעכוואַליעטע און שטיל־געקרייזלטע, שטור מע לאַם — באַקומט מיטאַמאַל מיליאָנען צונגען. ער צעברומט זיך, צעשליי־דערט זיך און דערמאָנט יונה גאטס גרויסע וואָרט: נִיִן.

יא.

פון גאַנצן ספר יונה גראָבן מיר בלויז אַרויס די יחידשע מאַטיוון פאַר זיין אנטלויפן. עס איז אָבער גאַנץ מעגלעך, אַז יונה האָט דערביי אויך גע־האַט זיינע נאַציאָנאַלע סיבות. אין זיינע צייטן האָט שוין אויפֿגע־שיינט דער מעכטיקער און גרויזאַמער שטערן פונעם לאַנד אשור. ניגוה איז געוואָרן די הויפטשטאַט פון אַ לאַנד, וואָס האָט זיך איינגעקריצט מיט בלו־טיקע ווונדן אין דער געשיכטע פון ישראל.

אין יונהס צייטן, אָדער אַביסל שפעטער, האָט זיך אשור אַריינגעוועבט אין ישראלס גורל — אַזווייז רויס אין די צייטן פון די חשמונאים; לכתחילה זוכט ביי איר מנחם, דער מלך פון ישראל, הילף קעגן אינערלעכע שונאים. אָבער ווי נאָר די טיר פון ישראל האָט זיך געעפנט פאַר אשור — האָט זי מער זיך נישט געקענט צומאַכן. אויב דער קעניג פֿול ציט זיך צוריק אַרויס פון לאַנד; רייסט שוין אָפֿ זיין נאַכפֿאלגער תגלת פלאסר אַ צאָל שטעט פונעם יידישן מלכות. נישט בלויז ישראל, נאָר אויך יהודה ווערט צו אים אונטערטעניק. דער מלך אחז גיט אַוועק צו אשור נישט בלויז דאָס גאָלד — נאָר נעמט ביי איר איבער דעם לעבנס־שטייגער. פון דאָן אָן שאַטנט די אשור־מלוכה איבער ביידע יידישע לענדער מיט דער גאַנצער האַרבקייט. נישט בבל נאָר אשור איז די ערשטע וואָס מאַכט חרוב די יידישע זעלבסטשטענדיקייט.

דאָס מלכות פון ניגוה איז אַ סך שרעקלעכער ווי די פריערדיקע שונאים; פון די פלשתים, עמון און מואב — ווייל די אשורים שטעלן זיך נישט צו־פרידן מיט קליינע נצחונות איבער יהודה אָדער ישראל. זיי קען מען אויך נישט אָפקויפן מיטן אַנגענומענעם מיטל פון קאָנטריבוציע, וואָס לייזט אויס

די זעלבסטשטענדיקייט. די אשורישע קעניגן ווילן דעם פולן חורבן פון ישראל און יהודה. זיי שטעלן זיך נישט אָפּ אין מיטן. נאָכן צערייבן ישראל מאַרשירט־אויף דער מלך פון אשור אויפן לאַנד יהודה. די אשורישע חיילות ווילן נישט אָפהאַלטן בלויז אַ מיליטערישן נצחון. בינוה איז די ערשטע וואָס פאַרמעסט זיך מיט דער גאַנצער קראַפט אויך אויפן יידישן גאָט. דאָס ערשטע מאָל אין תנ"ך באַגעגענען מיר זיך מיט דער פּוֹלֵס יִכָּאֵל אָגִי — שער מלחמה קעגן יידן ביי דער זייט פון דער מיליטערישער. זי ווערט געפירט דורך בינוה.

דער אשורישער גענעראַל רבשקה, וואָס באַלאַגערט ירושלים מיט אַ גרויסער אַרמיי, האַלט אויך צינישע רעדעס, בכדי צו אַנטמוטיקן דעם גייסט פון יהודה־פּאָלק און זיין מלך חזקיה. זיין פּראָפּאָגאַנדע (מלכים ב, יח) קען נאָך היינט דינען ווי אַ קלאַסישער מוסטער, וויאָזוי מען שוואַכט אָפּ די שטימונג ביים קעגנער צו קעמפן.

ווען מען באַקענט זיך בלויז מיטן ספר יונה אליין — בלייבט דער נביא אומגערעכט און גאָטס רחמים אויף בינוה ווערט פון אונדז אויפגענומען מיט יובל: געראַטעוועט אַ גרויסע שטאַט פון אונטער־גאָנג! דאָס דאָזיקע ספר שליסט זיך מיט דער גרויסער הכנעה פון בינוה צו גאָט; און עס קען בלייבן דער איינדרוק, אַז זי איז שוין געבליבן גוט און פרום אויף אַלע צייטן. אָבער דאָס גאַנצע, געשיכטלעכע בילד — ווי עס שילדערט אונדז דער תנ"ך גופא — גיט שוין פולע רעכט דווקא צום שטרענגן יונה־ביא. מיר באַנעמען שוין פאַרוואָס ער האָט געהאַט אַזויפיל צער, וואָס בינוה האָט זיך געראַטעוועט; פאַרוואָס יונה איז אַפילו אַנטלאָפן צו די כוואַליעס פון ים — אָבי נישט צו גיין קיין בינוה און זי אומקערן פון איר שלעכטן וועג. צי וואָלט דען טאַקע נישט בעסער געווען, אַז אשור זאָל האָבן אונטערגעגאַנגען נאָך איידער זי האָט חרוב געמאַכט אויף אייביק דאָס מלכות ישראל? נאָך איידער אירע מלכים האָבן אַנגעטאָן אַזויפיל צרות ביידע יידישע לענדער און אויך איינגעפלאַנצט אַזויפיל גיפט אין די הער־צער פון זייערע יידישע צוהערער?

יונה בן אמתי איז אַ נביא. ער קען במילא אַפילו מיטן אייגענעם כוח אַריינבליקן אין דער צוקונפט. שפירט ער בחוש, וואָס פון דער זינדיקער בינוה קען שפּעטער אַרויסקומען. ער פילט, אַז דאָס גיין קיין בינוה מאַכט צונישט זיין פריערדיקע שליחות; ער איז געשיקט געוואָרן צום מלך פון ישראל מיט דער בשורה, אַז ישראלס גרענעצן ווערן אויסגעברייטערט — ווייל גאָט וויל דעם נאָמען פון ישראל נישט אָפּמעקן. אָבער בינוה וואַקסט, עס מערן זיך אירע חיילות, עס זאַמלען זיך אירע רייטוועגן — און זי וועט

שוין יא א פ מ ע ק נ ד ע מ א ע נ י ש ר א ל ; און זי וועט שוין פארשלינגען דאס גאנצע לאנד „עד היום הזה“ און נישט בלויז די ברייטערע גרענעצן...

מעג ער גיין קיין נינוה? מיטן היינטיקן לשון וואלט מען געקענט זאגן: אין יונה האבן זיך געראנגלט צוויי געפילן. דאס רעליגיעז-נביאישע האט געזאגט: אויב גאט הייסט גיין — גיי! אויב ער שיקט דיך קיין נינוה — ווייסט ער בעסער פאר דיר, וויאזוי צו פירן די וועלט... אבער דאס נאציאנאלע געפיל און דער פאליטישער פארשטאנד האבן געזאגט: ניי, פראטעסטיר! דו דארפסט נישט גיין. איצט וועסטו אפשר פועלן ביי זיי דעם גוטן אומקער — אבער דאס קען פירן צום אויפהאלטן נאך א קעגנערש פאלק ביי ישראלס גרענעצן. דאס קען שפעטער ברענגען א גרויסן חורבן... דערפאר — אנטלויפן פאר גאט! אפשר וועט איבער דער צייט פול ווערן דאס מעסטל פון אשורס זינד און ישראל וועט נישט פארלוירן-גיין...

פארשטייען מיר טאקע נישט דאס געמיט פון נביא יונה, בעת ער פירט א געראנגל מיט גאט און זיין שליחות?

יב.

מיר האבן ביים אנהייב געזאגט: וואס מער איינער אנטלויפט פון גאט און זיין ציל — ווערט ער צו אים דערנענטערט דווקא דורכן אנטלויפן גופא. נישט אנדערש איז עס געווען מיט יונה. אויך דורך זיין אנטלויפן פירט אים גאט צו זיין העכערן ציל. ס'איז בכך נישט געווען קיין צופעליקייט.

יונה נידערט אראפ קיין יפו, ווייל ער גלויבט נישט די מענטשן פון נינוה. אפשר האט ער שוין קיין צוטרוי נישט אויך צו די מענטשן פון ישראל. ער איז אנטוישט אינעם מענטש בכלל, דער נביא. ווו באהאלט ער זיך? אויף א שיף וואס גייט קיין תרשיש, דעם לאנד פון גאלד. אין וועמענס הענט טרויט ער אן זיין לעבן? ער זעט פאר זיך פרעמדע פנימער, מיטן הפקר פון ים-ווינטן אויפן שטערן. דאס זענען מענטשן, וואס דער שפיל פון לעבן און טויט איז זייער טעגלעך ברויט. זיי זענען אים אומבאקאנט — און זיי האבן מיט אים נישט אנגעבונדן קיין שום פריינטשאפט. זיי געפינען זיך צווישן הימל און וואסער, ווו קיין שטראפנדיקע האנט פון געזעץ קען זיי נישט צוימען. מיט וואס זענען זיי מער באגלייבט ווי די לייט פון נינוה? פארוואס פילט ער זיך מיט זיי זיכערער? דער פסוק שווייגט מיט א קלוג שווייגעניש וועגן דעם. עס קומט נאר א שילדערונג פונעם מענטשלעכן כאאס אויף דער שיף, וואס מאכט די רעטעניש נאך גרעסער:

דער ים צעשטורעמט זיך און די מאטראסן ווערן אויפגערודערט פאר

מירא. יעדער איינער פון זיי האט א באזונדערן גאט. זיי ווייסן, אז די סכנה איז גרויס און ווארפן די טייערע שיפס-כלים אין וואסער. אלע שטרענגען אן די לעצטע כוחות זיך צו ראטעווען. דאס זענען „אױאנטוריסטן“, וואס נאך די סכנה פארייניקט זיי. וואלט דען געווען א וונדער, ווען זיי נעמען דעם איינעם צווישן זיי, דעם פרעמדן יונה און הרגענען אים פון גרויס כעס? אט בעט יעדער איינער צו זיין גאט, לויפט, טוט עפעס בכדי לייכטער צו מאכן — און ער דרעמלט גאר, ווי אים וואלט גארנישט אנגעגאנגען. ווי קען איינער שלאפן אין אזא צייט? האט ער לגמרי קיין גאט נישט? ווייסט ער גישט, וואס עס מיינט תפילה? אין צערייזטע מינוטן קענען אפילו די רוב איקסטע געמיטער ווערן צאָרניק און ווילד. יונהס גאנצע התנהגות מוז דער-פירן צו אויפרייצונג, צום ציען אויף זיך דעם גאנצן כעס. אבער דא געשעט דאס אימפארשטענדלעכסטע: זיי זעען אין אים דעם פרעמדן, דעם וואס איז שולדיק אין זייער גאנץ אומגליק — ווייל ער האט זיי צוגעאייילט צו דער סכנהדיקער נסיעה; דעם רייכן מאן, וואס קען אפילו אין שעהן פון אומגליק זיך נישט מישן מיט די ארעמע; דעם גאטלאזן, וואס וויל אפילו איצט נישט בעטן די הימלען... ער האט זיך אזוי שטארק געאייילט — און דאס איז דער בעסטער סימן, אז מיט אים איז נישט גלאטיק; אז עפעס פירט ער מיט זיך א באהאלטענע זינד... א מענטש, וואס קען באצאלן פאר דער גאנצער שיף — האט געקענט זיצן רואיק ביי זיך אין לאַנד און נישט לויפן צו די הפקד-דיקע שטורעמס... ער האט זיי באצאלט? אבער אט האָבן זיי שוין אריינגע-ווארפן די כלים אינעם ים און היזק געהאט מער וויפל זייער לויין האט בא-טראָפן. טא וויאזוי קען מען אים פארשווייגן? אבער זעט נאך, מיט וויפל ווינדערלעכן און געצוימטן טאָקט עס רעדט צו אים דער קאָפיטאָן!

און די געצונדיגערישע מאַטראָסן פון יענעם אַלטן פאַרצייטנס? מען דאַרף האָבן גאַר אַ סך גייסטיקע גלייכוואָג, בכדי נישט ווילד צו ווערן אין אַזעלכע שעהן. אבער זיי בלייבן מענטשן אפילו אין מינוטן, וואס רופן דעם שגעון. זיי האָבן נאָך דאָס געדולד צו פאַרשן, ווער עס איז דער שולדיקער:

און זיי האָבן געזאָגט אַ מאָן צו זיין חבר: גייט און לאַמיר וואַרפן גורלות און מיר וועלן וויסן צוליב וועמען איז די דאָזיקע שלעכטס אויף אונדז. און זיי האָבן געהאַרפן גורלות און געפאַלן איז דער גורל אויף יונה...

איז דאָס נישט גענוג? איז שוין נישט די העכסטע צייט אויסצולאָדן דעם גאַנצן שטורעם אויפן פרעמדן און שולדיקן אינעם גאַנצן אומגליק? ניין. פאַר יענע פרימיטיווע מאַטראָסן איז עס נאָך ווייט נישט-גענוג. זיי מוזן אים ערשט אויספאַרשן, פרעגן ווער ער איז און וואָס פאַר אַ רשעות ער האָט עס אָפּגעטאָן... ער איז אַ ייד, זאָגט ער? אַ ייד, וואָס אַנטלויפט פאַר גאָט? איז

דען דאָס נישט גענוג, אַז מען זאָל אים מאַכן פאַרן שעיר לעזאזל? וואָס נאָך מוז מען וויסן, איידער מען באַשטראָפט אים? אַבער פאַר יענע „הפקר-לייט“ אויפן ים איז נאָך אַלץ צווייניק. ער גופא זאָגט זיי, אַז דער גאַנצער שטורעם איז צוליב אים — און זיי זענען זיך נאָך אַלץ מיישב מיט אים. זאָל ער אַליין זאָגן, וואָס זיי האָבן צו טאָן מיט אים! ער אַליין לייגט זיי שוין פאַר, מען זאָל אים וואַרפן אין ים — נאָר זיי ווילן נאָך אַלץ נישט פאַרלעשן אַ זינדיק אַבער דאָך מ ע נ ט ש ל ע ר ל ע ב נ. נאָך אַלעמען פרווון זיי ערשט אויפסניי צורודערן צו דער יבשה, אַבי אויסצומיידן אַ מאַרד איבערן פרעמדן, ייד און שולדיקן... ערשט ווען אויך דאָס געליגט זיי נישט און דער שטורעם בושעוועט נאָך שטאַרקער — בעטן זיי אויפסניי אַ תפילה:

מיר בעטן דיר, גאָט: לאַמיר נישט פאַרלוירן גיין פאַר דעם לעבן פונעם דאָ-
זיקן מאַן און זאָלסט נישט ברענגען אויף אונדז דאָס ריינע בלוט — ווייל דו, גאָט,
וויאָזוי דו האָסט געוואָלט האָסטו געטאָן...

זיין בלוט איז נאָך אַלץ פאַר זיי רייַן בלוט, וואָס קען פאַדערן נקמה
און שטראַף!

און שוין נאָכדעם ווי זיי האָבן אים אַריינגעשליידערט און געזען, וויאָזוי
דער ים האָט זיך באַרואיקט — איז זייער געוויסן נאָך אַלץ אויפגערודערט:
זיי האָבן מורא פאַר גאָט, ברענגען קרבנות, גיבן זיך נדרים — — — יענע
אומבאקאַנטע לייט, וואָס האָבן זיך קיינמאָל מיט קיין הויכע תורהס נישט
אַפגעגעבן און מיט קיין נביאותן זיך נישט פאַרנומען.

דאָס אַנטלויפן אויף דער שיף איז במילא נישט געווען אומזיסט. יונה
האָט פון זיי געקענט לערנען דאָס סאַמע־פשוטסטע: אויב זיי ציטערן אַזויפיל
פאַר אַיַן זינדיק לעבן — וויאָזוי דאָרף ער שוין ציטערן פאַר צענדליקער-
טויזנטער זינדיקע לעבנס אין גינזה? און אויב זיי האָבן אַרויסגעוויזן אַזויפיל
איידלקייט אין מיטן ים און שטורעם — איז אפשר אַ סימן, אַז דער מענטש
איז נאָך אַלעמען נישט אַזוי שלעכט ווי יונה מיינט; הגם יענער האָט אַן אַנ-
דער לאַנד ווי ער און אַן אַנדער גאָט? איז דען נישט געקומען דער גאַנצער
שטורעם, בלויז דערפאַר בכדי צו ווייזן יונה, אַז אויך פון גינזה טאָר מען זיך
נישט אַפזאָגן ביז דער לעצטער מינוט?

יג.

אפשר איז דאָס אַנטלויפן גופא געווען אַ טייל פון דער צוגרייטונג צו
זיין שליחות: יונה האָט געדאַרפט זען דאָס בילד פון דער שיף, בכדי דאָס
צווייטע מאָל זאָל ער מער נישט ווידערשפעניקן. עס האָט זיך געשלאָסן אַ
וויכוח צווישן נביא און גאָט, הגם ער איז די אַלט־יידישע ספרים שפּעטער

סייווי קאפויערגעקומען: דארף מען אדורכבליקן א פאלק ביז אין די ווייטסטע דורות — און אויב מען זעט ביים סאמע שפיץ א געוויסע רשעות (אפילו איינע פון די גרעסטע), טאר מען עס שוין איצט נישט ראטעווען? מעג מען אנווענדן א פרעווענטיווע קריג קעגן א פאלק, בכדי אויסצומיידן דאס נאך-גרעסערע שלעכטס פון שפעטער?

ווי שווער עס זאל אונדז נישט זיין אנצונעמען דעם דאזיקן אמת פון גאט — בלייבט ער א טייל פון יידישן געדאנקען-גאנג: מען טאר נישט משפטן ניגוה פאר אירע זינד פון שפעטער. ווי קלאר מיר זאלן נישט זען די צוקונפט — דארף מען נאר שטראפן פאר מעשים, וואס זענען שוין געטאן געווארן און נישט פאר די וואס וועלן ערשט געטאן ווערן. כל זמן גער וויסע פארברעכנס זענען נאכנישט באגאנגען געווארן — איז דא א מענטש-לעכע בחירה; און מיר מוזן אננעמען, אז דאס באשטימטע פאלק האט נאך א ברירה זיי אויסצומיידן. דער נביא האט נישט קיין רעכט צו קוקן ווייטער פון גאט אליין. נאר ער מוז „גיין קיין ניגוה“. זאל דערווייל פאסירן דער נס פון תשובה פאר איין דור.

דער נס פון דער שיף האט זיך אויך אין ניגוה איבערגעזחזרט. היינט זעט עס אויס ווי א פלא: איין פרעמדער מענטש טויכט אויף אין א זינד-דיקער שטאט; ער באווייזט אפילו נישט אדורכצושפרייזן די גאנצע שטאט נאר א דריטל — און אפילו די פארדארבענע הויפטשטאט פון אשור ווערט אויפגערודערט:

און די מענטשן פון ניגוה האבן געגלויבט אין גאט און זיי האבן גערופן א תענית. און זיי האבן אנגעטאן זעק, פון זייער גרויסן ביז זייער קליינעם. און די זאך האט דערגרייכט צום מלך פון ניגוה. און ער איז אויפגעשטאנען פון זיין שטול און אראפגענומען דעם מאנטל פון זיך און זיך צוגעדעקט מיט א זאק און זיך געזעצט אויפן אש.

איין נביא, נארוואס אויסגעשפיגן פונעם פיש, באווייזט איבערצוקערן אזא שטאט פון זינד אין א פעסטונג פון חרטה און תשובה. איז דאס נישט קיין טריאומף-מאניפעסטאציע פארן גרויסן ווארט? איין אומבאקאנטער מענטש דרייט זיך ארום איבער א שטאט פון „דריי טעג גאנג“ די גרויס — און אקערט זי אדורך מיט עטלעכע ווערטער! אפשר צוליב דעם אליין — אפילו ווען די תשובה ווערט אויסגעוועפט מיט יארן שפעטער — האט זיך געלוינט דער גאנג? אלא די ווייטערדיקע דורות? זאלן זיך וועגן זיי זארגן זייערע נביאים.

קען זיין, אז דער תנכישער שרייבער איז אזוי ווייט דאנקבאר געווען דער איבערגעקערטער ניגוה פאר אזא מאניפעסטאציע — ביז ער האט אזוי

עקשנותדיק און דיסקרעט אויסגעמיטן צו דערציילן איבערן גאנצן ספר יונה די נאנטע שייכות צווישן נ י ב ו ה און דעם גרויזאמען מ ל כ ו ת א ש ו ר . דאס ספר ענדיקט זיך מיט א גוטן סוף, אזויווי ניונה וואלט זיך שוין מער קיינמאל נישט אומגעקערט צום שלעכטן וועג.

אזא כוח פונעם אייגענעם ווארט וואלט געמעגט דערפרייען דאס הארץ פון יעדער נביא. אבער נישט יונהס. ער פאלט גאר אריין אין מרה-שחורה צוליב זיין נצחון. איז אויך דאס געווארן א טייל פון זיין גרויסער טראגעדיע.

יד.

אפגעשלאסן דעם וויכוח ארום זיין אנטלויפן — קומט א צווייטער וויכוח צווישן יונה און גאט, וואס ווערט איינגנטלעך דער טראגישער ריס אין דער נשמה פון גאר א סך נביאים און גרויס-זעער.

נישט דער יחיד און נישט קיין גאנץ פאלק קענען כסדר לעבן מיט דער שמחהדיקער ריינקייט פון די ערשטע, אויפגעברויזטע טעג פון נס. פארוואס דאס איז אזוי? אפשר ליגט עס אין דער מענטשלעכער טבע; אפשר איז עס דערפאר, וואס יעדער דור טאר נישט בלייבן פארכישופט פון די נסים און פארלירן זיין בחירה; און אפשר זענען דא מיטשולדיק אויך די נביאים. דער איבערברוך איז אלעמאל פייערלעך, פול מיט דער דראמע פון נייקייט; פון ווידער געפינען זיך אליין. אבער אזא הערלעכע שפאנונג קען לאנג נישט אנהאלטן — סיי ווען זי איז אויפגעקומען בעת א גרויסער פרייד, אדער בעת א גרויסער צרה. אבער דער נביא, וואס האט אויפגערודערט א פאלק מיט דער חורבן-וויזע אין מויל — קען טיילמאל מער נישט שלום-מאכן מיט דער שפעטערדיקער שטילקייט. טיילמאל בענקט ער צו דער אייביקער צרה-שפאנונג. בכדי צו האלטן דאס פאלק אין יענער איינמאליקער צעפיר בערטקייט פון אומבאגרענעצטן גלויבן. עס פארדריסט אפילו אזעלכע נביאים שטילערהייט, פארוואס די אימה פון פארלענדונג האט אויפגעהערט — הגם זיי זענען זיך דערין נישט מודה אזוי אפן ווי יונה...

איז דאס די שליחות פון א נביא? אין זיין אומעט איז יונה מתפלל צו גאט מיט תרעומות. פארוואס קומט טאקע נישט דער חורבן? און אויב ניונה איז נישט חרוב געווארן — פארוואס-זשע דארף ער זיין דער נביא פון ווארענען? פון די פסוקים-ווינקלען וואקסט ארויס יונהס גרויסע גע-שטאלט — אבער ער ווערט פארט פארקלענערט צוליב דעם, וואס ער וויל איינשפאנען דאס העכסטע ווארט בלויז אינעם רייטוואגן פון חורבן און פאר-ניכטונג. עס פארדריסט אים אזוי שטארק, וואס גאט ווייזט ארויס רחמים — ביז ער גיט צו מיט דער גאנצער אויפריכטיקייט:

איך בעט דיר, גאט, נעם צו מיין נפש פון מיר, ווייל עס איז בעסער מיין טויט פון מיין לעבן...

דער טויט — בעסער פונעם היילנדיקן טריאומף פון זיין וואָרט? אָט דאָ איז דער שורש פון יונהס אייגענער זינד. ער האָט זיין שליחות אַדורכ-געפירט שוין נאָכדעם, ווי ער האָט אויפן אייגענעם לייב אַדורכגעמאַכט אַלערליי סכנות; פריער האָט ער גופא געשריגן פון דער ענגעניש. אַליין אַ געראַטעוועטער דורך נסים — האָט ער געדאַרפט דאַנקען פאַר יעדער טינגס-נס, וואָס פאַסירט אומעטום. וואָזוי-זשע האָט גאָר געקענט קומען צום ווייטערדיקן וויכוח מיט גאָט? וואָזוי האָט ער נאָך געקענט דורשטן און הונ-גערן נאָך ווייטערדיקן אומקום?

דער ענטפער איז נאָר איינער: גאָט און דער נביא ווילן ביידע דאָס זעלבע — אָבער אַנדערש. „ביידע“ האָבן פיינט דאָס שלעכטס. אָבער גאָט וויל עס היילן דורך זיין דראַענדיק וואָרט, בעת יונה וויל די דראַאונג גופא פאַר וואָס דלען אַלע נעם הויפט-אמת. אויב די נביאות מוז זיך אַנלענען אין דער וויזיע פונעם אונטערגאַנג — איז עס ביי גאָט נאָר אַ מיטל צום דערוועקן הערצער. גאָט איז גרייט אָפצולייקענען דעם דאָזיקן אמת פון מיטל לטובת דעם גרעסערן אמת פון ציל. צווישן קליינעם אמת פון סכנה און דעם גרויסן אמת פון רחמים, מוז דער גרעסערער באַזיגן דעם קלענערן. נישט אזוי ביי יונה; אויב זיין נביאישער „פראַגראַם“ מוז זיך באַנוצן מיט חורבן-אַנזאָגן — וויל ער, אַז אויך דער חורבן זאָל קיינ-מאָל נישט אָפגעלייקנט ווערן.

ביי גאָט זענען „שתים עשרה רבוא“ נישט קיין שטאַף פאַר וואָרט-עקס-פערמענטן, נאָר לעבנס צום באַשיצן. זאָל מען אָפילו זאָגן, אַז זיין וואָרט איז פאַרלייקנט געוואָרן — אָבי די לעבנס פון ווייטן נינה זאָלן ווייטער אַטע-מען מיט ריינקייט. יונה וויל אָבער פון זיין נביא-וואָרט גאַרנישט מינערן. גאַרנישט דערפון מעג אָפגעלייקנט ווערן — אָפילו ווען צוליב דעם מוז קור מען פאַרלענדונג אויף אומצייליקע נפשות. דער פינאַל פון ספר יונה איז אָבער גענוג קלאַר: אויב אַ נביא וויל בויען זיין נביאות בלויז אויף חורבן — אַנטלויפט ער במילא פון גאָט, אָפילו ווען ער קלאַמערט זיך אין אים.

דער שטורעם איז שוין אַריבער. נינה האָט זיך שוין באַרואיקט — אָבער יונה האָט נאָך מיט גאַרנישט שלום געמאַכט. ער זיצט נאָך אַלץ אין זיין סוכה מיט אַנגעשטעלטע אויגן און אַנגעשפיצטע אויערן „ביז ער וועט זען, וואָס עס וועט זיין אין שטאַט“. אפשר וועט פאַרט קומען דער חורבן אין דערפרייען זיין וואָרט? דערווייל פאַרגעסט ער אָפילו, אַז אויך צו די שטאַט-

לייט, וואָס זענען אַרויס פון סכנה האָט ער עפּעס צו זאָגן; אַז ער קען זיי לערנען וויאָזוי צו לעבן ווייטער אין זייער אויסגעבעסערטקייט.
גאָט מוז אים שלאָגן מיט נייע קלעפּ, בכדי ער זאָל פילן אַז חורבן טוט וויי; אַז אויב איין בלאַט איז אַ שאַד — מוז אַ גאַנצע שטאַט אַרויס-רופן נאָך מער באַדויער... צי האָט דערפון יונה געלערנט? דער פסוק שווייגט וועגן דעם. גאָט האָט דאָס לעצטע וואָרט: פאַר יעדער חורבן מוז פאַרויסלויפן זיין דערבאַרעמונג. און אַפילו די העכסטע און אמתע נביאים קענען אויף בלויזער חורבן-לוסט קיין ליכטיקע וועלט נישט באַשאַפן. אדרבא: זיי אַליין ווערט שווער צו לעבן מיט אַזאַ אייביקער וואָרטעניש.

טו.

כ'האב אָנגעהויבן מיטן רמז אויף דער אַקטועלער זייט פונעם ספר הספרים. זענען דאָ אויסגעלאָזט געוואָרן יענע רעיונות וועגן ספר יונה, וואָס געהערן גיכער צו דער אַבסטראַקטער עסיי איידער צום שמועס מיט דער היינטיקער צייט. דאָ זענען נאָר געמישט געוואָרן עטלעכע בלעטלעך פון אונ-דזער היינט. וועלכע? דאָס מוז מען שוין איבערלאָזן צו יעדן איינעמס מחשבה באַזונדער. איז יענער נביא ווייטער צווישן אונדז? שווימט ער ווידער אויף גוט-באַצאָלטע שיפן, בכדי צו אַנטלויפן פאַר גאָט? דרימלט ער נאָך אַלץ אין געקויפטן ווינקל איבערן אייגענעם באַרג געוויסן, ווייל דער שטוד-רעם האָט אים נאָך נישט אוועקגעפירט צום וועקן די וועלט? האַפט ער נאָך אַלץ אויפן חורבן, וואָס זאָל זיין וואָרט באַקרעפטיקן?

מיר וועלן עס נישט דערזאָגן ביזן סוף. דאָ זענען נאָר אָנגעגעבן זיינע סימנים. אַבער וווּ ער זאָל נישט זיין, דאָרט איז נאָך אַלץ פאַראַן אַ רעשטל פון יענע פשוטע אַבער גוט-האַרציקע שיפסלייט. מעגן זיי נאָכאַמאָל צוגיין, אים אַ וועק טאָן פון זיין עטלעכע-טויזנט-יעריקן שלאָף — ביז ער וועט זיך אויפכאַפן פון דער שאלה: מה לך נרדם?

און אויף אַזויפיל האָבן אַפילו פשוטע מאַטראָסן דעם געהעריקן כוח.

פאַריי, 1950.

שומרים פאר ווערטער

א.

האט געזאגט דער מחבר: דעם דאזיקן חיבור האב איך נישט צונויפגעשטעלט צו לערנען מענטשן וואס זיי ווייסן נישט, נאר בכדי זיי צו דערמאנען דאס, וואס זיי ווייסן שוין פון לאנג און עס איז ביי זיי באקאנט מיט גרויס פרסום. ווייל דו וועסט נישט געפינען אין דער מערהייט, פון מיינע רייד, נאר זאכן וואס דער רוב מענטשן ווייסן זיי און האבן אין זיי בכלל קיין ספק נישט. אבער אויף ווייזט זיי זענען אזוי באקאנט און אויף וויפל זייער אמת איז אן אפענער פאר אלעמען, אזוי איז דאס פארהוילן זיך פון זיי פאראן און די שכתה איז א גרויסע... (ר' משה חיים לוצאטו, הקדמה צו „מסילת ישרים“).

... דער ירושלימער אויטאבוס איז אין דער שפעטלעכער שעה געווען האלבליידיק. אין מיין ווינקל האב איך קוים געזען די האלב-געבויעגענע פיגור פון מיין חסידישן באגלייטער. ער איז געזעסן און דערציילט נסים פון די לעצטע יארן, זינט ער האט זיך באזעצט אין דער הייליקער שטאט: הכלל, גיי און גלויב נישט אין חסדי השם!

פלוצים האט ער אפגעהאקט און זיך אנטשולדיקט פאר מיר. אינעם צווייטן ווינקל האט ער דערקענט זיינעם א ידיד פון „מאה שערים“. האט ער זיך אוועקגעלאזט צו אים מיט שעמעוודיקע טריט. איך האב פארשטאנען: דאס וויל ער זיך מתנצל זיין, פארוואס ער זיצט און טענהט אזוי היימיש מיט א פארשוין, וואס גייט בגילוי ראש.

איך האב געזען, ווי ער שושקעט עפעס יענעם אין אויער אריין און דער צווייטער פארקנייטשט פרעגנדיק מיט א ברעם. דערנאך האט זיך אויך יענער ייד אויפגעשטעלט און האסטיק זיך א לאז געטאן אין מיין זייט. מיין פרוי מער ידיד האט זיך איבער די פאר שריט נאך אלץ געהאלטן אין פארענט-פערן. איך האב נאר געכאפט עטלעכע ווערטער-ברעקלעך, וואס האבן יענעם געדארפט דערקלערן „מיט וועמען ער האט דעם כבוד“; ס'איז נישט חלילה עפעס א לאפטיטוט, נאר א שרייבער פון חיבורים און לאנגע מאמרים. דאס ווארט „לאנגע“ האט ער בכיון אויסגעצויגן — אזויווי אין דער לענג פון די מאמרים וואלט געלעגן גאר א באזונדערע חשיבות; ס'איז נישט גלאט א רייב געטאן מיט דער פעדער און פארטיק... קיי און שפיי.

אָבער דער פרעמדער ייד האָט אים שוין כמעט נישט געהערט. נאָך פון עטלעכע שריט מרחק האָט ער אויסגעשטרעקט אַ דאַרע האַנט. זיין „שלום עליכם“ איז געווען ווי צו איינעם, וואָס ער קען שוין מכמה יאָרן — ממש זינט מיר ביידע זענען געשטאַנען אונטערן באַרג סיני. ער האָט די באַגריסונג אַ צי געטאָן פון אַ וואַרעם האַרץ־ווינקעלע, מיט אַ פאַראַדיקן צושריי — גלייך ווי ער וואָלט שוין לאַנג אויסגעקוקט די אויגן אויף מיר. בלויז אין זיין אַב־געשטעלטן בליק האָב איך דערקענט דעם טראַציקן גלאַנץ פון „כבדהו וחסדהו“.

מיין ידיד האָט דרך־ארצדיק געשוויגן און דער גאַנצער שמועס האָט זיך שוין געפירט צווישן מיר און דעם פרעמדן ייד מיט די געפלעשלטע פיאַות, בזה הלשון:

ער : מען זאָגט, אַז איר זענט אַ שרייבער. וואָס־זשע שרייבט מען אַזוינס?

איך : וואָס עס מאַכט זיך... מ'קען זאָגן — וועגן אַלץ.

ער (ניגונדיק): אויב אַזוי, שרייבט איר דאָך אַ סך!

איך (אַביסל נערוועז): אַוודאי...

ער : יעדן טאָג?

איך : אַז מען דאַרף...

ער : פאַרטאָג? צו חצות?

איך : ווען ס'איז נייטיק...

ער : זאָגט־זשע מיר, זייט מוחל: גלויבט איר טאַקע אין יעדעס וואָרט, וואָס איר שרייבט?

איך : ווי דען אַנדערש?

ער (מיט התלהבותדיקן שפאַט): אויב אַזוי, טוט אַ טובה אַ ייד און זאָגט מיר: וווּ נעמט איר אַ זוי פיל אַמונה?

מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז דער ייד האָט דערביי תּמעוואַטע געחוזקט: הער נאָר אַ מעשה! ער האַרעוועט טאָג און נאַכט איבערן ביסעלע אַמונה און נישט אַלעמאַל קען ער עס דערגרייכן. צום סוף זעט ער פאַר זיך איינעם, וואָס וואַרפט פון זיך אַרויס יעדן טאָג גאַנצע פלאַכטעס אַמונה — ווען ער וויל נאָר... וויאַזוי מאַכט ער עס טאַקע?

אין זיין באַהאַלטענעם שפאַט איז אויך געלעגן אַ מין קינדעריש־פאַרווּנ־דערטע נאַאיוויטעט: אפּשר ווייסן פאַרט די אפיקורסים פון עפעס אַ פאַרטל, וויאַזוי אַנצוכאַפּן זיי ער אַמונה און זי צווינגען צו דינען דאָס האַרץ, ווען נאָר עס פאַרגלוסט זיך? צוזאַמען מיטן חזק, האָט ער אויך באַהאַלטן אַביסל קנאהדיקע אומרו: וויאַזוי פאַרמאָגט מען עס אַזויפיל באַגלויבטע ווערטער,

ממש צו יעדער געלעגנהייט? א וואָרט ווערט דאָך נישט געבוירן פון זיך אליין. עס מוז דאָך פון ערגעץ אַרויספראָלן; וואָרצלען אין די טיפענישן פון אַ באַהאַלטענעם אוצר. טיילמאָל מוז מען עס האַקן פון אַ פעלד, אויב מען וויל ס'זאָל האָבן אַ האַפט. טאָ וווּ וואַקסן ביי "זיי" אַזעלכע פעלדן איבער נאָכט?

די זעלבע, תמימותדיקע פאַרוונדערונג האָב איך שפּעטער אָנגעטראָפּן ביי אַ חסידישן רבין:

— געוואָלט אין געשריגן, מיין ליבער שרייבער — וויאָזוי מאַכט איר עס?! אַט זיך איך גאַנצע שעהן איבער אַ בלעטל פון די פריערדיקע, ביז איך בין תופס דעם רעיון... ביז איך גלויב זיך אַריין. מיר דוכט זיך, אַז אַפילו אין אַ מיליאָן דורות וועט מען זיך נישט דערשלאָגן ביזן דגאָ פון די אַלטע ווערטער. צום סוף יצט איר יעדן טאָג און באַשאַפט זיך נייַע. פרעג איך נישט: אויף וואָס דאַרפט איר די נייַע, ווען איר האָט נאָך די אַלטע נישט צעקייט. איך וויל בלויז וויסן: וווּ נעמט איר אַזאַ קוואַל, אַזאַ כוח־החידוש, אַזויפיל אמונה — בכדי אָנצולאָדן מיט איר יעדן טאָג אייערע נייַע דיבורים? איך האָב זיך דערביי דערמאָנט דעם מקור פון גרויסן דרך־אֶרֶץ, וואָס מיר האָבן אין די נאַיווע ישיבה־יאָרן אַרויסגעוויזן צו יעדן איינעם, וואָס האָט געהאַלטן אַ פעדער אין האַנט: פאַרוואָס נישט? אויב יענער קען שטיין ביים סאַמע קוואַל פון ווערטער און דאָרט שעפּן אַן אַ מאַס...

ב.

"גלויבט איר טאַקע אין יעדן וואָרט, וואָס איר שרייבט"? דוכט זיך, אַז יענעם נטוריקרתאניק האָב איך געענטפערט שטאַלץ און זיכער. איך בין אַפילו כמעט אין כעס געוואָרן, פאַרוואָס ער איז מסופק דערין. אָבער ביני־לבינ־עצמי: וואָס קען איך ענטפערן זיך? בין איך שוין טאַקע פטור פון דער נאָגנדיקער שאלה?

מיר לעבן היינט אין אַ וואַלד פון געשריבענע דיבורים. אַלע קומען פון ערגעץ און דערגייען ערגעצוווּ. מען שפּעט זיי פון איין האַרץ און מען שיקט זיי איבער צו טויזנטער. מיר פראָדוצירן יעדער טאָג מיליאָרדן ווערטער — און דאָס מוז דאָך מיינען, אַז מיר פאַרמאָגן קוואַלן פון גלויבן, וואָס שעפּן זיך גאַרנישט אויס. זענען זיי טאַקע פאַראַן?

יענער ירושלימער ייד איז נישט געווען דער איינציקער, הגם נישט אַלע האָבן די שאלה געפרעגט מיט נאָקעטע ווערטער. אַ סך מער האָב איך זי אַרויסגעהערט פון מעשים. אויף נסיעות איבער אַמעריקאַנער שטעט האָב איך געוואָלט וויסן אַ סך זאַכן: פאַרוואָס, למשל, גייט די יידישע פרעסע אַזוי

בארגאראפ? פארוואס האט זי קיין קליינעם פראצענט פון נייעם דור נישט מיטגעריסן? אבער מיטאמאל איז מיר די תשובה געגעבן פון אן א שיעור אויגן.

אומעטום טרעפט מען נאך רעשטלעך פון יענע "קוראים ותיקים", וואס זוכן אין געשריבענע ווערטער די באהאלטענע אמונה. אבער א סך פון זיי האבן שוין אויפגעגעבן דאס זוכן. על פי רוב ווייסן זיי שוין מיט דער גאנצער זיכערקייט: א שאד די מלך. דאס זענען נישט מער ווי בערג מיט נאקעטע ווערטער, וואס האבן זיך ערגעץ געבארגט א הייסן מלבוש אויף א רגע... דער-נאך איז געקומען עפעס אזוינס, וואס איז א סך מער ווי בלויע אנטווי-שונג. אזא ייד האט זיך טיילמאל געפילט פערזענלעך באליידיקט: וואס הייסט? אים גייט מען עס גענאך? פארוואס? און דערצו נאך — ווער! אין פשוטן מסחר וואלט מען דאך יענעם אויסגעדראפעט די אויגן!

אונדזער גרויסער בארג שריפטן בכל תפוצות ישראל האט שוין געלאזט הינטער זיך צענדליקער טויזנטער אזעלכע "קרבנות". זיי האבן שפעטער גארנישט געזאגט, נישט געשריגן — נאר אויפגעהערט נעמען ערנסט דאס ווארט. דאס איז געווען א שטילע שריפה, וואס פון קומען האט מען אפילו קיין רויך נישט געזען. ס'איז געווען א באהאלטענער גט אין אייגענעם הארץ, פאר וועלכן עס זענען אפילו קיין צוועלף שורות נישט געשריבן געווארן. דער-פאר האט מען געהאלטן אין איין ארומזוכן די "אמתע סיבות" און שטיין געבליבן ביי דער זעלבער רעטעניש.

עס איז מיר אויסגעקומען א סך צו הערן וועגן געוויסע שרייבער אין אמעריקע מיט יארן צוריק: אוי, וועלכע השפעה זיי האבן עס געהאט! די שענסטע אינטעליגענץ איז זיי נאכגעגאנגען מיט פארמאכטע אויגן. אבער ווען איך האב אויסגעזוכט אלטע קאמפלעטן מיט "זייערע" שריפטן, איז גע-קומען עפעס פון שארפער אנטוישונג: די זעלבע געדאנקען ווערן טיילמאל נאך היינט געפרעדיקט. נישט מער: אפילו דער דורכשניטלעכער שרייבער פון היינט האט אפט מער לשון, מער סטיל און מער חוש פאר קינסטלערישן אויס-דרוק. טא ווו זענען די ווארצלען פאר דער געבליבענער לעגענדע?

איך קען דעם פשוטן ענטפער: צייטן האבן זיך געביטן! אבער איך האב געטראכט וועגן נאך עפעס: יענע האבן טאקע געגלויבט. פון זייער ארעמלע-כער שפראך און באגרענעצטע שורות-רייען האט א פלאטער געטאן מיט הארץ און עכטיקייט. אפשר איז דאס לשון געווען ביי זיי אזוי ארעם, ווייל זיי האבן נישט געוואלט ארויס פון די אייגענע ראמען?

ווער ווייסט. אפשר ליגט דא דער סוד, פארוואס טייל ספרים האבן זוכה

געווען געדענקט צו ווערן אויף לאנגע דורות — הגם דאָרט איז קיין שום שפור פון מיטרייסנדיקער „קינסטלערישקייט“ נישטאָ? און אפשר ליגט דאָ דער שפור צו דער טראַגעדיע, וואָס אונדזער אויסגעצערטלעכע קינסטלעריש וואָרט אויף יידיש מאַכט איצט אַדורך? די ווערטער האָבן אַריבערגעשפּרייזט אַלע זייערע אינערלעכע ראַמען און דאָס האַרץ האָט זיי אויפגעהערט צו דעקן. דערפאַר האָבן מיר פון איין זייט אַזאַ מוראדיקע וואָרט-אינפלאַציע און פון דער צווייטער זייט אַזאַ שרעקלעכע גלייכגילטיקייט... אפשר?

ג.

מיט עטלעכע יאָר צוריק האָט גראַד אַ לינקער ישראליש-רייכער דער-שפּירט די גרויסע רעטעניש: ער איז געווען אויף דער לווי פונעם „חזון איש“ אין דאָרט געזען אַן אויסטערליש בילד. צענדליקער טויזנטער יידן האָבן באַ-גלייט דעם פאַרשטאַרבענעם גאון מיט בכיות און יללות. דער נפטר האָט אַריינגעזעבט אין אַ טיפער עלטער און יעדער פון די פרומע מלווים איז זי-כער געווען, אַז ער איז גאָר אַריבער צום אייביקן לעבן. דאָך האָבן זיך אַ סך ממש געריסן די האָר פון קאָפּ פון גרויס צער. דאָס וויינען איז געווען אַזוי האַרצרייסנדיק-ערלעך, אַזוויי דאָ וואָלט געשטאַרבן אַ טייל פון זייער אייגענעם „איד“.

דער שרייבערישער עדות האָט זיך ביי דער געלעגנהייט דערמאָנט אין די קילגעצוימטע לויות פון אַ צאָל גרויסע און וועלטלעכע שרייבער: ווער פון דער מאַסע האָט נאָך זיי אַזוי געוויינט? ווער האָט געשריגן און ווער האָט דען קריעה געריסן? ווער האָט געפילט די אבידה ווי אַ פּערזענלעך אימגליק?

לאָזט זיך מאַכן אַ פאַרגלייך? יענער שרייבער איז אַוועק אין אַ ביב-ליאָטעק און אויסגעזוכט דעם נפטרס ספרים. אפשר וועט ער פון דאָרט דער-גיין דעם סוד פון זיין באַזונדערן צויבער. האָבן זיך אים אַ וואָרף געטאָן אין די אויגן אַ מאַסע טרוקענע הלכה-שורות. וואָס קען דאָרט אויפרודערן דאָס האַרץ און צוציען מענטשן מיט ליבשאַפט? ער האָט דאָרט נישט געזען קיין „קינסטלערישן“ אַטעם, קיין מייסטערישע וויזיע. עפעס ווערן דאָרט באַ-האַנדלט ענינים, וואָס האָבן אפשר געקענט וועקן דעם אינטערעס אין די צייטן פון בית-שני. טאָ וואו איז פאַרט געלעגן זיין צויבער? דער שרייבער האָט זיך דערביי דערמאָנט וויפל „איבערלעבערישן“ שטאַף דער פּאָעט פלוני, אָדער דערציילער אלמוני, האָט געגעבן דעם אינטעליגענטן ליענער. וויפל קינסט-לערישע קראַפט! וויפל גענוס! טאָ פאַרוואָס האָט מען זיי באַגלייט צו דער אייביקער רו מיט אַזויפיל שטילער גלייכגילט? יא, מען האָט באַדויערט. אָבער

דערנאך איז יעדער איינער אַוועק ווי אַ גאַנצער. עס האָט זיך גאַרנישט אָפּגעריסן אין די אינגעוויידן. צום ערשטן יאַרצייט וועלן נאָך קומען געצייל-טע אויף אַן הזכרה — און דעם פינפטן וועט מען שוין לגמרי פאַרגעסן...

למען-האמת טאָר מען נישט מאַכן קיין טעות: דער ייד פונעם רעליגיעזן לאַגער האָט נישט קיין „בעסער“ האַרץ פאַרן וועלטלעכן. אויך זיינע עמאָ-ציעס זענען נישט טיפּער. דער חילוק אינעם באַקלאַנגן די אבידות ליגט אָבער אויף גאָר אַן אַנדער שטח: עמעצער קען קוקן אויף די „שאַפונגען“ פון הרב קאַרעליץ וויאַזוי ער וויל. ער מעג אָפּילו בלייבן אַנטוישט. ער וועט אָבער מוזן צוגעבן: הינטער יעדן וואָרט זיינעם איז געשטאַנען ער אַליין. עס האָט גאַרנישט געקענט מעגלעך זיין קיין סתירה צווישן אים און זיין כתב. וואָס ער זאָל נישט האָבן געפסקנט — האָט זיין אייגענע פערזענלעכקייט קאָוירט דעם פסק-דין. דערפאַר אָבער איז אין אונדזער מאָדערנער ליטעראַ-טור געשאַפן געוואָרן אַ תהום צווישן דער „דיכטונג“ און דער פערזענלעכער „וואָר“. דער כוח פונעם יידישן וואָרט שטאַרבט דערפאַר אַ סך פריער ווי דער מחבר. דער שרייבער האָט נישט-זעלטן אַראָפּגענידערט צו דער מדרגה פון אַ פאַרוויילער און צייט-פאַרטרייבער. דער לייענער זיינער פילט נישט קיין טיף-נשמהדיקע אבידה — ווייל מאָרגן וועט ער וויסן וויאַזוי צו לעבן נישט ווינציקער ווי נעכטן.

ווי ביטער די דאָזיקע חשבונות זאָלן נישט זיין — מוזן מיר זיי אַמאָל מאַכן. מיר אַליין האָבן זיך געשאַפן אַ רעכט צו לעבן אַנדערש ווי אונדזער וואָרט באַפעלט, אָבער די קאָנסעקווענצן ווילן מיר נישט טראָגן. אדרבא: מיר ווייטיקן כסדר דערויף, וואָס מען גיט נישט אַוּד ז פּערזענלעך די קרוין, וואָס אונדזער וואָרט האָט אויסגעהאַמערט. מיר קענען נאָך אלץ נישט שלום מאַכן מיטן געדאַנק, אַז אַן דער אינערלעכער ווערט — קען דאָס וואָרט מער נישט האָבן יענעם מאַגישן כוח פון „אַמאָליקע צייטן“. איז נישטאָ ווער עס זאָל עס טראָגן אין האַרץ מיטן גאַנצן פייער; ווער עס זאָל זיך דערפאַר מוסר-נפש זיין און ווער עס זאָל עס איבערנעמען בירושה.

ד.

מיטן גאַנצן דרך-ארץ און באַווונדערונג פאַר אונדזערע ליטעראַטורן טאָרן מיר נישט פאַרזען געוויסע „רעאָליטעטן“ פון דער יידישער נשמה. וויפּיל טייל פון אונדז האָבן זיך נישט געוואָלט לייכט מאַכן דאָס פראַבלעם פון יידישן געפיל און פאַרגעלייגט מען זאָל „דאָווענען אַ בלעטל פּרץ“ — וועט זיך נישט דאָווענען. טאָמער פאַרבענקט זיך אַ ייד נאָך אַ תפילה, וועט ער אַוועק אויף אַ שעה צו ר' אברהם-ישעיהו סידור און נישט צו פרצס.

נישט אונדזערע קלאסיקער זענען אויסן געווען צו שרייבן סידורים און נישט דער נייער ייד וועט פון דאָרט אַרויסציען דאָס דאָוונעריש-אינטימע. וויפל דער מאָדערנער ייד וויל עס נישט ברענגען אויף די ליפן — מוזן די הינטערקוליסן פון זיין מוח אויפגערודערט ווערן פון דער שאלה: צי איז דען אונדזער ווונדערלעכער מייסטער אליין נאָכגעקומען דעם רוף פון זיין פעדער? צי האָט לאהס רוף און ר' שלמהס חלום אַריינגעברענגט די „גאַל-דענע קייט“ אויך אין זיין אַלטאָג? און פרץ איז נאָר דער סימבאָל פאַר אונדזער גאַנצן דור וואָרט-שעפּער. מען דאָונט נישט קיין קונסט נאָר עכט-קייט.

ווען עמעצער זאָל וואָגן אַדורכצופירן אַן אויספאַרשונג, וויפל שייכות די אידייען פון אונדזער שיינער ליטעראַטור האָבן מיט זייערע מחברים פער-זענלעכקייט; וויפל זיי אליין האָבן פרעזענטירט די אמונה פון זייער וואָרט — וואָלטן מיר אפשר פאַרשפּאַרט אַ סך מי ביים זוכן סיבות פאַר אונדזער טראַגישן מצב. אויב אַפילו מיר זאָלן אָננעמען דעם אַלטן תירוץ פון פּאָעטי-שער ליצענץ, די אַלטיאויסגעדראַשענע רעכט פון אַ קינסטלער צו שאַפן פיי-געלעך אין דער לופט, הגם ער אליין איז נישט קיין פליער — איז דאָס אָבער באַן אופן נישט נוגע דער רייך-אידיאישער פובליציסטיק.

אָבער די סתירה צווישן דיכטונג און וואָר האָט זיך אויך ברייט באַזעצט אין אונדזער טעגלעכער שרייבעריי. זעלטן-ווער עס באַטראַכט נאָך זיין גע-שריבן אַרטיקל פאַרן גייסטיקן פאַספּאָרט פון זיין אינערלעכער וועלט. דער-פאַר זענען מיר אזוי רייך אין קוריאָזן, וואָס קיינער באַמערקט שוין רעכט נישט זייער. טראַגישן קאָמיזם. פּלוגי קען זיך יעדן טאָג דערקלערן אין ליב-שאַפט צו די יידישע טראַדיציעס — און אין אייגענעם הויז נישט האָבן זייער מינדסטן סימן. אַ צווייטער קען אין פּריוואַטן לעבן נישט וויסן פונעם מינדסטן יידישטיקן — אָבער זיין „פּראָפּעסיע“ הייסט אים דערציילן זיין לייענער, אַז דער קלענסטער צדיק פון שטעטל האָט געקענט מחיה-מתים זיין. אַ דריטער ווידער קען וויסן ברה כחמה, וואָס עס טוט זיך אין קאָמוניסטישן גיהנם — און דאָך זאָל ער טאָג-טעגלעך באַגרינדן (אַפילו צוליב זיין ציוניזם) דעם חוב פון געטרייזיין דעם דאָזיקן מאָנסטער. אַ פערטער קען כסדר אַגטירן פאַר יידישער דעציאָונג — און זיין אייגן קינד נישט ווייזן קיין צורת-אלף... די נאָטירלעכע גרענעצן צווישן וואָרט און ווערט זענען שוין לאַנג אויפ-געגעבן. מיר לעבן אין אייביקן מיט-מאָש פון חלומות — אָבער מיר ווילן, אַז די מחנות זאָלן נאָכשפּרייזן אונדזער וואָרט אויף דער וואָר.

דער „חשובער לייענער“ האָט קיין אַנדער עצה נישט, ווי אויסצוהערן אונדז. אָבער דערנאָך מאַכט ער אַלץ אַוועק מיט דער האַנט: מילא, וואָס זיי

שרייבן דאָרט! אמת: ס'איז אַ מכת מדינה. דערמיט זינדיקט נישט בלויז אונז דזער יידישע פעדער. אָבער מיר ווילן דאָך דערהאַלטן אונדזער קיום אין זכות פון אַ נ ד ע ר ש ק י י ט !

ס'ווערט אָפטמאָל מאָדנע: איר זעט מענטשן, וואָס אין פריוואַטן לעבן ווילן זיי אַנגיין ווי וואַרט־מענער. ווען איר וועט איינעם פאַרוואַרפן, אַז ער איז אַ ליגנער — וועט ער אייך רודפן עד־חרמה. ער ? אָבער אין שרייבן — וואָס דאָרף גאָר זיין דער העכערער אויסדרוק פון דער אייגענער פער־זענלעכקייט — וועט ער זיך דערלויבן אויף בפירושע שקרים. נישט איינמאָל איז מיר שוין אויסגעקומען צו שמועסן מיט אַזעלכע זייער אָפן. אָבער אָפילו די אָרנטלעכע צווישן זיי האָבן פשוט צוגעגעבן: מען דאָרף זיין "טאַקטיש"... אָדער: די פאָליטישע ליניע פון מיין ריכטונג פאָדערט אַזוי. אַזאָ מענטש וועט זיך פון אייך אָפּטרייסלען, אויב איר וועט אים הייסן גנבענען אַ ציי־בעלע ביים צווייטן. ער זאָל ווערן אַ גנב? אָבער דאָס גנבענען ביי אַ סך מענטשן מיטאַמאָל דעם אמת און דעם צוטרוי געהערט צו די נאָרמאַל־פאַר־שטענדלעכע דערשיינונגען.

איך ווייס נישט, ווער עס האָט דער ערשטער געגעבן בירגער־רעכט דער דאָזיקער ציגישער סתירה. אָבער מיט די פשוטע צוהערער און לייענער האָט פאַקטיש קיינער קיין אָפּמאָך נישט געשלאָסן, אַז אויך זיי זאָלן זי אינערלעך אַקצעפּטירן. יאָ: אַזאָ איינער קען ווייטער אויסהערן אונדזערע רייד, לייענען מיט הנאה דעם חן פון אונדזער שריפט און אָפילו באַווונדערן אונדזער בריה־שאַפט. אָבער קיין תורה וועט ער דערפון נישט מאַכן. איך האָב טיילמאָל דעם איינדרוק, אַז דאָס ביסל געבליבענע לייענער אין אמעריקע באַטראַכטן זייער שרייבער — אָפילו דעם פובליציסט — נישט אַנדערש ווי אַ גוטן אָדער שלעכטן אַקטיאָר. ער וועט אים אָפּלאַדירן, אויב די "פאַרשטעלונג" גע־פעלט אים — אָבער עס וועט אים קיינמאָל נישט איינפאַלן צו פאָדערן פון אַ מלך אויף דער סצענע, אַז ער זאָל אויך בלייבן מלכותדיק נאָכן אַראָפּנעמען דעם גרים... דערפאַר וועט ער אויך זיינע שענסטע ווערטער נישט אויפֿנעמען ווי דאָס "געזעץ פון מלך".

ה.

דאָס ווערן קינסטלערישע ראָליסטן אויף דער שרייבערישער סצענע האָט אונדז באַפרייט פון אַ סך אחריות. אונדזער פובליציסטיק איז טיילמאָל אַרי־בער צום צווייטן עקסטערעם: אנשטאָט דער שרייבער זאָל "אָנוואַרפן" זיין דעה דעם לייענער און אים איבערצייגן — פאַרשט ער טיילמאָל, וואָס זיין לייע־נערישע מאַיעסטעט וויל — און קומט אים נאָך. ער שרייבט אָפט אַזוי.

ווייל דאָס איז דער ווילן פונעם קורא נכבד — און נישט ער גיט צו פאַר-
שטיין דעם לייענער וואָס ער דאַרף וועלן. אין אַ טייל פון דער יידישער
פרעסע האָט לאַנגע יאָרן געהערשט דאָס נישט־געשריבענע געזעץ: קיינעם
גייט נישט אָן, וואָס דו פילסט, נאָר וואָס דער קונה וויל, אָד דו זאָלסט
פאַר אים פילן. דער אָפנעמער פון וואָרט איז כמעט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין
אַ קליענט, וואָס דו מוזסט אים צופרידנשטעלן. דאָס וואָרט בכלל איז
געוואָרן אַ ריזיקע אינדוסטריע; אַ מין מאַרק־פּראָדוקציע — און הגם דאָס
יידישע וואָרט איז נישט אַרויס פון די ראַמען פון אַ היימיש פאַבריקל, איז
עס אָבער פאַרט „אינדוסטריאַליזירט“ געוואָרן ווי ביי לייטן. די אמונה אין
די אייגענע ווערטער האָט געמוזט אָפגעטעמפט ווערן — ווייל דער געדאַנק
איז נישט אָנגעשטעלט געוואָרן צום אייגענעם האַרץ, נאָר צום געשמאַק פון
אָפנעמערשן אַנאַנים.

דאָס האָט אפשר טיילמאָל געקענט געפֿעלן דעם לייענער, אָבער באַ-
צווינגען ווערן פון זיין שרייבער האָט ער נישט געקענט. אפשר דערפֿאַר איז
אויסגעוואַקסן אַזאַ מהלך צווישן אונדזער ריזיקער כוואַליע ווערטער און זיי-
ער מאַגערער השפּעה. זיכער איז שווער אַרומצוגיין אין אַ צערוישטן ווערטער-
וואַלד מיט אויסגעטוענע שייך פון יראת־הכבוד צו יעדער אות. עס האַנדלט
זיך אָבער אינעם נישט אַריינפאלן אין אַ ציגישן מצב; אַז אונדזערע רייד
זאָלן כאַטש האָבן דעם מינדסטן קאָנטאַקט מיט זייער טאַטן.

מיר זענען אָבער ביסלעכווייז געפֿאַנגען געוואָרן פון פאַרטיקע שאַבלאַ-
נען און היפּער־שרייאקע פאַרמען. דערפֿאַר מוזן מיר שוין טיילמאָל ריידן
מיט אַ קוויטש, הגם עס ווילט זיך גאָר שווייגן; שטורעמען פֿעסטונגען וואָס
עקזיסטירן גאַרנישט און צילן ווערטער, וואָס נישט דער מענטש און נישט די
צייט האָבן צו זיי אַ שייכות. איז פשוט אומגלויבליך, אַז דאָס וואָרט האָט
אַמאָל סימבאָליזירט די העכסטע, מאַראַלישע צוואַנג; אַז גאָט אַליין איז
אַמאָל באַצייכנט געוואָרן ווי וואָרט („אנוס על פי הדיבור“) און אַז מיט
עשרה מאמרות איז אַמאָל באַשאַפֿן געוואָרן די וועלט.

1.

אין אַ שמועס צווישן שרייבער, האָט איינער אַמאָל אוועקגעשטעלט אַזאַ
מין באַנאָלע שאלה:

— וואָס וואָלסטו, פלוני ופלוני געטאָן, ווען דו האָסט פאַר זיך אַזאַ
ברירה: דו האָסט טאַלענט צו שרייבן אויף אַ שטייגער, וואָס זאָל דיר ברענ-
גען מיליאָנען לייענער. דו וועסט דערפֿון האָבן געלט, כבוד, תענוגים — אָבער
דערביי וועסטו וויסן, אַז דיין שרייבן טויג נישט. דערפֿאַר אָבער איז

דיין טאלענט מסוגל אַרויסצוברענגען וויכטיקע ווערק. יעדעס וואָרט באַזונדער
דער קען זיין דער קינסטלערישער אמת אַליין — אָבער קיינער וועט עס נישט
נעמען אין דער האַנט. דו וועסט אַפילו וויסן, אַז ביז צו דיין טויט וועט דיר
קיינער נישט אָנערקענען... וואָס וואָלטו אויסגעקליבן?

איינער פון דער גרופע האָט זיך אַ כאַפּ געטאָן ווי אין פאַנטאַסטישן
טראַנס: אוי, מיליאָנען לייענער! באַלד האָט ער זיך אָבער פאַרשעמט און
צוגעגעבן: ס'וואָלט געווען אַ פּוסט, אומגליקלעך לעבן...

טעאָרעטיש איז אַ יידישן שרייבער לייכט גובר צו זיין אַזאַ נסיון — אויב
אַפילו זיין כוח איז אַזוי אַלזייטיק. סייזוי שטייען נישט קיין מיליאָנען און
וואָרטן אויף זיין באַשלוס. אָבער אין פראַקטישן לעבן ווייסן מיר, ווי שווער
עס איז צו פילן זיך גליקלעך בלויז מיטן דערגרייכן דעם אייגענעם אמת —
אויב מען מוז דערביי בלייבן עלנט און נישט־דערהערט. ואָפּ על פי כן איז
נישטאָ קיין אַנדער עצה פאַר אונדזער וואָרט, ווי אויסקלויבן די צווייטע זייט
פון דער ברייה. דער שרייבער מוז ווידער שפירן דאָס גליק פון דער בלויזער
דערגרייכונג — אָדער פון קענען אויסדריקן אַלץ וואָס עס איז אין הסכם
מיט זיין געוויסן — אַפילו ווען ער זאָל דערביי פון קיינעם „נישט פאַרשטאָ-
נען“ ווערן. אָנשטאָט גיין „צום פאַלק“ — וואָס איז אין דעם פאַל סייזוי
קליין — מוז ער ווידער נעמען רופן דאָס „פאַלק“ צו זיך. עס וועט קיין
אַנדער רפואה פאַר אונדז נישט זיין, סיידן דאָס אומקערן דעם שרייבער צו
די פאַדערונגען פון זיין אייגן וואָרט. ער וועט מוזן גובר זיין אין זיך דעם
הונגער צו באַווונדערונג און צום לייענערישן קאָמפּלימענט ביי יעדער גע-
לעגנהייט. בלויז דורכן אויפהערן צו זיין דער שרייבערישער שקלאָף פון פאַ-
פולאַריטעט — קען ער אָנהייבן צו ווערן לערער.

דער דאָזיקער כלל איז נוגע סיי די שרייבער פון די גלות־לענדער און
סיי דעם שרייבער פון מדינת ישראל. איך בין אָבער מסופק, אויב ער אַליין
וועט האָבן דעם כוח דערצוי, אָן דער מיטהילף פונעם בעסערן לייענער. איך
זע בכך די רפואה צו דער דאָזיקער מאַראַלישער מכה אויף אונדזער קולטור
אינעם שאַפּן אַ מין גרופע פון שו מ ר י ס א י ב ע ר ו ו ע ר ט ע ר.

אין יעדער לאַנד מוזן זיך צונויפנעמען אַ צאָל יידן מיט אָפענע אויגן
און וואָכן איבערן וואָרט, וואָס ווערט געשריבן אָדער געזאָגט. זיי מוזן קענען
איבערנעמען דעם קאָנטראָל איבער פראָזן און נישט אויפהערן צו פרעגן מיטן
גאַנצן כוח ביי זייער באַשעפער: וואָס מיינט עס? וועלכע דעקונג גייט
דערויף? איך בין זיכער, אַז זיי וואָלטן מיט דער צייט געקענט אַרויסרופן אַ
מין אויטאָ־דיסציפלין, אַפילו אויף די וואָס האָבן שוין אַ מנהג צו
וואָרפן ווערטער אין דער לופט ווי קונציקע זשאַנגלירער. דאָס אומקערן צום

ווארט די געהעריקע קראפט איז גארנישט אזא אבסטראקטער ענין, ווי טייל קענען מיינען. דאס איז איצט פארבונדן מיט די גורלדיקסטע פראגן פון דעם נאציאנאלן קיום. נישטא קיין שטח פון יידישן לעבן, וואס זאל איצט נישט צעפרעסן ווערן פון דער דאזיקער ווערטער-אויסגעוויילטקייט. די „שומרים פאר ווערטער“ קענען אפשר א סוף מאכן אויך צום איינגעבירגערטן טעות, אז מיטן ריידן הויכע מליצה-פראגן איז מען שוין אויך יוצא דעם חוב פון הויכע מעשים.

ז.

פאראן חלומות, וואס זענען נאנט צו יעדנס הארץ. אבער דאך באפאלט א מידקייט, געמישט מיט שרעק, ווען מען הערט וועגן זיי ריידן איבער דער מאס. טיילמאל דוכט זיך אפילו, אז וואס מער מען רעדט וועגן זיי — אלץ ווייטער ווערט דער וועג צו זייער פארווירקלעכונג. דאס איז נישט-ווייניק גילטיק בנוגע די פאפולערע רייד וועגן קיום פון פאלק, המשך, יידישקייט, נאציאנאלע געפילן וכדומה. דוכט זיך, אז קיינמאל האבן מיר נישט געהערט אזויפיל ריידן וועגן זיי — אבער דאך ווערט זייער רעאלער באדן אין די תפוצות אלץ שוואכער און שוואכער. איז עס נישט אמאל דערפאר, וואס מיר לאדן זיך אזוי שטארק אויס אין די רייד — ביז מיר זענען דערמיט יוצא פאר מעשים? ווערטער זענען אייגנטלעך ווונטשן; חלומות וואס מ'הערט און מ'זעט. אויך זיי קענען זעטיקן בענק-שאפטן און שאפן די אילוועי, אז מ'האט זיי שוין דערגרייכט.

איך האב געקענט א מענטש, וואס האט לאנגע יארן געווארעמט א חלום וועגן אנשרייבן א גרויס ווערק. ער האט דעם פלאן אויסגעארבעט ביז דעם מינדסטן פרט. אבער יארן זענען פארפלוין און ער האט גארנישט געשאפן. זיין קאפ איז שוין גרוי געווארן און די הענט האבן גענומען ציטערן, אבער זיין חלום האט ער נישט אויפגעגעבן. אומעטום האב איך אים באגעגנט, אין אלע קרייזן איז ער געזעסן און דערציילט מיט באגייסטערטן ברען וואס ער גרייט זיך צו באווייזן אין זיין ווערק. ער האט זיך עקזאלטירט מיט די אייגענע רייד; ממש געשטראלט פון נחת, וואס אט-שוין קערט ער איבער אלע אנגענומענע מיינונגען אין דער וועלט; מאכט פשוט א רעוואלוציע אין מיליאנען מוחות... ער האט שוין דעם גרעסטן טייל פון זיין פרייד מיטן ווערק אפגענומען — נאך איידער ער האט עס געשאפן. גאנצע טעג האט ער גע-קענט אפיצין, מיטרייסן זיינע פאר צוהערער און אויך אליין פארטויבט ווערן פון זיי. האט זיך דער פייערדיקער דראנג אויסגעברענט אין די ווערטער; די גאנצע התלהבות איז צעשטויבט געווארן און אירע ברעקלעך זענען שטעקן

געבליבן מיט סטערילער מאכטלאזיקייט אין טויזנטער אויערן. ביז צום זעצן זיך שרייבן — האבן אלע אימפולסן שוין אפגעגעבן זייער לעבן די הוילע רייד. און ווען ער האט זיך צוגערירט צום פאפיר איז ער שוין געווען קאלט און אויסגעליידיקט.

איך האב אפט געטראכט: ווען דער דאזיקער מענטש זאל נישט ריידן אזויפיל וועגן דעם, נאר צוימען זיין גלי אין זיך; ווען ער זאל שפארן זיין התלהבות פארן שאפן גופא — וואלט ער אפשר געווען פארווירקלעכט א טייל פון זיין חלום. אבער ווען ער שטורעמט זיך כסדר אויס אין די העכסטע ווער-טער — ירשנט אים דער פוסטער חלל און דער בלויער עפעקט...

שפעטער האב איך באוויזן צו זען נישט ווייניק גרויסע אידייען, וואס צופיל ווערטער וועגן זיי האבן בארויבט זייער אינערלעכן דראג; אויסגע-נאגט זייער אינהאלט און איבערגעלאזט פאר זייער לעבן גופא דאס הוילע שפינוועבס. דאס איז געווארן די גרויסע טראגעדיע סיי פאר א ריי יחידים און אויך פאר אומצייליקע גרופן. שוין דער יידישער פאלקלאר האט עס באמערקט און איראניש געזאגט וועגן דעם: אויב מיר האבן נישט קיין בראנפן, לאמיר כאטש ריידן וועגן בראנפן. דא בעט זיך אבער א שטיקל פאראפראזע: ווייל מען רעדט צופיל וועגן בראנפן — האט מען אים נישט. אויב דאס ריידן וועגן אים קען טיילווייז „פארטרעטן“ די הנאה פון טרינקען, ווערט אפ-געשוואכט דער ווילן אים צו זוכן מיטן גאנצן שטורעם און באגער...

נו, דער לייענער מעג וויסן, אז דער פאל מיט בראנפן גופא איז אנדערש: אן אמתער שיכור וועט זיך נישט צופרידנשטעלן מיט רייד. ער וועט אזוי לאנג נישטערן, ביז ער וועט געפינען. אבער ביים גייסטיקן נמשל איז עס פארט אזוי: עס זענען פאראן גענוג אדורכגעפאלענע אין לעבן, וואס זייער אומגליק איז געווען דאס אויסרוישן זיך אין די אייגענע רייד.

פאר מיר אליין, בכל-אופן, איז קלאר — אז מען מוז אוועקשטעלן א גרענעץ פאר אידייען: ווי ווייט זיי מעגן זיך באנוצן מיט צעפליגלטע ווערטער. אנדערש טראגן זיי אין דער פאלע זייער אייגענעם מלאך-המות.

ח.

אין מינוטן פון ספיקות דוכט זיך מיר, אז די טראגעדיע פון דער יידי-שער קולטור און איר קיום באשטייט טאקע דערין, וואס מען האט זי צופיל אנגעפלושט מיט רייד. דערפאר ווערט איר קאנקרעטער קערן פארפלייצט פון אומקלארע פראגן. מיר ריידן וועגן איר צופיל, שילדערן זי אין די סאמע שענסטע פארבן פון אנדערע וועלטן און פילדערן אזוי שטארק וועגן אירע ווייטיקן — ביז עס פונדעוועט זיך איין א געדאנק: יידישע קולטור מיינט

— רוישן וועגן איר. דאס קלאפן כסדר טרעוואגע פארנעמט די מזרח-וואנט. מיר האלטן אין איין אַנזאָגן, וואָס „מען דאַרף“, מען מוז, מען וועט און מען האָט בדעה צו טאָן. דער איבערגעלאָדענער מבול רייזט, אויף גרויסע און קליינע אסיפות, קאָסט אַזויפיל פֿייער און ענערגיע — ביז עס בלייבט נאָר ווייניק פאַרן עיקר. עס דערמאָנט אין רב הללס זאָג: אין משיח לישׁ-ראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה. וויאָזוי קען מען עס „אויפֿעסן“ משיח? היינטיקע צייטן ווערט עס פאַרשטענדלעך: מען נעמט דעם גרעסטן משיח-געדאַנק און מען עסט אים אויף ביי כלערליי באַנקעטן און אסיפות — טאַקע לכבוד אים. מען פאַרשווענדט זיין כוח ביסלעכווייז, אין דער איבערמאַסי-קער רייז-זאָרג, אין דעם געפילדער אַרום גרויסע ענינים. מען פאַרגעסט דער-ביי דעם אַלטן כלל פון תנ״ך: נישט אינעם רעש איז גאָט...

פאַראַן אַ יידישע מסורה, אַז משיח דרייט זיך אַרום צווישן די מענטשן פון יעדער דור באַזונדער. אויב זיי זענען זוכה — אַנטדעקן זיי אים. טאַמער נישט — שטאַרבט ער צוזאַמען מיט יענעם דור, בכדי אויפצולעבן נאָכאַמאָל אינעם קומענדיקן. אָבער וואָס איז זיין שליחות צו יענע דורות, וואָס האָבן נישט זוכה געווען? איז טאַקע מעגלעך, אַז משיח זאָל פאַרלירן אַזויפיל „צייט“ אימזיסט? דאָס לייגט זיך נישט אויפן שכל. גיכער לאָזט ער עפעס איבער אין יעדן דור באַזונדער. מיר דוכט זיך אַפֿילו, אַז דער „משיח פון יעדן דור“ אַפֿלט אין די גרויסע אידייען פון יענער צייט. נישטאָ קיין דור אָן משיחישע געלעגנהייטן אויפן גייסטיקן שטח. אויב מען איז זוכה — ווערט פון דער אידי אַ באַרג פון קאָנקרעטע מעשים. טאַמער נישט — בלייבט פון אים אַ הויפן פון משיחישער פּאַעזיע.

קען זיין, אַז דער סוד פון יידישן קיום אין אַזויפיל דורות האָט זיין ענט-פער אינעם „משיח פון יעדער דור“. משיח איז אַלעמאָל געשטאַנען אין זיין פאַרהוילענעם לבוש; און יעדער דור, וואָס האָט אויפגעהיטן דעם קיום פאַר דעם ווייטערדיקן — האָט געהאַט משיחן צוקאַפֿנס. דאָס האָט ער זיך אויס-געמישט מיט אונדזער קיום-מיסטעריע און איר געגעבן רעאַלן כוח. אָבער דווקא אין גרויסע דורות האָט מען ווייניקער געדרשנט וועגן יידישן קיום. נאָר אים פשוט אַויפֿגעהאַלטן — אַפֿילו ווען מען האָט פאַר אים געדאַרפט בפועל-ממש אָפּגעבן דאָס לעבן. אָן אַקט פון קידושהשם איז אַמאָל נאָר באַגלייט געוואָרן פון צוויי פֿייערדיקע ווערטער: שמע ישראל! עס זענען אָבער פאַראַן צייטן, ווען דער משיח-הדור קען אויפגעגעסן ווערן, צע-ריבן ווערן אין דער איבערגעטריבענער זאָרג, אַז ער זאָל זיך באַווייזן פאַר די אויגן. די צרה נעמט זיך דאָן דערפון, וואָס די ווערטער אַליין שילדערן שוין דעם פולן משיח — עס זאָל דאָס פעלן אַ האָר! איז מען דערמיט יוצא.

זיכער איז גוט, וואָס עס איז לכל־הפחות פאַראַן די אומרו פון רייד. אָבער זי איז נאָר גוט ווי אַ כוח־הדוחף, ווי אַ סטימול. אָבער ווען די אומ־רואיקע רייד ציען זיך אויס, וואַקסן אַריבער זיך אַליין — בלייבן זיי אָן דעקונג... און רייד וואָס זייער באַשעפער קען נישט אילוסטרירן מיט זיך אַליין — בלייבן אונדזער גרעסט אומגליק. זיי פאַרוואַנדלען זיך אין אַ ווילד־ווקס אויפן חשבון פון דער פרי. די סכנה באַשטייט קודם־כל אין דעם, וואָס דאָס פאָלק ווערט פון זיי מיד. איבערגעגעסן: „מיר האָבן שוין וועגן דעם אַזויפיל געהערט!“ עס פאַרלירט זיך דער עפעקט פון טאַטלעכער איבע־ראַשונג.

ווערטער און באַגריפן, ווי טייער זיי זאָלן אונדז נישט זיין, פאַרלירן די טיפקייט פון זייער רושם — אויב מ'שלעפט זיי צופיל פון מויל צו מויל. מען ווערט פון זיי זאָט און מ'גריזשעט דערמיט אָפּ זייערע פליגל. זייער צייט־לעכע „פאַפּולאַריטעט“ שלעפט זיי אין שאול תחתיה.

אונדזער יידישער דור פאַרמאַגט שוין אַ גאַנצן בית־עולם פון אַזעלכע משיח־באַגריפן, וואָס האָבן נאָך מיט יאָרן צוריק אויפגעטרייסלט יעדנס האַרץ. נישט איין פאַרהייליקטער טערמין איז מיט דער צייט געוואָרן דער סינאָגים פון איראַניע. לאַמיר נעמען ווי אַ משל אונדזער גרעסטן חורבן; וויפיל גלייכגילטיקייט מען ווייזט שוין אַרויס צו זיין זכרון! איז עס דערפאַר, וואָס מען האָט צווייניק גערעדט, געשריבן און דערציילט וועגן אים? חלילה! גיכער איז עס דערפאַר, וואָס מען האָט עס געטאָן צופיל, ביי יעדער פאַסיקער און נישט־פאַסיקער געלעגנהייט. צופיל — ווייל נישט־וויי־דיק, נישט אין הסכם מיט דער גרייס פונעם נאַציאָנאַלן אומגליק.

דאָס שם־המפורשדיקע און קדושהדיקע פון די ווערטער „זעקס מיי־ליאָן קדושים“ האָט פאַרלוירן דעם גרויסן אי־מ־ה־ד־ל־ק־א־ו־מ־ה־דיקן ציטער — נישט דערפאַר ווייל מען האָט זיי ווייניק דערמאָנט. גראַד פאַרקערט: זיי האָבן פאַרלוירן דעם טראַגישן פלאַטער, ווייל מען האָט זיי פאַרברויכט, מיסברויכט און פאַרגעלעכט אויף יעדן גראַשן־זאָמלער־ישן שטויב. דאָס האָט געדאַרפט ווערן דער שווייגנדיק־שטומער צער פון אונדזער זכרון; די גרויסע ווונד וואָס טאָר נישט צעלייגט ווערן אויף אַלע ירי־דים און געמאַרקן. דאָס האָט געדאַרפט ווערן אונדזער הייליקסטער שם, וואָס בלויז דער כהן־גדול מעג דערמאָנען איין מאָל אין יאָר: אינעם היי־ליקסטן טאָג, אויפן הייליקסטן אָרט. אַ „הוגה את השם באותיותיו“ איז אַמאָל ביי יידן געווען חייב מיתה. עס איז געווען אַ טראַדיציע פון העכס־טער פיעטעט פאַר הייליקע ווערטער. דער טויט פון גאָטס פאָלק האָט זיכער פאַרדינט אַזויפיל קדושה ווי זיין נאָמען. אָבער פון אונדזער טראַגעדיע האָט

יעדער איינער געקענט שינדן די הויט — אפילו מיט גוטע כוונות — אומ-
באשטראפט. מען האט זי אוועקגעשטעלט נאקעט אויף יעדער צייטונגס-
ווינקל; מען האט זי איינגעפלאכטן אין שונדראמאנען און געמאכט פון איר
„געלונגענע“ קעפלעך פאר רעקלאמע-אנאנסן. יעדער איינער, ווער עס האט
נאר געוואלט, האט זיך ארומגעטראגן מיט דער „צוואה פון די זעקס מיליאן
קדושים“. איינער האט דערמיט געבויט אַ הויז, דער צווייטער האט איינגע-
מאנט שטייערן און דער דריטער האט געזאמלט פאר אַ זשורנאל. יעדער
איינער האט געוויסט, מיט דער גאנצער גענויקייט, וואס „זיי“ האבן גע-
וואלט און וואס זיי האבן אונדז „אנגעזאגט“. זיי זענען אַרויסגעשלעפט גע-
ווארן פון זייערע קבריםלאזע פאַרהוילנקייטן, בכדי צו דעקאריין אַ זאל, אַ
באנקעט, אַ קליינע צדקה־פושקע... ווער עס האט נאר געוואלט — האט
געשריבן „צוואות“ אין זייער נאָמען, איינקאסירט זייער לעצטן ווילן לויטן
אייגענעם טעם און געשמאקלאַזיקייט. קיין יאָר שווייגן האט מען זיי אפילו
נישט פאַרגינען.

אויך אונדזער נאַציאָנאַלער חורבן האט געקענט פאַרוואַנדלט ווערן
אינעם מאַראַלישן משיח פאַר די לעבן־געבליבענע. מיר האבן
אַבער נישט פאַרהיטן זיין פאַרשוועכונג. ס'קען זיין, אַז ווען מיר זאָלן גע-
ווען איינהאַלטן דעם אַטעם; איינצוימען אַביסל דעם מבול רייד — וואלט
זיך געווען אַפגעשטעלט מער יראת־הכבוד, וואס ווינציקער מען וואלט אים
געווען אַרויסגעטראָגן אויף די מאַסן־ירידים, אַלץ מער וואלט ער שטעקן
געבליבן אין האַרץ. איצט אַבער צאָלט מען זיך אויס ביי זיין זכרון מיט
נדבות און עס בלייבט ווייניק חוש פאַר יענעם טיף־אינערלעכן שווייגן. נישט
אימיזסט האט די יידישע טראַדיציע באַשטימט בלויז עטלעכע מינוט פאַר
„זכור“ און בלויז געציילטע מאָל אין יאָר. עס איז אירע געשטאַלטער גוט
באַקאַנט געווען דער כלל פון „כל המוסיף — גורע“; ווער עס גיט צו —
נעמט אַראָפּ.

דאָס איז נאָר איין ביישפּיל, פאַרוואָס עס זענען אַזוי נייטיק אַ צאָל פון
ווערטער — שו מ ר י ם . זיין וואַלטן געמוזט וואַכן איבער אַ סך יידישע
ווערטער און טערמינען, בכדי מען זאָל זיי נישט פאַרבליקן און פאַרפלאַכן.
זיי וואַלטן געמוזט פאַרשפּרייטן דעם באַוויסטזיין אין פּאָלק, אַז טייל באַ-
גריפן זענען נאַציאָנאַליסטיש; זיי שטעלן מיט זיך פאַר
גאַנצע וועלטן און עפּאָכעס; זיי זענען אונדזערע נשמה־פענער, וואָס מען
קען נישט אַרויסהענגען יעדן טאָג איבער אַלץ און אַלעמען. אַזעלכע „שומ-
רים“ וואַלטן געמוזט האַלטן וואָך איבער אַ ריי אַפּגענוצטע פּראָזן ווי: צוויי
טויזנט יאָר גלות... גאולה־דערגרייכונג... משיחישע עפּאָכע... קדושה...

נשמה... וכדומה. עס מוז זיין אַ באַזונדערע צייט און באַזונדער אַרט — ווען מען מעג זיי באַנוצן. בכל אופן טאָרן זיי נישט ווערן קיין שאַנטאַזש-מיטל, וואָס דאָרף ביי יעדער געלעגנהייט צאָפן טרערן, אַפלאַדיסמענטן און מטבעות.

ט.

איז נישט אַמאָל דאָס זעלבע מיטן ענין יידישע קולטור און יידישער קיום? עס איז ביי אונדז פאַרלוירן-געגאַנגען די הלכה פון במה מדליקין אין במה אין מדליקין; ביי וואָס מען מעג יאָ אַנציינדן די הערצער און ביי וואָס נישט. מען האָט נאָך אַלץ נישט איינגעשטעלט קיין כלל. ווער און ביי וואָס עס מעג באַנוצן די דאָזיקע טערמינען. יידישע קולטור, יידישער קיום און יידישקייט בכלל האָבן לעצטנס באַקומען צופיל רעטונגס-ברייגאָדעס. ווער עס האָט נאָר אַ טיש מיט אַ פעדער — וואָרפט זיך צום „ראַטעווען“. עס איז איבעריק צו דערמאָנען, אז טיילמאָל איז מען נאָר אויסן צו ראַטעווען אַ קליין פיצל שונד — און דאָס דאָרף הייסן: ראַטעווען דעם קיום פון גאַנצן פאָלק ישראל... קיין האָר נישט ווינציקער.

אזעלכע ווערטער ווי ק י ו ם און ה מ ש ך ווערן אַזויפיל דערמאָנט, ביז זיי פאַרלירן די אייגענע טיפקייט. אַפטמאָל ווערן זיי צוגעקלעפט ווי אַן עטיקעט צו יעדער פלאַש, וואָס אַפילו אירע בעליבתיים אַליין ווייסן נישט וואָס דאָרט איז פאַראַן. אַלץ ווערט געטובלט אינעם דאָזיקן וואָרט-קעסל פון קולטור און פרעטענדירט, מאָנט און פאָדערט — ווייל דער יידישער קיום איז אין סכנה און די יידישע קולטור מוז מען דאָך דערהאַלטן ביים לעבן.

די דאָזיקע קולטור, וואָס מ'דאָרף ראַטעווען, האָט אָבער אַזויפיל פנימער — ביז מ'קען זי אין אַ קריטישער מינוט נישט דערקענען. ביי טייל גייט זי אין פיינע מלבושים, געהילט אין ווייכן זייד — און ביי אַנדערע איז זי דיק, צעוירן און טומלט מיט אַ גראַב-שרייאיק קול. נישט אַלע, וואָס שרייען אַפילו מיט גראַבע קולות, זענען נאָר אויסן דעם בלויון טומל. טייל מיינען עס בלוטיק-ערנסט. אָבער זיי לעבן שוין אין אַ וועלט פון אויפגעלייזטע גרע-נעצן. אינעם גרויסן רעש מוז מען שוין אָנשטעלן דאָס העכערע, איבערנאָ-טירלעכע קול — בכדי זיך אַדורכצורייסן. טיילמאָל קען נאָר די געשוואַלענע גוזמא זיך צושלאָגן ביז צום האַרץ-פינטעלע פון יחידים. איז די איבערטריי-בונג גופא געוואָרן אַ טייל פון דער נאָטירלעכער נויטווענדיקייט. דערפאַר מוזן פויקן די פויקן און יעדער וואָרט מוז פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ באַראַ-באָן; דערפאַר ווערט די יידישע קולטור-תשוקה נישט פאַרדייט אויף אַ גע-זונטן אופן. נאָר בלייבט שווער לאַסטן ביז זי פאַרמאָטערט.

דאס איבערמאסיקע ריידן האט נאך א געפערלעכן פונקט. כ'מיון דא די פאניק'שטימונג, וואס דאס ברענגט מיט זיך. דאס ווארט „ראטעווען" האט זיך פשוט ביי אונדז איינגעברענגט אויף טריט און שריט. לשם עפעקט, אדער ווייל מיר האבן שוין נישט קיין ברירה, שטעלן מיר ארויס ביי יעדער געלגענהייט די שווערסטע ארטילעריע: אדער איר גיט א סכום פאר דעם איינציקן צוועק אדער מיר גייען אונטער. אויף טייל ווירקט עס טאקע ווי א באמבע און דאס הארץ גיט זיך א טרייסל. אבער פאר יינגערן דור ווירקט עס גרויזאם און אפשוויסנדיק: דאס אנווארפן כסדר א פחד און אנשטעלן די מינע פון א געפערלעך-קראנקן נעמט איינמידן די אלע, וואס דארפן אריינשפרייזן אין יידישקייט מיט זייער צוקונפטיקן לייב און לעבן.

מהאי טעמא איז אונדזער שטענדיקער אלארם-טאן, ווי שווער דער מצב זאל נישט זיין, געפערלעך פארן נייעם דור. קיין שום יינגער מענטש, מיט לעבעדיק בלוט אין די אדערן, וויל נישט אייניק ווערן מיט א וועלט וואס וויגט זיך אויף משקולתן; וואס מען מוז כסדר אפמינטערן ביים ראנד פון אינטערגאנג. ער וויל נישט הענגען כסדר צווישן לעבן און טויט.

אויב מען וויל אזא דור געווינען — מוז מען אים שטאלץ מאכן מיטן אייגענעם פארמעגן און מיט געמאסטענער חשיבות. דערפאר קענען אונדזערע ראטעווען — געשרייען גיכער פארטרייבן איידער צוציען. א פרישע יוגנט קען נישט האבן קיין דרך-ארץ פאר א קולטור, וואס בייגט זיך ביז די קנעכל; וואס בעט זיך אומעטום א טראפן אנערקענונג; וואס לעבט זיך אויס מיטן ווארט. הגם זיינע שעפער גופא זענען עס נישט מקיים. א יינגע נשמה לאזט זיך נישט נארן, הגם איר רעאל לעבן קען זיין פוסט און גייסטלאז.

מיר קענען די ווירקלעכקייט נישט פארלייקענען — און זי איז גענוג טראגיש. אבער אויך הארבע רעאליטעטן קען מען אויפנעמען מיט א חשיבות וואס מאכט אן איינדרוק; און אזא חשיבות הייבט זיך קודם-כל אן ביים קאנטראלירן דאס אייגענע ווארט; פון אנאליזירן די טיפערע ווערט פונעם געזאגטן און די אייגענע התחייבות. אן דעם וועלן מיר קיינמאל צו קיין תכלית נישט דערגיין.

דווקא א רב פון דער אלטער וועלט האט מיר געזאגט א געדאנק, וואס גייט נישט ארויס פון זכרון:

— דער חילוק צווישן אונדז פרומע און אייך, די וועלטלעכע יידן, איז היינט א פשוטער: מיר זענען עגאאיסטיש, בעת איר זענט צופיל איידעאליסטיש. איך זאג דאס אן איראניע: מיר פארגעסן קיינמאל נישט

אין זיך אליין, בעת איר פארגעסט אין זיך לטובת דער וועלט. נעמט מיך למשל: פארוואס בין איך פרום? נישט ווייל איך וויל דערהאלטן דאס גאנצע פאלק ישראל ביים לעבן. דאס איז נישט מיין דאגה. אויב דער רבונג של עולם וויל זיך האבן א באזונדער פאלק — זאל ער דערפאר זארגן. ער האט אזויפיל דורות אויפגעהיטן — וועט ער אויך ווייטער בלייבן דער שומר ישראל. איך דארף אים געבן עצות? אויב געבוירענע יידן וועלן מער נישט וועלן היטן קיין יידישקייט, וועט ער אריינשיקן א געדאנק צו יאפאנער אדער איטאליענער — און זיי וועלן זיך מגייר זיין. ער וועט שוין וויסן ווו צו געפינען „מאטעריאל“ פארן נצח ישראל. איך האב בטחון, אז דאס יידישע פאלק וועט נישט אונטערגיין מיט מיר, אדער אן מיר. אלא פארוואס האווע איך אזוי? פארוואס היט איך יידישקייט און לערן עס אויך מיט מיינע קינדער? איז דער תירוץ: צוליב רייע נעמעס גאאייזם. איך פיל ווי גוט עס איז צו זיין א ייד און דערפאר וויל איך נישט אונטערגיין. וואס מער איך לערן, אלץ מער ווייס איך וויאזוי יידישקייט איז דאס בעסטע פאר מיר און מיינע קינדער. אויב איך וועל זיי נישט לערנען — און זיי וועלן דערגיין צום דאזיקן סוד דורך אנדערע — וועלן זיי עס מיר קיינמאל נישט מוחל זיין. דערפאר וויל איך זייער גוטס. קלאמער איך זיך אין מיין יידיש-קייט מיט אלע כוחות. וואס וואלט איך דען געווען אן מיין יידיש לעבן? בין איך גרייט צו צאלן דעם העכסטן פרייז פאר מיין גליק. אנדערש איז אבער מיט אייך, וועלטלעכע יידן. אייך שטייט נישט אנדערש אן, ווי צו באזארגן די גאנצע וועלט אדער דאס גאנצע יידישע פאלק. ווי דער שטיי-גער איז ביי גרויסע אידעאליסטן — זארגט איר גיכער פאר יענעם איידער פאר זיך אליין. איר ווילט דווקא איבערנעמען א מלאכה, וואס נאר דער רבונג של עולם אליין מעג אויף זיך נעמען. טאמער רעדט איר וועגן יידישקייט, וועט איר גארנישט אראפלאזן פונעם מקח: איר מוזט פארבלייבן יידן. בכדי צו ראטעווען דאס גאנצע פאלק ישראל. איר פארגעסט דערביי, אז די תורה אליין רעדט כמעט אלעמאל צום מענטש בלשון דו. דאס דארף זאגן: טו מיר נישט קיין טובה און זיי נישט צופיל אידעאליסטיש. זארג קודם-כל פאר זיך אליין. די תורה הייסט דיך ראשית-כל דערקענען, אז יידישקייט מיינט לעבן, און ערשט דערנאך הייסט זיך דין ציען די מסקנה: ובחרת בחיים... יא, טאקע דו, ווי א יחיד, קלויב אויס דאס לעבן. אייער דורכפאל אויף פארשיידענע שטחים שטאמט טיילמאל דערפון, וואס איר ווילט נישט געדענקען אין די „אייגענע אינטערעסן“. איר זארגט נאר וועגן כלל און ראטעוועט נאר די גאנצע מענטש-הייט מיטאמאל. פון גרויס בהלה פארגעסט איר טיילמאל אין דער אייגענער

טובה אדער אינעם אייגענעם קינד. אייער מצב איז אזוי טראגיש, ווייל יידיש-קייט איז ביי אייך כסדר אין קריגס-צושטאנד, אין שטענדיקער אונטערגאנגס-פאזיציע — ווען מען דארף נאך האבן גאנצע ארמיען פון פארטידיקער. דערפאר פארגעסט איר אפט וויפל פערזענליכע לעבנס-פרוידן און יחידשע רואמתע יידישקייט קען געבן; אזוי איז נאך אלעמען א תורת חיים...

האט ער דערמיט אויסגעדריקט די לעבנס-פילאזאפיע פון דער ארטא-דאקסישער וועלט? זיכער נישט. אויך אין די פרומע רייען זעט מען טייל-מאל נישט די גרויסע שמחה מיט דער אייגענער יידישקייט; אויך דארט פייסט טיילמאל דער ווינט פון יאוש און עס איז חושך אין אלע ווינקלעך. אבער מען מוז צוגעבן, אז ער האט באמערקט אונדזער היינטיקן הויפט-חסרון: מיר זארגן אלעמאל בלויז "פארן פאלק". ווען איר פרעגט איינעם, וואס שרייבט א מאראלישע דרשה, וועלכע ער אליין האט נישט בדעה צו היטן, וואס ער זאגט צו אזא סתירה — האט ער א פארטיקן תירוץ: מען טאר קיין אידעאלן נישט מעסטן לויט יחידים. איך אליין קען זיין א חולה-מסוכן, אבער דאך זאל איך קענען זען די רפואה פארן גאנצן פאלק. מיר דענקען צופיל אין נאציאנאלע קאטעגאריעס. טיילמאל שטייט אונדז גאר-נישט אן צו זיין אזוי קליינלעך און זארגן בלויז פאר זיך, ווען די גאנצע אימה איז אין סכנה... אבער די ווירקונג איז א פארקערטע: ווילנדיק אדער נישט, פאלן מיר אריין אין א הייליקער היפאקריזיע.

דארפן מיר קודם-כל נאכאמאל קנעלן יידישקייט פון יענעם בראשית, וואס זעט אונדז פערזענלעך. נישט דער גרויסער "עם כל הנערים" איז איצט דאס וויכטיקסטע (הגם דער "אל תפרוש מן הציבור" איז א יסוד פון יידיש-קייט), נאך דער באזונדערער איך און דו. מיר מוזן ארויסזוכן אזויפיל פערזענלעכע אינעם יידישן וועלט-באנעם, ביז עס זאל אונדז גופא א שאד זיין צו פארלירן דאס יידישע גליק. דאן וועלן מיר נישט מוזן כסדר בעטלען אביסל אנגעהערדיקייט אין נאמען פון אונדזער אונטערגאנג-אומגליק, נאר פשוט ווייזן יעדן איינעם די שעדלעכקייט פון פארלירן. דאס מוז ווערן אונדזער נייער צוגאנג צום נייעם דור. אנדערש וועט ער אויף אונדז קוקן ווי נישטע אויף יעזוסן און אויסשרייען דאס זעלבע: עפעס זעען זיי נישט אויס ווי קיין דערלייזטע.

יא.

חשיבות פון אן אידיי ליגט נישט אין דער אויסשפרייטונג פון אירע ווערטער. דער יידישער שעפער מוז קענען אנהאלטן זיין אמת אפילו אין א

מדבר. אויב ער שאפט אים נאָר פאַר יענעם — מוז ער בלייבן אומגליק־
לעך, וויבאלד ער בלייבט מיט אים אליין. ווען ער איז אָבער באַשטראַלט מיטן
העכערן „עגאָאיזם“ — האָט ער שטענדיק זיין שכר ביי דער זייט; זיין מי
איז נישט אומזיסט, ווייל... זי ראַטעוועט דאָך קודם־כל אים אליין.

אַן דעם העכערן עגאָאיזם — ברענגען מיר כסדר קרבות. דער
שרייבער, וואָס שאַפט אויף יידיש — למשל — טוט כסדר אַ טובה דעם
גאַנצן כלל. ער האָט דאָך געקענט נעמען זיין ליד און „אויף אַן אַנדער לשון
זינגען“. אויב ער האָט עס נישט געטאָן — איז אים דאָס גאַנצע פאַלק ישראל
שולדיק אַ חוב, נישט צום אויסצאָלן. אויך דער עסקן, וואָס רייסט אָפּ פון
זיינע שעהן לטובת הכלל, ברענגט אַ פערזענלעכן קרבן. מיר לעבן אַפטמאַל
איין און אַטמאַספערע פון אייביקע טובות און פון שטענדיקע קרבנות. אָבער
דאָס אליין איז אַ סימן, אַז מיר גופא לעבן נישט איבער די פרייד פון
אונדזער טאָט און אונדזער געדאַנק. ווען אונדזערע מעשים זאָלן אַדורכגיין
דעם „עגאָאיסטישן“ קאַנאַל — וואָלטן מיר דאָך קודם־כל אַלץ געטאָן פאַר
זיך אליין; און וואָס קען אונדז שוין שפעטער אַרן, אויב עס הערן אונדז אַ סך
אָדער ווייניק? דעם הויפט־ציל האָבן מיר דאָך סייזיי דערגרייכט. אדם קרוב
אַצל עצמו. דער מענטש איז נענטער צו זיך ווי צו אַנדערע — און זיך אליין
האָט ער דאָך שוין פאַרזאָרגט.

שוין אין אונדזערע ייגסטע צייטן האָט אונדזער דין געפסלט אַ קרבן
מיט אַ מום: בלינד, הינקעדיק אָדער אַפילו אַ שפעלטל אויף אַ ברעם. אָבער
דער גרעסטער מום ביי אונדזערע אַלע קרבנות לטובת־הכלל מוז בלייבן דאָס
פעלן פון זיך אליין. דאָס איז מער חסרון ווי אַן אָפּגעהאַקטער אבר. מיר טאָרן
מער נישט ברענגען קיין קרבנות לטובת אַ פאַרהוילענעם אָנאַנים, אַפילו ווען
זיין נאָמען איז פאַלק. אַנדערש וועלן אַלע אונדזערע קרבן־מעשים פסי־
כאָלאָגיש „אונטערהינקען“ אָדער בלייבן בלינד.

מיינט דאָס, אַז מיר מוזן ווערן אַ פאַלק פון געלייטערטע צדיקים? הלוואַי
וואָלט עס מעגלעך געווען. אָבער מיר זענען עס נישט אויסן. יידישקייט האָט
זיך אַלעמאַל גערעכנט מיט דער מענטשלעכער טבע און במילא געוואוסט דאָס
פאַרקערטע: נישט אַ קיין מענטש אָן זינד. עס טאָר זיך אָבער נישט שאַפן קיין
אַטמאָספערע, אין וועלכער דאָס טראָפן ערלעכקייט איז די העכסטע טוגנט.
אין אמעריקע קומט אויס נישט־זעלטן צו הערן וועגן אַ געוויסן עסקן אָדער
שרייבער די התפעלות־דיק־אויסטערלישע באַוונדערונג: ער האָט זיין אייגן
קינד געשיקט אין אַ יידישער שול... ער אליין איז נאָנט צו יידישקייט! דער
פערזענלעכער מאָמענט ווערט אַריסגעברענגט מיט אַזויפיל יראת הכבוד און
נס, גלייך ווי דאָס וואָלט געווען אַן אומנאַטירלעכער און זעלטענער אַקט.

אט די דאזיקע באוונדערונג איז אפשר דער שרעקלעכסטער סימן פון דער פארלירענער חשיבות.

מיר האלטן בכן בלויז ביי אייגן־יידישער איבערלעבונג; ביי א חשיבות וואס פארטראגט נישט קיין אפענע צביעות. זי איז ווייט פון טובה־טועריי, עמעצן אדער דעם גאנצן פאלק — פונקט ווי זי איז ווייט פון פוסטער גאוה, באשריבן מען קען בעסער אויסצאצקען א ווארט פאר יענעם. יידישע חשיב בית איז ווייט פון גרויסהאלטערישער בארימער איי אדער צופרידנקייט מיט א טראפעלע אויסערלעכער דעקאראציע. זי ווארצלט אין דער צניעות פון א תלמיד חכם, וואס איז חייב־מיתה פאר א פלעק אויפן בגד — בפרט נאך פון א פלעק אויף דער נשמה. זי איז אויך ווייט פונעם ביליקן כבוד־געיעג פאר יעדער געטוענער אדער נישט־געטוענער טאט. אזא מין כבוד־זוכן מיינט: פאר זיך גופא האב איך גארנישט געטאן — און במילא מוזן מיר אנדערע באצאלן. דער אמתער כיבוד איז אבער, ווען מען זוכט דעם שחר אין דער אייגענער דערגרייכונג.

יב.

אין אונדזער ליטעראטור (און ווו נישט?) איז אויסגעגאסן דער גאנצער צארן אויפן כבוד־זוכער, הגם זעלטן־ווער עס איז אליין באפרייט פון דער דאזיקער מכה. מען קען אפילו זאגן וועגן דער מידה פונקט ווי וועגן דעם יצירה־רע: אן איר וואלט אפשר די וועלט חרוב געווארן... כבוד־זוכעריי איז געווארן א שטארקער קאנקורענט צום נאציאנאלן געפיל ביים בויען די מדינת־ישראל און דאס יידישע לעבן פון אומעטום. דאס מיינט: דער דאזיקער כוח העלפט בויען גרויסע זאכן. שוין בלויז צוליב דעם אליין מוז מען זיך שאפן א רעאלן בליק אויף דער דאזיקער מידה.

צוליב וואס יאגט זיך א מענטש נאך כבוד? פאראן אזעלכע, וואס זעען אין אזא געיעג א פסיכישע אומנארמאלקייט: א מענטש, וואס וויל זיין מער ווי דאס וואס ער איז. דערויף קען מען אויסבויען א גאנצע טעאריע, מיט אפצווייגן און גריבלענישן. אנדערע זעען עס גאר פשוט: א לעכץ צו פיזישן תענוג. ווען מען איז שוין זאט און איבערגעגעסן, וויל מען אויך פילן דעם טעם פון א זא מין פארגעניגן. ביי טייל איז עס א פועל־יוצא פונעם פאר־דרענגטן לעכץ נאך מאכט. אין לענדער ווו מען קען דעם זיסן טעם פון מאכט נישט דערגרייכן מיט דער בייטש — זוכט מען אים צו דערגרייכן דורך יעדעס ווילן אדער מאראלישן צוואנג דיר אפצוגעבן כבוד.

למען האמת איז אבער דער ווארצל פון כבוד־זוכעריי א טיף־גייסטיקער. די מענטשלעכע נשמה בענקט נאך חשיבות. דאס ליגט אין

דער מענטשלעכער נאטור. דער מענטש אליין איז קיינמאל נישט זיכער אין זיך, ביז ער זעט נישט אפגעשפיגלט אין אנדערע אויגן זיין ווערט. דער דראנג צו האבן כבוד איז בכן — אין נארמאלן אירשפרונג — א נשמה-געשריי, א גייסטיקער זשעסט פון-דער מענטשלעכער פערזענלעכקייט. אבער דאָ געשעט אָפּט ווי מיט אַ סך גוטע מתנות, וואָס דער-מענטש האָט באַקומען; זיי זענען באַשאַפֿן געוואָרן גלײַך און ער אליין פאַרקרומט זיי.

דער כבוד, וואָס אַ מענטש זוכט דורך חשיבות, איז אַ נאַטירלעכער און ציט זיך צו די רײַנערע פעדעס פון גייסט. חשיבות אין דעם פאַל מיינט: קודם־כל אַרויסרופן אין זיך גופא די באַזע, בכדי ראוי צו זיין צו איר. כבוד בחשיבות מיינט במילא: פאַרדינען דעם פולן דרך־ארץ דורך זיך אליין און אים נישט אַרויסרייסן אָדער אויסבעטלען פאַר אַ שיבוש. פאַראַן אָבער אַ כבוד־געיעג פון לייכטערן מין, וואָס ציט זיך צו דער אייגענער הכנעה און אפילו געפאַלנקייט. דאָס איז אַ קאַריקאַטור פון די אינערלעך־נשמהדיקע לעכצן. אין די קאָמוניסטישע לענדער — ווי אין דיקטאַטורן בכלל — האָט מען איבערגענומען די קאַריקאַטור אַנשטאָט דעם נאַטירלעכן בילד: אַ נאַגייקע אָדער אַ רעוואָלוציער שטייט איבערן קאָפּ פון יעדן איינעם, וואָס וויל נישט געבן דעם כבוד מיט גוטן. די דאָזיקע סיסטעמען דאַרפֿן נישט דאָס האַרץ, נאָר דעם אויסערלעכן פאַרבייג, דאָס קניען... נישט אַנדערש איז דער מענטש, וואָס פאַדערט דעם כבוד וואָס אים קומט גאַרנישט; און אוודאי איז עס אַזוי מיטן כבוד פאַר אַן אידיי, וואָס בלייבט נאָר ביים הויכן וואָרט.

אויך דער רבנו של עולם כביכל וויל האבן כבוד פונעם מענטש. אָבער ער וויל עס פון איין קוואַל: פונעם מענטשלעכן האַרץ (רחמנא ליבא בעי). אַן דעם געפיל איז דער אויסערלעכער זשעסט גאַרנישט ווערט.

בכדי צו דערגרייכן אַזא מיין כבוד פון חשיבות — מוז מען מצרף זיין די אייגענע נשמה צום מנין. מיר קענען נישט פאַדערן קיין „כבוד פאַר יידיש־קייט“ אָדער גאָר אַ „דרך־ארץ צו דער יידישער קולטור“ — ווען מען פאַר־לירט דערביי די אינערלעכע חשיבות. די מוסרניקעס האָבן געהאַט אַ ווערטל: דער מענטש איז גרייט אויסצושטיין די גרעסטע בזיונות פאַרן ביסעלע כבוד. דאָס לעבן גופא באַשטעטיקט אונדז אויף שריט און טריט די דאָ-זיקע פאַראַדאָקסאַלע הנחה. נישט אַנדערש איז עס מיט גרופן און אידיעע: מען שטעלט זיי טיילמאָל אויס אויף ביז־בזיונות, בלויז דערפאַר ווייל מען וויל פאַרטיידיקן זייער כבוד.

אויך אין אונדזערע מאַן־מעטאָדן לטובת דעם כבוד פון אַלדאָס־יידישע — האָבן מיר טיילמאָל פאַרלוירן דעם וועג פון חשיבות. אַנשטאָט באַווייזן, דורך לאַנגער און סיסטעמאַטישער מי די אַפגעפרעמדטע קרייזן וואָס מיר פאַר־

מאָגן, לויפן מיר טיילמאל פשוט שנאָרען כבוד — וואָס יענע מוזן טייל-מאל געבן אָן האַרץ און איבערצייגונג. מיר קלאָפן אָפּטמאל אין פרעמדע טירן מיט אַ רחמנות־פנים: דערבאַרעמט אייך און שענקט אונדז אַביסל כבוד, אַ האַרעלע אַנערקענונג... וואָרפט אַראָפּ פון אייערע הויכקייטן, וואָס נאָר אייער האַרץ וויל: אַ חנדל, אַ שמייכל, אַ גוט וואָרט, אַ גלעט. קיינער פרעגט אייך נישט, וואָס איר טראַכט דערביי — אַבִי האָט רחמנות און זייט אונדז מכבד! מיר שטעלן זיך טיילמאל מיט געבויגענע רוקנס פאַר די האַרן פון פרעמדלעכע טריבונעס און בעטן זיך, זיי זאָלן באַוויליקן און לאָזן פאַרלייע-נען אַ פּאָעט צוויי פּערזן אויף יידיש; כאַטש אַנצייכענען איין יידיש אות אויף זייער שטענדער. דערנאָך באַלעקן מיר זיך מיט די טרוקענע ביינער און שרייען פֿון גרויס גליק, וואָס מיר האָבן דערגרייכט אַזאַ נצחון: געראַטעוועט ברוך השם דעם כבוד פון אונדזער קולטור!... אין אַמעריקע, למשל, איז דאָס שוין כמעט ווי געוואָרן אַ נאַטירלעכער שטריך פון אונדזער קולטור־כאַראַקטער. אַבער קיין שום ישועה אין תכלית־דיקן פרט קומט נישט דערפון. דאָס האָט נאָר געקענט געשען דערפאַר, ווייל מיר האָבן אויפגעהערט צו באַנעמען דעם זיין פון די אייגענע ווערטער. מיר זוכן דעם עפעקט פון דעמאָנסטראַציעס, הגם הינטער זיי איז אַלץ פּוסט און שפּלדיק. יענע „שומרים פון ווערטער“, וואָס עס איז כדאי אויסצוזוכן אומעטום, וועלן במילא אויך מוזן זיין די „שומרים פון „ווערטן“. זיי וועלן מוזן זיך אוועקלאָזן צום שורש פון יעדער זאך און זען, וויפל עס איז דאָרט פאַראַן נשמה און וויפל הוילער וואָרט־שפּיל, וואָס לאָזט הינטער זיך גאַנצע בית־עלמינס.

* * *

דער מחבר רייסט דאָ איבער זיין חשבון אין סאַמע־מיטן. דאָס איז אַ מין אייגענע צענזור. ער טוט עס מיט אַ כיוון: אויב די פריערדיקע רייד זענען נישט בכוח קלאָר צו מאַכן דעם ענין — וועלן די צאָל ביישפּילן, וואָס ער האָט נאָך בדעה געהאַט צו ברענגען, אויך זיין איבעריק. טאָמער יאָ — מעג מען זיי אוודאי לאָזן אינעם אַרכיוו, צווישן יענע טויזנטער זאַכן וואָס מען באַהאַלט אויף „הלוואַי זאָל מען עס נישט דאַרפן“.

1948⁵⁶

ביימער אין דער מדבר

א.

ערשט די טעג האָט ער זיך ווידער באַוויזן. ער איז אַראָפּגעפּאַלן קיין ניו־יאָרק אייף עטלעכע טעג און מיך תיכף אויסגעזוכט אינעם טעלעפּאָן־בוך. טרעפּן זיך? אוודאי! אָבער ער וויל עס נישט מאַכן אין קיין קאָפּע־הויז אין נישט אין קיין בייראַ. ער מוז מיט מיר זיצן אויג אויף אויג אין מיין דירה — אייב איך האָב אַזעלכע... ער האָט אַ ספּעציעלן טעם דערביי.

זיצן מיר. דאָס איז אייגנטלעך אַביסל איבערגעטריבן: מיר האָבן זיך נישט אַזוי שנעל אַוועקגעזעצט. לכתחילה האָט ער נישט געקענט איינזיצן. ער האָט שוין באַוויזן צו זען די אָפּגעריבענע טרעפּ אינעם אַלטן הויז, דעם טינקעלן אַריינגאַנג, דעם שלאָס אויף דער טיר וואָס זאָגט אָן איינזאַמקייט... איצט האָט ער באַטראַכט דעם טיש, דאָס בעט, דאָס מעבל — אַזוויי ער וואָלט אַלץ געוואָלט אָפּשאַצן פאַר גאָר אַ וויכטיקן צוועק: דיינס? ניי, גאַרנישט איז דאָ מיינס. אַפילו נישט די קליינע סערוועטקע אויפן נאָך־קלער־נערן טישל. אַזוי גאָר? זיינע ליפּן האָבן געשמייכלט געהיים, ווי נאָך אַ באַהאַלטענעם נצחון. ער איז געוואָרן אויפגעהייטערט און שטעכיק: זאָג מיר, די געדאַנקען זענען כאַטש יאָ דיינע אייגענע?

איך האָב געשוויגן אַ ווייל. איך מוז פריער אַדורכברעכן אַ סך ווענט פון אָנגעזאַמלטער ווייטקייט, איידער איך קען אים עפעס זאָגן. האָט ער דער־ווייל די אויבערהאַנט. ער באַשיט מיך מיט ווערטער, מיט היץ, מ'קען זאָגן: מיט עפעס אַ מיראומבאקאַנטער נקמה. איך קוק דערווייל אויף זיין פריש פנים, דעם עלעגאַנטן אַנצוג, דעם „בריליאַנט“ אין קראַוואַט... עס זעט אויס, אַזוויי דאָס האָט ער זיך ספּעציעל אויסגעפּוצט. ער איז געקומען מיידודע פון וועלכע מרחקים, בכדי מיר צו ווייזן וואָס ער פאַרמאָגט. וואָס איז ער אויסן? איך קען עס זיך נאָכנישט ענטפערן. מסתמא וועט ער אַליין עס דערוואָגן. כ'פיל, אַז דערויף איז ער געקומען. טראַכט איך בלויז וועגן גענטערע ענינים: וויפל קען ער איצט אַלט זיין? איך וויל אים מיט אַלע כוחות אַרויסוויקלען פונעם זכרון־נעפל; דערמאָנען זיך יענעם, דעם אַמאָליקן פתחיה. פרוביר איך אָפּשיילן פון אים די אָנגעוואַקסענע פרעמדקייט, די נייע מלבוש־שים, דאָס זיכערע קול. ס'איז אַ שווערע אַרבעט: אַראָפּקראַצן פון אים אַ

פערטל יאָרהונדערט אין געציילטע רגעס! אָבער ער דרייט זיך איבער דער שטוב מיט נערווער צופרידנקייט, באַהאַלט דאָס פנים און באַווייזט עס ווי דעו. איך וואַנדער נאָך אַלץ אין די אָפגעמעקטע ווייטקייטן: ס'איז טאַקע ער? נאָך וואָס איז ער דאָ געקומען?

ער איז מיטאַמאַל שטיל געוואָרן. איך האָב אים געלאָזט באַטראַכטן די שטויסן ביכער, די בערג פאַפיר מיט אָנגעהויבענער שריפט און דאָרט אויס-שמייכלען זיין גאַנצן חוּזק. מיין זכרון האָט דערביי געהאַט אַ געלעגנהייט אויסצווויקלען פון די פאַרבאָגענישן איין שטריך נאָכן צווייטן:

דאָס ערשטע מאָל האָבן מיר זיך געטראָפן אין דער קיך פון אַ ווייטער ישיבה. עס איז געווען אויפן צווייטן טאָג פון מיין קומען אַהין. ער איז שוין דאָרט געווען אַ גאַנצער יחסן און מיר האָט נאָך געברייט די בושא אין די טריט. ביים אויסטיילער איז נאָך געווען אַ ספק, אויב מיר קומט שוין מיין פאַרציע. האָט ער זיך גדלותדיק אונטערגערוקט און מיר דערלאָנגט אַ נדבה: צוויי קלעצלעך צוקער! איך האָב עס אים לאָנגע יאָרן נאָכגעטראָגן מיט אַ דאַנק. דאָך האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז דערמיט האָט ער זיך אַוועקגעשטעלט אי ב ע ר מיר אויפן גאַנצן לעבן. ער וועט עס שוין קיינמאַל נישט פאַר-געסן.

ביי מיר האָט נאָך אַלץ געהאַט דעם זיסן טעם פון אַנ ה י י ב: די גמרא, די פאַרשטיקטע לופט, די שווערע גריק, דאָס דאַרע ברויט, דער ניגון... זיי אַלע האָבן געפירט צו עפעס אַ גרויסן וועג, אַ פאַלאַץ מיט אַן אַ שיעור טירן. זיי האָבן זיך צונויפגעגאַסן מיט איין און איינציקן, גרויסן חלום: א ו י ס - ו ו אַ ק ס ! אָבער ער איז געווען עלטער מיט גאַנצע צען יאָר. די ישיבה האָט שוין ביי אים געהאַט אויפגעגעסן אַלע יוגנט-יאָרן און אים פאַמעלעך צוגע-פירט צו מיליטער-דינסט.

ער האָט נאָך געברומט פונעם ספר אַרויס, נאָך אָנגעשטעלט אַן אויער צום ראש-הישיבה'ס שיעור, נאָך געפרוווט זיך קוויקן מיט אַ חידוש — אָבער דאָס גאַנצע האַרץ זיינס האָט שוין מיד און געלאָסן אָפגעפסקנט: פ א ר - ע נ ד י ק ט. ער האָט שוין דאָ מער גאַרנישט געהאַט וואָס צו זוכן. דער יאוש וואָט אים שוין געהאַט צעלעכערט אַלע געדאַנקען. דערפאַר האָט אים מיין האַפערדיק און פאַרבענקט ניגונדל אַזוי גערייזט, אויפגערעגט...

פון דער ערשטער מינוט אָן האָט ער זיך גענומען פילן ווי מיין אַפּטור-פּוס. עס איז אים אָבער פאַרט נישט אָנגעשטאַנען צו פירן לאָנגע וויכוחים מיט אַן עלף-יעריק יינגל. פאַראַן זאָכן, וואָס בלויז י אָ ר נ קענען געבן צו פאַרשטיין. אין מיין עלטער זינגט נאָך דאָס געמיט און די פאַנטאַזיע בויט שלעסער אין דער לופט — קען ער מיט זיי קיין שלאַכטן נישט פירן. איך האָב

געפילט, אַז עפעס בויערט זיין האַרץ — אָבער כ'האַב אים נישט געוואָגט צו פרעגן. ער איז מיר אויסגעקומען ווי אַ זקן, וואָס האָט שוין אַדורכגעשפּרייזט אַ וועג, צו וועלכן איך וועל אפּשר קיינמאָל נישט דערגיין. איין און צוואַנציק יאָר? איז עס דען נישט כמעט ווי די אייביקייט אַליין? דערביי איז נישט אַזוי לייכט געווען צו כאַפּן אַ שמועס. צווישן די בענק האָט זיך געדרייט אַן אויפּערעגטער משגח און די אויערן זיינע זענען אָנגעשטעלט אויף אַלע זייטן. מיט עפעס אַ באַזונדערן חוש דערשפּירט ער, ווען מ'רעדט נישט אין לערנען.

פתחיה האָט אָבער פאַרט רחמנות געהאַט אויף מיר: אַ פּרישער קרבן אויפן מזבח... כמעט נאָך אַ שוואַלב, וואָס ווייסט נישט ווהיין זי פליט. דער-פאַר האָט ער אַריבערגעטראָגן זיין גמרא צו מיין זייט, האָרט צוגערוקט זיין שטענדער צו מיינעם — און ווען די ישיבה האָט זיך צערוישט אויף די העכסטע קולות, האָט ער מיר שטיל אַריינגעזונגען אין אויער, פונעם ספר אַרויס:

ס'איז אַ ליגנט, ס'איז אַ ליגנט —
ס'איז אַ פּוסטער טרוים!
דער מדבר האָט קיין פעלד נישט,
קיין זאַנג און קיין בוים...
דער מדבר האָט קיין פעלד נישט,
קיין זאַנג און קיין בוים...

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָט אַן אַקער געטאָן אין מיין האַרץ די מאַכט פון ליד. ער האָט גאַרנישט געזאָגט קלאַר, נישט אָפּגעטייטשט וואָס ער מיינט: וווּ איז די מדבר? ווער איז דער בוים? נאָר אַפילו מיטן קינדישן אינסטינקט האָב איך מיטאַמאָל דערפילט, וווּ איך האַלט מיט אים. נאָך מער האָב איך עס פאַרשטאַנען, ווען ער איז מיטאַמאָל נעלם געוואָרן פון ישיבה. ווהיין? יעדער איינער האָט געוואוסט עפעס אַנדערש. איינער האָט געזאָגט: ער האָט נישט געוואָלט דינען אין פּוילישן מיליטער און דערפאַר געגנבעט די גרענעץ. אַ צווייטער האָט געוואוסט בסוד-סודות: די היים זיינע איז אַרעם ווי די נאָכט. דערפאַר איז ער אַוועק אין אַ גרויסער שטאָט, זיך באַקענט מיט אַן אַלט אָבער רייך מיידל און חתונה געהאַט... און אַ דריטער האָט געהערט: ער איז אַוועק קיין וואַרשע, זיך אויסגעמישט מיט עפעס אַ פאַרטיי — און ער הערט נישט אויף צו פירן די מלחמה מיט אַלע הימלען: ס'איז דאָרט גאַרנישט פאַראַן... אומעטום איז אַ זאַמדיקער סטעפּ; און ווי איז דעם, וואָס ווערט דאָרט פאַרפאַלן. דאָרף מען זיך נישט לאָזן, דאָרף מען נישט.

ב.

יארן זענען געלאפן און איך בין פארוואגלט געווארן קיין ווארשע. עס האט שוין געשמעקט מיט מלחמה און סכנות. אבער איך האב עס נישט גע-פילט. דוכט זיך, אז איך האב אפילו אין קיין צייטונג נישט אריינגעשמעקט. יענע חלומות מיט עטלעכע יאר צוריק האבן שוין געהאט אויסגעוועפט — דערפאר אבער זענען געקומען אנדערע. איך האב געטרוימט וועגן... ארויסגעבן א ספר. האב איך זיך געדרייט ארום א דרוקעריי, נישט ווייט פון א וואר-שעווער גארטן, אריינגעאטעמט דעם זיס-סמיקן ריח פון פארב און צוגעזייער-טע מאטעריאלן; געזען וויאזוי אנדערע גייען אריין יעדן טאג אין מיין פא-פירענעם גרענעץ.

מיטאמאל איז ער מיר אנטקעגן-געקומען. דוכט זיך, אז איך האב גע-וואלט כאפן אביסל לופט אין גארטן פונקט דאן, ווען ער איז פון דארט ארויס. ס'איז געווען תחילת-איוונט. דער שטויב פון די ווארשעווער נאלעווקעס האט זיך אנגעזעצט אויף די פארחלשטע ביימער, אפגעפודערט מיט מידקייט זייער רע בלעטער... און מיטאמאל — ער! ס'האט פון אים געיאגט מיט זאטער פרישקייט, מיט עפעס אן אדורכגענומענער צופרידנקייט: געוואלט אז גע-שריגן, וועמען זע איך דא!?

ס'האט געדויערט אן אייביקייט, ביז איך האב זיך געכאפט, אז ער זאגט עס צו עמעצן אנדערש. אויף פויליש. אין האלבן טונקל פון ווייטלעכן נאכט-לאמטערן האב איך געזען א מיידל, וואס ער האלט ביי דער האנט. איז זי שיין געווען? אפשר. ס'קען אויך זיין, אז די גאנצע וועלט האט ביי מיר דעמאלט נאך אויסגעזען שיין. דערפאר האט עפעס אויפגעשטראלט איבער אים מיט אזויפיל ציענדיקן גליק. ביידע צוזאמען האבן אויסגעזען אזויווי צונויפגעגאסן. נאר ביי מיר האט דער געדאנק נישט געקענט שלום מאכן מיטן געזעענעם. ער איז נאך אלץ געווען דער ישיבהשער "סימאזער"; דער בחור ביים צעווייגטן שטענדער, נעבן וועלכן א דעקאלטריט מיידל קען נישט שטיין... עס איז פשוט נישט מעגלעך. דערפאר מסתמא האב איך פארלוירן דאס לשון. ער האט עפעס דערציילט דעם מיידל וועגן מיר, אבער איך האב עס נישט געהערט; פשוט נישט געקענט הערן.

קען זיין, אז דעם נייעם אנצוג האט ער נארוואס געקויפט אין א בילי-קער קראם. די שיד, דער נייער קאפעלוש, דאס העמד מיט גלאנציקע ספינקעס זענען נאר א פארבלענדעניש, א צודעק... און דאס מיידל? אפשר איז זי נישט מער ווי א דינסט אין א רייך הויז. אבער אנטקעגן זיי האט מיין הילוך מיך אראפגעווארפן אין סאמע תהום. איך בין געשטאנען און געוונדערט זיך: פאר-

וואָס שטייען זיי נאָך? פאַרוואָס שעמען זיי זיך נישט מיט מיר? שוין אַ לאַנגע צייט בין איך נישט באַוועלטקט געוואָרן פון אַזאַ שפּלונד-געפיל.

נאָר פתחיה האָט מיך גאָר געצויגן ביי דער האַנט; געבעטן, אַז כ'זאָל זיך מיט זיי אוועקזעצן אויף אַ באַנק... אַפילו אַנגעהויבן ריידן יידיש לכבוד מיר. דאָס מיידל האָט נישט אַראָפּגעלאָזט קיין אויג, געחנדלט זיך פאַרשעמט און צוריקגעהאַלטן. דערנאָך האָט ער דווקא געוואָלט אויסדערציילן אַלע זיינע גליקן; ער האָט געמאַכט אַביסל געלט, פאַרדינט נאָך איצט נישט שלעכט... ער האָט אַ שיינע דירה און — — — דאָס מיידל מיט איר שווייגן האָט דערזאָגט דאָס ווייטערדיקע. וואָס מער ער האָט דערציילט, אַלץ מער האָב איך דערפילט ווי ער וויל דערמיט עפּעס איבערשריינען, פאַרטושן. איך בין גע-ווען צופרידן, וואָס מיר זיצן אין נאכטיקן שאַטן; וואָס די ביימער באַהאַלטן אויס מיט זייער אַראָפּגעוואָרפענעם מאַנטל מיינע אויסגעדרייטע שיד. אַבער ער קלאַמערט זיך גאָר אין מיר; דערמאָנט, וויאזוי מיר ביידע זענען געזעסן אַט-דאָרט — — —

אינעם טשאַד פון דער צעפאַרעטער נאכט איז מיר מיטאַמאַל קלאָר גע-וואָרן דאָס גאַנצע רעטעניש: ער האָט די טעג דערזען מיין נאָמען, מיט פיצ-לעך אותיות, אין אַ ווינקל פון אַ צייטונג.

ג.

באַגעגעניש פירט צו באַגעגעניש. מיר האָבן זיך שפּעטער געטראָפּן אין גאַרטנס און אין גרויע הייף. אַלעמאַל האָט ער געפרווט מיך אַראָפּזעצן צו דער ערד, באַווייזן דעם שיינעם רינג אויף זיין פינגער, אַנגליען מיין דמיון מיט די מיידלעך וואָס לויפן אים נאָך, בלייבן מיט אים. איך האָב אים גע-וואָלט מקנא זיין און נישט געקענט, ער אַליין האָט נישט געלאָזט. צי עס איז אים גוט? וואָס דען. דאָרט איז גוט געווען? ווען ער גיט זיך אַ דערמאָן אין יענע ישיבה-יאָר, ווען מען האָט אים צוגעטיילט דריי דינע קלעצלעך צוקער אַ טאַג...

נאָר בעיקר וויל ער דערגיין; וואָס פאַר אַ טעם שפירט מען, ווען מען דערזעט דעם אייגענעם נאָמען אָפּגעדרוקט שוואַרץ אויף ווייס... וווּ דו גיסט זיך אַ דריי — קענסטו צוגיין, קויפן אַ צייטונג, צעשפּענען און... דערזען זיך אַליין! אַזוי אין וואַרשע, אַזוי אין קראַקע און אַזוי — אין יענעם שטעטל. וווּ ער האָט נאָך די מאַמע און דריי שוועסטער. ס'איז אַ משל צו איינעם, ביי וועמען עס זענען מיטאַמאַל אַנגעוואַקסן פליגל און וווּ ער וויל — דאָרט פליט ער. און ער — מיט אַלעם גוטן, שפּרייזט ער נאָך כסדר אויף דער ערד! ער ווייסט, אַז דאָס אַלץ איז גאַרנישט. נעכטיקע טעג. איינמאַל פילן אַ שווערע

קעשענע געלט, אריינגיין מיט א מיידל אין א צוקערניע און דערנאך ארומ-
פירן זיך מיט איר אין גארטן — איז גאר קיין דמיון נישט. וואס האט מען,
כ'בעט איבער פאר די רייד, פון די פאך פליגן-פינטעלעך? און ס'ציט... ס'ציט
ווי א כישוף און מאכט ביי דיר צונישט די גאנצע עולם הזה!

דערפאר טאקע איז ער נישט איינמאל ביז געווארן, געגאסן שוועבל
אויף מיין קאפ, באוויזן אויף דער האנט אז... יענע פאך שורות, וואס איך
האב אזויווי ארויסגעריסן פונעם הימל, זענען מיין אומגליק. פונקט ווי ביי
אים די ישיבה — וועלן זיי ביי מיר אויפעסן די בעסטע יארן. כ'וועל אפילו
דעם טעם פון לעבן נישט וויסן. מיטאמאל וועל איך זיך ארומזען, אז פון אזא
כבוד יאגט א מדבר-ווינט. ס'וואקסט דארט גארנישט. נאך גוט, וואס ער
האט באצייטנס שכל געהאט. בעט ער זיך בלויז, ווי א גוטער פריינט; וואס
טויג עס דיר, צו אלדע גוטע יאר?

זיינע רייד האבן מיך נישט איינמאל אנגעגאסן מיט סם, מיט יסורים.
איך האלט נאך אפילו נישט ביי יענעם גליק — און ער האט שוין אנגעשריבן,
ביים סוף פון דער נישט-דערגרייכטער גרענעץ, דאס אימהדיקע ווארט: גאר-
נישט! אביסל האט געטרייסט, וואס הינטער אלע זיינע רייד האט פארט
געיאמערט די אייגענע בענקשאפט; דאס אליין וועלן זיך איינקריצן אין די
שורות פון יענעם פארהוילענעם און זינלאזן אייביקווערן. נאך דאך וואלט
מיר בעסער געווען, ווען איך טרעף אים נישט, מייד אים אויס, באהאלט זיך...
אבער ס'איז דען שייך א באהאלטן זיך? פתחיה סימאווער איז טאקע
מיטאמאל אויסגערונען, אזויווי ער וואלט קיינמאל נישט געווען. אפילו זיך
נישט געזעגנט. ער האט אבער איבערגעלאזט יורשים. איך האב זיי באגעגנט
אומעטום: אין ארעמע קעלערס און אין רייכע היימען. זיי האבן אנגעהויבן
פונקט ווי ער, באוויזן זייער גלאנץ, זייער הנאה פון לעבן, זייער שעפן מיט
פולע עמערס פון אפענע קוואלן... אבער נאך דעם אלעמען האבן זיי זיך גע-
נומען אראפלאזן, ווערן הכנעדיק, קוקן אין די אויגן אריין מיט געבעט. וואס
ווילן זיי? גארנישט. אבי מען זאל זיי נאר „באשרייבן“; געבן זיי א שטיקל
ארט צווישן די שורהלעך פון עפעס א שריפט, מיט וועלכער מען וועט מארגן
איינפאקן א הערינג.

אליין א באזעסענער פון דער דרוק-מאגיע, האב איך פון דעסטוועגן בשום-
אופן נישט געקענט פארשטיין: פעלט עס זיי? פארוואס קענען זיי קיין רו
נישט געפינען אין דער ווארעמער שוים פון זאטן לעבן, ביז זיי פילן נישט
דעם פארביקן קיצל איבער זייער נאמען?

איך וועל קיינמאל נישט פארגעסן יענעם רייכן ייד פון ווארשע; ער האט
מיך געשלעפט גאר א ווייטן וועג ביז צו זיין פאלאצאל, געוויזן מיר האלב-

פלעגמאטיש די דירה, דאס מעבל, די דיוואנעס און אפילו דאס אויסטערלישע קעצל... אבער זיינע אייגן האבן זיך ערשט צעפייערט, ווען ער האט מיך צו געפירט צו א וואנט; דארט איז געווען פראכטפול-איינגערעמט א צייטונגס-אנאנס מיט א גליקוונטש צו אים... אזויווי צום ערשטן מאל האט ער זיך איינגעגעסן מיטן בליק אין די פעטע אותיות, וואס האבן צוניפגעשטעלט זיין נאמען — און אין טיפער שיכרות האט ער א פרעג געטאן: איר זעט? גאט מיינער, וויפל „פאלאצן“ וואלט ער באוואה הרגע אוועקגעגעבן, אבי ער זאל כאטש איין יאר געפייניקט ווערן מיט דער פיין פון אונדזערס-איינעם, וואס נעמט יעדן טאג די פעדער אין האנט מיט אן אינערלעך געוויין — — — דער גרויסער נאר וואס איך בין — האב איך אזויווי פארגעסן, אז דער מענטש האט א נשמה... און זי רייסט זיך פון אלע קלאטקעס, וויל נישט נעלם ווערן מיט יעדער פארשוונדענעם טאג; וויל זיך ערגעץ איינקריכן מיט דער גאנצער עקשנות אין א פאפיר, אדער אין א שטיין: א י כ ב י ד א א מ א ל ג ע ו ו ע ן ... דאס אליין טאקע באווייזט, אז דער מענטש איז נישט בלויז פלייש און תאוה. זינט דער ערשטער מענטש האט אויסגעהאקט זיין בילד אין האלץ אדער אין א וואנט — האט ער אנגעזאגט פאר אלע דורות: איך בין נישט בלויז דאס, וואס איר זעט. פאראן אן „עפעס“ אין מיר וואס לאזט זיך נישט אפמעקן; וואס וויל בלייבן איינגעטוליעט אין אייביקייט. דאס אליין זאגט אן, אויף אלערליי לשונות און אין די פארשיידנסטע ווייז קעלעך פון דער וועלט — פון אנהייב-מענטש ביז אחרית הימים: איך וויל ערגעץ-ווי פארבלייבן, ווייל מיין עלעמענט איז א בלייבנדיקער...

ד.

... דער פרעמדער און היימישער אין מיין צימער האט מיטאמאל אויס-געדרייט דעם קאפ אין מיין זייט: דו שאקלסט זיך נאך אלץ איבערן ספר! דורך די פאר ווערטער זיינע איז מיטאמאל גע-שען איין זאך נאך דער צווייטער: ס'האבן מיטאמאל פאסירט לאנגע יארן. און דאך האבן זיי אפגעווישט, ווי מיט דער האנט. אומציייליקע שטחים און פאראנענקייטן. איך דארף אים אפילו מער נישט אויספרעגן, ווו ער איז גע-ווען איבער אלע מלחמה-יארן און ווו ער האט געלעבט די גאנצע צייט נאך זיי. סיי ווי איז אלץ א ליגנט. ס'איז אפילו שקר, אז ער האט מיט מיר ארויפ-געקלעטערט אין מיין אפגעזונדערטער דירה. דאס זיצן מיר נאך אלץ אין ווארשע, אדער אפשר גאר אויף דער ישיבה-באנק. באלד וועט ער זיך נאכא-מאל גיפטיק צעזינגען:

ס'איז א ליגנט, ס'איז א ליגנט —

ס'איז א פוסטער טרוים — — —

דאָס רעווען פון אָפּגייַענדיקע שיפן ביים ניו־יאָרקער פּאָרט, עטלעכע צענדליק שפּאַן פון מיין פענצטער, לאַזט אָבער גאַרנישט אַוועקווישן. געדענק איך, וויאַזוי מען דאַרף אויפנעמען אַ גאַסט אין הויז. מיין מוח מאַביליזירט שנעל אַלע אויסגעלערנטע מאַניערן במשך פון יאָרן — און זיי דאַרפן מיך וואַרענען פאַר אַן איבעריק וואָרט, אַ בייזן ברום. שמייכל איך שוין, אפילו ווען ער צעשטאַרט מיט די הענט אַ שטויס ביכער און טיקעט מיר בייז אין די אויגן אַריין: דו... וועסט זיך שוין אייביק אַזוי שאַקלען... אַלעמאַל און אור מעטום. ווי ווייט דו זאָלסט נישט אָפּלויפן — וועסטו בלייבן זיצן ביי דער גמרא און ביים שטענדער... און שטענדיק וועסטו שוין בלייבן אין אָפּגעזונט־דערטן שטיבל, נישט לאָזן, אַז די זון זאָל דיר אַ קוש טאָן... און אַלעמאַל וועסטו שוין עסן אין דער אַרעמער קיך פון עפעס אַ ישיבה — כאַטש קיין גאָט איז דאָרט נישטאָ. דו מיינסט, אַז איך ווייס נישט? פאַר אַלע אייערע ביכער קלאַפט מען ווייטער אין צדקה־גדולה פושקעס. איר אַלע קוקט ווייטער יעדער גבאִיטע אין די אויגן מיט תחנונים; און עס קען גאָר זיין, אַז באַלד וועט איר אַרויסנעמען קינדער פון יתומים־היזער און זיי וועלן נאָכגיין יעדער לויה אין אייער נאָמען: צדקה לפניו יהלוד! וואָס האָט דיר געטויגט דאָס גאַנצע אַנטלויפן? ווהיךן ביסטו עס דערלאָפן?

אַמאָליקע יאָרן איז ביי אונדז געווען אַזוויי אָפּגעמאַכט אַן ווערטער: זיין עלטער און די ערשטע צוויי שטיקלעך צוקער האָבן אים געגעבן אַלע רעכט צו זאָגן מיר „דו“. איך אָבער האָב אים כסדר דערווידערט אויף „איר“ ביז צו זיין נעלם ווערן. איצט בין איך דאָס ערשטע מאָל אַריבער די גרענעץ: וואָס אַרט עס דיך? ער האָט זיך אַ וואָרף געטאָן ווי אַ געבונדענער אין שטייג: ווען עס זאָל מיך נישט אַרן, וואָלט איך נישט געקומען. איך פרעג דיך בלויז: וואָס ווילסטו פון מיר?

ניו־יאָרק האָט איר אייגענעם, שטיינערנעם ריטם. ווער עס לעבט צווישן אירע מויערן אַ פאַר יאָר, זאָפט אין זיך איין איר געדולדיקן רויש פון בייטאָג און די געוואַנטענע שטילקייט פון אירע אָפּגעלעגענע גאַסן ביינאַכט. עס איז פאַראַן אַזוויי אַ נישט־געשריבענער אָפּמאָך צווישן מענטש און זיין שכן, צווישן „מיר“ און דער גאַס: זי מעג זיך וויגן אין רויש און איך מעג זיך אָפּשליסן וויפל איך וויל. איך וועל דעם טומל נישט רייסן ביי דער פּאַלע און ער וועט זיך אין מיינע חלומות נישט פאַרטשעפען. איז זיין אויסברוך פאַר מיר אַ טייל פונעם גרויסן טומל, וואָס פויקט אין מיין דאָך: זאָל ער! הער איך בלויז. נאָר ער איז נישט געקומען פון וויזווייט, בכדי צו הערן מיין שטילקייט. דערפאַר ציט זיך אויס זיין האַנט, כאַפט מיך ביי אַ לאַץ:

— איך זוך דיך אַרום שוין יאָרן און וויל צוענדיקן מיין נקמה. וואָס

איך האָב צו דיר? גאַרנישט. באמת גאַרנישט. האָסט מיר דען צוגענומען דאָס ווייב? אלא פאַרוואָס בין איך געקומען? מעגסט עס הערן: כ'בין רייך גע-וואָרן! פרעג נישט וויאַזוי. דער עיקר: קענסט עס זען. דער משגיח הערט זיך מער נישט אונטער — מעג איך זאָגן וואָס איך וויל. ווייסט, וויאַזוי איך האָב געמאַכט אַ פאַרמעגן? טרעף בעסער נישט. כ'האָב פשוט פאַרגעסן אין אַלץ. ווילסטו — פאַרשטיי וואָס איך מיינ. ווילסטו נישט — מאַך זיך תּמעוואָטע. הַלמאי זאָל איך זאָגן? ס'איז מיר גוט געווען. וואָס איך וויל — האָב איך. ווען איך דאַרף — וויל איך. ווייסט? זינט איך האָב געגעבן אַ גט די חלומות, קים איך אַפילו נישט צום בענקען. ווער בענקט דען? נאָר דער וואָס האָט נישט... און ביי מיר קומט אַלץ צו דער האַנט, נאָך איידער דאָס האַרץ גיט אַ פיפּס. אַז נישט געדאַכט זאָל זי נאָר ווערן, די בענקשאַפט. דאָס איז אַ מדבר, וואָס ווייזט דיר גאַלדענע גראַזן; אַבער קיין זאַפט וועסטו אין זיי נישט שפּירן. האָבן מיר דאָך אַ גרויסן גאַט — דאַרף איך פאַרן היינט אין איין לאַנד און מאַרגן אין אַ צווייטן. אומעטום וווּ איך קום — קען איך קויפן וואָס איך וויל; אַפילו מענטשן. נאָר ס'איז אַ פרעמד קויפעניש. דער רוח ווייסט מיך, וואָס דאָ הייבט מיר נישט אָן צו געפעלן. דוכט זיך, אַז נאָך אַלעמען האָט מיר גענומען פעלן דיין אַרעמקייט. איך בין נאָר-וואָס געווען דאַרט, פון וואַנעט דו ביסט אַוועקגעפאַרן. האָב איך געזען מענטשן, וואָס דו וועסט זיי קיינמאָל נישט קענען געבן דאָס וואָס איך. פון דיר האָבן זיי בלויז זורות. וואָס קען עס זיי טרייסטן? וואָס פילן זיי אין דעם? כ'ווייס נישט. נאָר עטלעכע האָבן דערמאָנט דיין נאָמען. אויף איין אַרט, אַ צווייטן... אַט דאָס, זעסטו, האָט מיך ווילד געמאַכט. כ'ווייס נישט וויאַזוי — אַבער כ'וויל קויפן אַ זאָ דערמאָנען מיך. פאַרשטייסט כאַטש וואָס איך זאָג? איך יאָג זיך אַרום נאָך דעם, זינט מיר האָבן זיך געזען אין וואַרשע. יאָג זיך אומזיסט. דער טייוול ווייסט עס — נאָר כ'האָב זיך גענומען קויפן ביכער, זשורנאַלן... כ'בין דיר נאָכגעגאַנגען, וווּ דו ביסט נאָר אַמאָל געוויזן געוואָרן. כ'ווייס, וואָס דו וועסט זאָגן: קראַנק, רחמנא־ליצלן. וועמען ער איז דאָ מקנא... ס'וועט דיר אַבער גאַרנישט העלפן. די רפואה האָב איך זיך אַליין אויסגעזוכט; כ'מיז דיר אַליין נאָכאַמאָל זען און טאַקע ממש אַנטאָפּן מיט די אייגענע אויגן דעם נאָקעטן אמת; אַוועקפאַרן מיט דער טרייסט, אַז דו אַליין האָסט גאַרנישט דערפון; טאַקע ממש גאַרנישט. וועסט שוין קיינמאָל קיין אייגענעם טיש נישט האָבן, קיין ליכטיקן שטראַל פון דער זון אויף דיין בעט נישט אויסשפּרייטן... וועסט זיך אַזוי שאַקלען און שאַקלען אין דער אייגענער מדבר אַריין — און ווען דיין לעצטער טאַג וועט קומען און די אויגן וועלן זיך עפענען צום גע-געזענען, וועסטו אויסשרייען צום סאַמע חלל: גאַרנישט! איך וואָלט איצט

אויסגעקושט די טונקעלע טרעפ, וואָס פירן צו דיין שטיבל — ווייל שוין דער ערשטער טריט אויף זיי, האָט מיר אָנגעהויבן צוריקגעבן מיין רוי...

— אַ שאַד, אַ גרויסער שאַד וואָס דו האָסט עס מיר נישט געזאָגט אויפן טעלעפאָן. איך בין נישט קיין צדיק און אוודאי בין איך ווייט פון וועלן אַנטאָן אַ נחת־רוח אַזעלכע ווי דו. אָבער ווען איך ווייס, אַז דערפאַר ווילסטו מיך זען אין מיין אייגענער דירה — וואָלט איך געווען צעבראָכן מיין בעט, אונטערגעהאַקט אַ פיסל פון מיין טיש און אפשר אויך געבראַגט אַ פאַר מיין ביי אַ שכן; זאָלן זיי אַרומטאַנצן פאַר דיין כבוד־וועגן... און צוליב וואָס, מיינסטו, וואָלט איך עס געטאָן? בלויז בכדי צו באַווייזן דיר, אַז דו מאַכסט אַ טעות. נישט איך בין די סיבה פון דיין אומרו — נאָר דיין אייגן האַרץ. פאַראַן מיליאָנען בלינדע, וואָס קענען אַפילו פון דיין גראַבן צער נישט וויסן. זיי פעלט גאַרנישט. דו אָבער האָסט אַמאָל ערגעץ אַריינגעקוקט; און דאָס וואָס דו האָסט איינמאָל געזען — וועט דיר שוין קיינמאָל נישט אַפלאָזן. דיר וועט שוין קיין בלינדקייט נישט העלפן. איינמאָל אויפגעוועקט די נשמה, וועט זי שוין קיינמאָל מער נישט פאַרזונקען אין שוואַרצן שלאָף. גער דענקסט, וואָס מיר האָבן אַמאָל געלערנט פון אַ מוסר־ספר אַרויס? „די נשמה קען קיינמאָל נישט פול ווערן“. פאַרוואָס? איז עס אַ משל צו אַ בת־מלכה, וואָס האָט חתונה געהאַט מיט אַ דאָרפ־פּויער. שטאַפט ער זי מיט אַלע מאכלים, וואָס זענען זיס צו זיין גומען — און זי פאַלט נאָר אַוועק דערפון אין אַלערליי חולאתן. ער איז טאַקע גאַרנישט שולדיק און מיינט דאָס בעסטע. ער וויל זי פול מאַכן מיט זיך. אָבער אויך זי איז גאַרנישט שולדיק, ווייל דאָס איז שוין דער שטייגער פון אַ בת־מלכה; זי קען דערמיט נישט פול ווערן. זי וועט שוין אייביק מוזן בענקען צו יענעם הויז, וווּ איר ווילגל איז געשטאַנען. פאַרפאַלן. מיר זענען איינמאָל געלעגן אין אַ גרויסער וויג — און דערפאַר וועלן מיר שוין אייביק בלייבן קראַנק מיט יענער גרויסער בענקשאַפט. די פויערישע חתונה וועט אונדז קיין רפואה נישט ברענגען. איינמאָל וועט זי מחלה רייצן אין אונדז דעם דורשט נאָך כבוד; אַ צווייט מאָל וועט זי אונדז וואַרפן אין דער היץ פון קנאה און אַ דריט מאָל וועט זי אונדז פאַרשמאַכטן די ליפן מיט גיפט. איז דאָס די בענקשאַפט אויסן? זיכער נישט. מיר ווילן בלויז איר לשון נישט פאַרשטיין. זי מאַנט אַיינס און מיר גיבן איר עפעס אַנדערש — דערפאַר שרייט זי ווייטער אין אַלע אונדזערע אברים...

— פאַרפאַלן, זאָגסטו? איז שוין טאַקע קיין רפואה נישטאָ?

— ווער האָט אַזוינס געזאָגט? נישט איך... איך בין צופיל ניכטער. דערפאַר קען איך נישט אַפליקענען דעם סטעפּ אַרום מיר. נישט איינמאָל האָב איך אַליין געוואָלט שלאָגן קאַפּ אין וואַנט פאַר יאוש; דערפאַר ווייל

איך האב אים טאקע דערזען מיט אלע שוידערן. איך פיל אבער, אז די טרייסט דארף איך מיר נישט זוכן ביי אנדערע. כל זמן יענע בענקשאפט זיצט אין מיר — איז דער מדבר קיין מדבר נישט. איך מוז האבן כוח אליין צו זיין דער ביים און זיך זעצן אונטער מיין אייגענעם שאטן. דו ווייסט? ס'איז אפילו גוט, וואס דו ביסט געקומען אויפמאנען דיין חוב. כ'וועל אים דיר באצאלן. דו האסט דער ערשטער אריינגעבלאזן אין מיר דעם טרויער מיט דיין לידל, וואס האסט ערגעץ גענומען אויף בארג. א סך יארן שפעטער איז עס מיר קאפויער געקומען מיט צער און יסורים. אבער ס'האט געלוינט. וויי איז אונדז אן יענעם טרויער! ער איז דאס זאלץ צו אונדזער ברויט און די קילע האנט אויף אונדזער צעהיצטן שטערן. ער ווייזט אונדז, ווער עס זיצט אין אונדזערע טיפענישן. אן אים וואלטן מיר די אייגענע בת-מלכה נישט דערזען און איר לשון נישט פארשטאנען. פאר דעם קומט דיר זיכער א דאנק, וואס מיטן עלף-יעריקן שכל האב איך נישט פארשטאנען אים צו געבן. איצט אבער דארף איך מער נישט דיין לידל. דאס לעבן אליין זינגט עס כסדר אויס מיט די העכסטע טענער. וויל איך דיר עס אומקערן אביסל געענדערט:

ס'איז אן אמת, ס'איז אן אמת —
 נישטא קיין פוסטער טרוים!
 דער מדבר האט א פעלד —
 א זאנג און א בוים...
 דער מדבר האט א פעלד —
 א זאנג און א בוים...

מיר דארפן נאר וויסן, וויאזוי זיי צו פארפלאנצן קודם-כל אינעם איי-גענעם סטעפ.

ניו-יארק, 1954.

אן ווייזע

א.

מיר האבן אין לעצטן דור געהאט א סך סיבות צו שלאגן זיך על חטא. עס האבן נישט אויסגעפעלט קיין זינד, פאר וועלכע דאס הארץ איז ווערט געווען די קלעפ. אבער בעיקר האבן מיר געדענקט אינעם "חטאתי" פאר מעשים וואס מיר האבן געטאן. עס איז אבער די העכסטע צייט אוועקצורשטעלן אין אינדזער רעגיסטער אויך די לאנגע ריי פון שלא עשינוס; פון זאכן וואס מיר האבן נישט געטאן און דערמיט פארגרעסערט אונדזער הילפלאזיקייט. ווי מאדנע דאס זאל נישט אויסזען, וואלט איך אויפן ערשטן ארט אוועקגעשטעלט א נייעם "על חטא": שלא חלמנו, וואס מיר האבן אויפגעהערט צו חלומען.

מיר זענען ביסלעכעווייז פארוואנדלט געווארן אין א פראקטיש פאלק, וואס וואגט נישט מער צו טרוימען און וויל נישט האבן קיין שייכות צו בטלניות מכל המינים. אז מען לעבט יארן אין אמעריקע, אדער אין אנדערע תפוצות, קען מען זען וויאזוי דאס "פליען אין די הימלען" איז ביי אונדז געווארן א מוראדיקער חסרון. מיר זענען געווארן א פיל-מיליאניקע עדה און ווייזע אין אן גייסטיקן פלי. עס ארט אונדז נישט מער, וואס אפילו ביי נשמהענינים האבן מיר מער נישט קיין הימל. דערפאר זעען מיר אפט נישט ווייטער פון אונדזער נאז.

אמת: מיר ריידן ווייטער הויכע פראזן, וואס אנדערע האבן אונדז געלאזט בירושא. אבער אין אונדזער הארץ זאגן מיר זיך אן צום וויפלען מאל: דאס זענען בלויע רייד, וואס געהערן צו דער צערעמאניע... נעם זיי נישט ערנסט. מיר אימיטירן צופיל די בארעכנטקייט פון אנדערע. פארגעסן מיר דערהיי, אז ווען נישט די אמאליקע פאנטאזיארן מיט גאט אין הארץ — וואלטן מיר נישט געהאט ארום וואס אנצושטעלן די רעאלע מינעס.

עס פעלט אונדז מאראלישער פארמעסט, ווייל דאס איז מחייב צו חלומות; און צווישן די הויכע מויערן פון דער פראקטישער וועלט האבן מיר פארגעסן דעם וועג צום שטילן אינדזעלע פון חלום. די הענט שטרעקן זיך נישט מער צו קיין גרויסע זאכן — דערפאר צעקריכן אויך די קליינע צווישן

אונדזערע פראקטישע פינגער. מיר מוזן זיך בכן נאכאמאל אומקערן צום זכרון פון יענע, וואס האבן אנגעהויבן ווי בטלנים און דאך פארענדיקט ווי נביאים.

ב.

ווער עס האט אמאל טועם געווען דעם טעם פון אמתן שרייבן — ווייסט: עס באפאלט אונדז אמאל א ציענדיק געפיל, אן גענויע ווערטער. מיר ווייסן טיילמאל אליין נישט, וואס פון דער בענקשאפט וועט ארויסקומען — ביז מיר גופא זעען עס נישט אויפן פאפיר. די גאנצע עבודה פון ג ר ו י ס ן שרייבן איז פול מיטן קינסטלערס אייגענער ד ע ר ו ו א ר ט ו נ ג. דער עכטער שרייבער מוז גאר-אפט א י ב ע ר א ש ט ו ו ע ר ן פון זיך אליין. ער פילט אפטמאל אזוי ווי נאך איינער, אן אומגעזעענער, זיצט ביי זיין זייט און פירט אן מיט זיין פעדער. דערפאר מוז אן אמתער קינסטלער טיילמאל זיך ווונדערן (און אפילו שעמען), וואס מענטשן מיינען, אז דאס אלץ האט ער אליין פלאגירט און אויסגעטראגן. אויב ער איז ערלעך מיט זיך אליין — ווייסט ער: גאנצע שטיקער פון זיין שאפן האט ער גופא כמעט ווי נישט אויסגע-ווארעמט. זיי זענען אזוי ווי אנגעלאפן בחיפזון און אריינגעשטורעמט אין זיין מי אריין. אין „נארמאלע“ שעהן וואלט ער זיי אפשר נישט בכוח געווען צו פארטראכטן. דאס גרויסע ווערק וואקסט טיילמאל אויס ווי די שיינקייט פון א בוים — פון געהיימע זאפטן, וואס ריזלען אין באהאלטענע טיפענישן. די גאנצע וועלט איז פול מיט יענער פאנטאזיע, מיט יענער שטורעם-וויזיע, וואס זוכט נאר אן ארט ווו זיך אנצוהענגען. דער גרויסער קינסטלער איז טייל-מאל די אפענע פידל, וואס שפילט ארויס דעם ניגון פון זיינע פארבארגענישן. ער ווערט טיילמאל באפאלן פון א שאפונגס-מאכט; און זיין מענטשלעך-כער כוח דריקט זיך גיכער אויס אינעם צוימען די כוואליע — איידער אינעם געבוירן זי.

דא שטעקט אפשר דער חילוק צווישן דורכשניטלעכן שרייבער און דעם גאט-געבענטשטן קינסטלער. דער פשוטער פען-ארבעטער וועט זיך שטענדיק דערקענען אין זיינע שורות. אומעטום שטארט צו אים ארויס זיין אייגן גע-שטאלט. ער האט דערפון בלויז הנאה, ווייל ער זעט נאר דאס, וואס ער האט דארט בהקיץ אריינגעלייגט. דער טיפער מייסטער וועט זיך אבער מער ווונדערן ווי שטאלצירן: האב איך עס טאקע באוויזן? איך?

ווער עס זעט זיך כסדר אין זיינע געשריבענע שורות, ווי אין א שפיגל — האט דארט בלויז אריינגעלייגט דאס גרויע, וואס באגלייט אים טאג און נאכט. אבער ווער עס גאפט אליין דערפון, וואס ער דערזעט דארט לאחר-המעשה — דער האט זוכה געווען צו דער העכערער עליה פון שאפן.

איז דאס א סתירה צו אונדזער כסדרדיקן פארלאנגען, אז דער מייסטער מיט זיין ווארט זאלן זיין איינס? אויבערפלעכלעך זעט עס אזוי אויס. אבער למענהאמת איז עס נאך א תביעה צום מייסטער, אז נאך דער גרויסער איבעראשונג מוז ער ווערן א געטרייער תלמיד פון זיין אייגענעם רוח-הקודש. דווקא דערפאר, ווייל ער דערקענט דארט נאך א האנט — מעג ער זיך פאר-בייגן אין יראת-הכבוד פארן אייגענעם ווארט. וויבאלד אבער ער זעט נאך דארט ארויס זיך אליין — קען ער במילא גרינגשעצן וואס דארט שטייט: ער ווייסט דען נישט ווער עס האט עס געזאגט?

דאס זעלבע איז חל אויף אמת-גרויסע רעדנער. אפטמאל ברענגען זיי ארויס פון זיך עפעס אזוינס — אין טראגס פון אימפראוויזירטן קאנטאקט מיטן צוהערער — וואס אין געוויינטלעכע שעהן זענען זיי דערצו נישט מסוגל. פון וועלכע קוואלן קומען אזעלכע חידושים? פונעם באהאלטענעם חלום, וואס נאך געציילטע שעהן קענען אויפדעקן און אנשעפן פון זיי דאס געהעריקע לשון. דער געוויינטלעכער רעדנער ווייסט אלעמאל היינט, וואס ער וועט זאגן שפעטער אדער מארגן. ער האט שוין לאנג איינגעשטודירט אפילו דאס מינדסטע פינטעלע און דעם קלענסטן זשעסט. אמת: אויך אזעלכע האבן טיילמאל באצויבערט מאסן. אבער מאסן-סוגעסטיע איז קיינמאל נישט די געהעריקע מאס פאר גרויסקייט. דאס מוז בלייבן א פייער אן פלאם: און יעדער איינער מיט א חוש פאר אמת מוז ארויספילן דעם קינסטלעכן אנשטעל. אזעלכער מוז בלייבן קליין, אפילו אין די מינוטן פון העכסטן פארטאס און אנגעהיצטן טעמפעראמענט. דאס איז קודם דערפאר, ווייל ער גיט נישט זיך אליין די געלעגנהייט איבעראשט צו ווערן.

אבער דער „נואם בחדר עליון“ וועט אלעמאל דערשפירן, וויאזוי א געהימער כוח מייסטערט זיין מויל; וויאזוי דער „חדר“ באפאלט אים אומ-געריכט און בריט מיט א ברעגענדיקער קויל זיינע ליפן. דער גרויסער רעד-נער קען אמאל האלטן א שלעכטע רעדע, בעת דער קליינער רעדנער וועט אלעמאל ארויסקומען „גוט“. דאס זעלבע קען מען אפילו אנמעסטן אייפן גרויסן אקטיאר, הגם ער האט שוין לאנג גרייט זיינע טעקסטן: דער גרויסער קינסטלער לעבט אלעמאל איבער א נייגעריקן פיבער; און ביי יעדער פארשטעלונג ווערט ער פארוואנדלט אין דעם וואס ער שפילט — אויף אן אנדער אופן. דעם טעקסט גופא קען שוין קיין שום אינספיראציע נישט ענדערן. אבער דעם טאן און אטעם; די נשמה פון די פארטיקע ווערטער קען ער אלעמאל אויפסניי באלעבן אדער דערהרגענען מיט זיין ציטער. די „פראקטישע“ זייט פונעם שפיל האט ער שוין פארהתמעט אין די רייד. אבער דער „חלום“ איבער דעם פאראנענעם דאמינירט פארט איבער דער דער-

הויבונג אָדער פּאַל. אָן דער דאָזיקער וויזיע קען מען בכלל צו קיין גרויס־
קייט נישט דערקלעטערן.

דער סך־הכל איז בכן אַ קלאָרער: אויב עמעצער איז דורך זיין שאַפן
נישט אַריבערגעוואַקסן זיך אליין — איז ער בכלל נישט געוואַקסן. דאָס
האַבן מודה געווען גאָר אַ סך, וואָס זענען באַשטראַלט געוואָרן פון גאָטס
אַטעם. אפילו אזא נישט־מאַטעריאַליסטישער לייב ווי טראַצקי האָט
עס מודה געווען, בנוגע אַ צאָל פון זיינע אויפטרייסלענדיקע רעדעס.

דער עכטער קינסטלער איז בכוּח צו מאַכן פון זיין „שפּיל“ אַ וואַרהאַפֿ־
טיק לעבן, הגם אין נאַרמאַלע שעהן איז ער ווייט פון צו זיין אַ פּרינץ, אָדער
בעטלער. ווער קנעט אים איבער אין אַזעלכע מינוטן פון דערהויבונג? בלויז
יענער געהיימער כוח, וואָס שפּייזט זיך פון זיינע פאַרבאָרגענע וויזיע־רע־
זערוון. מיר זעען בכן, אַז דאָס „איבער־ערדישע“ איז בכלל נישט קיין אויס־
טראַכטעניש פון בטלנים, נאָר עס דאַמינירט גאָר שטאַרק אפילו אין נאָר־
מאַלן לעבן — כל־זמן מיר בלייבן די געניסער פון דער אָדער יענער קונסט.

ג.

דער יידישער געדאַנק בכלל איז טאַקע אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויף
יענער העכערער אינספּיראַציע, וואָס איבער אַ שט מער ווי זי לאָזט זיך
דערקענען. ס'איז אַן אייביק אַנטפלעקן קוואַלן, וואָס אַט־ערשט האָט מען נאָך
פון זיי קיין אַנונג נישט געהאַט. נאָך יעקב אבינו גייט אַרויס פון זיין
פאַטערס הויז ווי אַ געוויינטלעכער מענטש, הגם מיט אַ ברכה אויפן קאַפּ.
ערשט אויפן וועג באַפּאַלט אים דער חלום פון דער שטייגנדיקער לייטער —
און ווען ער כאַפט זיך אויף, ברענגט ער אַרויס דעם דאָזיקן אייביקן אמת אין
עטלעכע ווערטער: א כ נ י ש א ד נ י ב מ ק ו ס ה ז ה ו א נ כ י
ל א י ד ע ת י (בראשית כח). פאַראַן, הייסט עס, גאָט אויפן דאָזיקן
אַרט — און איך האָב נישט געוואוסט.

דאָס אַרט אָן דעם חלום איז אַ געוויינטלעך אַרט. דער מענטש אָנעם
חלום — זעט דאָרט גאַרנישט. ערשט ווען עס קומט די ראַפּטומדיקע אַנט־
פלעקונג, זעט דער מענטש אַז גאָט איז דאָ פאַראַן, נאָר
ער האָט דערפון פריער נישט געוואוסט. דאָ האָבן
מיר אייגנטלעך דעם ערשטן גרונט־עלעמענט פון ספּעציפישער יידישקייט:
איבעראַשנדיקע אינספּיראַציע, נאָך וועלכער דער געבענטשטער פון גאָט דער־
קענט נישט זיך אליין — און זעט זיין אייגן „אַרט“ מיט אַנדערע אויגן.

מיטן דאָזיקן מאַטיוו זענען פול כמעט אַלע יידישע ספרים, אויך די
גאַנצע און ריינע אמונה אין גאָט איז געבויט אויפן עלעמענט פון בליציק־

איבעראשנדיקער אנטפלעקונג. גלויבן איז קינסטלערישער אמת. אין אלע נארמאלע שעהן קען אפילו א נביא גופא נישט זיין „איבערציגט“ אין גאטס פארזענליכקייט. ערשט ווען עס קומט די שעה פון חסד, דערוועגט דער ראוי-געווארענער, אז פריער האט ער נישט געזען, ווייל ער האט נישט געוואוסט. דאס יידישע זיין איז בכן געווארן אן אייביקע דראמע; אן אייביקער גע-ראנגל צווישן די געציילטע מינוטן פון איבעראשטן זען און לאנגע יארן פון „פארבארגענעם פנים“. אבער די מינוטן גרויסקייט האבן געקענט שפיילן א סך יארן פון א נארמאל לעבן. שוין כביכול אליין, לויט אן א שיעור מדרשים, האט זיך געמאכט א גענויען פלאן, וויאזוי צו באשאפן די וועלט — אבער ווען עס איז געקומען צו די מינוטן פון דער יצירה גופא... האט ער אימ-פראוויזירט. דאס אליין האט געגעבן דער וועלט דעם עלעמענט פון איבעראשנדיקן חסד (עולם חסד יבנה) — און חסד מיינט אייגנטלעך א געשעעניש. וואס מ'דערווארט נישט לויטן אויסגערעכנטן דין... ווען איך זוך בכן די סאמעקורצסטע דעפיניציע פאר דער יידישער שלחות — קודם כל צו זיך אליין — שטעלט זיך ביי מיר אפ איין זאך: דער יידיש-באשאפן געווארן צו דער ראלע פונעם וועלט-קינסטלער. דאס איז נישט דערפאר, וואס ער האט געקענט „קינסטל-לעריש“ אויסטראגן זיין עקזיסטענץ קעגן אלע אונטערגאנגס-סימנים. דאס אויך. אבער בעיקר האט ער געקענט אויפהיטן זיין גרויסקייט, אפילו ווען ער איז לאנגע צייטן פריער און דערנאך מיט גארנישט גרעסער געווען פאר יעדן אנדערן בן-אדם אויף דער ערד. דער ייד האט געקענט מאכן „קינסטלערישע“ און איבעראשנדיקע הפסקות צווישן איין קליינלעכער תקופה און דער צוויי-טער. די גרויסע מינוטן פון חסד, אין מיטן, זענען געווען זיינע שומרים.

דאס האט זיך אויך אפגעשפיגלט אין זיין איינגעשטעלטן לעבנס-שטיי-גער. דער שבת איז געווען זיין „קינסטלערישע“ אנטרינונג פון אלע טעג וואך. דארט האט ער באקומען די „איבעראשנדיקע“ נשמה יתרה פאר די קומענדיקע זעקס טעג פון גרויער חול. אזוי איז עס אויך געווען מיטן איינציקן טאג אין יאר, פון שבת-שבתון (יום כיפור), וואס איז געווארן די הייליקע אינספיראציע-פאן פארן גאנצן יאר פון מענטשלעכער זינד. זיין גאנץ לעבן האט דער ייד אוועקגעשטעלט אויפן גאנג צו דער דאזיקער בליציקער פארוואנדלונג. די באשטימטע טעג זענען נאר געווען אן אנואג, אז עס זענען פאראן העכערע און נידעריקע מאמענטן אין מענטשלעכן זיין. מוז מען אויסנוצן יענעם חסד און ציען פון אים כוח פאר אנדערע טעג, וואס ווייזן זיך אין דער פראקטישקייט פון ימי המעשה. ס'איז א מין שעפן „ידיעה“ פאר טעג און חלום, ווען מ'ווייסט נישט מער.

אויך אין יעדער טאג באזונדער איז איבערגעלאזט געווארן אן ארט פאר דער חלום-אנטפלעקונג. אויב גאט איז נישט אין שטורעם, נאר אין דער שטילקייט — האט מען אפילו נאך די רוישנדיקסטע תפילות זיך געמוזט איינהילן אין א שטילער שמונה-עשרה, ווו דאס אנטציקטע שווייגן האט גע-ווארט אויפן נס פון אנטפלעקונג.

און דארט ווו די מעדיטירנדיקע וויזיע ווערט געטריבן פון אלע טירן, ווערט אויך פארמאכט דער טויער פאר אביסל גרויסקייט. דארט ווו די פראק-טישקייט פארנעמט דאס גאנצע ארט — ווערט פארטריבן דער שבת פון הארץ און במילא האט נישט די קינסטלערישע יידישקייט ווו זיך אנצו-האלטן... און אן אט-דער ספעציפישער פאן פון חלום — קען מען היטן די גאנצע תורה און דאך ארויספאלן פון דער עכט-יידישער קאטעגאריע.

ד.

אמת: אויך דער ייד האט תיכף ביי זיינע ערשטע טריט באקומען דעם פולן "טעקסט" פון זיין גאנצער תורה. עס איז אים אבער באלד אנגעזאגט געווארן, אז דאס נעמט ביי אים נישט צו די רעכט פון מעדיטאציע. אדרבא: ער מוז כסדר געבן זיך אליין א געלעגנהייט אריבערצוואקסן די נארמאלע שעה פון זיין פארשטאנד. ער מוז כסדר גראבן אויף אלע זייטן פונעם אפ-געשלאסענעם טעקסט און באשאפן קאנאלן פאר זיין קינסטלערישער וויזיע. נאר אויף אזא שטייגער קען ער אויפכאפן יענע נייקייטן פון באפאלערישן (הגם נישט באפעלער שוין) רוח הקודש, וואס טויכן אויף ווי א בליץ אין זיין רעיון. טאמער דערשרעקט ער זיך פאר אזעלכע חידושים, קומט די טראדיציע גופא און טרייסט אים: אלץ וואס א תלמיד ותיק וועט אמאל מחדש זיין, איז שוין געגעבן געווארן צו משהן מסיני... אויב דאס איז שוין "געגעבן געווארן" — פארוואס-זשע האט טאקע משה נישט אלץ פארשריבן? פארוואס האט ער אונדז טאקע איבערגעלאזט די מאטעריעל פון זוכן? נאר דאס אליין איז געווארן א טייל פון דער יידישער ברכה: נישט ארויסצולייגן אלצדינג אויפן רעאלן טעלער.

אן אייגענער וויזיע — וואלט אפילו די פערפעקטסטע תורה געווארן א קללה. עס וואלטן זיך ארומגעדרייט מענטשן מיט א זיכערקייט, אז זיי ווייסן שוין אלץ — און במילא ווערט דער מוח און די פארשטעלונגס-קראפט אן איבעריקע זאך. דערמיט אליין וואלט דער ייד אויפגעהערט... צו זיין א ייד. מיטן געבן אונדז די וויזיע איז אונדז שוין במילא אלץ געשאנקען געווארן. דורך דער דאזיקער מתנה אליין איז שוין אלץ "געגעבן" געווארן ביים בארג סיני. מען האט אונדז מוסר געווען די פאטענץ פון אייביקן אנטדעקן; פון

אייביקן מחדש זיין און דאס אייביקע איבערראשט ווערן פון זיך אליין. אב-
דערש וואלט די תורה אויסגעשעפט אונדזער אינטעלעקט במשך פון איין דור
און די ווייטערדיקע וואלטן שוין פארוואקען אין מידער מאנאטאניקייט.

אין דער תורה זענען געגעבן געווארן די ראמען פארן זיין א פאלק. אבער
דאס בילד אינעווייניק מוז יעדער דור באזונדער אויספולן מיט זיינע געמעלן.
יעדער טאג מוז באנייען די אלטע תורה. דאס אליין איז געווען אן אנוואג
אויף אייביקער קינסטלערישקייט; אויף שטענדיקער אנטדעקערישקייט. דער-
מיט אליין איז שוין געגעבן געווארן א מעגלעכקייט דעם פאלק זיך אריבער-
צוהייבן איבער פעסטגעשטעלטע נארמאליטעטן און אדורכשפרייזן אזויפיל
דורות מיט נסים. ווייל דער גרעסטער נס איז געווען: די דערלויבעניש אייביק
צו אימפראוויזירן דאס אייגענע לעבן. דאס האט אויך דערפירט צו כסדרדיקע
אנטפלעקונגען אויפן שטח פון אייגענעם פאלקס-כאראקטער.

אינעם תנ"ך למשל, איז נישט אנגעצייכנט אפן דער כאראקטער-שטריך
פונעם יידנטום אין דער תלמודישער עפאכע. עס איז דארט אבער באווארנט
געווארן אויף פארשיידענע אופנים, אז די קומענדיקע עפאכע זאל זיך דארט
קענען אפגעפינען. דאס זעלבע האבן די בעלי התלמוד נישט אנגעצייכנט
קיין גענוי בילד פונעם יידנטום אין דער גאונים-תקופה. זיי אלע ווידער האבן
נישט געקענט פארחתמענען אינעם קאנקרעטן ווארט דאס געשטאלט פונעם
מזרח-אייראפעאישן ייד. וויאזוי האבן זיך אלע רינגען פארט פארבונדן? שוין
דער ערשטער בליק זאגט עס אונדז אן: דורך קינסטלעריש-וויזיאנערער איי-
בערגעשטאלטונג. דערפאר מאכן א טעות די אלע, וואס שטעלן אוועק די יידי-
שע תורה בלויז אונטער די פליגל פון קאלטע ארכיטעקטן.

די גרויסקייט פון יידנטום איז אפשר באשטאנען קודם-כל אינעם קענען
זיך אליין „איבעראשן“ אן אויפהער. אלעמאל זענען מיר עפאכעס, וואס האבן
זיך אויסגעצייכנט מיט אן אומגעריכטן אויפשוונג. אט האט שוין געהאלטן
ערגעצווו בשפלה-המדרגה — און מיטאמאל האט זיך דער דור, אדער א צאל
יחידים, א ריס געטאן צו די הימלען. די גרויסע געשטאלטער פון פאלק זענען
גאר אפט אריבערגעפלויען אלע מעגלעכע גרענעצן פון ענג-אפגעשלאסענע
ווערטער. דער כוח פון זייער ווייזע האט אויך באוויזן אריבערצושפרייזן אלע
סימנים, וואס באשטימען ווער עס איז א ייד — און האבן נאר געהאט זייער
איינזפעסטע לאגיק אין א געוויסער צייט.

יידישקייט האט זיך אלעמאל געהאלטן איבער די פלאכן פון ענגער
באשטימטקייט און נישט איינמאל האט זי אדורכגעבראכן דער וועלטס קאלטע
ריגלען. נישט איינמאל האט דאס פאלק געמוזט צווישנעמען אלע אנוואג-
לונגען און תורות, אלע איינגעווארצלטע שטייגערן און זיי איינפאקן אינעם

רוק-זאק — ווייל עס האט געמוזט אריבערטראגן דעם גאנצן שווער-פונקט אין אן אנדער וועלט-ווינקל. דאס האט מען נאר געקענט באווייזן מיט אויסער-געוויינטלעכער ווייזע. מיר זענען געווען א קינסטלער-פאלק מיט אלע אברים. אויב עס איז טיילמאל געווען ענג אין די געשריבענע ראמען — האט מען אפילו די תורה גופא צעגלידערט; אויפגעשפאלטן יעדעס ווארט, ווי א גער-היימען אטאם. ווערטער זענען צעטיילט געווארן אויף אותיות, ראשי-תיבות, גימטריאות, נוטריקונס און סתם ווארט-שפילן — אבי פון דארט ארויסצו-ציען נייעם אינהאלט און פרישן לעבנס-זאפט. א בליק אין די אלטע ספרים באווייזט, וויאזוי דער ייד איז פאקטיש געווען דער אייביקער אימפראוויזא-טאר פון זיינע אינהאלטן. מיר האבן אלעמאל געלעבט מיטן א ק ט ו ע ל ן ט י י ט ש פ ו ן ו א ר ט, מער ווי מיטן חותם פון אלטקייט אויף די פסוקים. בלויז טרוקענע משכילים, וועלכע האבן געוואלט שפילן די ראָלע פון פארפאנצערטע אַריסטאָקראַטן, האבן געחזקט פון דער מגידישער „וואָרט-אַקראַבאַטיק“. זיי האבן נישט געוואלט באַמערקן די טיפערע סיבה, פאָרוואָס די ריזיקע דרוש-ליטעראַטור איז אזוי באַליבט געוואָרן ביי צענדליקער דורות. ערשט איצט הייבן מיר אָן באַגרייפן, אַז יענע פאַרשווינדענע גאַלעריע פֿון פאַלקס-מגידיס האָט געטראָגן אַ קינסטלערישע שליחות — סיי אין זייער גע-שריבענעם אַריינטייטש און סיי אין זייער אַויסזינגען משל-מליצה-דיק די אלטע פסוקים. דערמיט האבן זיי געהאלפן פאַרזיכערן דעם איבעראַשונגס-מאַמענט אין די אַלט-באַקאַנטע ראַמען. ווען מיר זאָלן כסדר געווען נאָכגיין דער פראַקטיק — אפילו אינעם ראַציאָנעל-ליקול לערנען די אייגענע מקורות — וואָלטן מיר שוין לאַנג געלעגן צעשפּרייט אויף אלע היסטאָרישע בתי-קברות, פאַר וועלכע די יידישע געשיכטע גופא איז טיילמאל געווען די גע-העריקע פּולאַפקע.

ה.

די שעפּערישע ווייזע האָט זיך ביי יידן גאָר אַפּט אידענטיפּיצירט מיט דער רעאַליטעט, וואָס קומט נאָך איר. דאָס איז געווען סיי אויפן רעליגיעז-קולטורעלן שטח און סיי אויפן פאַלקיש-שטייגערנישן. דער תנכישער כלל, אַז „דער גייסט-מענטש איז משוגע“, איז דווקא אויסן געווען אַ גוטמוטיק-ליב-לעכן פאַרגלייך — אין וועלכן ס'האָט געשטעקט אַפּענע באַוונדערונג. עס האָט געדאַרפּט אַנאָגן לדורות: אויב מען וויל בלייבן ביי אַביסל גייסט, מוז מען אַקצעפּטירן אין לעבן די ליכטיקע משוגע-ווייזע, וואָס זעט אויס אין ערשטן מאַמענט גאָר אויסטערליש.

ווען נאָר מיר האָבן זיך באַוויזן מיט גרויסע ווערטן — זענען זיי אין

די ערשטע צייטן נישט פארשטאנען געוואָרן. אַ סימן דערצו זענען די אומ-
צײליקע מחלוקתן און חרמס אַרום זיי. אָבער מיט געצײלטע דורות שפּעטער
האַט מען זיך שוין געכאַפּט. אַז זיי האָבן געברענגט ליכטיקייט פאַר אַלעמען
— אַפילו פאַר דער קעגנערישער וועלט. זייער טובת־הנאה איז קודם געווען
דעריין, וואָס זיי האָבן אויסגעברייטערט די האַרצאָנטן פונעם גאַנצן יידנטום.
ווי נאָר דאָס „נייע“ איז אויפגעקומען, האָט דער טיפּערער לעבנס־אינסטינקט
גופא אינטערגעזאָגט: מיר לעבן נאָך אונטערן מזל פון אייגענעם גנאָד! דאָס
„פליען אין די הימלען“ איז נישט געווען קיין נאָרן זיך אליין, נאָר אַן אַרײַב־
כאַפּן זיך אין דער באַשערטער „אומנאָרמאַליטעט“, וואָס האָט אונדז מיט־
באַגלייט אימעטום.

נאָך מער איז עס נײטיק געווען אין עפאָכעס ווען מיר האָבן זיך געמוזט
איבערשאַפּן און איבערקנעטן.

אַ פּאָלק אין מיטן איבערגאַנג קען גאָר, אַז אַביסל וויזיע, נישט
אַפּגיין קיין איין היסטאָרישן טריט. יעדעס מאָל ווען מיר ראַנגלען זיך פאַר
אַ גרויסן ציל, זענען מיר אוודאי בבחינת קינסטלער. אין אונדזער צײט למשל
שטײען מיר אַי פאַרן אויספאַרמען די אייגענע מדינה און אַי ביים געבן גע־
שטאַלט דעם נײַ־ידישן שטייגער. מוזן ביידע האָבן פאַרנעם, פאַרמעסט,
קינסטלערישע געוואַגטקײט. אַפילו ווען מיר האָבן שוין גרייט עקזאָקטע
פראַגראַמען און אַ פאַרחתמעטן אור־פלאַן, מוזן מיר אַלעמאָל אַרויס פון זײער־
רע באַגרענעצטע ראַמען. דער רוח הקודש דאַרף האָבן אויף וואָס חל צו זיין
— און זיין גרעסטער שטער איז די נײַ־כײט, דער סוחרישער
חשבון.

דערפאַר איז דער פּועל־יוצא פון אונדזערע גרויסע פיגורן אַפטמאָל אַי־
בערגעשטיגן זייער אייגענעם כוח. דאָס איז געשען פשוט דערפאַר, ווייל זיי
האָבן איבערגעלאָזט גענוג אַרט פאַר דער פּאָלקס־וויזיע — זי זאָל קענען
צוּטשעפּען אירע אייגענע פליגל צו זייער געשטאַלט און ווילן. דאָס מינערט
גאַרנישט פון זייער גדולה, נאָר פאַרקערט: עס באַווייזט, אַז דאָס פּאָלק האָט
זיי אַנערקענט פאַרן גרויסן בוים, אין וועלכן מ'מעג אָנהענגען די בציבורדיק־
אַנגעזאַמלטע גענאַליטעט. אין אונדזער צײט איז דאָס מסתמא דער שליסל
צום סוד פון הערצליס גרויסן צויבער. אַ געשטאַלט וואָס ווערט לעגענדע
האָט באלד לכתחילה צוגעגרייט אין איר פערזענלעכער וואָר די באַזע פאַר
לעגענדאַרישקײט.

הײַנט, למשל, וואָגט שוין קיינער נישט צו זאָגן, אַז דער ציוניזם איז
געווען דער חלום פון בטלנים — הגם לכתחילה האָבן אים נישט געפּעלט קיין
בטלנישע טרעגער. זיין באַזע פון די ערשטע יאָרן איז באמת באַשטאַנען פון

עטלעכע ברעקלעך געשיכטלעכער רעאליטעט און א גרויסער מאָס צעפליגלטער פּאַנטאַזיע. אַפילו די דערווייל־באַגרענעצטע מדינת ישראל וואָלט געווען אַן איבעראַשונג פאַר אַ טייל פון יענע אור־חלומער וועגן איר. אפשר האָבן זיי אַליין זיך אַזוי ווייט נישט פאַרגעשטעלט איר קאַנקרעטן קערן. אָבער דאָס איז אַ טייל פון דער יידישער כאַראַקטעריסטיק און עס מינערט גאַרנישט פון די ערשטע פּיאַנערנס גרויסקייט, נאָר פאַרקערט: עס באַווייזט, אַז זיי זענען אַריינגעוואַקסן אינעם יידישן אור־כוח. אומעטום וווּ עס איז פאַראַן עכטע וויזיע, מוז הערשן אומקלאַרקייט בנוגע דעם לעצטן עטאַפּ. דאָס מוז בלייבן פאַר דער געשיכטלעכער בחירה. וואָס מער דער ציוניזם וועט זיך אויסשפּרייטן אויף די רעאליטעטן, אַלץ מער וועט ער מוזן אויסברייטערן די האַרציאָנטן פאַר נייע וויזיעס. בלויז דאָס וועט אים קענען גאַראַנטירן אַ כסדרדיק אי־בערשטייגן די פּלענער פונעם ערשטן בעל־החלומות.

דווקא היינט ווערט אונדז מער פאַרשטענדלעך, פאַרוואָס דער פּאָעט פון ספּר תּהלים האָט אַזוי שטאַרק אַרויסגעהויבן דעם איבעראַשונג־מאָמענט ביים אומקערן זיך קיין ציון. די ווערטער „בשוב השם את שיבת ציון היינו כחולמים“ (תהלים קכו) זאָגן אַן אונדז באַצייטנס דעם אייביק־יידישן פּראָ־צעס: דאָס פּילן זיך אין חלום־טראַנס, דווקא דאָן ווען די בענקשאַפט צו ציון איז שוין רעאַליזירט געוואָרן — און עס קען זיך שוין פאַרגלוסטן איבער־צוגיין צו פּראַקטישער באַגרענעצטקייט. זיי טראָגן אין זיך אַזאַ דערהויבענעם אמת, וואָס בלויז הערצל וואָלט אים געקענט דערשפּירן אינעם חופּה־טאַג פון דער מדינה.

דערפאַר איז אַזוי שעדלעך אָפּצוהאַקן די פליגל ביי יידישער וויזיאָנע־רישקייט, גראַד דאָן ווען איין חלום האָט באַוויזן זיינע רעאַלע פאַרבאָרגע־נישן. דאָס פרעדיקן איצט הוילע פּראַקטישקייט מיינט דאָס זעלבע ווי אָפּ־שטעלן דאָס האַרץ ביי דער יידישער היסטאָריע. דאָס דערקענען דעם אייגע־נעם איך אין דער טעגלעכער שאַפונג — מיינט נישט קיין שטייגן אַרויף, נאָר דער ערשטער שריט צו אַ באַרג־אַראַפּ. דווקא אין די האַנטיק־אַרץ פון פּראַקטישער שיבת־ציון טאָר מען נישט אַרויסרוקן אין פאַדערגרונט די מחנה קליינע רעאַליזאַטאַרן — און פאַרשטויסן אין אויסגעלאַכטן ווינקל יעדן איי־נעם, וואָס ברענגט זיין צושטייער אין אַ נייעם זעקל פּאַנטאַזיעס.

מסתמא דערפאַר האָט דער גרעסטער ייד פון אַלע דורות אַזוי שטאַרק געוואָרנט קעגן די וואָס דערקענען זיך אַליין אין אַלץ וואָס זיי טוען און דערגרייכן („און דו וועסט זאָגן אין דיין האַרץ: מיין כוח און די מאַכט פון מיין האַנט האָט מיר געשאַפן דאָס

גרויסע פארמעגן. זאלסטו געדענקען גאט... ווייל ער האט דיר געגעבן כוח צו מאכן פארמעגן..." (דברים ח, יז). דאס איז נישט אזוי מחמת קנאה פאר גאטס כבוד ווי די מורא: ביים פארכליניען זיך מיטן כוח פון דער "אייגענער האנט" קען מען פארלירן דעם העכערן שווינג און די געבענטשטע וויזיע-פליגל, וואס הייבן ארויס איבער די אקטועל-ניכטערנע פערפערעס.

די כישוף-קייטן פון קלאמערן זיך אין רעאליטעטן צעשטערן נישט-ווייניק גוטע מעגלעכקייטן. זיי גיסן אן דאס הארץ מיט ביליקער זאטקייט; און פאר אזא פאלק ווי דאס יידישע — ביי וועמען וויזיע איז געווען דאס טעגלעכע ברויט — איז עס דער געפערלעכסטער סם. ווען מען פארלירט דעם אדלער-שווינג פון אויג — זעט מען בלויז הענט; און מיט זיי אליין בלייבט מען אפט הילפלאז און פארטרויערט. נישט אומזיסט האט דער תנ"ך אזוי ווונדער-לעך-קורץ אויסגעשעפט דעם גאנצן יאוש פון א חלומלאזן דור אין צוויי ווערטער: ו מ ע צ ב ו ן י ד י נ ו. דארט ווו מען זעט נאר די טוערישע הענט און ווייטער גארנישט — בליט אויף זיי א טרויער און עס קומט א קללה אויף דער גאנצער ערד. דערפון ווערט א דור באפאלן פון רעזיגנירטער אפאטיע און דער ניכטערנער יאוש פירט צו נאקעטער הפקד-זינד; צום מבויל וואס פארפלייצט מענטש און חיה, הויז און פלאנץ.

1.

ערשט נאך דער ישועה — דארף מען האבן א ישועה... די דאזיקע ווער-טער פון יידישער פאלקס-חכמה זענען נאנטע מחותנים מיטן פסוק, וואס האט ארויסגעזוכט דעם חלים שוין נאך זיין רעאליזירט ווערן. דאס מיינט אויף היינטיקן לשון: ערשט נאכן אויפקומען פון דער מדינה, די היסטארישע ישועה פון אונדזער דור, מוז מען ערשט האבן די ישועה פון קענען חלומען... און יעדער טענדענץ אין דער מדינה גופא, וועגן אויסטאן זיך פון חלומות, איז במילא א געפערלעכע חולאת.

נישט אנדערש איז עס מיט דער צווייטער ישועה אין אונדזער דור — פון ראטעווען א האלב יידיש פאלק אין די טויערן פון אמעריקע. גראד דא האט זיך די יידישע "קינסטלערישקייט" גענומען אפשטעלן. ריזיקע מאסן, וואס האבן געטראגן בערג מיט חלומות אין די מאגערע אימיגראנטן-וואלי-זעס, האבן זיך דא גענומען איינהילן פון קאפ ביז די פיס אין טרוקענע חשבונות. בעיקר איז עס ליידער חל אויפן דור פון וועלטלעכע יידן, ווייזן זיי טאקע אויף טריט און שריט, וואס מען קען דא אליין... נישט בא ווי זין. ווו נאר עפעס א צוריקגעשטאננקייט, איז זי נישט קיין פועלייצא פון דער אייגענער באגרענעצטקייט — נאר א קינד פון "נאטירלעכן פראצעס". דער-

פאַר היטן מיר זיך אויס פון יעדער מין פראַיעקט, וואָס איז „איבער די כוחות“. קיינער האָט אָבער קיין געדולד נישט אַריינצוטראַכטן זיך אין דער מיסטיק פון באַהאַלטענע כוחות, וואָס מען קען אַרויסרופן — אויב מען וויל עס טאַקע שאַפן. אָבער אַן דער נאַטירלעכער וויזיע פון יידנטום — ווערן אַלע דערגרייכונגען קלענער ווי אַ פינגער-הוט. קען זיין, אַז ווער עס וועט רעהאַביליטירן די וויזיע אין אונדזער הייב-טיקן לעבן — וועט אויך באַקומען די גאָלדענע שליסלען צו אונדזער צוקונפט.

פאַריו, 1949.

אני מאמין... במדינת ישראל

א.

אמר רבי אבא בר כהנא: גדולה הסרת טבעת יותר מארבעים ושמונה נביאים... שהתנבאו להן לישראל (מגילה יד, א).

דער מחבר האָט שוין זיכער אָנגעשריבן הונדערטער מאמרים, במשך די ערף יאָר מדינת ישראל, ווי ער האָט אויך אַרויסגעברענגט די קריטישע זייטן אירע. פאַרוואָס? קודם־כל — דערפאַר וואָס ער האָלט זיך פאַר אירס אַ שותף. פילט ער אויך זיין פערזענלעכע אחריות פאַר יעדער דאָרטיקער עוולה. ער גלויבט אויך, אַז די יינגע מדינה האָט אויפגעהערט צו זיין דאָס אייביקע הונדערט־קינד. דאָרף מען איר נישט קוקן כסדר אין מויל אַריין און כאַפן התפעלות אַפילו פון יעדער נאַרישקייט. דער צוגאַנג צו מדינת ישראל דאָרף איצט זיין אַ געזונטער — ווי צו אַן אייגענער זאך, וואָס וועט שוין בלייבן אייביק מיט אינדעם. זי איז מער נישט קיין גאַסט אין אונדזער יידישן לעבן — וועמען מען דאָרף בלויז אויפנעמען מיטן העפלעכסטן שמייכל פון מאַניער. איר מינדסטער שריט אין אַ קרומער ריכטונג קען חלילה אויסקרומען איר פנים אויף לאַנגע דורות.

דערפאַר אָבער בין איך זיכער, אַז ווען דער רמב"ם זאָל לעבן אין אונז דזער דור — וואָלט ער צו זיינע דרייצן עיקרים צוגעשריבן נאָך איינעם: אַ נ י מא מ ין ... ב מ ד י נ ת י ש ר א ל ח י ה ו ק י י מ ת. דאָס וואָלט ביי אים זיכער געווען איינער פון די הויפט־עיקרים אין דער היינטיקער יידישקייט. אַ ייד וואָס איז נאָך היינט כופר אין דער באַשטענדיקייט פון מדינת ישראל, איז פונקט ווי אַ כופר אין יידישן קיום בכלל. פאַרלייקענען מדינת ישראל איז אַזוויי אַפּוואַגן זיך אַליין דאָס לעבן. דאָס זען די קריטישע זייטן פון דער מדינה איז במילא פאַרבונדן מיט אינערלעכן חשבון־הנפש, וואָס יעדער ערלעכער ייד מוז מאַכן.

עס איז אַ חוב, זאָג איך, צו גלויבן אין מדינת ישראל מיט אַלע פיבערן פון דער נשמה. דערפאַר איז אויך אַ חוב צו זען אַלצדינג, וואָס קען שאַדן ברענגען יענער יידישער אייביקייט, וואָס האָט זיך דאָרט פאַרוואַרצלט. דאָס מוז אָבער געטאָן ווערן מיט אַזויפיל כוונה, ווי בעת אַ ייד שטעלט זיך מתווה

זיין פאַר גאַט. אָן דער אינערלעכער אמונה פון העכסטן גראַד — איז אויך די גערעכטע קריטיק אַ לעסטערונג.

דאָס בלויע טראַכטן פון מדינת ישראל מוז באַגלייט ווערן פון אַן איי-נערלעכן ציטער. אַנטקעגן יעדער געפיל פון תרעומת מוז אוועקגעשטעלט ווערן די גאַנצע, געשיכטלעכע אַנטוויקלונג, וואָס האָט צו איר געפירט. ערשט דאָן קען מען משיג זיין, אַז זי איז נישט קיין בלויער צופאַל אָדער עפיזאָד. דאָן ווערט אונדז אויך קלאָר, אַז דער ריווקער כוחות־שפיל — וואָס האָט אויפגעשטעלט מדינת ישראל — טאָר זיך נישט אָפּשטעלן ביי אַביסל דער־גרייכונגען, וואָס אַנדערע פעלקער ווערן שוין לאַנג פון זיי נישט נתפעל.

אני מאמין... אַז דער גרויסער נס וואָס הייסט מדינה וועט נישט אויס-געלאָשן ווערן דורך אויסערלעכע כוחות און אוודאי נישט דורך אינערלעכער פלאַכקייט. די גייסטער, וואָס האָבן זי אַרויסגערופן פון די נשמה־באַהעלטער־נישן, זענען באַיִדאָפן נישט אויסן געווען אָפּצושפילן נאָך אַן אַקט פון דער אייביק־ידישער דראַמע און שפּעטער אַראָפּלאָזן די קורטינע. דאָס וועלן אויך נישט באַווויזן יענע כוחות פון ישראל גופא, וואָס זענען מיד געוואָרן פון דער אייגענער גרויסקייט. ווער ער גלויבט נישט, אַז אין מדינת ישראל איז מגולגל געוואָרן די גאַנצע יידישע אייביקייט — דער ווייסט בכלל נישט, וואָס עס מיינט אַזוינס מענטשלעכער גלויבן. זי איז אונדזער גרויסער המשך — און נישט עפעס אַן אָנהייב; אַזוויי דאָס יידישע פּאָלק וואָלט ערשט נעכטן געבוירן געוואָרן. דערפאַר מוזן מיר זי באַטראַכטן פון אַלע זייטן; וואָס האָט מדינת ישראל געזאָלט ווערן — און דערווייל נאָך נישט געוואָרן? מיט וואָס אַזוינס האָט זי אָנגעצונדן אונדזער יידיש געמיט און פאַרוואָס פילן מיר זיך פאַרט נישט־לגמרי צופרידן?

אַבער בעת אַזעלכע שאלות נעמען אויפקומען — וואַקסט אַרויס נאָך אַ גרעסערע שאלה און פאַרשאַטנט אַלע אַנדערע; מיט וואָס ביסטו אַזוי זיכער אין דיין אמונה, אַז מדינת ישראל וועט און מוז שוין בלייבן? שאלה גוררת שאלה; און וויבאַלד דו פרעגסט שוין אַזאַ קשיה, קומט באַלד נאָך איינע: מיט וואָס וועסטו פאַרענטפערן די ערשטע הסכמה פון אַזויפיל פעלקער צום שאַפן די מדינה? און פאַרוואָס זענען אַ סך פון זיי תיכף ומיד געוואָרן אַזוי גלייכגילטיק צו איר גורל? וווּ שטעקט דאָ די העכערע לאַגיק פון דער יידי-שער געשיכטע — אויב זי האָט טאַקע אַרויסגערופן די מדינה מיט דער גרעס-טער אימפעט־אַנזאַמלונג אין די נאַציאָנאַלע אינגעוויידן?

הא באה תליא: די דאָזיקע שאלות האָבן אַ בפירושע שייכות צו די פריער-דיקע. ווען מדינת ישראל זאָל נישט געווען שטיין־בלייבן ביי אַזאַ באַרג פון פאָליטישע און מיליטערישע שוועריקייטן — וואָלט זי אפשר באַלד לכתחילה

געווען אויסגעמיטן אַ ריי אייגענע עוולות. זי וואלט אפשר פון דער ערשטער מינוט אָן זיך אָפּגעגעבן מיט איר גרויסער שליחות; געהאַט מער כוח און געדולד צו מייסטערן אויף אַ מאָראַלישן אופן איר אינערלעך לעבן. במילא וואלט זי נאָכן ערשטן צענדליק יאָר שוין געהאַט מער קלאַרקייט בנוגע איר יידישן חוב. טאָ וואָס איז דער זין פונעם גאַנצן פּלאַנטער?

ב.

זינט מדינת ישראל איז אויפגעקומען, עדה-היום, שטייט זי פאַר אייזערנע ווענט. אַ גרויסע צאָל פעלקער האָבן טאַקע תיכף-ומיד שלום געמאַכט מיטן פאַקט פון איר עקזיסטענץ — אָבער באין אופן נאָך נישט אנערקענט דעם טיפערן זין פון איר אויפקום. דער פאליטישער שוים, וואָס זאמלט זיך כסדר אין די געהיימע שופלאַדן פון דער וועלט-דיפלאַמאַטיע, גיסט זיך אָפטמאָל אויס אויף איר קאַפּ.

מיר קענען זיך נאָך אַלץ נישט געבן קיין גענויען ענטפער: וואָס ווילן זיי איינגטלעך פון אונדז? די קיום-סכנות און שטענדיקע אינטריגעס קעגן דער יידישער מדינה, האָבן אונדז ווידער אַוועקגעשטעלט פאַר דער אַלטער רעטע-ניש: צי האָט טאַקע די וועלט-פירערשאַפט אַ געוויסן? מוז טאַקע פאליטיק אייביק באַגלייט ווערן פון נאָקעטער צינישקייט און שמאַלן עגאָאיזם? אויב יאָ — טאָ פאַרוואָס האָבן מיר זיך אַזוי געריסן צום ווערן אַ פאליטיש-אַנער-קענטע נאַציע? האָבן מיר דען געדאַרפט רייסן קברים און וועקן אַלע אונדזערע זכותים — בכדי צו ווערן נאָך אַ ציניש לענדעלע אינעם פאליטישן כאָאָס? אויב מיר דאַרפן זיין אַ נאַציע אינעם געאָגראַפישן זין — מוז זי פירן איר פאליטיק, גלייך ווי אַנדערע. און אויב פאליטיק מוז מיינען האַרצלאַזיקייט — מוזן מיר דאָך דערציען אויך אונדזערע פאליטיקער צו דעם אומ-פאַרמיידלעכן; מוזן דאָך אויך די בעסטע פון אונדז פאַרוואַרפן דאָס האַרץ אין די הריחושך... איז דאָס טאַקע געווען דער ציל פון אונדזערע חלומות? עס איז גוט באַקאַנט דער אַלטער תירוץ: זיי אַ וואָלף צווישן וועלף. דאָס מיינט: אויב דו מוזסט שטעקן אין דער וועלט-פאליטיק — און אַלע אַרום מיזן האַלטן דעם שטעקן פון שקר אין דער האַנט — האָסטו קיין רעכט נישט צו זיין דער איינציקער נביא צווישן זיי. אַנדערש וועלן זיי דרך שנעל אויפ-עסן, מיט דיין גאַנצן פאַלק צוזאַמען. צי האָט זיך אָבער געלוינט צו חלומען לאַנגע יאָרהונדערטער, אַבי צו דערגרייכן די (זאָל זיין אַרויפגעצווינגענע) הויט פון אַ וואָלף?

און נאָך עפעס: אויב פאליטיק בכלל מיינט בלויז געוויסנלאַזיקייט — גייען מיר דאָך אַנטקעגן, ווילנדיק אַדער נישט, אַ שרעקלעכן תהום. טאָ וואָס

פאר א טעם האט עס צו קלאַמערן זיך אין אידעאלן? וואָס טויגן אונדז אלץ פראָזן וועגן העכערער מענטשלעכקייט, אויב די וועלט ווערט ווייטער דירי- גירט פון פאליטיקער — און ביי זיי מוז אלעמאל דאָמינירן דער ענגער אינטערעס? אויב מיר מוזן זיין אַ מדינה ווי אלע מדינות — מיינט עס דאָך אין פשוטע ווערטער: זיין אַ קליין וועלפעלע צווישן גרויסע טיגערן און לייבן... אויב אַזוי איז, אויסער דער מאַראַלישער זייט, אויך פאַראַן אַ פראַקטישע שאלה: וואָס קענען מיר שוין אויפֿטאָן, אַפילו ווען מיר זאָלן מסכים זיין צו וועלפישע נעגל אויף די אייגענע פינגער?

איך ווייס, אַז ביים שטעלן אַזעלכע שאלות מוז מען אַריינפאַלן אין אַ געוויסער פאַטעטיק, וואָס רירט שוין היינט קיינעם נישט — סיידן דעם גע- ליטענעם. און ווער רעכנט זיך מיט אים? איך שטעל זיי דאָ אָבער נישט אַוועק בלויז דערפאַר ווייל איך וויל נאָאויז אויסמוסרן „די וועלט“ אין נוסח פון „שעמען זי זיך, הער קאָזאַק“. דאָ גייט מיר גיכער אינעם דערגיין, אין וועלכער וועלט עס קומט אויס צו לעבן דעם היינטיקן דור פון מדינת ישראל. עס טאָר זיך קיינעם נישט דוכטן, אַז די ברירה איז געלעגן אין אונדזערע הענט; אַז מיר האָבן טאַקע געקענט באַשטימען, אויב עס זאָל געשאַפן ווערן אַ מדינה אין אונדזער צייט — אָדער מען זאָל זי אַפלייגן אויף בעסערע יאָרן. ווען דאָס זאָל זיין אמת, וואָלט דער גאַנצער ענין פון מדינת ישראל באמת מער נישט געווען ווי אַ מענטשלעכער צופאַל. אַזעלכע געשעענישן קומען אָבער ווי אַ מוז, צו וועלכן עס שטויסן לאַנגע דורות פריער. אלץ מיטאַמאַל באַשטימט מיט אַ באַפעלערשן כוח: א י צ ט מ ו ז ע ס ג ע ש ע ז. אַפילו יענע הייליקע עקשנים, וואָס האָבן געבראַכן אייזערנע ווענט — אַבי צו דערגרייכן די מדינה — האָבן געפילט איבער זיך די מאַכט פון יידישן גורל. נישט זיי האָבן אויסגעקליבן דעם מדינה-געדאַנק, נאָר דער מדינה-מוז האָט זיי אויסגעקליבן צום ווערן די געזאַלטע עקשנים. אויך זיי האָבן זיך (אפשר הינטערבאוויסטיג) געווערט, געראַנגלט — ווי יונה הנביא קעגן גאָט — און געהאַט גענוג ספיקות: אפשר נישט אַצינד? אפשר זענען זיי אַליין גענוג איבעראַשט געוואָרן, ווען דאָס אייביקע קול האָט זיך אין זיי צעשריגן: דווקא יאָ אַצינד! און זיי קענען נאָך עדהיום צו זיך נישט קומען פון יענער א י ב ע ר א ש ו נ ג.

און אויב די מדינה האָט געמוזט באַשאַפן ווערן — מוז זי דערווייל זיין ווי אלע מדינות. אויך זי מוז זיך פאַרטיידיקן, ווען זי ווערט באַדראָט. דערפאַר מוז זי אויך אַרויסהייבן דעם זעלנער און פאליטיקער, ווי די וויכ- טיקסטע כוחות אינעם צוויי-פראַנטיקן ווידערשטאַנד. ווילנדיק אָדער נישט, מוז זי כסדר חלומען וועגן שווערד-נצחונות און וויאַזוי איבערצוכוטיטערעווען

דעם ציניש-עגאאיסטישן קעגנער. אין א וועלט פון קאלט-אויסגערעכנטע הער-
צער — איז שווער צו עקזיסטירן ווי א מדינה און דאך וועלן מאכן פון יעדן
אייגענעם בירגער... א נביא. די צייט פאר נביאים איז נאך נישט געקומען.
במילא פאלן אוועק, בעל כרחינו, א סך פאדערונגען — וואס מיר מוזן אוועק-
שטעלן צו א יידישער מדינה אין א נארמאלער וועלט.

צי איז טאקע קיין אויסוועג נישט פאראן? מיינט עס נישט אמאל, אז
דאס עקזיסטירן ווי א מדינה וועט אונדז צווינגען צו מאכן איין מאראלישע
קאנצעסיע נאך דער צווייטער — ביז פון אונדזער גאנצן חלום וועט ווערן
א שאטן? קען מען טאקע זיין א מדינה אין פראקטישן זין — און דאך בלייבן
דערהויבן? ווי מערקווירדיק דאס זאל נישט אויסקומען, האבן מיר שוין דע-
רויף א קלארן ענטפער אין אונדזערע אלט-יידישע אוצרות. ווידער אמאל מוז
דער מחבר אויסשטעלן א וועקסל דעם לייענער: ער בלייבט זיין בעל-חוב,
ביז ער וועט עס אים נישט באווייזן אין אן ארבעט וועגן „יידישע ווערטן“
בכלל. אבער איצט קענען מיר נישט אפנויגן פון דער טעמע. האבן מיר דאס
אלץ נאך ארויסגעברענגט, בכדי צו פארשטיין, פארוואס א סך פון אונדזערע
אידעאלן זענען נאך געבליבן בבחינת חלום אין דער פארווירקלעכטער מדינה.

ג.

ס'איז אבער פאראן דער אייביק-יידישער „צוריקגעשמועסט“: ווי שטארק
די עטישקייט אין דער היינטיקער מדינה זאל אונדז נאך נישט צופרידנשטעלן
— בלייבט אבער פארט איר מאראלישער ניווא און אומגעוויינטלעך
כערנס. נאכן איבערלעבן אזא יארהונדערט, האט דער דרך-הטבע מחייב
געווען: יעדער ייד מוז איצט זיין א הפקר-מענטש און בלויז חלומען פון
נקמה-ציין. דערפאר איז יעדער איידעלער שטריך אין אונדזער לעבן מער
וונדער ווי לאגיק.

לאמיר זיך דערמאנען: די לעצטע פופציק יאר האבן געקענט צעטומלען
אפילו די שענסטע אידעאליסטן פון אונדזער מחנה. אונדזער גורל ווערט
כסדר באוועגט פון א פאנטאסטישן קאשמאר: מיר באצאלן מער נישט מיט
קיין יידישע קרבנות — ווי אין די צייטן פון „אידעאלע“ פאגראמען —
נאר מיט גאנצע פראצענטער פון פאלק. עס איז א כסדרדיקער קארא-
האד פון בלוט אין די גרעסטע ציפערן. אין דער ערשטער וועלט-מלחמה —
און תיכף נאך איר — האבן מיר פארלוירן בערך פיר פראצענט פונעם יידישן
פאלק. דערביי האבן אונדזערע מערדער גענאסן די אפענע הילף אויך פון
יענע פעלקער, וואס האבן אויפגעשריבן דעמאקראטיע און פרייהייט אויף זייער

פאן. עס האט אויסגעזען, אזוי ווי מיר וואלטן געווען אויסערן חשבון פון מענטשלעכע אידעאלן.

אין דער צווייטער וועלט-מלחמה האבן מיר שוין באצאלט מיט אן ערך 35 פראצענט פונעם גאנצן פאלק פאר די "טעותים" פון דער פרייער וועלט כלפי היטלערן. אויב דאס איז ווייניק — האט זיך, נאך פארן היטלער-חורבן, אנגעהויבן דער "ווייסער" פאגראם קעגן יידן אין סאָוועט-רוסלאנד. דער סך-הכל איז ווידער באקאנט: בערך 25 פראצענט פון היינטיקן יידנטום איז דארט פארשטומט געוואָרן און געבליבן אַמפּוטירט פונעם נאַציאָנאַלן קער-פער. איז דאס נאך אַלץ ווייניק? איז דען נישט דער גרעסטער נס אין אונדזער געשיכטע, וואָס מיר זענען נאך אַלעמען נישט אַריינגעפאלן אין יאוש; נישט אויפגעגעבן דעם גלויבן אין מענטש און אין זיך אַליין?

האט נאך געמוזט קומען דער עפילאג: א סך טויזנטער פון אונדזער בעסטער יוגנט זענען אומגעקומען אין די שלאכטן פאר דער מדינה. די "וועלט" האט טאקע באשלאסן אונדז צו געבן זעלבסטשטענדיקייט — אָבער גאַרנישט געטאָן, בכדי צו פארהיטן דעם קריג מיט די אַראַבער. אויך די קרבנות זענען געפאלן אויפן מזבח פון גלייכגילטיקייט, וואָס אַזויפיל פעלקער האָבן אַרויסגעוויזן. איז דאס נאך אַלץ ווייניק פאר איין האלבן יאָרהונדערט? וואָלט דען נישט געווען נאַטירלעך, אַז אַזאַ פאלק זאָל פאַרלירן די נערוון, די צי-ווילזירטע מאַניערן און די העפלעכע וואַרטעניש אויפן חסד פון אַנדערע?

עס איז מאָדע: עדהיים זענען פאַראַן יידישע גרופן, וואָס וואַרפן פאַר דעם ציוניזם זיין געפערלעכע לאַזונג פון "יציאת איראַפּע". יעדעס מאָל דער-מאָנען זיי אונדז אויפסניי, אַז דער ציוניזם האָט אַנגעוואַרפן אַ פאַניק אויף די יידן און זיי אַרויסגעשלעפט פון זייערע אייראָפּעאישע נעסטן. זיי מאַכן זיך פאַרגעסן, אַז שוין דריי פערטל יאָרהונדערט האָט "אייראַפּע" אונדז סייווי געטריבן פון זיך; אונדז פשוט אַרויסגעוואַרפן. פריער זענען געקומען די קליי-נע פאַגראַמען. וויבאַלד דאָס האָט אונדזער געהער נישט אויפגעוואַנדערט — איז געקומען דער האַלבער מיליאָן קרבנות במשך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה און נאך איר. און אויב דאָס האָט אונדז נאך נישט אויסגעלערנט דעם זין פון געשעענישן — זענען געקומען די פרישע זעקס מיליאָן קרבנות פון דער נאַצי-עפאַכע. און וויבאַלד אויך דאָס האָט נישט געהאַלפן — איז גע-קומען דער אייזערנער שלאָס איבער דריי מיליאָן סאָוועטישע יידן. הייסט דאָס נישט, אַז די אייראָפּעאישע ערד וויל אונדז מער נישט טראָגן אויף זיך? עס איז אָבער כאַראַקטעריסטיש, וואָס נאָך אַלעמען זענען נאך ביי אונדז פאַראַן גלויביקע — און זיי מיינען, אַז מען טאָר פון דאָרט קיין ייד נישט "אַרויסשלעפּן". ווי אומגערעכט אַזעלכע גרופן זאָלן נישט זיין — בא-

ווייזט עס אָבער, וויאָזוי טייל יידן ווערן נישט פאַרצווייפלט אָפּילו נאָך די שוידערלעכסטע געשעענישן.

אגב: איך אליין געהער צו די, וואָס מאַכן כסדר פאַרוורפן דער יידישער וועלט, פאַרוואָס זי האָט אַזוי שנעל פאַרגעסן אינעם חורבן. נאָר טיילמאָל דוכט זיך מיר אויס, אַז אויך דאָס איז אַ טייל פונעם יידישן נס: ווער ווייסט, אויב מיר וואָלטן נאָך געקענט אָנגיין מיטן ווייטערדיקן לעבן און לגמרי נישט דעמאָראַליזירט ווערן גייסטיק — ווען אַט דער כוח השכחה זאָל אונדז נישט געווען באַוועלטיקן. ביים כסדרדיקן געדענקען מיט דער גאַנצער שאַרפֿ-קייט, וואָס עס איז מיט אונדז געטאָן געוואָרן — וואָלט דער בלויוזער נקמה-געדאַנק אויסגעפולט אונדזער גאַנצן מוח און די הענט וואָלטן זיך נישט גע-לייגט צו טאָן עפעס אויף אַ נאַרמאַלן אופן.

איז בכן קיין ווונדער נישט, וואָס אַ סך יינגעלייט אין מדינת ישראל האָבן פאַרלוירן דעם פולן צוטרוי, סיי צו די מענטשלעכע און סיי צו די יידישע אידעאָלן. עס וואָלט גאָר געווען אומנאַרמאַל, ווען דאָס זאָל נישט געווען פאַסירן. אָבער דווקא דערפאַר איז אַזוי גרויס דער ווונדער, וואָס נאָך אַלע געראַנגלען און אַנטווישונגען האָבן מיר איינגעהאַלטן דעם צלם־האדם; וואָס עדה־היום שטייען מיר נישט אויף קיין קלענערער מדרגה פון אַנדערע פעלקער, הגם זיי האָבן לגמרי נישט געליטן — און נישט אין איין פרט שטייען מיר העכער פאַר אַ ריי בכבודיקע און געזעצטע אומות. אויב מיר זענען, נאָך אַלע נסיונות, נישט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין קיין ווילדע — האָבן מיר שוין דערמיט אליין אויסגעהאַלטן דעם העכסטן עקזאַמען. דאָס גופא באַווייזט, ווי שטאַרק מדינת ישראל קען זיך דערהויבן, ווען זי וועט זיך סוף־כל־סוף באַפרייען פון אַלע אַקטועלע שרעקן.

נאָך אַזאַ חשבון שעם איך זיך טיילמאָל צו קריטיקירן אָפּילו די ערגס-טע חסרונות סיי אין ישראל און סיי ביי יידן אין אַנדערע לענדער: טאַקע זינדיק — אָבער... וויאָזוי זענען מיר געקומען דערצו? נאָכן בלוטיקן הינטער-גרונט קומען מיר באמת: אַרויס אַן אַ י ס ד ע ר ו ו י י ל ט פאַלק.

ד.

וואָס האָט מדינת ישראל געגעבן דעם פאַלק? קודם־כל האָט זי צוריק-געברענגט דעם גלויבן אין זיך. זי האָט צעשטערט די לעגענדע, אַז בלויז אַמאָל זענען מיר מסוגל געווען צו גרויסע זאָכן; אַז בלויז אין אַנדערע דורות האָט אונדזער פאַלקס־כוח געקענט באַשאַפן ווונדער. דער אויפקום פון דער מדינה האָט באַוויזן, אַז ס'זענען נישטאָ קיין י ח ס נ י ש - מ י ס ט י ש ע

עפאכעס אין דער יידישער געשיכטע. אויך אונדזער דור, וואס אלע האבן אים באקערעכצט, האט זיך באוויזן ארויסצוהויבן.

די מדינה האט אויך צעשטערט די לעגענדע וועגן „אלטע“ פעלקער, וועמען דאס לאנגע שפרייזן איבער געשיכטלעכע וועגן מוז דעגענעריין. דאס שאפן פון מדינת ישראל איז פארגעקומען מיט אזא ברען און יינגן אייפער — אז אונדזער „אלטקייט“ איז אזויווי נעלם געווארן פונעם אויג. אמת: נאך איצט פעלן נישט קיין קילע היסטאריקער, וואס באטראכטן עס פאר א מיר-ראש; פאר א „רעוואלוציע פון פארשטיינערטע“. דאס פאלק אין צעריכנ-קייט, אין צעשאטענע שבטים איבער דער וועלט האט באוויזן: די פייכטקייט אין זיינע לענדן האט נאך נישט אויסגעוועפט. עס איז דערביי ווייניקער וויכ-טיק, וואס דער אדער יענער היסטאריאזאף האט צו זאגן. בעיקר איז דאך די איבעראשונג צום גוטן ביי אונדז אליין: אין אזא דור האבן מיר פארט געקענט באווייזן, ווי ווייט מיר האלטן נאך פון אונטערגיין אן א קרעכץ.

נאך מער ווונדער איז עס, ווייל די מדינה איז אויפגעקומען נאך אזא טרעטן אונדז מיט די פיס פון אלע זייטן. אפילו אין די לענדער, ווו יידן האבן נישט געליטן, זענען די עכאס פון אונדזער חורבן אריין אין ביינער. אויב עמעצער האט עס געזאגט אפן, אדער באהאלטן די געפילן טיף אינעם הארץ. האט זיך אבער אפגעשטעלט א באשטימטער איינדרוק: דאס איז א פאלק, וואס איז באשאפן געווארן צו זיין הפקר. ווען נישט מדינת ישראל, וואלטן גאר א סך יידן אליין ארונטערגעפאלן דעם דאזיקן פסיכאז. וואס וואלט זיי דען געקענט געבן דעם גלויבן, אז מיר זענען נאך צו עפעס פעאיק? און אפילו אין די גוטע לענדער, וואלט מען אונדז באטראכט מיט רחמנות'אויגן און אלע-מאל געווארט אויף אונדזער אונטערטעניקן דאנק; א דאנק פארן לאזן אונדז לעבן אין רו.

מדינת ישראל האט אויך פארהיטן דאס וועלט-יידנטום פון א דעמאגא-ליזאציע אויף גאר אן אנדער שטח, וואס קיינער דערמאנט רעכט נישט: אין יעדער צייט נאך א חורבן, זענען יידן אריינגעפאלן אין א געוויסער פאניק. צענדליקער טויזנטער פון זייערע ברידער האבן געמוזט פארלאזן די טאלן פון אומקום און אוועקוואנדערן אויף אנדערע ערטער. ווו האבן זיי געקענט גיין? נאר דארט, ווו עס זענען שוין פאראן יידן; און יענע ווידער האבן זיך גע-שראקן: וועט די נייע כוואליע יידן נישט פארערגערן אונדזער אייגענעם גורל? נאך דער צווייטער וועלט-מלחמה האבן זיך באוויזן צוויי מחנות פון אנטויש-טע און צעבראכענע יידן. פון איין זייט האבן אויפמארשירט די רעשטלעך פון די נאצי-לאגערן — און פון דער צווייטער זייט האט זיך באוויזן די מחנה געראטעוועטע אין סאוועט-רוסלאנד. ביי דע מחנות האבן געהאט איין

בשותפותדיקן שטריך: אנטווישונג אין מענטש און זיינע אידעאלן. ביידע האבן געזען דעם מענטש אין זיין נאָקעטער גרויזאָמקייט און במילא איז זיי שווער געווען ווידער צו געפינען דעם וועג צו זיך.

וויפל זענען זיי געווען? אפשר אַ האַלבער מיליאָן און אפשר טאָקע דער גאַנצער מיליאָן. צווישן זיי זענען געווען הונדערטער-טויזנטער צעבראַכענע נשמות; יינגע מענטשן, וואָס האָבן קיין שום דערציאונג נישט געהאַט און זייער איינציקער לערער אינעם צאַרטסטן עלטער איז געווען די בייטש און דער פחד. ווהיין וואָלטן זיי געגאַנגען? ווער וואָלט זיי אַלעמען אַריינגעלאָזט? און צי וואָלטן זיי נישט געשטעלט פאַר אַ שווערן נסיון די יידן פון די פרייע לענדער? ווען זיי בלייבן אויף גאַטס באַראָט, וואָלטן זיי זיכער דעגענערירט. די קורצע דערפאַרונג אין די דייטשע פליטים-לאַגערן האָט געוויזן, וואָס עס האָט פון זיי געקענט ווערן — ווען זיי מוזן שוין דאָרט בלייבן אויף שטענ-דיק. אַריינלאָזן זיי אין עטלעכע פרייע לענדער? אפילו ווען יענע רעגירונגען זאָלן געווען מסכים זיין — וואָלט עס געווען אַ שווער פראַבלעם פאַר די איינגעזעסענע יידן. ווער ווייסט וויפל ביטערניש און אפילו דעמאָראַליזאַציע דאָס וואָלט אַרויסגערופן. ווער ווייסט צו וועלכע חרפות מיר וואָלטן דער-גאַנגען בכל אופן — שוין נאָכן ווייטיקלעכן בזיון פון אומקום גופא. אָבער מדינת ישראל איז געווען דער גרויסער נס. זי האָט אויפגענומען אַלע מען צו זיך, אין די היימישע חדרים — און דערמיט געראַטעוועט דאָס וועלט-ייִדנטום פונעם גרעסטן נסיון, פאַר וועלכן עס איז געשטעלט געוואָרן.

אָבער נישט ווייניקער — און אפשר נאָך מער — האָט דער אויפקום פון מדינת ישראל געגעבן דער „וועלט“, איך מיינ דאָ נישט יענע מליצהדיקע איבערטרייבונגען פון אַ געוויסן מין, נאָר אַ פשוטן געדאַנק: אויב אַזויפיל פעלקער האָבן געשטימט לטובת דעם שאַפן אַ יידישע מדינה — האָבן זיי קודם כל געטאָן אַ טוה און אַ לייזן. כ'מיינ דאָ בפירוש נישט הערצאָס געדאַנק (וואָס איז מיר פערזענלעך עדהיום נישט צום האַרץ, מכמה טעמים), נאָר עפעס גאָר אַקטועלס:

יעדע רשעות האָט אַ גרענעץ. עס טרעפט אַמאָל, אַז אפילו דאָס פאַר-דאַרבנסטע פאָלק בלייבט שטיין ביי אַ מוראדיקער וואַנט: נאָך איין שריט און עס ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ קאַלעקטיווער חיה. דאָן מוז קומען די גרויסע אימה; דער ווילן צו טאָן עפעס גרויס-מענטשלעכס, בכדי צו ראַטעווען זיך פון דער אייגענער פאַרפאַלנקייט. אַזאָ מאַמענט איז אויך געווען די תקופה פון נאָכן חורבן. דאָס אויפגעדעקטע בילד פון די גאַזקאַמערן, פון אַזויפיל רוצחישע מיטהעלפער ביי פאַרשיידענע פעלקער, האָט יעדן ער-לעכן מענטש אין דער וועלט געמוזט אויפטרייסלען. יעדער איינער האָט זיך

געמוזט פרעגן: אויב דאָס איז געשען אין מיין דור — וויאָזוי קען איך ווייטער בלייבן אַ מענטש? די הילפלאַזיקייט פון הונדערטער־טויזנטער לעבן־געבליבענע יידן האָט געשריגן ביז צו די הימלען; און נישט איין גרויסע אָדער קליינע מדינה איז געבליבן שטיין פאַר אַ שווערער דילעמע: אַריינלאָזן זיי צו זיך איז קיין חשק נישט געווען — און לאָזן זיי אויף הפקר האָט אויך דאָס לעצטע ברעקל געוויסן נישט דערלאָזט. האָט דער אויפקום פון מדינת ישראל זיי אַליין געראַטעוועט פון אַ שווערערער פאַר־לעגנהייט.

ווען זיי, די פאַרשיידענע פעלקער, זאָלן נישט געווען שטימען לטובת אַ יידישער מדינה — וואָלטן זיי גופא מער נישט געקענט אָטעמען פריי אויף גאָטס ערד. דער לעבעדיקער ייד פון אומעטום וואָלט זיי געמאָנט, דערמאָנט אין די שפורן פון רשעות, וואָס זיי האָבן נאָך אַלץ נישט באַוויזן אַפצומעקן — און זיי וואָלטן דערפון פשוט דערשטיקט געוואָרן. יעדע קולטור וואָלט דערביי געמוזט באַנקראַטירן און יעדער שיינע פראָזע וואָלט געקלונגען פוסט אין אַ ליידיקן חלל. דערפאַר האָבן נישט מיר געדאַרפט באַדאַנקען זיי פאַר דער טובה, נאָר פאַרקערט: זיי אַלע דאַרפן עדהיום דאַנקבאַר זיין דער ציוניסטי־שער באַוועגונג, וואָס זי האָט אויסגעטראָגן אַ חלום וועגן מדינת ישראל און דערמיט געגעבן זיי אַ פאַרטיקע געלעגנהייט צו רעאָביליטירן זייער געוויסן.

דערפאַר בין איך נוטה צום גלויבן, אַז אַפילו דער הויפט־צענטער פון רשעות, זינט היטלערס מפלה, ווי סאָוועט־רוסלאַנד האָט געמיינט אויפריכטיק, ווען איר פאַרשטייער האָט דערמאָנט דעם יידישן חורבן; האָט אין נאָמען פונעם דאָזיקן חורבן געמאָנט פאַר יידן די געהעריקע הילף, בכדי אויפצו־שטעלן זייער מדינה. איך ווייס זייער גוט וועגן אַלע צינישע חשבונות, וואָס דאָס סטאַלין־לאַנד האָט דערביי געהאַט. איך וויל זיי אַפילו נישט אָפּפרעגן. אָבער נאָך אַלעמען שטייט פאַר די אויגן דער יידיש־טראַדיציאָנעלער כלל: נישטאַ קיין מענטש אין דער וועלט, אַפילו דער גרעסטער רשע, וואָס ווערט נישט באַפאַלן יעדן טאָג פון הרהורי־תשובה. פאַרוואָס זאָל דאָס אַנדערש זיין מיט טראַגעדיע? די תשובה־שטימונגען אין דער נאָך־היטלער־וועלט האָבן געמוזט קומען. אַנדערש וואָלט געווען כלו הקיצין און יעדע אומה באַזונדער וואָלט דאָן געמעגט אַוועק אין די וועלדער.

מהאי טעמא. האָט דאָס שאַפן מדינת ישראל געמיינט פאַר זיי די גרעס־טע טובה וואָס יידן האָבן זיי געקענט טאָן. דער געשלאָגענער ייד האָט גאָר זיי געראַטעוועט און זיי אומגעקערט דאָס מענטשלעכע פינטעלע. מיר זענען נאָך אַלץ נישט באַפרייט פון אַ געוויסן קאָמפלעקס. דערפאַר ווערן מיר נאָך

כסדר גערירט, ווען מען דערמאנט אונדז וועמען מיר זענען אלץ שולדיק א דאנק. למען האמת אבער וואלטן מיר גאר געדארפט מאַנען דעם דאנק פון די אנדערע. דאס האבן מיר זיי געגעבן א געלעגנהייט צו דעמאָנסטרירן זייער טראַפֿן געוויסן און מענטשלעכקייט.

ה.

פארן יידישן פאלק איז מדינת ישראל א סך מער ווי טרייסט און אויס-גלייך. דאָס ערשטע מאָל, זינט אַזויפיל דורות, האָט עס זיך דערשלאָגן צו אַן אייגן ברעקל דעציזיע, וויאָזוי צו מייסטערן זיך אַליין. דאָס איז דער פּרוּוו־שטיין, אויב מיר זענען נאָך מסוגל אויסצוטראַגן גרויסקייט — און נישט בלויז זי צו באַשאַפן אין אַ געשיכטלעכן בליץ און פאַרגעסן. מדינת ישראל איז בכן נישט קיין קאלטע ציפּער פון צוועלף אָדער פּופּצן פּראָצענט יידן, אָדער נאָך אַ יידישער ישוב ווי אַלע אנדערע. דאָרט ליגט דער גורל פון דער גאַנצער אימיה. אויב חלילה מדינת ישראל זאָל נישט באַווייזן זיך צו דערהאַלטן בכבוד — וועלן אַלע יידן אין דער וועלט נישט קענען באַווייזן דאָס פּנים פאַר זייערע שכנים. אויב עמעצער וויל עס, אָדער ער איז קעגן דעם — וועט שוין קיינעם גאַרנישט העלפן. די וועלט האָט אידענטיפּיצירט דאָס היינטיקע יידנטום מיט דער מדינה. איר כבוד וועט בכן זיין דער יידישער כבוד און אירע דורכפאלן וועלן זיך אַפּרופן אויפן גוטן נאָמען פון יעדער ייד.

צוליב דעם גופא האָט די מדינה איבערגענומען נישט בלויז די געשיכטע פון אירע אייגענע בירגער, נאָר די אַקטועלע געשיכטע פון גאַנצן פאלק. עס איז בכן אויך פאַרשטענדלעך, וואָס יידן אומעטום האָבן עס פשוט דער-שפּירט מיט זייער לעבנס-אינסטינקט. טיילמאָל רופט עס אַרויס אַ געוויסן אימווילן; ווען מען זאָל אַוועקנעמען די ישראל-טעטיקייט פון יידן אין אַ צאָל לענדער, וואָלט זייער לעבן אויסגעזען פּוסט און ליידיק. אויף אנדערע שטחים האָבן זיי ווייניק וואָס צו באַווייזן. אָבער דווקא די דאָזיקע אויסגעפּולטקייט מיט ישראל לערנט אונדז, אַז דאָס פאלק האָט דאָ דערשפּירט זיין גורלדיקע אָפהענגיקייט פון דער מדינהס קיום.

אויך די וועלט-פּעלקער וועלן נאָך נישט איינמאָל געשטעלט ווערן פאַר אַ געוויסנס-פּראָגע. דאָס שאַפן מדינת ישראל האָט אויך זיי רעהאַביליטירט אין אַ געוויסער מאָס. אָבער שפּעטער האָבן זיי עס אַליין פאַרגעסן אויף אַ מערקווירדיקן אופן. פון צייט צו צייט בלייבט מדינת ישראל אַזוויי אינאָ-לירט; גלייך ווי איר עקזיסטענץ וואָלט נאָך ביז איצט נישט אַנערקענט גע-וואָרן. אויב דאָס קען מעגלעך זיין — איז אַ גרויסער ספק, צי עמעצער

קען נאך פון א וועלט־טריבונע נעמען דאס וואָרט יושר אין מויל אַרײַן.
וויאָזוי קען מען באַקעמפן דעם באַרבאַרזום פון אַנדערע, אויב מען שטעלט
אַליין אין סכנה די לעצטע האַפּענונג פון אַזאַ פּאַלק?

א סך ביישפילן פון פריערדיקע יאָרן האָבן שוין באַוווּזן, אַז דאָס איז
נישט מער ווי גלייכגילטיקייט כלפי זיך אַליין. דאָס קאָפיטל היטלער ערב
דער צווייטער וועלט־מלחמה — און דער אויפשטאַנד פון דער אַראַבישער
וועלט אין די אַרעמס פונעם קאָמוניזם — וואָרענען ווידער מיט די ווערטער
פון אונדזער אוראַלטן פּאָעט:

און ווייס און זע, אַז אויך איבער דיר וועט עס פאַרביי;
וועסט טרינקען פון גיפטיקן בעכער...

אַבער נישט אַלעמאַל ווערט אַזאַ קול געהערט. ערגעצווו גיט נאָך אַ
ציטער דאָס פינטעלע געוויסן; וואָכן נאָך הערצער מיט טרייסט און שרעק —
מען קען אַבער נישט זאָגן, אַז דער גורל פון דער מדינה איז טאַקע אַלעמען
שטאַרק בוגע. איז דאָס אַלץ נאָך אַ צופאַל? איז דאָ נישט פאַראַן עפעס פון
גוטן, יידישן גורל, וואָס היט אונדז אויס פאַר אַ ווייטערדיקן דורכפאַל? ווי
שטאַרק איך האַלט זיך ווייט פון מיסטיק, דוכט זיך מיר אַבער מיט קלאָרער
לאַגיק: אַ ר י י ר ע ו ת א ו י ף פ א ר ש י י ד ע נ ע ש ט ח י ם,
ב ש י י כ ו ת מ י ט מ ד י נ ת - י ש ר א ל, ז ע נ ע ן א ו נ ד ז
ל ט ו ב ה. מיר וועלן עס פרווון דערקלערן.

1.

וואָס וואַלט געווען, ווען אַלצדינג קומט אונדז אַן לייכט און מדינת ישראל
האָט נישט קיין שום שוועריקייטן? דער ערשטער אינסטינקט זאָגט אונדז:
מ י ר ו אַ ל ט ן ג ע ו ו ע ן ג ל י ק ל ע ך. צי איז עס אַבער אַזוי?
אייגנטלעך איז עס גיכער אַן ענין פון געפיל, איידער פון שכל־הישר, ווען
איך קום צום אויספיר: ד ע ר ג אַ נ צ ע ר כ א א ס א ר ו ם ד ע ר
מ ד י נ ה ו ו ע ט א ו נ ד ז ה י ס ט א ר י ש מ ע ר ש ט א ר ק ן
ו ו י א פ ש ו ו א כ ן. לאַמיר עס קודם אָפּטייטשן מיט אַ משל — געהערט
פון אַן אַלטן מוסרניק אויפן פּסוק „וועמען (גאָט) האָט ליב — שטראָפט ער“:

משל למה הדבר דומה? צו אַ גרויסן מאַלער, וואָס האָט ליב געהאַט צו
זען די וועלט פאַר זיין לייזונג אויפן שפיץ פון אַ פעלדז. אין אַ בלוטיק־
שקיעהדיקן פאַרנאָכט איז ער אַרויף צום סאַמע־שפיץ, באַטראַכט די פייער־
דיקע זון און אַריינגעפאַנגען איר גאַנצן כישוף אין זיינע פאַרבן. ווען ער
האָט שוין געהאַט אַנגעוואָרפן דאָס בילד, האָט ער געמאַכט עטלעכע שריט

אויף צוריק, בכדי צו באטראכטן זיין שאַפונג אויף אַ שטיקל דיסטאַנץ. האָט ער אַזוי געמאַכט איין שריט אויף צוריק נאָכן צווייטן — און גאַפנדיק אויפן בילד האָט ער נישט באַמערקט, אַז ער שטייט שוין מיטן רוקן ביים סאַמע-תהום. נאָך עטלעכע שריט — און ער פאַלט אַראָפּ אין כּף-הקלע אַריין פון גרויס עקסטאַז. זיינס אַ חבר, וואָס איז געשטאַנען אין באַהעלטעניש, האָט עס דערזען און באַנומען די גרויסע סכנה. אָבער וואָס זאָל ער טאָן? שרייען? וועט יענער, אין זיין פאַרכישופטקייט מיט זיך אליין, עס נישט הערן. טאַמער יא, קען ער פון צעטומלטער שרעק לויפן צום תהום אַנשטאַט זיך ראַטעווען. דערפאַר האָט יענער אַ שלידדער געטאָן דעם מאָלערס פינזל צום פאַרטיקן בילד און דאָרט געמאַכט אַ ריזיקן פלעק. דער קינסטלער האָט זיך אינסטינקט-טיוו אַ וואָרף געטאָן אויף צוריק — און געראַטעוועט געוואָרן...

איך שרעק זיך לגמרי נישט פאַרן פאַרווורף, אַז דאָ באַנוץ איך זיך מיט אַ מגדישער טרייסט — ווייל דאָס משל דערמאַנט מיך אין גאָר אַ סך אַקטועלע אַקצענטן. דאָס מעכטיקע בילד פון אונדזער פּאָלקס-שאַפונג — מדינת ישראל — האָט אונדז געברענגט נישט בלויז דערהויבונג און טרייסט, נאָר אויך אַן עקזאַלטירטע שיכרות. מיר האָבן אַנגעהויבן צופיל גלויבן אין דער פולער דערגרייכונג פון אַלע אונדזערע חלומות. ווי יענער קינסטלער, האָבן מיר גענומען באַטראַכטן אונדזער ווונדער-בילד מיט אַ התלהבות, וואָס שטעלט זיך מיטן פנים צום ווערק און מיטן רוקן צום תהום. דער ווונדערלעכער וועג צום איבעראַשנדיקן נצחון האָט אין טייל קרייזן אַרויסגערופן די זיכערקייט, אַז זיי דאַרפן מער נישט דעם יידישן וועלט-טייל פאַר אַ שותף. אין אַנדערע טיילן פון פּאָלק איז געבוירן געוואָרן אַ מידע אַפּאַטיע: ענדלעך איז פאַרוויר-כערט געוואָרן דער קיום פון פּאָלק און מ'דאַרף זיך מער נישט אַנשטרענגען. סיי די ביטולדיקע אַפּגעריסנקייט פון דעם אַנדערן טייל יידן און פון אַנדערע דורות; און סיי דאָס וועלן איינדריםלען אינעם שוים פון דערגרייכטער זעט — האָבן געפירט צו איין שריט נאָכן צווייטן אויף צוריק, נענטער צום תהום. דער באַוווסטזיין, אַז אַט-באַלד איז שוין „דאָס בילד פאַרטיקן“ האָט אין זיך געטראָגן אַ מוראדיקע סכנה פאַר אונדזער אייביקייט.

איז אפשר מעגלעך, אַז דער מעכטיקער „שליידער מיטן פענדזל“, וואָס די אַקטועלע צייט מאַכט כסדר אויף אונדזער בילד — ווערט גאָר בעל-כרחו געלענקט פון אַ געהיימער אָבער טרייער האַנט, וואָס אונדזער געשיכטע האָט פאַר אונדז באַשטעלט. עס וועלן נאָך זיכער קומען העלערע צייטן, ווען מיר וועלן עס קענען אַפּשאַצן מיט אַ רואיקער געמיט. דער תהום אויף פאַרשיי-דענע שטחים, וואָס האָט זיך פאַר אונדז אויפגעדעקט אַרום מדינת ישראל, האָט אפשר באַוואָרנט, אַז דאָס יידישע פּאָלק זאָל באמת נישט געשפּאַלטן

ווערן אין צוויי מחנות. דאָס מוזן אַנקומען צום יידישן וועלט־פּאַלק נאָך הילף האָט אָנגעהאַלטן אַ געוויסע פאַרשטענדעניש אין ישראל צום וועלט־ייִדנטום; און ביי יידן אין דער וועלט האָט דאָס געוויסן כסדר געמוזט וואַכן מיט שטרענגן זכרון אין דער ריכטונג פון מדינת ישראל.

וואָס וואָלט געווען, ווען ביידע דאַרפן זיך קעגנזייטיק נישט צוציען? ווען די מדינה דאַרף לגמרי נישט האָבן די הילף פון וועלט־ייִדנטום — און די יידן פון דער גאַנצער וועלט דאַרפן נישט באַאומראַיקט ווערן כסדר וועגן גורל פון מדינת ישראל, וואָס איז אויך זייער פרעסטיזש־גורל? עס איז שווער צו זאָגן נביאות. אָבער געוויסע סימנים באַווייזן, אַז עס וואָלט געווען גאָר "שלעכט" פון נאַציאָנאַלן שטאַנדפּונקט. אָבער אזוי — האָט אַפילו דער פאַר־ביטערטער ביטול־ייד פון מדינת ישראל און אַפילו דער פאַרפירטער פון די געשוואָלענע ליטעראַריזמען מיט כנענישער הויט — געמוזט דערזען, אַז דער איינציקער און געטרייטער שווער שותף זיינער בלייבט נאָך אַלץ דער ווייטער ייד פון די גלות־לענדער. דערפאַר מוז ער אים זען אויך להבא מיט אַנדערע אויגן... און אויך דער אָפּגעפרעמדטער ייד פון אומעטום קען זיך מער נישט פילן פאַטאַל־באַראַיקט. דורך אַלערליי קאַנאַלן האָט ער דערזען, אַז אויב מדינת ישראל זאָל פאַרלירן איר אַנזען ביי די פעלקער — וועט אַויך ער מער נישט קענען לעבן צווישן זיי. די צייט פון סכנות און שוועריקייטן האָט בכן געהאַלפן קאַרעגירן אַ סך געפערלעכע שטריכן און שטאַרקער געמאַכט די אחדות צווישן ביידע חלקים פון יידישן פּאַלק. דאָס איז אָבער נישט דער איינציקער פונקט פון ליכט, וואָס דרינגט אַרויס דווקא פונעם שווערן שמיר איבער אונדזער גרויס בילד. מיר וועלן דערמאָנען נאָך עטלעכע:

ז.

אין אַ נויט פון אַ גאַנץ פּאַלק — שטרענגט עס זיך גיכער אָן און רופט אַרויס אין זיך אַ סך באַהאַלטענע כוחות. ווער ווייסט, אויב מיר וואָלטן נישט אַטראַפירט געוואָרן לגמרי — ווען פון אַלע זייטן וועלט קומט צו אונדז הילף אומבאַגרענעצט. אָבער דאָס בלייבן איינער־אַליין אויף אַזויפיל שטחים, האָט געוועקט די אייגענע עקשנות, דעם אייגענעם שטאַלץ — און אפשר זענען מיר צוליב דעם דערגאַנגען אַ סך ווייטער, ווי בעת אַלץ זאָל אונדז געווען דער־לאַנגט ווערן אויף אַ טעלערל.

עס זענען פאַראַן אַ סך יידן, וואָס זעען נאָך היינט אַ גרויסע טראַגעדיע דערין, וואָס סאָוועט־רוסלאַנד שטייט אונדז כסדר אין וועג. פאַר אַ וי-

דזערע יארן איז עס זיכער אן אומגליק. עס קען אבער זיין, אז די יידישע געשיכטע וועט עס באטראכטן פאר אונדזער גרויס מזל. ווער עס דערמאנט זיך מיט וויפל ענטוויאזם טייל פון אינדז — אפילו הארבע אַנטיקאמוניסטן — האָבן אויפגענומען די ערשטע רעדעס פון קאמוניסטישע פאַרשטייער לטובת דעם שאַפן די מדינה... וועט עס אפשר פאַרשטיין. עס איז מעגלעך, אַז דאָ איז אונדז באַשערט געווען אַ וויס צו מייַדן אַ ייִנעם פֿון די געפערלעכסטע נסיונות. וואָס וואָלט למשל געווען, ווען סאָוועט־רוסלאַנד באַגייט ווייטער אַלע אירע פאַרברעכנס — אַבער זי שטיצט דערביי מדינת ישראל מיטן גאַנצן כוח? שוין נאָך אַ פאַר שאַבלאַנע רעדעס, זענען צענדליקער טויזנטער פון אונדז אַריינגעפאלן אין דאָנקבאַרער עקזאַלטאַציע. עדיהיום זענען די שפורן פון יענער „דאָנקבאַרקייט“ שטעקן געבליבן ווי אַ ווונד אין יידישן פּאָלקס־קערפער — אויך אין מדינת ישראל גופא. טאָ וואָס וואָלט שוין געווען, ווען די קאמוניסטישע גרויל־מאַכט שפּאַסט מיט אונדז — און בלייבט די איינציקע, וואָס העלפט אונדז אין די איינזאַמ־סטע מאָמענטן? צי וואָלטן מיר דאָן געהאַט דעם מאָראַלישן כוח צו פראַטעסטירן קעגן אירע רציחות אויף אַנדערע אָפּשניטן? וואָלטן מיר חלילה נישט פאַרשטומט געוואָרן און געבליבן פאַראייביקט אין דער געשיכטע, ווי דאָס שוואַכע פּאָלק וואָס האָט געבויגן דעם קאַפּ? איך בין זיכער, אַז צום דאָזיקן רעזשים פון אומגליק וועט אַמאָל נעמען אַ סוף — און שפּעטערדיקע דורות וועלן במילא מיט אים מאַכן דעם געהעריקן חשבון. צי וואָלט אַבער אונדזער מאָראַלישע קאַנטע דאָן געבליבן ריין?

עס איז שווער צו מעדיטירן אויף דער דאָזיקער טעמע. אַבער דאָס האַרץ זאָגט מיר: פונקט ווי מיר באַטראַכטן היינט די סאָוועטישע קעגנערשאַפט פאַר אַ גרויס אומגליק — וועט זי אין דער געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פאַרשריבן ווערן ווי אַ נאַציאָנאַל גליק. עס וועט פון אַלע געשיכטלעכע בלעטער אַרויסלויכטן מיט שטאַלץ, אַז דער דאָזיקער רוצחישער סיסטעם האָט געלייגט אַלערליי שטיינער אויף אונדזערע וועגן; אַז ער האָט אונדז נישט געקענט פאַרטראָגן אויף גאַטס ערד; אַז מיר האָבן אַלעמאָל געהאַט די מעגלעכקייט צו זאָגן וועגן אים דעם גאַנצן אמת — און אפילו נישט געהאַט פאַרוואָס אים דאָנקבאַר צו זיין און... שווייגן.

מיר קענען זיך אויך קוים פאַרשטעלן, וואָס עס וואָלט פאַר אונדז געמיינט סאָוועטישע פריינטשאַפט אין אונדזערע טעג: ווער ווייסט וויפל פון אונדזערע יינגע און אַלטע עס וואָלטן דערפון מיטגערסן געוואָרן; זיך פאַר־וואַנדלט אין הייסע אָנהענגער פון אַזאַ רעזשים און במילא פאַרלוירן דעם אמת־היסטאָרישן פּרצוף פון יידישע גלידער. היינט איז אונדז ביטער דערפון

— און מיר וואָלטן נאָך אַלע חשבונוֹת בעסער געוואָלט פריינט-
שאַפט ווי שנאה — אָבער דער קומענדיקער היסטאָריקער פון אַ געשטאַרק-
טער מדינה, וועט אפשר ביי דעם קאָפיטל אַוועקשטעלן מיט פרייד דעם אַלטן
פסוק פון תהלים: אִיך לויב דִיך גאָט, וואָס דו האָסט
אויף מיר געצערנט...

עפּעס דערפון טרייסט מיך אויך בשייכות מיט אַ צווייטן אומגליק פון
דער יידישער מדינה: דאָס נישט קענען דער גר ייִכן קיין
שלוֹם מיט די אַראַבער. זיכער טוט עס אונדז וויי און מיר
וואָלטן דעם שלום געוואָלט דערגרייכן מיט אַלע כוחות. אָבער וואָס קענען
מיר וויסן וועגן די העכערע כוונות פון יידישן גורל? ווער ווייסט, וועלכע
נסינות מיר מיידן אויס?

עס קען זיין, אַז דאָס נישט־דערגרייכן דעם שלום שוין איצט איז היס-
טאָריש גאָר פאַר אונדזער טובה־וועגן. עס איז מעגלעך, אַז ביים איצטיקן
צושטאַנד — פון זיין אַ מוראדיקער געמיש פון צענדליקער שבטים און עדות
— וואָלט אַ נאָרמאַלער קאָנטאַקט מיט אונדזערע צאָלרייכע שכנים אונדז
מער שאַדן געברענגט ווי געהאַלפן.

אַז דאָס וואָלט געשטאַרקט די „כנענישע“ אָדער „סעמיטישע“ באַווע-
גונגען — איז אפשר איבעריק צוצוגעבן. מען קען זיך אָבער נישט פאַרשטעלן
וויפל צויבער אַן אָפן־פאַנטאַסטישע וועלט בשכנות וואָלט אויסגעאיבט אויף
גאָר אַ סך יידן. סוף־כל־סוף איז כמעט די העלפט בירגער פון דער מדינה
דערצויגן געוואָרן אויף דער אַראַבישער שפּראַך; און אויך אַ סך אַנדערע
וואָלטן אפשר מיטגעריסן געוואָרן מיט דער אַרומיקער מערהייט אויף אַ סך
שטחים. ווער ווייסט, פון וויפל לעוואַנטינישע שטריכן מיר זענען אויסגעהיטן
געוואָרן דווקא צוליב דער דאָזיקער, געפערלעכער צרה. אפשר האָט אונדז די
געשיכטע באַשערט אַ שלום מיט די אַראַבער ערשט דאָן, ווען דאָס ישראל-
פאָלק וועט מער נישט זיין אַזוי לויז צונויפגעבונדן און במילא גיכער קענען
ביישטיין אַזאַ נסיוֹן?

איך וויל דאָ באַזן אופן נישט אידעאָליזירן — אָדער גאָר באַרעכטיקן —
די פאָליטישע יסורים פון מדינת ישראל. אָבער וויבאַלד מיר האָבן זיי סיווי
נישט געקענט אויסמיידן — איז אפשר אַלץ לטובה פאַר דער צוקונפט? אונ-
דזערע פאַרצייטישע חכמים האָבן זיך נישט געשראַקן צו דערציילן, אַז דאָס
וואָס דער מלך אחשוורוש האָט אַוועקגעגעבן זיין רינג צו המנען — צו דער
גרעסטער סכנה פאַרן לעבן פון אַלע יידן — האָט אונדזער פאָלק מער טובה
געטאָן ווי אַלע נביאים. רופט זיך אָפּ עפּעס פון יענעם געדאַנק אויך פאַר

אונדזער צייט, מיט היילונג, טרייסט און פארגעפיל. ווער ווייסט, אויב מיר וואלטן זיך געקענט דערהאלטן ביים היינטיקן טאג בלויז מיט דער מאכט פון אונדזערע אידעאליסטישע נביאות, זענען אפשר די „אראפגענומענע רינגען“ פון פארשיידענע זייטן די וואכזאמע אויגן פון אונדזער אייביקייט, נאך איי דער מיר דערהערן די קולות פון די „אכט און פערציק נביאים“? ווער ווייסט...

ח.

...אחר כך אמר הכוזרי בלבו: אשאל פרס וישמעאל, כי אחד משני המעשים הוא הנרצה מאין ספק. אבל היהודים, די לי במה שהוא נראה משפלות ומיעוטם, ושהכול מואסים אותם (ספר הכוזרי לר' יהודה הלוי, מאמר ראשון, ד).

מדינת ישראל איז אין אונדזערע יארן פארוואנדלט געווארן אין דער קרוינטעמע פון דער יידישער פעדער. איך האב אבער מורא, אז דאס טאג-טעגלעכע ארומנעמען זיך מיט דער ווירקלעכקייט האט היפש פארשטויסן דעם אייביקייט-מאטיוו פון זיינע טיפערע ווארצלען. וואס שייך מדינת ישראל פארלירן מיר ביסלעכווייז דאס אייגענע לשון פון די טיפענישן. דער געשיכט-לעכער מאמענט האט אונדז ביסלעכווייז אריינגעצויגן אין א נעץ פון פאר-טיקע שאבלאנען. ווי צאפלידיק-הייס זיי זאלן נישט האבן געווען בעתן געבוירן ווערן. מיר אפערירן מיט זיי אזויפיל, ביז די מחשבה מיטן הארץ דארפן זיך מער נישט אנשטרענגען. מיר אטעמען מיט גרייט-פרעפארירטע ווערטער, וואס מען קען שוין באקומען אין יעדער פראפאגאנדיסטיש צוקערווארג-געוועלבל. טיילמאל מוזן מיר עס — ביים טאג-טעגלעכן אפערירן און וועקן, הגם דער אייגענער ווארט-אוצר איז שוין מיד און אויסגעשעפט.

מען קען נישט זאגן, אז קיינער באמערקט נישט די סכנה פון באנאלי-זאציע. אין א סך ציוניסטישע שריפטן הערט זיך כסדר א בענקשאפט נאך יענעם „נייעס און גרויסן ווארט“, וואס זאל געהערן צום ריטם פון אונדזער תקופה. עס זעט אבער אויס, אז נאך אלע זוכענישן בלייבט ווייטער גערעכט דער גרויסער זינגער פון פאלק ישראל, וואס האט ביים דור פון „ציוניסטי-שער פארווירקלעכונג“ צוגענומען דאס לשון און ביי אים נאך געלאזט די שטימונג. אין זיינע ווערטער (תהלים קכו):

בשוב השם את שיבת ציון היינו כחולמים, אז ימלא שחוק פיגו ולשונונו רינה. אז יאמרו בגוויים: הגדיל השם לעשות עם אלה... היינו שמחים... הזורעים בדמעה ברינה יקצורו. הלוח ילך ובכח נושא משך הזרע. בא יבא ברינה נושא אלומותיו.

ווי פארחלומט שטייען די ערשטע דערזעער פון דער גאולה-ווירקלעכקייט.

איז דעם גרויסן באַזינגער נישט מעגלעך צו דערהערן די ווערטער, וואָס זיי ברענגען פון זיך אַרויס. זייער ראָל אין דער דראַמע ענדיקט זיך מיטן זיינן אַויסגלייזט. דער בעל התהלים קען נאָר שילדערן זייערע רעאַקציעס און צושטאַנד: ווי אין חלום... אַ פּול מויל געלעכטער, געזאָנג אין געוויין. אויב עמעצער קען דאָ עפעס זאָגן ביי אַזאַ געלעגנהייט — זענען עס די אַנדערע פעלקער, וועלכע זענען נישט אַזוי איבערגעלאָדן מיט קיין עמאַציעס. זיי קענען קוקן אויף דער געשעעניש מער אַביעקטיוו און דער אַטעם פאַרהאַקט זיך ביי זיי נישט פון צופיל גערייטקייט. און כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס יענע דערוועגן נאָר איין זאַך אינעם פּראָצעס פון אומקער קיין ציון: גאָט האָט גרויס געטאָן מיט די דאָזיקע... אונדזער קליינקייט איז געוואָרן אַזאַ נאַטירלעכער טייל פונעם אַלגעמיינעם בילד, אַז דאָס ערשטע באַמערקן זיי, וויאָזוי מיר ווערן גרעסער מיטן אומקער צו זיך. איז אָבער אונדזער דור נישט באַשערט געווען צו לעבן, כאַטש די ערשטע יאָרן, מיטן בלויוזן געפיל פון ווישן די פריידיקע טרערן; מיט דער שטומער איבערגעפולטקייט פון פריילעך-זינגעוודיקן געלעכטער און געוויין. אויך די אַנדערע פעלקער, וועמען דער תנ"ך-דיכטער האָט אַמאָל געגעבן דאָס וואָרט, האָבן עס נישט דערוואָגט. האָט דער אייגענער קוואַל פון ווערטער זיך געמוזט צעעפענען און מיר שווימען צווישן די כוואַליעס פון הייס-אַנגעיאַגטע מאַמרים, וואָס קילן זיך באלד אָפּ אין די אייזיקע כמאַרעס פון טאָג. דערפאַר קענען מיר זיך נאָר אָפּפרישן מיט יענע אַלטע מקורות, וואָס זענען צוגעפאַסט צו דער היינטיקער מדינת ישראל — און קיינער האָט זיי נאָך נישט אויסגעזוכט פון זייערע באַהעלטענישן.

ט.

העכער טויזנט יאָר מעגן אונדז אָפטיילן פון יענעם לעגענדאַרן כאַזאַרן-קעניג — אָבער זיין אמת איז מיט גאַרנישט קלענער געוואָרן: ביי קיין אַרע-מאַן פרעגט מען נישט קיין דעה. אָפילו ווען אים באַפאַלט אַ גייסטיקע אומרו וועגן זיין גלויבן — און ער מוז שוין פרעגן ביי אַנדערע אָן עצה — וועט ער בלויז גיין צו פרס און ישמעאל. דעם יידישן אמת שליסט ער אויס פונעם פלאַן זיינעם: „איך האָב גענוג צו זען זייער שפּלות, זייער קליינקייט און וואָס אַלע פאַרמיאוסן זיי.“ דאָ האָבן מיר פאַר זיך אַ טיפּן זוכער פון אמת, וואָס זוכט זיין תיקון פון גאַנצן האַרץ. אָבער אויך אויף אים ווירקט זיך אויס די באַציאונג פון אַנדערע צו אַ באַשטימט פּאָלק: אויב אַלע פאַרמיאוסן טאַקע די יידן — איז נישטאָ וואָס צו פרעגן ביי זיי. דער יידישער אמת איז קיין אמת נישט, נאָך איידער מען הערט אים אויס. וועגן דעם גע-

שלאגענעם איז גענוג צו הערן וואָס אַנדערע זאָגן. דאָס מיינט: זייער געשיכ-
טע ליגט ביי אַנדערע אין מויל.

דער קערן־פונקט פון דער יידישער רעוואָלוציע אין אונדזער צייט, קען
באצייכנט ווערן גאָר בקיצור: מיר האָבן באַקומען אונדזער געשיכטע אין דער
אייגענער האַנט. מיר קענען אויך זאָגן אונדזער אמת מיטן אייגענעם מויל.
ווען די מאַכטלאָזע שפּלות גייט אַוועק — וועלן אונדז לכל־הפּחות הערן יענע
אויפּריכטיקע זוכער פונעם טיפּערן אמת. ביז איצט האָבן מיר געמוזט לאָזן
טאָן די געשיכטע וואָס איר ווילגעפּעלט. אויב מען שליסט אויס פון כלל
אונדזער אַליין־געשאַפּענע און גייסטיקע וועלט — זענען מיר געווען ביי די
באַוואָפּנטע געזעלן פון דער וועלט־געשיכטע אין דער האַנט כחומר ביד
היוצר. אונדזער מאַטעריעל־קאָפּירונג גורל האָט זינט דורות זיך געפירט
באַהעמיש — און ערשט אין אונדזער דור האָט ער באַקומען אַ ראָם פון
פּאַלקס־דיסציפּלין. דאָס איז אפשר דער הויפּט־סימן פון דער מדינה־עפּאָכע:
מיר פאַרמען אַליין דאָס לעבן.

אין מיטן ים פון עכטן און קינסטלעכן פאַטאַס, הייבט זיך אַרויס אונ-
דזער ישראל־עפּאָכע דערמיט, וואָס סיי דער יידישער יחיד און סיי דער יידי-
שער ציבור פאַרמאָגן עפּעס אייגנס — פון וועלכן קיינער קען זיי נישט
אַרויסוואַרפּן. סיידין מען זאל חלילה פאַרניכטן דאָס גאַנצע פּאַלק, דאָס
ערשטע מאָל אין אַזויפיל יאָרהונדערטער האָט דער „אַרעמאַן פון דער וועלט“
(וואָס דווקא דערפאַר האָט מען אים געמאַכט פאַרן שיילאַקישן געלט־זאַק פון
דער ערד) באַקומען אַ באַדן, וווּ ער קען זיך טעאַרעטיש אויסלעבן וויאַזוי
ער וויל נאָר אַליין. דאָס ערשטע מאָל פאַרמאָגט דאָס גאַנצע פּאַלק עפּעס
בשותפות־דיקס, נישט בלויז אין מלכות־גייסט נאָר אויך אין מלכות־הרעאַ-
ליום. פונקט ווי אין דער עולם הבא פון דער משנה, האָט דאָ טעאַרעטיש
יעדער ייד אַ גלייכן חלק. וויפל מען זאל דעם געדאַנק נישט באַנאָליזירן —
איז ער נאָך אַלץ בכוח צו פאַרשיכורן דאָס געמיט: וווּ און ווען אַ ייד זאל
נישט וועלן אַדער מוזן — קען ער זיך אויפהייבן און קומען... צו זיך. דערביי
פרעגט נישט קיינער און דאַרף נישט פרעגן, אויב יענער האָט עפּעס געטאָן
דערצו, אָז דאָס זאל אַזוי זיין. פאַקטיש קען יעדער איינער ייד קומען און
אויפּמאַנען אַ ירושה וואָס אַנדערע דורות האָבן פאַר אים געלאָזט.

דאָס ערשטע מאָל נאָך אַזויפיל דורות זענען יידישע עמאַציעס אויסגע-
טוישט געוואָרן אויף יידישער ווירקלעכקייט. יעדער איינער בכלל־ייד קען
קומען, אויב ער וויל עס נאָר — און איינקאַסירן אין רעאַלע מטבעות דעם
זיידנס אַ קרעכץ ביי אַ חלבן חצות־ליכטל מיט הונדערט יאָר צוריק. די דאָ-
זיקע דערגרייכונג ווערט מיט גאַרנישט געמינערט דערפון, וואָס נישט אַלע

ווילן אדער קענען אויפמאנען די ירושה. דאָס זעלבע איז אויך פאַרקערט: נאָך קיינמאל אין אונדזער געשיכטע האָט אַ ייד נישט געקענט נעמען קיין שטיקער פון זיין רעאליטעט, אפילו פאַפירענע באַנקנאָטן, און זיי פאַרוואַנדלען אין הייליקיידישער עמאָציע. פון מאַטעריאַליזם קען ווערן אַ שטיק יידישע עולם הבא אויף אונדזער זינדיקער ערד.

טעאָרעטיש קען זיך איצט דאָס יידישע פאָלק איבערבויען און איבער-קנעטן וויאָזוי ער וויל נאָר אַליין. די בחירה איז אין די אייגענע הענט. די באַקומענע זעלבסטשטענדיקייט איז מיט גאַרנישט שולדיק, אויב אירע פאָקטישע, אדער פאַטענציעלע, געניסער זענען דערווייל נישט בכוח אויסצונוצן אירע מעגלעכקייטן. למען האַמט איז די ברכה פון מדינהשאַפט אָפן פאַר אַלע-מען — אפילו פאַר אירע שאַרפטע קעגנער. נישט געווען נאָך קיין געלעגנ-הייטן פאַר אַזויפיל יידישע עקספּערימענטן, ווי אויפן שטח פון דער אייגענער מדינה. פון די נטורי קרתא ביז צום „בונד“ — האָט יעדער אַלע אויטאָ-נאָמע שאַנסן. נישטאָ קיין איין ריכטונג אין יידנטום, וואָס זאָל דאָרט נישט קענען פרווון אויסשפילן אירע חלומות. דאָס אַליין איז אַ פאַנטאַסטישע דער-גרייכונג — אפילו פאַר די קעגנער פון מדינת ישראל אין דער יידישער וועלט. שוין בלויז דערפאַר איז יעדער איינער רייכער געוואָרן מיט אַזאָ מין אוצר, וואָס קיין שום רעוואָלוציע אין דער וועלט האָט עס אים נישט געקענט געבן. ווידער די זעלבע מעשה: עס איז נאָר אַפהענגיק וויפיל כוח מען איז דאָרט גרייט צו אינוועסטירן. דאָס אַליין איז שוין אַ רייכקייט, צוליב וועלכער מען וועט נישט בלויז פרעגן „ביי פרס און ישמעאל“, נאָר אויך ביי אונדז.

י.

און דאָך — איז נאָך שווער צו אַקצעפטירן די פראָזן וועגן „פאַרווירק-לעכטן חלום“. דוכט זיך, אַז קיינער האָט נאָך נישט דעפינירט גענוי, וואָס עס איז אַזוינס פאַר ווירקלעכונג. מיינט דאָס: זען פאַר די אויגן די ראם, אין וועלכער מען קען אַריינשטעלן וואָס מען וויל נאָר אַליין? אדער מיינט עס: זען אין דער פולער וואָר, אַלץ וואָס מען האָט אַרומגעטראָגן אין דער וויזע? ביי אַ פאַרווירקלעכטן ווונטש דאַרף מען זיך בלויז אַנשטרענגן גען צו דערהאַלטן דאָס דערגרייכטע, בעת אין אַ פאַרווירקלעכטער ראם האָט מען נאָך גאָר אַ סך אַרבעט ביים אויסמייסטערן דאָס בילד.

מיר דוכט זיך, אַז מיט מדינת ישראל האָבן מיר דערגרייכט די ראם. וויבאַלד דאָס איז איינעם צווייניק — מעג ער געדענקען: אויב עס האַנדלט זיך אינעם פאַרווירקלעכן אַ וויזע, איז נאָך אפשר אַזאָ קאַלעקטיווע פאַר-ווירקלעכונג אויף דער וועלט נישט געווען. טאָמער אָבער מיינט עס נאָר די

רעאלע קאנטורן פון א וויזאנערער פארשטעלונג — טאר מען בכלל נישט מוזוג זיין דאס ווארט פארווירקלעכונג מיטן באגריף „חלום“. פארווירקלעכט קענען נאר ווערן יענע שטרעבונגען, וואס זענען נאנט צו דער ערד און צום לעבן. „חלום“ איז שוין אן איבער-ערדישער צושטאנד, וועלכן מען קען גאר אין לעבן נישט איינשפאנען.

אין דער גייסטיקער וועלט קען בכלל קיין יום שכולו טוב נישט עקזיסטירן — ווייל גייסט מיט שטימונג, ציטערדיקע וויבראציע פון געפיל; פון היינט טרויער און מארגן אינערלעך גליק — און פארקערט. יעדער אמתער חלום ליגט פאראנקערט אין די טונקעלע אדער העלע ספערן פון גייסט. במילא איז דער חלום מער בעל-כרח ודיקער צושטאנד (אפילו ווען ער איז זיס) איידער פרייוויליקע פארשטעלונג. דער חלום האט מער מאכט איבערן מענטש ווי דער מענטש איבערן חלום. קען מען קיין חלום בכלל נישט פיקסירן דורך מענטשלעכע הענט.

חלום איז די שיכרות פון נישט-געלעבטע ווירקלעכקייטן — און במילא קען ער נישט מגולגל ווערן אפילו אין די אידעאלסטע וואָרן. ער איז דער נישט-דערטראכטער לעבן, וואס צעשפארט אלע ראמען און שווימט אין דער גרענעצלעזער איממעגעלעכקייט. אפילו ווען דער חלום זאל זיך טיילמאל לאזן דיסציפלינירן אין אָנוגען — וועט ער אלץ בלייבן שטעקן אין די שפירונגען פון דער נשמה הינטערקוליסן. מסתמא דערפאר זענען געווען — און ס'וועלן אייביק זיין — האַרבע טענות צו יעדער מין פארווירקלעכונג.

אויב מען וויל באמת זען, וואָזוי חלומות גייען אנגעטאָן אין מלבושים פון אַ מענטשלעך לעבן, דארף מען נאר וואַרטן אויף משיח ציטן; אויף יענעם אחרית הימים, וואָס אונדזער שענסטע ספרים זענען זיי געווינדעמט. אויב עס זאל טאקע מעגלעך זיין אַ פארווירקלעכטער אידעאל בידי אדם — וואָלט אפשר אונדזער גאַנצע קולטור אונטערגעגאנגען. מיר וואַלטן מער אונדזערע נביאישע ספרים נישט באַדאַרפט — און אָן זיי וואָלט דאָס שענסטע לעבן געווען אַן הינטערגרונט. זיי וואַלטן געוואָרן צוואַכעדיק — און וואָס וואַלטן מיר שוין געקענט צוטראַכטן אַזוינס, וואָס זיי האָבן נישט צוגעטראַכט? וואָס וואַלט געמאַכט הייליק אונדזער שטרעבן? טאָרן מיר נישט אַריינשלעפּן דעם חלום-באַגריף אין אונדזער מדינה-טערמינאָלאָגיע, ווייל דערמיט נעמען מיר צו ביי יעדן העכערן באַגריף זיין צעפליגלטן זיין. סיידן מיר האָבן באמת באַשלאָסן אַרעמער צו ווערן און פאַרלירן איינע פון אונדזערע שענסטע וויי-זיעס — די משיחישע.

דאָס מיינט אָבער נישט, אַז די פארווירקלעכונג פון אַ שטרעבונג מוז פאַקטיש אויך ווערן איר פאַרגופּונג; איר פאַרפליישונג ביז דער

סאמע-גרעבסטער הילע פון הוילן חומר. די הגשמה — א באגריף וואס שמעקט מיט גראבן גשם — איז דווקא געפרעדיקט געווארן דורכן איידלסטן טאן פון ציוניזם. דאס איז גיכער געווען א מאראלישער טערמין איידער א מאטעריעלער. ביים אויסבויען די מדינה האט אפילו ארבעט און גשמיות פון ערדישן אטעם געשמעקט מיט דת העבודה; מיט א מיסטישערעליי- גיעזן צערעמאניאל פון באהעפטונג. אנדערש וואלט די נשמה פון יענעם דור נישט דערהויבן געווארן, ביים שפרייזן צו דער שטייניקער ערד. מדינת ישראל איז בכן געווען א גייסטיקער פראצעס דורך פיזישע מאניפעסטאציעס.

אבער די צייטן, אין וועלכע דער ציוניזם האט זוכה געווען צו זען פאר- קערפערט זיינע ראשי פרקים פון א מדינה, זענען נישט געווען קיין אידעאלע. דער גאנג קיין ציון איז פארגעקומען אין דער עפאכע פון מענטשלעכער שקיעה — און אפשר טאקע דערפאר איז ער פארגעקומען. שיבת ציון האט געמוזט ברענגען צו די מדינה-ברעגן הונדערטער טויזנטער יידן מיט ווונדן און אפילו שטערונגען אין דער נשמה. דערפאר האט זיך געמוזט ענדערן דאס גאנצע געשטאלט, סיי פון די איינגעפלאנצטע און סיי פון די בשורה-טרעגער. עס זענען געקומען נייע מענטשן און אויך די אלטע האבן זיך דערזען אויף אן אנדער אופן אין דער נייער ווירקלעכקייט.

שוין די ליכטיקע ווערסיע פון יידנטום — חסידות — האט פארשטאנען: בעת מען ווארפט זיך אין טייך, בכדי צו ראטעווען א מענטש, קען מען דערהיי- נישט טראכטן פון קיין שיינע מאניערן. מען באוועגט מיט אלע אברים וויאזוי עס לאזט זיך. מעגן אזעלכע תנועות זיין שיין אדער מיאוס ביי מענטשן אין די אויגן. ווער קלערט דערפון? אבי מען שלעפט יענעם ארויס פון תהום! אין אזעלכע מאמענטן איז אויך נישט טייך צו פרעגן אויפן גייסטיקן פאס- פארט, סיי ביי דעם וואס מען ראטעוועט און סיי ביי דעם, וואס איז גרייט צו ווארפן זיך אין טייך. די אלע וואס קרומען מיט די נעז אויף דער אדער יענער פארם פון ראטעווען — און זוכן בלויז שיינע מאניערן ביי מדינת ישראל — האבן זיכער פארלוירן די מאראלישע מאס פון קריטישערעטישע מאמענטן.

אינעם פראצעס פון ראטעווען האבן זיך אריינגעפלאכטן אלערליי עלע- מענטן — און נישט אלעמאל האט מען געקענט מאכן דעם עטישן אדער עס- טעטישן אנאליז פון יעדער שריט. נאך מער: ביים דארפן כסדר פייזיש רא- טעווען גאנצע מחנות זענען צו דעם מער געפאסט געווען האלב-ברוטאלע, הגם גוט-הארציקע, טיפן — איידער אויסגעאיידלטע מוחות. וואס קענען נישט די הארטע וועלט פון דער נאנט... דער וועג צו רעאליזאציע האט נישט נאר געפירט איבער לידער און פארלומטע ביכער, נאר דורך כסדרדיקער מלחמה.

עס איז ווייניק געווען דער אויסגעטרוימטער וועג, אויף וועלכן מען פאָר-
פלאַנצט בלומען אין דער מדבר און דערמיט באַזיגט מען זי.
זיכער האָט געקענט און געמעגט זיין אנדערש. אָבער דאָס איז שוין נישט
געווען אונדזער שולד. די וועלט האָט נישט זוכה געווען צו געבן אונדז די
מדינה מיט ריינע הענט. מיר האָבן זיך כסדר געמוזט ראַטעווען, פיזיש און
גייסטיק; שלעפּן יידישע האַלעוועשקעס פון אַלע פייערן. נסים האָבן גע-
דאַרפט געשען, אינערלעכע נסים אין יעדנס האַרץ, בכדי מען זאָל נישט צו-
זאַמענברעכן. האָבן געמוזט קומען מאַראַלישע קרבנות — און דער סך-הכל
פון די געראַטעוועטע גופא האָט געווירן, אַז אַלץ איז פאַרט כדאי געווען.

די מוסרליטעראַטור ווייסט צו טייטשן דעם באַגריף „מסירת-נפש“ אויף
אַן אַריגינעלן שטייגער: ביי יעדער אַקט פון קידוש-השם קומט פאַקטיש נאָר
פאַר אַ מ ס י ר ת ה ג ו ף. מען גיט אַוועק דעם קערפּער צום שייטער, בכדי
די נשמה זאָל בלייבן ריין. דער אמתער פּראָצעס פון מסירת נפש איז ערשט
דאָן, ווען מען איז אויך גר ייט אַוועק צו געבן אַ ט י ל פּו ן
ד ע ר א י י ג ע נ ע ר נ ש מ ה פ אָ ר ג אַ ט ס וּ ו ע ג ן; פון אַרונ-
טערלאָזן זיך פון דער אייגענער מדרגה, אַבי עפעס צו ראַטעווען. מיטן אויפ-
קום פון מדינת ישראל איז טאַקע פאַרגעקומען אַזאַ מין ריזיקער אַקט פון
עכטער מסירת נפש — דערפאַר, ווייל אינעם פּראָצעס פון ראַטעווען האָט מען
אַפט פשוט מפקיר געווען נישט איין חלק פונעם אידעאָל נשמה.

עס זענען געקומען אַ סך מאַמענטן, בעת וועלכע מען האָט זיך כמעט ווי-
דערווייטערט פון די בראשית-אידעאָלן. אָבער די דערווייטערונג האָט פאַקטיש
אויסגעברייטערט דעם וועג פאַר זייער אומקער. אויב מען איז טיילמאָל דער-
גאַנגען, אין געראַנגל פאַר אַ פעסטער ישראל, ביז צו הוילן גוף אָדער אָפילו
ביז אינסטינקט — איז אין טייל פאָלן געווען אַ סיבה: נישט אַלעמאָל האָבן
די אידעאָלן געקענט אויסטראַגן די צייט-באַפעלן אויף זייערע צאָרטע פליי-
צעס. לאַמיר נישט פאַרגעסן, אַז די מדינה איז נישט אויפגעקומען מיטן בלויזן
כוח פון שיינעם וואָרט — ווי מיר האָבן אַמאָל געחלומט — נאָר דורך פאַר-
גאַסן בלוט.

יא.

אמר החבר: אני רואה, שאתה מגנה אותנו בדלות ומסכנות ובהם
היו מתפארים גדולי האומות האלו... אם כן ערכנו מקרבת האלקים
קרוב יותר ממה שאם היתה לנו גדולה בעולם הזה.
אמר הכוזרי: כן הוא, אילו היתה כניעתכם ברצון, אבל היא בהכרח
וכאשר תמצא ידכם תהרוגו אויבכם.
אמר החבר: מצאת מקום חרפתי, מלך כוזרי? כן הוא. אילו היה

רובנו מקבל מהדלות כניעה לאלקים ובעבור תורתו... ואילו היינו סובלים הגלות הזה והדלות הזה לשם אלקים כראוי, היינו לפאר הדור... (ספר הכוזרי, מאמר ראשון, קיג-קטו).

אויב עס האָט געשוועבט איבער דער וועלט אַ חלום פון אחרית הימים, ווען „אײן פּאַלק צום צווייטן וועט נישט הייבן קיין שווערד“ — איז ער אַרויסגערוּפֿן געוואָרן דורך די יידישע נביאים. און אויב עמיצער האָט געקענט אַריינפֿאַלן אין יאוש — ווייל די מענטשלעכע געשיכטע איז פול מיט מלחמות — און האָלטן, אַז אַזאַ פּאַלק אָן אַ שווערד איז נישט בנמצא, האָט ער געהאַט פֿאַר זיך אַ לעבעדיקן ביישפּיל.

אַ סך הונדערטער יאָרן האָט זיך אין דער מענטשהייט געפונען אַזאַ מין פּאַלקישער קערן פון אחרית־הימים־דיקער וויזיע. ווען דער יידישער לערער האָט זיך באַוויזן פֿאַרן כאַזאַרישן קעניג, האָט ער זיך גרויס־געהאַלטן דער־מיט. בעת דער וועלטלעכער קעניג האָט לכתחילה זיך נישט געוואָלט חברן מיטן יידישן פּאַלק — צוליב דער יידישער אַרעמקייט — באַווייזט אים דער יידישער אויפֿקלערער: אויך די רעליגיעס, וואָס קאָנקורירן מיטן יידנטום האָבן פּאַקטיש אַרויסגעשטעלט די הייליקע אַרעמקייט ווי אַ שטאַלצע פּאַן. דאָס קריסטנטום, פּאַראַדירט אויפֿן פּאַפּיר מיט צאַרטע אַרעמקייט־לעגענדעס און מיטן דערלייזערס יסורים; אויך די מוזולמענער האָבן, ביז צום מעכטיק ווערן, אַרויסגעשטעלט ווי אַ מוסטער די אַרעמע נביאים. אָבער שפעטער זענען ביידע פּאַרכאַפט געוואָרן פונעם לוקסוס־צויבער, סיי אין זייערע רעאַלע גאָט־פּאַלאַצן און סיי אין זייערע פּאַנטאַזיעס. בלויז יידנטום — הגם עס האָט אָנגעהויבן אַרומרינגלען גאָט מיט גאָלד תיכף ביים ווערן אַ פּאַלק — איז ווייטער געבליבן נאָנט צום גאָט פון „דלות און אַרעמקייט“.

אין משך פון אַ סך דורות האָט דאָס יידישע פּאַלק סימבאָליזירט צוויי העכסטע אידעאַלן: דאָס איז געווען אַ פּאַלק, וואָס איז אַלעמאַל געמאָרדעט געוואָרן און אַליין קיינעם נישט געהרגעט; אַן אומה, וואָס איז געווען דער קרבן פון שווערד אָבער נישט איר דינער. יידישע יחידים, וואָס זענען טייל־מאַל דערגאַנגען צו דער ציפּער פון הונדערטער טויזנטער אָדער גאָר מיליאָנען (ווי בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה), האָבן מיט אַ סך טריישאַפט געדינט אין אַנדערע אַרמיעע. טייל פון אונדזערע אַפּלאַגאַטן האָבן נישט איין מאַל אַרויסגעהויבן דעם דאָזיקן פּאַקט, בכדי צו שיצן זיך קעגן שנאהדיקע בלבלולים — אַז מיר זענען אַ פּאַלק פון פחדנים. דאָס מורא האָבן פֿאַר דער שווערד און הריגות — איז גאָר געוואָרן אַ שאַנד־פּלעק אין דער משפּחה פון קריסטלעכע פעלקער, הגם זיי האָבן כסדר געקניט פֿאַרן באַרוועסן ליידער און מילדן פּאַרגעבער. דאָס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מיר אַליין האָבן

זיך געמוזט אלעמאל פארענטפערן און באווייזן, אז אויך מיר קענען האלטן א שווערד. אבער ביז דער לעצטער צייט האט דאס יידישע פאלק נישט גע- טראגן די גוטע אדער שלעכטע ביקס אינעם נאמען פון אייגענעם פאלק. בכל אופן האט דאס יידנטום ביז דער מאדערנער צייט נישט געזוכט די רייכע גרויסקייט פון מאכט, נאר די ארעמע ריינקייט פון הכנעה. דאס האט געקענט דינען פאר א ביישפיל אנדערע פעלקער, וואס האבן אויסגעבויט גאנצע פילאזאפיעס וועגן „קריג ווי א מוזדערשיינונג אין דער מענטשלעכער נאטור“. אויב דאס יידנטום האט געקענט אדורכשפרייזן בערך 17 יארהונ- דערטער און א נאציאנאלער שווערד אין דער האנט — האט מען געקענט גלויבן, אז דער „לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה“ קען זיין א טייל פון דער רעאלימענטשלעכער פסיכאלאגיע.

דאס זעלבע איז געווען מיטן צווייטן וועלט-אידעאל, וואס אויך אים האט די קריסטלעכע וועלט טעארעטיש ארויסגעהויבן: די ריינע ארעמקייט; דאס נישט מיטגערסן ווערן מיטן טריפהנעם גאלד-לוקסוס, וואס פארשיכורט און נעמט צו דעם ריינעם געדאנק. ביידע אידעאלן זענען געפרעדיקט געווארן פון יידישע קעגנער — אבער געבליבן רעאל זענען זיי גאר אינעם לעבעדיקן יידנטום. ווען אבער זענען ביידע זאכן א שטאלץ? ווען מען קען באקומען די שווערד אין דער האנט — און מ'ווארפט זי אפ; ווען מ'קען דערגרייכן די זאטע און דעמאראליזירנדיקע רייכקייט — און מ'וויל בעסער בלייבן ארעם אין ריין. דאס האט פארשטאנען דווקא דער פרעמדער כאזארן-מלך, איידער ער איז אריבער צום יידנטום — און אויך דער יידישער חכם האט עס אים מודה געווען. אויב מ'איז שוואך און ארעם נאר ווייל מ'האט קיין ברייט — נישט — איז נישטא מיט וואס צו שטאלצירן.

מדינת ישראל — ווי אן עמבריאן אין דער וויזיע פון די ערשטע טרוי- מער — האט געדארפט באווייזן ביידע זאכן אויף א פרידלעכן אופן. מיר האבן געזאלט בלייבן אן מאכט, כאטש מיר האבן הערשאפט; און מיר האבן געדארפט ווערן „א מערהייט וואס נעמט פונעם דלות די הכנעה צו גאט און פאר זיין תורה-וועגן... צו ווערן די צירונג פון דור“ — לויט ר' יהודה הלויס אידעאל.

אונדזער גרויזאמע צייט האט אינזא אבער באשערט צוויי ריקצוגן אויף ביידע שטחים. אין ווארשעווער געטא און אין די יידיש-פארטיאנישע וואלד-אפטיילונגען האט פאקטיש אויפגעהערט צו עקזיסטירן דער יידישער סימבאל פון אחרית הימים. די וועלט האט דאן רעכט נישט באמערקט, וויאזוי די שווערד איז ארויפגעצוונגען געווארן פונעם חיהשן שונא אויפן יידישן נאמען. איך ווייס נישט וויפל מענטשן עס האבן אין יענע קאשמאר-יארן אנ-

געצונדן א טרויערליכטל נאָכן לעצטן זכר פונעם גרויס־נביאישן חלום. מען דאַרף היינט קיינעם נישט דערציילן, ווער עס איז דערין שולדיק געווען און פאַרוואָס די שווערד אין יידישע הענט איז הייליק געוואָרן. מיר אליין האָבן, נאָך דער גאַנצער באַנגיקייט, געמוזט שטאַלץ ווערן דערפון. איז מער נישט געבליבן קיין איין פּאָלק אויף גאָטס ערד, וואָס זיין נאַציאָנאַלע האַנט האָט די שווערד נישט באַרירט.

מען דאַרף אויך קיינעם נישט דערציילן, פאַרוואָס יידישע בחורים האָבן אין דער מלחמה־צייט געהייליקט די ביקס פון דער יידישער בריגאַדע; און פאַרוואָס די יינגע פּיאָנערן אויף דער גאולה־ערד האָבן געמוזט לייגן זייער לעבן און האַפּענונג אויפן געווער אין דער האַנט. נישט מיר, נאָר די וועלט האָט דערפירט צום האַרבסטן פאַראַדאָקס: דווקא דער אומקער פון יידישן פּאָלק צום לאַנד און קלימאַט פון אונדזערע נביאים — האָט געמוזט פירן צום איבערברעכן איינע פון די שענסטע, נביאישע וויזיעס. עס איז אַפילו געוואָרן אלעמען פאַרשטענדלעך, צוליב וואָס מיר זענען זיך אַזוי משמח מיטן ווונדער פון אונדזער באַוואָפנטן אַרעם.

מיר דוכט זיך אַפילו, אַז סיי די ספּעציעלע באַוונדערונג פאַרן אויפ־שטאַנד אין וואַרשעווער געטאָ און פאַרטיזאַנער — וואָס אונדזער נישט־יידי־שע מיט־וועלט ווייזט אַרויס — און סיי דאָס שפּעטערדיקע אַפלאַדירן זי ישראל־נצחונות, האָט אַ טיף־פּסיכאָלאָגישן הינטערגרונט. דאָ איז געקומען צום אויסדרוק יענער טריאומף, וואָס נאָך דער כאַזאַרישער מלך האָט אים פאַרויסגעזאָגט. אויב עמעצער האָט זיך פריער אַביסל געשעמט מיטן קריסט־לעבן האַרמאַט, וואָס דעראַבערט און זיגט; אויב דאָס געוויסן האָט זיך אַמאָל פאַרקוקט אויפן געווערלאָזן רמז פון יידן — איז געקומען די טרייסט: דאָס איז ביי זיי נישט צוליב אַנטשלאָסענעם אידעאַל, נאָר פון בלויער שוואַכקייט. זאָלן זיי נאָר באַקומען געווער אין האַנט — וועלן אויך זיי הרגענען. בעת די נצחונות פון מדינת ישראל, איז די וועלט־באַוונדערונג אפשר געווען אויס־געמישט מיט אַ הינטערבאַווסטזיניקן גליק־געפיל: אַ האָ ! ענדלעך האָבן אויך „די קינדער פון נביאים“ גענומען דאָס כלי־זיין אין האַנט און זיך אויס־געגלייכט מיט אונדז!

איך האָב אַפילו אַ שטיקל חשד, אַז די פאַרשיידענע אויפטרייסלונגען פונעם וועלט־געוויסן אין די לעצטע יאָרן — ווען יידישע כוחות זענען באַ־גאַנגען מאַרדן אין דיר־יאָסין, קיביאַ אָדער כּפר קאָסעם — האָבן אויך גע־האַט דעם זעלבן, פּסיכאָלאָגישן יסוד. די געשרייען האָבן נישט אַזוי־ווייט געמיינט דעם מאַראַלישן יושר (ווייל ווער פון די שרייער איז נישט באַגאַנגען קיין צאָלרייכע מאַרדן, ווען זיי האָבן געדאַרפט עפּעס דעראַבערן?). ווי דאָס

אנזאגן מיט שמחה דעם אייגענעם געוויסן — וואָס האָט געוונדיקט זינט די גאָזקאָמער: זעט וויאָזוי יענע געפייניקטע פון אַמאָל באַגייען זיך מיט זייער געווער!... דאָס זעלבע וואָלט מען געקענט זאָגן וועגן אַ ריי יידישע מדינה־קעגנער, וואָס האָבן נישט באַוויזן צו דערגרייכן די מאַראַלישע הויך פון די מדינה־שעפּער ביים העלפן דעם פּאָלק; נישט אַזוי די עטישע ריינ־קייט פון בלוט האָט זיי געפייניקט, נאָר דאָס קנאה־געפיל האָט זיי געהייסן שרייען מיט די לעצטע כוחות וועגן ישראלס געווער־ירידה. מען דאַרף אפשר דערמאָנען, אַז אַ סך פון זיי גופא האָבן געבענטשט די שווערד פון מאַרד, ווען זי איז געלעגן אין אַנדערע הענט. אפשר ליגט דאָ אויך דער פּסי־כאַלאַגישער שליסל צום היפּער־אויסגעשריגענעם רעש אַרום די אַראַבישע פליטים: נישט אַזוי די זאַרג פאַר די היימלאָזע האָט זיך דאָ אויסגעוויקלט (ווייל ווער פון די שרייער האָט נישט צוגעקוקט גלייכגילטיק, וויאָזוי אומגליק־לעכע פליטים האָבן זיך געוואָלגערט איבער אַלע ימים?), ווי דאָס אַנזאָגן אַ טרייסט דעם אייגענעם געוויסן: זע נאָר, וויאָזוי אויך די אייביק־געטריבענע האָבן איצט אַליין געטריבן מענטשן פון זייער היים!

פונקט ווי דער מלך פון די כוזרים האָט געוואָלט קלענער מאַכן די יידישע אוימבאַפּלעקטקייט און אויסגערופן: אייער הכנעה איז אַ געצוונגע־נע! אַזוי איז דאָס געבליבן ביי אַלע נאָכגייער זיינע — וואָס האָבן זיין ביי־שפּיל נישט געפּאָלגט און נישט איבערגעגאַנגען צום יידנטום. דאָס ווילן זיי דורכן פּאַקט מדינת ישראל מאַכן אַ רעוויזיע אויף דער גאַנצער אוימבאַ־פּלעקטקייט פון יידן איבער אַזויפיל דורות. אין היינטיקן דור קענען מיר זיך נישט פאַרשעמען דערפון — ווי עס האָט זיך דאָן געשעמט דער יידישער לערער — ווייל מיר האָבן די פולע גערעכטיקייט ביים איבערגיין צו דער „געלעגנהייט פון דער שווערד“. אָבער דאָס מינדערט גאַרנישט פונעם פּאַקט גופא: יענע „מתנה“, וואָס מיר האָבן מיט טויזנטער יאָרן צוריק אַוועקגע־שענקט עשיון — איז ווידער אַדרעסירט געוואָרן צו אונדז. זי האָט געמוזט שטעקן אין די הענט פון אונדזערע איידלסטע און יינגסטע במשך פון אַ צענד־ליק יאָר און מער. די צאַרסטע נשמות פון פּאָלק מוזן נאָך עד היום האַלטן די ביקס אין דער האַנט, לערנען אירע סודות און צערטלען זי, ווי די הויכ־טיקסטע תורה צו באַשיצן לעבנס... דער יידישער מאַרד, וואָס איז באַשטימט צו גייסטיקער גאונות און אידעאָליסטישן צויער, האָט געמוזט אַריינשטעקן די שווערד אין האַנט. ווי נאָר מיר לאָזן זי אַרויס — זענען מיר פאַרלוירן.

דאָס ווייסן זיכער אַלע תרעומות־האָבער אויף דער מדינה, פאַרוואָס זי האָט נישט באַוויזן דעם מאַקסימום דערהויבנקייט — צו וועלכער זי איז מחוייב געווען, לויט אַלע חשבונות. וויפּיל מיר האָבן זיך נישט געגרייט צו

באשאפן תיכף-ומיד דעם גייסטיקן רענעסאנס — איז אבער פאָרט נייטיק געווען צו שמידן קודם-כל דעם פיזישן פאָנצער. דאָרף מען זיכער געדענקען, אז מדינת ישראל האָט נאָך דאָס גרויסע וואָרט פונעם יידישן געפיל און גייסט נישט דערוואָגט. אבער דווקא דער אָפּנויג אין דער שווערדס זייט אַריין האָט אונדז געגעבן מער מעגלעכקייטן צו ווערן דאָס וואָס מיר מוזן און קענען להבא: אומקערער צום אידעאל פון אחרית הימים.

יב.

איך וויל דערמיט נישט פאַרענטפערן אלע טענות וועגן דעם וואָס קומט פאַר אין דער מדינה. אבער ביי די בעלי-טענה קומט אָפט צום אויסדרוק אַ צוהאַרבע אַנטוישונג; גלייך ווי מען וואָלט געקענט פראָדוצירן גאונות אין אַ מאַקסימום מאַראַלישקייט אויף באַשטעלונג — ביי אַלע אומשטענדן און אין דער קורצעמער צייט. טיילמאָל הערן מיר טענות, אַזוויי מיר וואָלטן געווען לכתחילה געהאַט אַ גענויע סכעמע פאַר דער מדינה; אַזוי ווי דער פּלאַן איז אלעמאָל געווען פיקס און קלאָר — נאָר די מנהיגים זענען געווען צו-שוואַך אים אַדורכצופירן.

מען מוז אָבער זיין אַן אפיקורס אין דער עקזיסטענץ פון אַזאַ סכעמע — סיידן מען נעמט אין באַטראַכט אַ ריי ליכטיקע חלומות און אוטאָפּיעס. קיין פאַרטיקער שולחן-ערוך — פון מאַראַליש-גייסטיקן כאַראַקטער — פאַר אַזאַ באַשאַף ווי אַ יידישע מדינה האָבן מיר נישט געהאַט. גיכער האָבן מיר זיך פאַרלאָזט אויף דער אינטואַציע פון „זעלבסטפאַרשטענדעכקייט“. אַפילו אין דער מחנה פון טרוימער זענען געווען פאַרשיידענע שפּליטערונגען. די פּיס האָבן געשפּרייזט און די הענט האָבן געטראָגן ציגל צום ציל — אָבער וועגן אים גופא האָט יעדער מוח געהאַט אַן אַנדער פאַרשטעלונג. טייל האָבן בעיקר געוואָלט זען די עקאָנאָמישע רעהאַביליטאַציע פונעם יידישן פּאָלק און דורך דעם דערהאַלטן די גייסטיקע גלייכוואָג. אַנדערע ווידער האָבן בעיקר געוואָלט זען אונדזער פּאָליטישע גלייכקייט. „געזונטע עקאָנאָמיק“ אָדער „אַ פּלאַן אויף דער פעלקער-אַרענע“ זענען טאַקע געווען ממשותדיקע אידעאלן — אָבער קיין פאַרטיק בילד פון אינערלעכן מדינה-לעבן האָבן זיי נישט גע-שאַפן.

אַפילו יענע מחנה, וואָס האָט אינעם ערשטן גאולה-פאַראַגראַף אַרייַן-געשריבן די יידישע נשמה-באַגייאונג — האָט זיך קיין קאָנקרעט בילד, וואָס זאָל קענען אָנגענומען ווערן פון גאַנצן פּאָלק, נישט געשאַפן. אלע חלומות, אויב מיר ווילן עס צוגעבן אָדער נישט, האָבן געוואָרט אויפן פּאַקט גופא: אַז עס וועט שוין זיין די מדינה, וועט מען ערשט וויסן וויאָזוי צו געשטאַלען

זי. לאַמיר נאָר האַלטן דערביי. אפשר איז דאָ געקומען צום אויסדרוק אַ גע-
זונטער רעאַליזם, הגם דער ציוניזם האָט געלעבט מיט ראָמאַנטיק.
דאָס בילד פון יידישן לעבן אויף אייגענער ערד האָט על פי רוב געמוזט
ווערן געשילדערט מיט סענטימענטאַלירנדיקער זיסקייט — על פי נוסח
אברהם מאפו. די קליינע און גרויסע פרטים פון טאַג־טעגלעכן לעבן האָבן
גאַרנישט געקענט אויסגעאַרבעט ווערן. טאַקע דערפאַר האָבן מיר אַזויפיל צו
טאָן מיט זיי אין דער תקופה פון פאַרווירקלעכונג.

למען האמת, וואָלט דער פריערדיקער ציוניזם סייזוי נישט געקענט שאַפן
אַזאָ מיין קאָנקרעט בילד — ווייל דאָס יידישע לעבן האָט זיך כסדר געהאַלטן
אין ענדערן. יעדער גענויער פלאַן וואָלט במילא געמוזט בטל ווערן. ציוניזם
האָט נאָר געקענט שאַפן — און געשאַפן — די ראם, אין וועלכן מ'זאָל אַרייַן-
שטעלן דאָס בילד, ווען די צייט וועט קומען.

ערב דער מדינה־גרינדונג זענען אירע מנהיגים געשטאַנען פנים אל פנים
מיט אַ ניי פאַלק, וואָס די צייט האָט נאָרוואָס איבערגעפורעמט. סיי די
מזרח־אייראָפּעאישע צרות פון טויט און סיי די רוסישע פאַרשטומונג — פון
דער שלעכטער זייט — און סיי דער וואָס פון אַמעריקאַנער יידנטום, פון
דער גוטער זייט, האָבן פאַרענדערט דאָס פנים פון פאַלק. דער ציוניזם האָט
טאַקע געמאַכט דעם ווייט־זענדיקסטן פראַגנאַז בנוגע דעם גורל פון אַ סך
גלות־לענדער — אָבער ער איז דערמיט נאָר אויסן געווען צו וואַרענען
לעבעדיקע יידן אין די קלאַסישע גלותן. מיט דער גאַנצער האַרבקייט פון
זיין אַנאַליז, האָט ער נישט געוואָגט צו צייכענען קיין פלענער פאַר אַ יידן-
טום שוין נאָך אַזאָ אַומקומ. סייזוי האָט מען אים פאַר-
שריגן ווי ביזע שוואַרץ־זעריי — האָט נאָך געפעלט צום רומל דאָס אַוועק-
שטעלן זיך אין מיטן אַ לעבעדיק יידנטום און שמידן פלענער פאַר אַ יידיש
פאַלק נאָכן אויסגעקוילעט ווערן...

דער ציוניזם האָט בכן נישט געקענט פלאַנירן וועגן דריי דערשיינונגען
פון דער נייער צייט: (א) וועגן אַ פאַלק נאָך אַזאָ שחיטה. (ב) וועגן אַ טייל
יידישע תפוצות, וואָס אין זייער באַוווּסטזיין קען נישט אַרייַנדריינגען דער
פאַטעטישער פראַגנאַז וועגן קלאַסישן גלות. (ג) דאָס רעאַלע בילד פון אַ שוין-
פאַראַנענער מדינה. שפעטער איז אָבער געקומען דער מעכטיק־צעפייניקטער
שטראָם, וואָס די ציוניסטישע באַזע האָט אים געמוזט אויפנעמען. האָט נישט
איין אויסגעבענקטער אידעאַל געמוזט אַפגעלייגט ווערן אויף בעסערע צייטן.
דער בראשית האָט זיך געמוזט אָנהייבן נאָך אַ מוראדיקן סוף — און אַפילי
זיך לאָזן דיקטירן פון אים. איינע פון די מוטיקסטע דערגרייכונגען, וואָס
מדינת ישראל האָט באַוויזן, איז טאַקע געווען: וואָס זי האָט זיך נישט גע-

לאַזט פירן פון דאָגמעס, נאָר געלאָזט דאָמינירן דעם פאַרצווייפלטן שטראָם. די כוואַלע פון מעפילים, פון געראַטעוועטע שאריתן און אפילו היסטעריעס האָבן איבערגעיאָגט אַלע פראָגראַמען. די מדינה האָט זיי נישט געפרוּווט אַרײַנפאַסן אין קאַלטע פאַראַגראַפן, נאָר אויסגעברייטערט איר ראָם לויט די נויטן. דאָס איז געווען — און איז עדיהיום — אַ ריזיקאַלישער שריט. אָבער לאָזן די מאַסן יידן אין זייערע פחדים איז נאָך ריזיקאַלישער. האָט דער יידישער גורל געגעבן דעם טאָן.

ביז היינט זענען פאַראַן חכמים ונבונים, וואָס ציילן מיט קילער ניכטער־קייט יעדן פרינציפ, וואָס איז דערביי געפאַלן ווי אַ צייטווייליקער קרבן. זיי שטעלן זיך אָבער נישט פאַר, וואָס עס וואָלט געוואָרן פון מיליאָנען יידן — ווען די מדינה זאָל נישט געווען בייגן דעם קאַפּ פאַר די קאָטאָסטראָפּע־כוואַליעס. אַזויפיל יידן מיט צעשמעטערטע גלויבנס און פאַרווונדיקטע פערזענלעכקייטן וואָלטן זיך ע ר ג ע צ ו ו געמוזט אַהינטאַן. ווער וואָלט דעם שטראָם אַקומולירט? אין אַנדערע ישובים — אָן דער היילנדיקער ווירקונג פון נאַציאָנאַלער רעוואָלוציע, וואָס די מדינה האָט זיי געגעבן — וואָלט זיי כער געקומען צו שעדלעכע אויפרייצן און אויפרייסן. די יינגע מדינה האָט דאָ געשאַרט הייסע קוילן דירעקט פון היטלערס קאַלכאָווינס און סטאַלינס טייגעס. איז קיין ווונדער נישט, וואָס די אימפּראָוויזאַציע האָט גובר געווען איבער יעדן פלאַן.

און נאָך עפעס: טעאָרעטיש האָט דער ציוניזם געהאַט אַ לאַנגן חלום וועגן אַ פולן קיבוץ גלויות. דאָס האָט געמיינט: יידן פון אַלע וועלט־ווין־קעלעך. דער דמיון האָט זיך אָבער אָפּגעשטעלט ביי די בלויע צוויי ווערטער. מיט ווייניקע אויסנאַמען האָט די פרע־מדינהשע ליטעראַטור פון ציוניזם כמעט נישט געטראַכט, צו וואָס אַזוינס אַזאָ קיבוץ־גלויות איז מחייב; וויאָזוי דער ייד פון ווייטן אינדיע וועט ווערן איינס מיטן ייד פון פוילן אָדער ענגלאַנד. דאָס אַלץ האָט מען געלאָזט פאַר דער השגחה עליונה פון די רעאַלע צייטן. אין דעם רוב פון קלאַסיש־ציוניסטישע ווערק איז דער בליק נאָר אָנגעשטעלט געוואָרן אויפן ייד פון די מאַדערנע ציוויליזאַציעס. דאָס ספּעציפישע פנים פון די מזרח־עדהס האָט מען נישט דערזען. אינעם באַגריף פון קיבוץ־גלויות איז טאַקע איינגעשלאָסן געוואָרן די געפאַקטע עולים־שיף פון אַדען און מאַראַקאָ. אָדער פון תימן און איראַק. אָבער אַלע פראָגראַמאַטישע אַנאַליזן האָבן בלויז געזען דעם אייראָפּעאישן ייד אין אַלע זיינע גלגולים. איז קיין ווונדער נישט, וואָס די מדינה איז געבליבן שטיין פאַר התחייבותן, וואָס דער ציוניזם האָט זיי נישט געקענט פאַרויסזען. דאָס איז נאָר איין ביישפיל, וויאָזוי די מדינה איז געשטעלט געוואָרן פאַר די שווערסטע אימפּראָוויזאַציעס אין דער גע־

שיכטע. נישט אלץ האט זי געקענט מייסטערן. אבער וויפל זי האט באוויזן, דאס האט דעמאנסטרירט יענע אינסטינקטיווע געניאלטעט — וואס דאס יידישע פאלק האט פארט באוויזן איינצוהאלטן, שוין נאכן אדורכמאכן אזא בעסטיאל-דעמאראליזירנדיקע צייט. קיינער וועט דעם דאזיקן נס פון צייט-ניסטישן הייז נישט קענען אוועקרויבן.

יג.

בלויז ביי אזעלכע מאמענטן האבן מיר טיילווייז און — לאמיר האפן, אז צייטווייליק — געקענט פארלירן דאס גליק פון ריינער ארעמ-קייט, וואס יענע אבות פון ארבעטער-ציוניזם האבן ארויסגעהויבן, וואס מיינט עס? זייער פשוט: ווילנדיק אדער נישט, איז די אפיציעלע פירער-שאפט פון דער מדינה טיילמאל ארונטערגעפאלן דער מאגישער סוגעסטיע פון געלט.

בכדי איינצוהאלטן דעם ניווא פון פארטיידיקונגס-כוח; בכדי צו קענען באזעצן די געראטעוועטע און בכדי צו בויען נייע ישובים — האט מען גע-דארפט האבן די געהעריקע מיטלען. דערפאר האט מען געמוזט אנקומען צו די בעלי-המאה, אז זיי זאלן פרייוויליק שטיצן. האט מען זיי ביסלעכ-ווייז געמוזט ארויפבעטן צו דער מזרח-וואנט, רעכענען זיך מיט זייער געשמאק און — לאמיר-עס אפן צוגעבן — אפילו ווילגארטירן די אויפקלערונג. דער אידעאלער ארבעטער-עלעמענט, וואס האט אין די שאפנדיקע הענט געזען דעם העכסטן אויסדרוק פון יידישער פרייהייט, האט מיטאמאל דערזען וויאזוי זיין חשיבות ווערט אראפגענידערט; וויאזוי די אקציעס פונעם גרויסן בעל-יכולת שטייגן אויף די נאציאנאלע הארצאנטן. דאס האט דערפירט נישט צו ווייניק אינערלעכע אויפברויזן און אנטווישונגען — וועגן וועלכע מען וואלט געקענט אנפולן גאנצע ביכער.

די מדינה, וואס האט געדארפט ברענגען נאציאנאלן שטאלץ פון העכסטן גראד, האט זיך אפט געמוזט אראפבייגן צו יעדן איינעם, וואס קען געבן א גראבע מבע. דערפאר האט דער גייסט-מענטש מיט ליידקע הענט טיילמאל געמוזט פארזען ווערן — אויב נישט פארגעסן ווערן לגמרי. דאס האט גע-מוזט אויסניכטערן גאנצע שיכטן פון יוגנט; זיי שטויסן צום זוכן מאטעריאל-ליסטישע קאריערעס; ארויסהייבן דעם חומר איבערן רוח.

יענע הייליקע ארעמקייט — וואס איז באזונגען געווארן פון ר' יהודה הלוי ביז א. ד. גארדאן — האט אנגעהויבן פארלירן איר אידעאליסטישן גלאנץ. אינעם שווערן געראנגל פארן דערהאלטן די מדינה האבן מיר אויך געמוזט אויסשטעלן אויף יעדער גוט ווארט אין דער וועלט-עפנטלעכקייט —

און במילא ווייטער קוקן מיט גרויס פורכט „זיין מאַיעסטעט, דעם גוי“ אין מויל אַריין — הגם אַמאַל האָט דער ציוניזם דאָס איראַניש באַטראַכט ווי אַ גלות־דערשיינונג. אומציייליקע שטריכן, וואָס דער אַוטאָפּישער ציוניזם האָט אָפּגעוואָרפּן, זענען ווידער קאָפּויער געקומען אין אַ נייעם גלגול. אזוי למשל האָבן מיר אייביק געקוקט קרום אויפן אַסימילאַטאַריזאַטן טיפּ, הגם ער באַוויליקט אונדז אַמאַל צו שענקען אַ שמייכל. אָבער אין מדינת ישראל האָט מען טיילמאַל געמוזט אויפנעמען מיט פאַראַד האַלבע משומדים, אויסגע־זאַרטע נשמות און סתם־פּוסטע באַרימטקייטן אין דער וועלט פון ביליקער פאַרוויילונג — בלויז דערפאַר ווייל מען האָט ביי זיי געוואַלט אַרויסרופן אַ מינוט פון הילפּס־גרייטקייט...

אָבער הינטער די אַלע קאַנצעסיעס איז פאַרט שטיין געבליבן דער גרוי־סער ציל; די שווער־וואָגיקע אויפגאַבע פון ראַטעווען, צוליב וועלכער מען האָט געמוזט איינגיין אויף מסיירת נפש איז פריער־דערמאָנטן זיך; אָפּ־זאָגן זיך פון שטיקער ציוניסטיש־באַוווסטזיניקער נשמה. דאָס זענען נאָך אַלץ עטאַפּן פון ערב־ווערן דאָס וואָס מען דאַרף צו זיין.

עס איז אָבער אומבאַדינגט נייטיק, אַז ביי אַלע טויערן פון דער מדינה זאָלן שטיין אייביקע נישט־פאַרגעסער, וועלכע זאָלן דערמאָנען און וואַרענען: מיר פאַרשטייען טאַקע אַלצדינג — אָבער מיר ווילן נישט פאַרגעסן: דאָס זענען נאָר צייטווייליקע דערשיינונגען. ביי דער ערשטער געלעגנהייט מוזן מיר זיך באַפרייען פון זיי און אומקערן זיך אַהין, וווּ מיר מוזן געהערן.

יד.

פאַר יענע דערמאָנער מוז אויך קלאַר ווערן: די גרויסקייט פון מדינת ישראל וועט קיינמאַל נישט קומען צום אויסדרוק אין וועלט־לעכע מאַסן. אַפילו ווען מיר זאָלן נישט מוזן שטיין כסדר מיט דער שווערד אין האַנט — וואַלט סיי די עקאָנאָמישע, סיי די פּאָליטישע און סיי די גייסטיקע רעהאַביליטאַציע נאָך געמוזט דויערן לאַנגע יאָרן. נישט אזוי שנעל קענען מיר ווערן אַזאַ גרויס פּאַלק אין פּראַקטישן זיך, ווי עס זענען אַ ריי פעלקער. הגם אויך זיי זענען אַן ספּעציעלן אַנזען אויף דער וועלט־אַרענע.

עס קלינגען דערפאַר נאָאויז אַ ריי געשרייען — פון היימישע עקסטרע־מיסטן און פאַרשיכורטע — אַז מדינת ישראל מוז בעיקר דערגרייכן איר „געהעריק אַרט אויף דער פּאָליטישער אַרענע“. אויב עס גייט אין שטח, ווער שמועסט נאָך וועגן דער צאָל תושבים, זענען מיר נאָר בכוח איינצופלאַנצן אין זיך אליין די נייטיקע מאַס שטאַלץ מיטן דערגרייכטן. מיר וועלן אָבער באַזי אָפּן נישט קענען דערמיט אימפּאָנירן יענע זייטיקע, וואָס וועלן אונדז

מעסטן מיט אנדערע מאכטן. אויב מיר זאלן זיך בלויז קאנצענטרירן אויף פיזישער גרויסקייט — ווי דעם איילביקן הויפט־ציל — איז עס נאך זיכער אַ ווייטער און שווערער וועג. אפילו אונדזער חלום וועגן ווערן די „פירנדיקע גרויסמאכט פון מיטעלן מזרח“ איז נאך ווייט פון פראקטישער רעאליזאציע. ווי אויסגעשולט און דערהויבן אונדזער ארמיי זאל נישט זיין — און לאמיר האפן, אז זי וועט אלץ בעסער ווערן — קענען מיר נישט דערמיט ארויסשטעלן מדינת ישראל ווי דעם אידעאל פון דורות. דאס זענען אלץ באַרעכטיקטע נויט־צילן, אבער נישט קיין העכערע פענער. ישראלס פרעס־טיזש, ווי דאס גרויסע פאלק פון דער מענטשלעכער געשיכטע, וועט דורך אזעלכע אמביציעס נישט דערגרייכן דעם הויכפונקט. מיר קענען זיך דערמיט העכסטנס פארפאנצערן קעגן איינגעשלונגען ווערן פון די גאנצע שכנים.

די צייט פון גיגאנטישע וועלט־בלאקן, ארמייען פון צענדליקער מיליאָנען, פאנטאסטישע געווערן, ריזיקער אינדוסטריאַליזאציע און טעכנישע וווּנ־דערגולמס — וועט אונדז אלעמאל לאָזן שטיין אין ווינקל. אלע רייד וועגן אַ מיליטעריש־שטארקער און פעסט־באוואָפנטער מדינת ישראל קענען זיך נאָר באַרענעצן צו דער מוראדיקער נויט און לעוואַנטינישע מאַסן. אבער פאר דער אייגענער געשיכטע מוזן מיר זיך קאנצענטרירן בלויז אויף יענעם שטח, וווּ מיר האָבן באַמט שאַנסן גרויס צו ווערן און אימפאָנירן.

דער דאָזיקער שטח, וווּ אַ יידישע מדינה קען זיך אַרויסהייבן פון איר נומערישער צאָל און געאָגראַפישער שמאַלקייט, ליגט נאָך אלץ אין די ספערן פון גייסט און עטישער העכערקייט. עס וועט אונדז גאַרנישט העלפן, ווייל דעם שטח פון פיזישער גרויסקייט האָבן מיר שוין לאַנג פאַרשפילט. אונדזער גורל איז אַ גייסטיקער. דערויף האָבן געאַרבעט אונדזערע יאָרהונדערטער, אונדזער דורותדיקער אינטעלעקט און אונדזער באַשערטקייט.

זיכער איז אונדזער יאָרהונדערט ווייט פון אזעלכע אויפגאַבן. אבער ער מוז זיך דערנענטערן צום איבערברויך. אין די גאָנצסטע יאָרן, אָדער יאָרצענדליקער, וועט די וועלט — אפילו דורך „כולו חייב“ — מוזן דערגיין צו דער לעצטער סטאַציע. ביסלעכווייז הייבן אָן די אַרמייען צו ווערן איבעריק און וויבאלד די וועלט וועט נישט אַריינגעטריבן ווערן אין שגעון — וועלן אויך די מלחמות מוזן פאַרגעסן ווערן. יעדער לייזונג צווישן פאלק און פאלק וועט מוזן פירן צו מענטשלעכע קאָטעגאָריעס. דווקא די רשעותדיקסטע מאָרד־מכשירים וועלן דערפירן צו דער מידיקייט פון שרעק — און נאָך יענער מידיקייט קען די יידישע מדינה האָבן איר גרויסן שאַנס. אויב עס זאל זיך האַנדלען אין אַ פרידלעכן פאַרמעסט צווישן קולטורן — קען זי ווערן אַן אָנגעזענער צד אפילו צווישן גרויסע פעלקער.

אמת: דערווייל איז גייסט נישט קיין געהויבענע מטבע אויפן וועלט־מאַרק. אָבער עס גייט דערצו, אַז ער זאָל ווערן דער איינציקער כוח, וואָס קען באַרואיקן די צעשרויפטע וועלט. וויפל מדינת ישראל קען זיך דערווייל נישט אָפגעבן מיט גייסטיקער פאַרטיפונג — מוז זי עס אָבער באַטראַכטן ווי אַ נויטווענדיקייט פאַר דער נישט־ווייטער צוקונפט. אַן אייגענער צענטער פון יידישן פאָלק אויף אייגענער ערד קען בפירוש אַרויסשטעלן און פראַקלאַרירן אייביקע יידישקייט ווי אַ וועלט־איד יי, וואָס איז בכוח צו ברענגען טרייסט און לייטזעליקייט פאַר הונדערטער מיליאָנען. אַ גוט־פאַרמולירטע און סיסטעמאַטיזירטע פילאָזאָפיע פון יידנטום קען ווערן אַ גרויסער פאַקטאָר צווישן די וועלט־קולטורן. וואָלט מען אפשר שוין איצט געדאַרפט סובלימירן אָפילו די „אַגרעסיע“־חלומות אין דער ריכטונג.

אַ סך פעלקער, אָדער גרויסע טיילן פון זיי, וועלן זיך סוף־כל־סוף מוין אומקערן צום שווערדלאָזן חלום פון אַ ריין לעבן; צו מאַראַלישע עמאַציעס און באַגריפן, וואָס שטייען אויף יענער זייט פון ברוטאַלן כוח. דאָ קען זיי שוין דאָס יידישע פאָלק בפירוש דינען ווי אַ מוסטער און לערער, אין זכות פון אונדזערע דערפאַרונגען. מדינת ישראל קען דאָ אַרויסוואַקסן צום גרויסן סימבאָל.

שוין איצט, אַ צענדליק יאָר נאָכן געשאַפן ווערן, ציען זיך צו איר אַ סך הונדערטער פאַרבענקטע נשמות פון דער נישט־יידישער וועלט. דער נס האָט אויף זיי שוין געווירקט. מיר האָבן אָבער דערווייל פאַרגעסן אויסצופאַרשן גענוי: וועלכער שטריך און נדזערער האָט זיי אימפּאַנירט? דאָס וואָלט אונדז אפשר געוויזן, אין וואָס אונדזער כח באַשטייט און וואָס מיר דאַרפן אין זיך נאָך שטאַרקער אַנטוויקלען.

אני מאמין... אַז מדינת ישראל וועט איבערלעבן אַלע סכנות פון אונדזער נאָקעטער כוח־עפאָכע. פונקט אַזוי גלייב איך באמונה שלימה, אַז די אַלע חסרונות פון דער מאַטעריאַליסטישער צייט — און פון אירע טעגלעכע נויטן — וועלן פון איר אַראָפּפאלן ווי טרוקענע שאַלן. איך בין אויך זיכער, אַז פון דעם גרויסן אוצר יידישקייט קענען מיר אויסגראַבן אַזאַ ליכטיקן סוד פאַר דער גאַנצער וועלט, וואָס קען פאַרברידערן מיט אונדזער מאַרך און חלום צענדליקער מיליאָנען. מיר דאַרפן באַצייטנס אָנהייבן אַריינטראַכטן אין זיך מער ווי קוקן אויס ער זיך. דערמיט וועט זיך עפענען די צווייטע תקופה פון מדינת ישראל — די מענטשלעך־יידישע און גורלדיק־אייביקע.

ניו־יאָרק, 9.1954.

א י נ ה א ל ט

5	א ווארט צום לייענער
7	דאס היסטארישע ייִדנטום ערב א נייעם נוסח
61	וויכוח אין דער פינצטער
85	ייִדישע תשובה
127	דוד הראובני אין מאַסקווע
157	א דערשראָקענער נביא אַנטלויפט פאַר גאַט
189	שומרים פאַר ווערטער
213	ביימער אין דער מדבר
225	אַן א וויזיע
237	אני מאמין... במדינת ישראל

ביו איצט-דערשינענע ביכער פון דעם זעלבן מחבר:

- צו אייך ברידער און שוועסטער באַפרייטע — ניו־יאָרק, 1945.
- אין אַ פרעמדן דור (לידער און פאָעמען) — פאַריז, 1947.
- מיידאַנעק — פאַרלאַג „דאָס פוילישע יידנטום“, בוענאָס איירעס, 1947.
- די ערשטע ליבע פון קאַפּל מאטש (ראָמאַן) — פאַריז, 1948.
- אין די פאַבריקן פון טויט — פאַרלאַג „דאָס פוילישע יידנטום“, ב״א, 1948.
- ווערק צע (צוויי בענדער) — פאַרלאַג „דאָס פוילישע יידנטום“, ב״א, 1950.
- גורלות (צוויי בענדער) — פאַרלאַג „דאָס פוילישע יידנטום“, ב״א, 1952.
- געאָרעמט מיטן ווינט (צוויי בענדער) — פאַרלאַג „דאָס פוילישע יידנטום“, ב״א, 1955.
- אינדזלען אויף דער ערד (נאָוועלן) — ניו־יאָרק, 1957.
- נרות שדכבו — תל־אביב, 1948.

פארלאג-אדרעס:
" K I U M "
 Ayacucho 352
 Buenos Aires Argentina



דערשינענע ביכער:

1. דוד בךגוריון — נצח ישראל
2. מענדל מאן — אין א פארוואַרלאַזטן דאָרף
3. יחיאל האַלפערן — דער רעוואַלט פון א גלות-פאָלק
4. יוסף שפּרינצאָק — אין וואָרט און אין שריפט
5. ה. ליוויק — א בלאַט אויף אַן עפּלבוים.
6. אפרים דקל — געהיים-דינסט פון דער „הגנה" אין ארץ-ישראל
7. ד"ר טעאָדאָר הערצל — דערציילונגען און פעליעטאָנען
8. י. לעשטשינסקי — דאָס נאַציאָנאַלע פנים פון גלות-יידנטום
9. מ. גראַפֿיצימערמאַן — יידן צווישן יידן
10. יצחק בן-צבי — מיט דער צווייטער עליה
11. רחלם לידער
12. מענדל מאן — די גאס פון בליענדיקע מאַנדלען
13. אריה לעאָן קובאַווי — וואַרצלען און פליגלען
14. שלמה סיימאָן — אין די טעג פון די ערשטע נביאים
15. יוסף ווייץ — זכרונות
16. אפרים אויערבאָך — גילדענע שקיעה
17. מרדכי שטרינגלער — שמועסן מיט דער צייט

אין שפּאַניש:

Marie Syrkin: Al Servicio de una Causa

Ab. N. Polak: Así se forjó el Estado de Israel

אין גיבן דערשיינט:

18. יצחק יאַנאַסאָוויטש — פנימער הינטער מאַסקווע
19. יעקב גלאַטשטיין — אין תוך גענומען (דריטער באַנד)
20. זלמן שזר — ליכטיקע פערזענלעכקייטן

Este libro se terminó de imprimir
el día 5 de agosto de 1959, en los
Tall. Gráf. JULIO KAUFMAN S.R.L.,
calle Corrientes 1976 - Buenos Aires.

IMPRESO EN LA ARGENTINA
PRINTED IN ARGENTINE



SHMUESN MIT DER TZAIT



Copyright by
M. STRIGLER
New York

Hecho el depósito que marca la ley 11.723

Buenos Aires

Editado por
Poale Sion Hitajdut

Departamento
Ediciones **"KIUM"**

M. STRIGLER

COLOQUIOS CON EL TIEMPO

(ENSAYOS)



BUENOS AIRES

1959



7108

Toronto Jewish Public Library

**THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS**

and may be renewed once, if no application has been registered for it.

A fine of 4 cents a day is charged, if the book is kept after the last date stamped below. No book will be issued while a fine remains unpaid.

AUG 15 '60

OCT 23 '60

NOV 7 '60

W^o 1.2.3

FEB 12 '61

MAR 5 '61

APR 2 '61

APR 25 '61

MAY 18 '61

SEP 7 '61

OCT 18 '61

JUN 9 '64

NOV 1 '66

MAY 22 '66

DEC 13 '66

JAN 3 '67

OCT 18 '70

OCT 20 '70

77/2766 1271N
 N12C1 2267/K6
 61.9 77.6 61.1 61.1
 200 251
 JUN 9 64 180/11

200

#251

